

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı

SİVAS'TA ÂYÂN AİLELERİ (1740- 1850)

Muhammed AYDIN

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömer DEMİREL

SİVAS
TEMMUZ - 2011

SİVAS'TA ÂYÂN AİLELERİ
(1740–1850)

MUHAMMED AYDIN

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmenliğinin Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

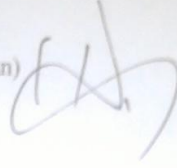
TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ÖMER DEMİREL

SİVAS
TEMMUZ–2011

KABUL VE ONAY

Muhammed AYDIN' ın hazırlamış olduğu " Sivas'ta Âyân Aileleri (1740-1850)" başlıklı bu çalışma, 20.06.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ömer DEMİREL (Danışman)

Prof. Dr. Adnan GÜRBÜZ (Üye)

Doç. Dr. Galip EKEN (Üye)

Yukarıda imzaların adı geçen Öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. / / 2011

Prof. Dr. Mehmet ARSLAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

AYDIN, Muhammed, Sivas'ta Âyân Aileleri (1740–1850), Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011.

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren taşradaki otoritesini kaybetmesiyle bölgede idari boşluk oluşmuştur. Anadolu ve Balkanlar'da ortaya çıkan iktidar boşluğu merkezi devletin çıkarlarına da ters düşmüştür. Devletin taşradaki güçsüzlüğü özellikle tarımsal alandan alınan vergilerin toplanmasını zorlaştırmış, mali bunalım ağırlaştırmıştır. Bölgeye gönderilen valilerin görevlerini yapmaması nedeniyle devlet asker toplamakta güçlük çekmiştir. Kısacası; Osmanlı Devlet'i merkezi yönetime sık sık baş kaldıran valilerin yerine, mali, askeri ve siyasal konularda iş birliği yapabileceği yerel koşulları iyi bilen, toplumsal, yerel kökenli ailelere yönelmiştir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan âyân aileleri zamanla güçlenerek, devlete baş kaldıracak kadar siyasi güce ulaşmışlardır.

Sivas'ta ortaya çıkan yerel ailelerden başta Zaralı-zâdeler olmak üzere, Selmanoğulları, Kenan-zâdeler, Sarı-zâdeler, Handan-zâdeler, Yörük-zâdeler, Himmet-zâdeler, Müteveli-zâdeler, Hatip-zâdeler, Müfti-zâdeler, Taki-zâdeler vb. ailelerin siyasi, ekonomik, idari, sosyal yönleri çalışmamızın temelini teşkil etmiştir. Giriş kısmında öncelikle Sivas eyaleti üzerinde bir izlenim oluşması amacıyla Sivas'ın jeopolitik konumu, tarihçesi, idari yönetimi ve ekonomisi hakkında bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde âyân kelimesinin anlamı üzerine geniş bilgi verilirken, Osmanlı Devleti'nde âyânlığın ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi, âyânlığın ortaya çıkışını hazırlayan iç ve dış faktörler, âyânlığın yükseliş ve güç kazanma süreci ve ardından kaldırılması okuyucuya aksettirilmeye çalışılmıştır. Devamında ise Osmanlı Devleti'nde hâkim olan âyânlar ve ileri gelen aileler hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde 18. ve 19. yüzyılın başlarında Sivas'ın ileri gelen aileleri idari yönü ağır basan aileler, dini yönü ağır basan aileler ve ekonomik yönü ağır basan aileler olarak ayrıntılı bir şekilde verilmek istenmiştir. Araştırmanın son bölümünde ise; Sivas'ın ileri gelen ailelerinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel etkinlikleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelime: Âyân, Âyân Aileleri, Cezalandırma, Eserler, Sivas, Vakıflar

ABSTRACT

AYDIN, Muhammed, Families in Sivas, Ayan (1740–1850), Master's Thesis, Sivas, 2011.

When the Ottoman State started to lost her authority in the provinces since 17th century occurred an administrative empty in the region. The ruling emptiness was an disadvantage for the central state's aims. The weakness of the state in the provinces made difficult situation for the collection of agricultural taxes and the financial crise heavied. So as not to made the governors their duties in the region, the state made trouble to collect for soldier. In short the Ottoman state turned to social local families who know the local situations well and with which it could agree in financial, military and political issues in spite of the rebellious governors. The Ayan families emerged from the end of the 17th centuries on would have power in time and they reached political power as much as they could rebel.

The political, economic and administrative aspects of the families emerged in Sivas like Zaralı- zades, Selmanoğuls, Kenan- zades, Hatip- zades, Handan- zades, Yörük- zades, Himmet- zades, Müfti- zades, Taki- zades will ve focus of the study. In the entry part firstly in order to make an image about Sivas province, the geopolitic position, the history, the administrative structure and the economy of Sivas will be explained.

At the first chapter of, when giving large information about the meaning of the “Âyân”, tells to readers about the emerging and rising and getting power of Ayans, then collapsing of Ayans. In continuity, some short information about ayan dynasties who were played important roles in the Ottoman Empire will be given.

In the second part of the study, the influential families, the administrative families, the families whose religion aspect were heavy and the the families whose economic aspect were heavy tried to explain with details. At the last part of the study, the economic, social, political and cultural acts of the influential families of Sivas were investigated.

Key Words: Âyân, Âyân Families, Punishment, Buildings, Sivas, Waqfs.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin klasik sisteminin bozulmasıyla birlikte merkezi güç zayıflamış ve bu iktidar boşluğu taşrada feodal özellikleri bünyesinde barındıran âyân sınıfını ortaya çıkarmıştır. Âyânın taşrada yükselişinin sebebi, yerel unsurlarla merkezi devlet arasında ortaya çıkan ve karşılıklı çıkarlara dayanan uzlaşmadır. Âyânlık örgütü başlangıçta önemi az olan ve fazla şikayet edilmeyen bir kurum olarak görülmüş, devlet tarafından verilen işlerin yapılmasına yardımcı olan, devletle halk arasında aracı olarak nitelenmişlerdir. Sancak idaresindeki değişiklikler, Anadolu'da karışıklıkların artması, merkezi otoritenin zayıflığı, vergi toplama meselesi, vilayet ve şehir kethüdalığının el değiştirmesi de Anadolu'da âyânlığın ortaya çıkması ve güçlenmesinin sebeplerindendir.

Biz de bu çalışmamızda âyânlığı daha iyi kavrayabilmek ve âyân ailelerinin ne tarz bir etki bıraktığını anlayabilmek açısından Sivas'ın önemli âyân ailelerinden olan Zaralı-zadeler, Selmanoğulları, Kenan-zadeler, Sarı-zadeler, Handan-zadeler, Yörük-zadeler, Himmet-zadeler, Müteveli-zadeler, Hatip-zadeler, Müfti-zadeler ve Taki-zadeleri baz alarak âyânlık dönemine ışık tutmak istedik. Ailelerin tarihi yanında siyasi, ekonomik, sosyal özelliklerini, bu özelliklerinin bulundukları bölgeye etkisini belgeler ışığında incelenmeye çalıştık. Ferman, berat vb. gibi belgeler sayesinde ailelerin göreve getiriliş ve azilleri, yine kendi aralarındaki çatışmalar vb. gibi konular aydınlatılmıştır. Ayrıca aile fertlerine ait olan tereke, vakfiye gibi kaynaklar ise; ailelerin sosyal ve kültürel yönlerini görmemize yardımcı olmuştur.

Çalışmalarım esnasında beni azme ve kararlılığa götüren bana yol gösteren ve görüşlerini benden esirgemeyen, hataya düştüğümde hemen uyarıcı değerli ve saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ömer Demirel'e ve Araştırma Görevlisi Zafer Karedemir'e teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalışmam esnasında benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen eşim, annem ve babama şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
A)- SİVAS EYALETİ.....	1
1)-Jeopolitik Konumu.....	1
2)-Tarihçesi.....	2
3)-İdari Yönetimi.....	7
4)-Ekonomisi.....	10
I.BÖLÜM: OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA İLERİ GELEN AİLELER VE ÂYÂNLIK MÜESSESESİ.....	11
A)-ÂYÂN KELİMESİNİN ANLAMI VE MENŞEİ.....	11
B)-OSMANLI DEVLETİNDE ÂYÂNLIK MÜESSESESİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	13
1)-Âyânlık Müessesesinin Oluşumunu Hazırlayan Etkenler	13
a)-Âyânlara Danışma ve Aracılık Etme Rolünün Verilmesi.....	14
b)- Leventlik Teşkilatının Bozulması.....	15
c)- Devşirme Sisteminin Çökmesi.....	17
d)- Tımar Sisteminin Çökmesi	18
e)- Devlet Memurlarının Yolsuzlukları.....	20
f)- Arazi Tahrir Sisteminin Bırakılması.....	21
g)-Ekonomik Sıkıntılar	22
2)- Âyânların Kazançları ve Ekonomik Alandaki Yükselişleri	23
a)- Mukataa, Malikâne ve İltizam Alanında Elde Edilen Kazançlar.....	24
b)- Müttegallibelik Hareketiyle Elde Edilen Kazançlar	25
3)- Âyânların Siyasi ve İdari Alandaki Yükselişleri.....	27
4)- Âyânlığın Kaldırılması.....	29

C)-OSMANLI DEVLETİ'NDE ÂYÂNLAR VE İLERİ GELEN AİLELER.....	31
II. BÖLÜM: 1740-1850 TARİHİNDE SİVAS'TA ÂYÂN AİLELERİ	32
A)- SİVAS'TA ETKİN OLAN AİLELER.....	32
B)-SİVAS'IN ÖNDE GELEN ÂYÂN AİLELERİ.....	34
1)-İDARİ YÖNÜ AĞIR BASAN AİLELER.....	35
a)-Zaralı-zâdeler.....	35
b)-Selman oğulları.....	48
c)- Kenan- zâdeler	56
d)- Sarı- zâdeler	67
e)-Himmet- zâdeler	76
2)-DİNİ YÖNÜ AĞIR BASAN AİLELER.....	78
a)-Mütevelli- zâdeler	78
b)-Hatip- zâdeler	90
c)-Müftü- zâdeler	104
d)-Taki- zâdeler	107
e)-Handan- zâdeler.....	110
III. BÖLÜM: SİVAS'TAKİ ÂYÂN AİLELERİNİN SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ.....	112
A)-SİYASİ VE İDARİ FAALİYETLERİ.....	112
1)Merkez ve Diğer Aileler İle Olan İlişkiler.....	112
2)-Ailelerin Toplumla Olan İlişkileri.....	119
B)-SOSYAL HAYATLARI.....	124
1)-Evlilikleri ve Çocuk Sayıları.....	124
2)-Oturdıkları Mahalleler ve Komşuları.....	127
3)-Konakları ve Evlerinin Genel Yapıları.....	129
4)-Ev Eşyaları ve Döşemeleri.....	136
5)-Giyim Kuşamları ve Ziynet Eşyaları.....	144
6)-Sahip Oldukları Silahlar.....	149
7)-Sahip Oldukları Kitaplar.....	151

C)-KÜLTÜREL FAALİYETLERİ.....	154
1)-Ailelerin Vakıfları.....	154
2)-Din, Eğitim ve Kamu İçin Yaptırdıkları Eserler.....	165
D)-EKONOMİK ETKİNLİKLERİ.....	173
1)-Mal Varlıkları ve Servetleri (Servetlerinin Kaynakları).....	173
2)-Borç-Alacak İlişkileri.....	176
3)-Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri.....	178
SONUÇ.....	179
BİBLİYOGRAFYA.....	182
EKLER.....	196
ŞECERELER	212
HARİTALAR.....	225
FOTOĞRAFLAR.....	230

KISALTMALAR

- a.g.e : adı geçen eser
a.g.m : adı geçen makale
BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
DTCFD : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
İA : İslâm Ansiklopedisi
TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.E.F. : İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi
OTAM : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s. : Sahife
H. : Hicri Yıl
M. : Miladi Yıl
C. : Cilt
ŞŞS : Sivas Şer'iyye Sicili
M.Ö. : Milattan Önce
M.S. : Milattan Sonra
VGMA : Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
SVGMA : Sivas Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
A.Ü.T.A.E.D. : Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

GİRİŞ

A)- SİVAS EYALETİ

1)-Jeopolitik Konumu

Sivas, tarih boyunca birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmış ve stratejik önemi haiz bir bölgededir. İç Anadolu Bölgesi'nin en eski yerleşim merkezlerinden birisi olup, ilk çağlardan itibaren köklü ve dikkat çekici bir tarihi olan önemli bir jeopolitik konuma sahiptir.(Acun 2003: 23) Şehrin coğrafi vaziyet ve mevki şartları, önemli yolların kavşak noktasında bulunması burada yerleşmeyi uygun hale getirmiştir. Şehir, Orta Anadolu'da Kızılırmak havzasının denizden oldukça uzak, Meraküm yaylası üzerinde, yaklaşık 1275 metre yüksekliktedir. Meraküm yaylası eteğinden itibaren, hafif bir meyil ile alçalan zemin üzerinde ve nehre 3 km uzaklıkta kurulmuştur.

Meraküm Yaylası ve dağından gelen iki akarsu, doğuda Mısmıl Irmak ve Batıda Tavra Deresi arasında kalan alan, vilayetin asıl kuruluş sahasını teşkil etmiştir. (Demirel 2000: 9) İklim ve bitki örtüsü bakımından da denizden uzak olması sebebi ile belirgin bir karasallık hüküm sürmektedir. Kışları sert ve soğuk, yazlar ise sıcak ve kuraktır. Sert bir kara iklimine sahip olan Sivas'ın, baharı gayet kısa, az yağışlı, kışları çok soğuk ve kar yağışlıdır. (Demirel 2000: 9) Anadolu'nun doğudaki kilit kapısı olan ve tarihte büyük ticaret yollarının üzerinde bulunmasının verdiği avantajla, önemli bir şehir olma niteliğini koruyan Sivas, zaman zaman bu bölgede kurulan bazı devletlere başkentlik (Eretna, Danişmnetliler ve Anadolu Selçuklu Devleti'ne) de yapmış ayrıca bu devletlerin stratejik ve ticarî açıdan en önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹

¹Sivas için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı- Rıdvan Nafiz, **Sivas Şehri**, Haz. Recep Toparlı, Erzurum 1992; Besim Darkot, "Sivas", **İslam Ansiklopedisi**, X; Ömer Demirel, **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, Ankara 2000; Kadri Erdil, **Sivas Rehberi**, Sivas 1953.

2)-Tarihçesi

Tarihi, Neolitik döneme kadar uzanan şehrin yazılı tarihi M.Ö. 2600 yıllarında Hititlerle başlamaktadır. Hititleri M.Ö. 1200 yıllarında Frigyalılar, M.Ö. VII. yüzyılda Anadolu'ya gelen Kimmer ve İskitler, M.Ö. 590'larda Medler, M.Ö. 550'lerde Persler takip etmiştir.(Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 11–17) Anadolu'daki Pers egemenliğinden sonra kurulan Sivas şehrinin bulunduğu bölge hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir. Tarihçiler Sivas şehrini, Kapadokya'nın bir parçası olarak görmüş ve tarihinin bu yönde araştırılması gerektiğini belirtmişlerdir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 11) İlk zamanlarda Kabira, Megolopolis, Diospolis, Talaurs ve Karana gibi isimlerle zikr edilen şehrin, Sivas adını, Roma İmparatoru Ogüst'e bağlılık ifadesi olmak üzere eski Yunancada Ogüst'ün şehri anlamına gelen Sebast'tan aldığı varsayılmaktadır. (Acun 1988: 14) Ayrıca Selçuklular zamanında üç değirmen anlamına gelen "Sebast" kelimesinden geldiği de rivayet olunur.(Denizli 1998: 14)

M.Ö. 66'da Roma İmparatorluğu hâkimiyetine giren şehir 395'te Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmış ancak bu süreç çok uzun sürmeden önce Sasanilere sonra da Malatya'yı alan İslam ordularına boyun eğmiştir. (Darkot 1980: 570) Bu işgallerden sonra ise Sivas şehri, Malatya ve Amasya'ya kadar uzanan Emevi ordularının akınlarına şahit olmuştur. Hatta bu akınlardan sonra Emevi ordusunun komutanlarından biri olan Abdulvehhab Gazi Sivas yönetiminde bulunduğu süre içerisinde şehrin imarı ve kalkınması ile halkın Müslüman olması konusunda çalışmıştır.(Tokat-Dursun 1998: 4) Ancak Emeviler'in yaptığı bu işgaller sürekli olmamıştır. Neticede Bizanslılar Sivas'ı tekrar ele geçirmeyi başararak XI. yüzyılın ortalarına kadar hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 11)

Urfalı Mateos, 1059 yılına doğru Sivas'a ilk Türk akınlarının gerçekleştiğini ve şehre giren akıncıların halkı kılıçtan geçirerek Sivas'ı ele geçirdiğinden bahsetmektedir. (Andreasyan 1987:110–111) Bölgenin kesin olarak Türk hâkimiyet sınırlarına girmesi ancak 1071 Malazgirt Zaferinden sonra gerçekleşmiştir. Selçuklu Sultanı Alpaslan'ın şehzade ve emirlerini Anadolu'nun fethi için görevlendirmesiyle kesin hâkimiyet oluşmuştur. (Turan 1971: 50) Kazanılan zaferin arkasından

Danışmentliler yönetimindeki Türkler, başta Niksar ve Sivas olmak üzere Kayseri, Kastamonu ve Malatya arasındaki yerleri bir Türk memleketi şekline getirmeye çalışmışlardır. Öyle ki, Danışmentli Devleti'nin Anadolu'da Bizans'tan ele geçirdiği ilk büyük şehir Sivas olmuştur. (Kayhan 2006: 97) Bu sırada Anadolu'yu tek bir bayrak altında toplamak gayesi ile fetih hareketine girişmiş olan Sultan II. Kılıç Arslan M. 1174–1175 tarihinde şehri alarak Danismendliler'in hâkimiyetine son vermiş ve 1179'daki ikinci sefer ile bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmiştir. (Yınanç 1988: 474; Solmaz 2002: 436) II. Kılıçarslan yaşının ilerlemiş olmasından ve sefere çıkamaz olduğundan, saltanatının son yıllarına (1188) doğru ülkeyi 11 oğlu arasında paylaştırmış ve bu taksim sonrasında Sivas ili Aksaray'la birlikte Kutbeddin Melikşah'ın payına düşmüştür. (Turan 1999: 217; Cahen 2000: 53)

Danışmend Beyliği'nin merkezi olan Sivas 1175 yılında kesin olarak Selçuklu hâkimiyetine girdikten sonra bütün Anadolu'da olduğu gibi Sivas'ta da büyük bir gelişme başlamıştır. Sağlanan huzur ortamı ve Selçuklu Sultanlarının ticarete büyük önem vermeleri sayesinde dünya ticaret yollarının Anadolu' da yoğunlaşması ve Sivas'ın bu ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması şehrin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. XII. asırda Sivas muhtelif milletlere mensup tüccarların yerleştiği ve oradan dünyanın her tarafına kervanlar hazırladıkları bir merkez haline gelmiştir. (Turan 1999: 200) 1217 'de Sultan I. İzzettin Keykavus zamanında Sivas'ta bir Darü's-şifa açılmıştır. Sivas'ta ticari hayatın yanı sıra ilmi hayatta da büyük bir gelişme olmuştur. Selçuklular döneminde kurulan medreselerden zamanımıza kadar gelebilenler Gökmedrese, Çifte Minareli Medrese ve Buruciye Medresesi'dir.

1240 yılında çıkan Babai İsyanı Selçuklu Devleti'nin istikrarını bozan ve Anadolu'nun büyük bir bölümünü olumsuz yönde etkileyen bir olaydır. Ardından 1243 yılında Köseadağ yenilgisi ile başlayan Moğol İstilas, Selçuklularda her açıdan olumsuz bir etki bırakmıştır. (Erdem 2006: 74) Moğollar tarafından üç gün süreyle yağma edilen Sivas Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi İlhanlılar tarafından tayin edilen valilerce yönetilmeye başlanmıştır.(Dartma 2006: 223) Böylece Sivas'a büyük bir kültür merkezi olma özelliğini kazandıran Selçuklu yönetimi Moğollar tarafından sona erdirilmiş oluyordu. İlhanlı hâkimiyetinin sonlarına doğru 1343'te

Sivas, Eretna Bey'in idaresinde idi. Eretna Devleti zamanında, başlangıçta bu devletin merkezi olan Sivas ve daha sonraki merkezi olan Kayseri' de bazı mimari eserler inşa edilmiştir.

Eretna Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte vezir Kadı Burhaneddin 1381'de Sivas'ta tahta çıkarak kendi adıyla anılan devleti kurmuştur. Kadı Burhaneddin 1398'de Sivas yakınlarında Akkoyunlu Karayülük Osman Bey ile yaptığı savaşta yenilmiş ve öldürülmüştür. (Darkot 1980: 572) Kadı Burhaneddin'in öldürülmesine rağmen şehri teslim etmeyen Sivas'lılar Kara Yülük Osman Bey'e karşı direnmişler ve Sultan'ın hayatta kalan tek oğlu Alaattin Ali Çelebi, sultan ilan edilmiştir. Ancak hem şehrin yağmalanması endişesi hem de yaklaşan Timur tehlikesi Osmanlı Devleti'nden Sivas'ın teslim alınması konusunda talepte bulunmada etkili olmuştur. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 111)

Bu istek üzerine Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid, büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi Sivas'a göndermiştir. Şehre ulaşan Süleyman Çelebi Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'i mağlup etmiş ve Sivas, 1398'de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Böylece Sivas, Kayseri, Tokat ve Niksar bölgeleri Osmanlı sınırlarına dâhil olmuş ve bu bölgeye Yıldırım, oğlu Süleyman Çelebi'yi vali olarak tayin etmiştir. (Yavuz-Saraç 2003: 137) Buradaki ilk Osmanlı hâkimiyeti ise çok kısa sürmüş ve Timur'un Sivas'ı işgaliyle son bulmuştur.

Sivas'ı zapt eden Timur, şehri yağmalamış, halkına da büyük zulümlerde bulunmuştur. Yıllarca dilden dile anlatılan Timur'un zalimliği bu gün bile unutulmayacak kadar şiddetli olmuştur. Özellikle bu dönemde Sivas'ın âyân, eşraf ve uleması hep birlikte Timur'un huzuruna gelerek merhamet dilemelerine rağmen Timur Sivas'ın boyutları tam olarak bilinmeyecek şekilde büyük bir tahrip ve yıkıma uğratmıştır. Bununla birlikte şehri savunan dört bin muhafızın da başları iplerle bacakları arasına sıkıştırılarak geniş hendeklere diri diri atılmak suretiyle yavaş yavaş ölüme terk edildikleri çeşitli kaynaklarda anlatılmaktadır. (Demirel 2006: 16-17) Yine Evliya Çelebinin Seyahatnamesi'nde bu konu hakkında şunlar zikredilmiştir: “ Timur, Nasrettin Hoca ile görüştüğünde, Hoca Timur'a ‘ Niçin Sivas'da kırk bin sıbyan ve

nur-ıseyyîdkân ümmeti, pââmâl-i esb-i Tatar edip, yetmiş bin mahlûk-ı Hudâyı katl etdiniz? dedikte Timûr ‘Va’llâhi Sivâsîler, Kur’ân-ı azim mahlukdur diyerek mensuh âyetlere kelâm-ı muhdesler nazîre edip, Kur’ân-ı Kur’ânlıktan çıkarmışlardı. Sıbyanları dahi veled-i zina, ihtiyarları Şî’i, Hurufî, Cebri, Kaderi mezhebine girmişlerdi. İslâh-ı âlem için üzerlerine yürüyerek şehirlerini harâb ettim ve senin hatırın için şehrini sana bağışladım, korkma, harâb etmem’ demiştir.” (Çelebi 1993: 198)

Timur’un Sivas’ı zaptı, yönetimin değişikliğinin yanında ekonomik, fiziki ve demografik, açıdan tam bir yıkım olmuştur. Şehir ölen ve göçenlerin çoğalması ile önemli bir nüfus kaybına uğramıştır. Şehrin zaptı sırasında burada bulunan ticarî mekânların çoğu büyük ölçüde, zarara uğratılarak tahrip edilmiştir. En fazla zararı ise şehrin fizikî yapısı görmüştür.(Demirel 2006: 17) Yıldırım Bayezid Sivas’ın düşüşü üzerine harekete geçerek önce Sivas’ı geri almış ve ardından Timur’a Sivas seferinde yardımında bulunan Mutahharten üzerine yürümüş ve 1401 Temmuzunda Kemah kalesini ele geçirmiştir.(Yücel 1980: 82)

1.

28 Temmuz 1402 Ankara bozgunu ile başlayan Osmanlı fetret döneminde Sivas’a Kadı Burhaneddin’in damadı olduğu tahmin edilen Mezit Bey hâkim olmuştur. Yıldırım Bayezid’in oğlu Mehmed Çelebi, Vezir Bayezid Paşa’yı Sivas üzerine göndererek büyük bir mücadeleden sonra şehri Mezit Bey’den teslim aldı ve Sivas, ikinci defa Osmanlı hâkimiyetine geçmesine rağmen Kadı Burhaneddin ailesinin tesirleri bir müddet daha devam etmiştir. Sivas’ın harap olan kalesi Çelebi Sultan Mehmed tarafından 1418 yılında Ak Bey eli ile tamir ve ihya edilmiştir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 98) XV. asrın ortalarına doğru Sivas Osmanlı şehzadelerinin oturduğu sancak merkezlerinden birisi olmuştur. Bu asrın ikinci yarısında Akkoyunlu tehlikesi belirmeye başlamıştır. Daha sonraki süreçte Osmanlı Akkoyunlu karşılaşması sırasında, başında Yusufça Mirza’nın bulunduğu bir ordu 1472’de Sivas ve Tokat’ı yağmalamış ertesi yıl Otlukbeli Zaferiyle birlikte Sivas şehri doğudan gelecek tehlikelerden kesin olarak kurtulmuştur.(Uzunçarşılı 1995: 104–105)

XVI. asır, Sivas bölgesi için iç karışıklıklar isyanlar ve yağmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. II. Bayezid döneminde başlayan bu tür hareketler bu hükümdarın şehzadeleri arasındaki taht mücadeleleri sebebiyle yayılma eğilimi göstermeye başlamıştır. II. Bayezid ile Cem Sultan arasında anlaşmazlıkta Cem Sultan taraftarları Trabzonlu Mehmed Bey ile Sivas beylerbeyi Süleyman Paşa'nın yapmış oldukları savaşı Süleyman Bey kazanmıştır. (Uzunçarşılı 1970: 393.)

Osmanlı ordularının doğuya yönelik seferlerinde Sivas'ın genellikle toplanma ve konaklama ya da en azından uğrak yeri olduğu görülmektedir. Bu yüzden Sivas'ın ticari yolların bulunduğu bir merkez olmasının yanında askeri bir sefer üssü olduğunu da belirtmek mümkündür. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail üzerine giderken ordunun bir kısmını Sivas ile Kayseri arasında bırakarak Suşehri üzerinden Safevi topraklarına girmiştir. Safevilerin gönderdiği Şii propagandacıların tertip ve destekleriyle başlayan ve bölgedeki Osmanlı idarecilerinin bilhassa vergi hususundaki haksız uygulamalarıyla artan Celali isyanlarının XVI. ve XVII. asırlar boyunca devam ettiği ve Sivas'ın gelişmesinde büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. (Demirel 2006: 13)

Osmanlı Devleti siyasi tedbirlerinin yanı sıra bir takım iktisadi tedbirler alma ihtiyacını da hissetmiştir. Osmanlı dönemi boyunca Sivas' a yapılan başlıca büyük yatırımların XVI. asırda gerçekleşmiş olduğu söylenebilir. XVI. ve XVII. asırlarda Sivas bölgesini önemli ölçüde etkileyen isyanlar iç karışıklıklar XVIII. ve XIX. asırlarda eşkıyalık hareketleri şeklinde devam etmiştir. XVIII. yüzyılda gasb, yağma ve talan etme eylemleri artmış ve buna bağlı olarak da şehirde asayiş bozularak zulüm, haksızlık ve ahlaksızlık yoğunlaşmıştı. Sicillere geçen deyimi ile bu dönemde Sivas, “eşkiya yatağı” haline dönüşmüştü. (Savaş 1991: 45) XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Sivas zaman zaman Çapanoğulları'nın tesiri altında kalmış, valiler ve derebeylerinin devlete karşı başkaldırma hareketlerinden çok zarar görmüştür. Bu dönemde Sivas' ın ekonomik önemi ile beraber nüfusu da azalmıştır. XIX. yüzyılda Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerini önceki dönemlere nispetle daha sakin geçirmiş ve oldukça verimli çalışmalar yapılmıştır.

Osmanlı yönetimi zamanında bir Beylerbeyilik merkezi ve paşa sancağı olan Sivas “Rûmiye’i sugra” veya “Eyalet’i Rum” adları ile anılmıştır. Osmanlı Devleti’nin zayıflaması ile birlikte, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden eski canlılığını ve zenginliğini kaybetmeye başlamıştır. Sivas’ ın Kurtuluş Savaşı döneminde de Türkiye tarihi açısından önemli bir yeri vardır. Sivas, Kurtuluş mücadelesinde de Anadolu’nun kalbi olma özelliğini göstermiş, burada toplanan Sivas Kongresi’yle (4 Eylül 1919) Cumhuriyet’in temellerinin atıldığı yer olma şerefine nail olmuştur. Bu gün ise Sivas ili; Divriği, Gürün, Hafik, Yıldızeli, Zara vb. ilçelerle günümüze kadar önemli bir şehir olmayı başarmıştır.(Özey 2003: 135)

3)-İdari Yönetimi

İdarî yönetim bakımından merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki esas yapıdan oluşan Osmanlı Devleti’nin taşra teşkilatında, idarî sistemin en üstünde “eyalet” ve eyaletlere bağlı “sancaklar” bulunmaktaydı. Sancaklar ise “kaza” ve “nahiye” gibi alt idarî birimlere ayrılmışlardı. (Gürbüz 1997: 87) Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise eyaletler ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti’nin kurulmasıyla birlikte ilk olarak Rumeli ve Anadolu eyaletleri ile XIV. yüzyılın son çeyreğinde Rumiye eyaleti oluşturuldu. Daha sonra Amasya Canik, Çorum, Karahisar-ı Sarkî bölgeleri de bu eyalete dâhil edildi. (Savaş 1991: 40)

XV. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti’nin eyalet merkezi Amasya idi. XVI. yüzyılda ise Sivas, Eyalet-i Rum’un “ Paşa Sancağı” oldu. Eyalet-i Rum’da “kaza” olarak geçen yerleşim birimleri XVIII. yüzyılın sonlarında şöyle sıralanabilmektedir: “Sivas, Yıldızeli, Tokat, Şarpare, Niksar, Karakaya, Erak, Sonusa, Tasabad, Zile, Karahisar-ı Behramşah, Hüseyinabad, İnallu-ballu, Kazabad, Turhal, Sivasili, Gel müfad (Gel mügat), Yakacık, Artukabat, Tibeglü, Çepni-Çongar, Amasya, Çorum, Canik (Samsun), Bozok, Divriği, Arapkir, Türkmanah-ı Yeniil ve Mamalu”. (Savaş 1991: 40)

Osmanlı Devleti taşradaki idari, askeri ve hukukî hâkimiyetini eyaletin en büyük idari amiri olan Beylerbeyi ve Kadı ile sağlamaktaydı. Sancaklarda ise bu görevi “sancakbeyi” sürdürmekteydi. Beylerbeyi için, Osmanlı kaynaklarında mîrimiran, emîrülümera ve XVIII. yüzyıldan itibaren de vali denilmiştir.(İpşirli 1999: 227)

Sivas Beylerbeyi (Valisi), diğer eyaletlerde olduğu gibi eyalette yapılan bütün tayin ve tevcih işlerini görür ve divan oluşturup dava dinlerdi. Eyalet dâhilindeki bütün Sancakbeyleri, kadılar, hâkimler beylerbeyinin emri altındaydı. Herkes beylerbeyine itaat etmek zorundaydı. Buna karşılık beylerbeyinin de halkına karşı çeşitli sorumlulukları bulunmaktaydı. Özellikle eyaleti eşkiya saldırısından korumak, kabile ve aşiretleri itaat altında bulundurmak, boş olan tımar ve zeametleri ehli olanlara tevcih ettirmek ve savaş çıktığında maiyeti ile birlikte savaşa katılmakla yükümlü idi.(Savaş 1991: 40–41) Böylece eyaletlerde devletin yürütme gücünü temsil eden “Beylerbeyi” iken sancaklarda bu görevi “sancakbeyi” sürdürmekteydi. Yargı gücünü ise “kadı” temsil ediyordu. (Gülbüz 1997: 91)

1850'lere kadar şehir idaresi adeta Kadı'ların tekelindeydi. Kadı bir şehrin her türlü mülkî, beledî ve adlî işlerinden sorumlu olan memurdu.(Ergin 1936: 77) Osmanlı Devleti'nde yargı yetkisi kadıya, verilen hükmün uygulanma yetkisi ise ehl-i örfe aitti. Ehl-i örf (Beylerbeyi, Sancak Beyi) ile Ehl-i şer' (Kadılar) arasındaki ilişki, bir astlık-üstlük ilişkisi değildi. Tamamen birbirlerinden bağımsız çalışan birer kamu görevlileriydi. (Fendoğdu 1999: 458) Bu görevliler dışında taşrada görev yapan diğer ehl-i örf grubunu ise; Mütesellim, Muhassıl, Âyan, Şehir Kethüdası, Kethüdayeri, Mutasarrıf vb. teşkil etmekteydi.

Bunlardan mütesellimler beylerbeyi (Vali) ve sancak beylerinin sefer veya başka sebeplerle kendi görev yerlerinde bulunamadıkları zamanlarda yerlerine tayin ettikleri kişilerdi. Bulundukları bölgede devlete, beylerbeyi ve sancakbeyine ait gelirleri toplayarak oranın idaresini de üstlenirlerdi.(İpşirli 1999: 236)

Mütesellimliğe tayin için belirli bir kaide olmamakla beraber genellikle bölgelerinde nüfuzlu ailelerden atanmaktaydı. (Savaş 1999: 236) Çünkü vergi toplamak ve idareyi aksatmadan yürütmek için geniş bir kadroya ihtiyaç vardı. Dışardan ve merkezden tayin edilenlerin bunları kısa sürede sağlaması çok zor olmaktaydı. Ayrıca mütesellimliği elde etmek için yerli aileler arasında kıyasıya bir çekişmenin sürdüğü bilinmektedir. Özellikle Sivas'ta bu görevi elde tutmak için başta Zaralı-zâdeler, Sarı- zâdeler, Kenan- zâdeler olmak üzere bir çok aile mücadele etmişlerdir.

Osmanlı şehir toplumunda devlet ile reaya arasında, hem ahalinin temsilcisi, hem de emirlerinin reayaya ulaşmasında ve uygulanmasında resmî görevlilerin yardımcısı olan âyânlar vardı.(Ergenç 1981: 1269) Bunlar vergi toplama işini ele geçirmek için mütesellimlerle sürekli menfaat mücadelesine girmişlerdir ve zararını yine halk çekmiştir. Tanzimat'ın ilânı sıralarında eyalet merkezinde oturan valiler tarafından, kendilerine bağlı sancaklara “Mütesellim” olarak gönderilmişlerdir.(Çadircı 1988: 1222)

Mutasarrıf ve muhassıllar ise özel durumun ortaya çıkardığı geçici kurumlardı. Mutasarrıf, vali ile aynı yetkilere sahiptir. Vezir rütbesini alan kimselere valilik görevi bazı nedenlerle verilmeyince, bu kişilere geçimlerini sağlamaları amacıyla birkaç sancağın yönetimi verilmiştir. (Çadircı 1988: 1227) Muhassıllar ise, XVI. asırda vergi toplamakla görevli iken XVIII. yüzyılda gelir toplamının yanında, bulunduğu sancakta idari vazifeler de üstlenen yetkili kişilerdi. Zamanla muhassılların yerini voyvodalar almışlardır. Bunların yanında Şehrin Alaybeyi, Yeniçeri Serdarı, Kale Görevlileri, Kadı Naibi, Müftüsü, Nakıbü'l-Eşraf Kaymakamı ve Şehir Emini gibi birçok görevlileri de bulunmaktadır. Ayrıca imamla birlikte ihtiyar heyetini teşkil eden, halk tarafından seçilen mahalle mümessilleri hüviyetinde olan muhtarlara da 1834 yılından itibaren rastlanmaktadır.(Sertoğlu 1986: 228) Tanzimat'a kadar Osmanlı taşra idaresinin ana birimi eyalet ve sancak iken Tanzimat'tan sonrada eyaletlerin yerini vilayet teşkilatı almıştır. Sivas böylece vilâyet statüsüne geçmiş ve Amasya, Çorum, Şebinkarahisar,

Tokat sancaklarını da bünyesinde barındırmaya devam ettirmiştir. (Kodaman 1987: 170)

4)-Ekonomisi

Şehrin ekonomik coğrafyasının temellerinin Osmanlı öncesinde atıldığı ve bu temeller üzerine yeniden şekillendiği bilinmektedir. Ticaret yollarının kavşağında bulunan Sivas şehrinin gelişimi, kuzeyden güney'e, doğudan batı'ya uzanan ve Anadolu'yu bir baştan bir başa kat eden ticaret ağlarıyla oluşmuştur. Özellikle kuzeyde ve güneyde önemli liman ve ticaret şehirlerini, batıda İstanbul, İzmir ve bu şehirler aracılığıyla Avrupa'nın önemli merkezlerini birbirine bağlayan güzergâh üzerinde bulunması ekonomiyi canlandırmaktaydı.(Tuş 1995: 40)

Şehrin ekonomik yapısını ticaret, küçük el zanaatları ve ziraat oluştururken XV. ve XVI. yüzyıllara gelince bu yapıya, boyahane ve tuzla gelirleri de eklenmiştir. Ayrıca şehir ekonomisini ayakta tutan ve hareketli olmasını sağlayan; Hanlar, bedestenler, çarşılar, pazar yerleri, dükkânlar, debbağhâneler, tahmis haneler, boyahâneler, değirmenler, mumhâneler vb. gibi ticaret yerleride şehirde oldukça büyük bir yer tutmuştur. Özellikle XIX. yüzyılda Sivas çarşılarında toplam 26 çarşı, 4 pazar, 14 han, 2 debbağhâne, 3 mumhane, 5 boyahâne ve 82 değirmen, ayrıca bu çarşılarda 932 civarında da dükkân olduğu belirlenmiştir. (Demirel 1999: 506) Osmanlı'nın diğer şehirlerinde olduğu gibi Sivas'ta da, şehrin yerleşim bölgesini oluşturan mahalleler ile iş sahası durumundaki ticaret ve sanayi bölgeleri, bazı istisnalar dışında birbirinden ayrırırlar. (Demirel 1999: 506)

I.BÖLÜM:

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLERİ GELEN AİLELER VE ÂYÂNLİK MÜESSESESİ

A)-ÂYÂN KELİMESİNİN ANLAMI VE MENŞEİ

Âyân tabiri, Arapça bir kelime olup Osmanlı Devleti'nden önce ve Osmanlı Devlet'i döneminde herhangi bir şehir, kasaba, bir zümre veya bir devrin ileri gelenleri; belli başlı büyükleri manasında kullanılmıştır.(Köprülü 1990: 40) "Göz" anlamına gelen Arapça ayn kelimesinin çoğulu olan âyân; eşraf, vücûh, ekabir ve erkân ile eş anlamlıdır. Bunun yanında taşrada halkın itibar ettiği, devlet ile halk arasında temsilcilik vazifesi görenler ile diğeri de devlet tarafından seçilen meclis azası hakkında olmak üzere her iki makam içinde kullanılan bir tabir olmuştur. Halk arasında zenginler için de aynı tabir kullanılmıştır.(Pakalın 1993: 120; Köprülü 1990: 40-41) Özellikle halkın gözünde soy sop ve itibarca sivrilmiş olanlar için kullanılır; Âyân-ı Kureyş, âyân-ı belde, âyân-ı karye, âyân-ı mahalle vb. gibi. İlk İslâm devletlerinde de görülen âyânın, Osmanlılar'a Anadolu Selçuklu Devleti'nden geçtiği tahmin edilir.(Mert 1992: 195) Hangi şekilde Osmanlıya geçmiş olursa olsun, çok önceden beri ileri gelen kişiler tarafından kullanıldığı bilinir.

Osmanlı Devleti'nde de diğer devletlerde olduğu gibi çok geniş mânada kullanılmıştır. Ancak bunların içinde en yaygın olan tanım ise; “ bir şehir, kasaba, zümre ve dönem içindeki Müslümanların ileri gelen kimseleri” diye geçmektedir.(Özkaya 1969: 195) Âyân kavramını Fuat Köprülü de benzer bir şekilde açıklamıştır. Ona göre; Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi otorite ile halk arasında bir ara sınıfı teşkil eden ve maslahat gûzar ya da iş eri ismi ile anılan zümreyi de “memalik-i mahrusa âyânından” şeklinde kapsayıcı bir kavram olarak kullanmaktadır.(Köprülü 1990: 40) Aynı zamanda Osmanlı Devlet'inde Kocabaşı terimi de âyanla eş anlamlıdır.(Mert 2000: 139) Lakin Âyân Müslüman halkın ileri

gelenleri iken; Kocabaşı² devlet içinde bulunan gayrimüslim halkın ileri gelenleri manasında Osmanlı ülkesinin değişik yerlerinde kullanılmıştır.(Veinstein 1991: 401)

Tarihî belgelerde voyvoda, mütesellim, muhassıl, mutasarrıf ve vali olarak görülen yerli hanedanlar, aynı zamanda âyân, derebeyi veya mütegalibe gibi isimlerle anılmıştır. Yine bunların dışında molla, kadı, müftü, müderris, seyyid ve tarikat şeyhi gibi ilmiye mensupları, kethüdâyeri ve yeniçeri serdarı gibi kapıkulları ve bunların mâzul ve emeklileri ile çocukları, kasapbaşı ve bakkalbaşı gibi esnafın önde gelenleri, zahireci, kuyumcu, sarraf, bezzaz ve çuhacı gibi tüccar ve mültezimler âyandan sayılmıştır. Osmanlılarda bunların hepsine birden "âyân-ı vilâyet" tabiri kullanılmıştır. Vali, mutasarrıf, mütesellim ve voyvodalar merkezden ta'yin edilirken zaman içinde her şehir ve kasabanın âyân-ı vilayeti arasından seçilmiştir.(Mert 1991: 195)

Bu âyân-ı vilayet denilen kişiler zengin insanlar olup bulundukları yerin ihtiyaçlarını temin etmek, tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, vergilerin ve memleket masrafinin tahsili ve tevzisinde etkin olmak gibi görevleri vardı.(Nagata 1999: 9; Mert 1991: 195) Âyânların güçlerinin arttığı XVIII. yüzyılda ise; şehir ve esnaf için gerekli malları sağlamak, erzak, hammadde fiyatlarını tayin etmek, kamu binalarının inşa ve tamirini yapmak, İstanbul'a erzak ve koyun yollamak, eşkıya yakalamak, cezalandırmak, orduya asker sağlamak, vergi ve mukataa gelirlerini toplamak gibi görevlere haiz olmuşlardır.(Mert 1991: 196; Mert 1980: 28) Âyânlar bu işlerde devamlı vali ve kadı ile ilişki içindedirler.

² Âyânlar ile kocabaşılar arasında epey benzerlikler vardır. Genel olarak kocabaşılar, ayanlar gibi ırk, mezhep ve meslek bakımından farklı kökenlidirler. Yani Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp ırkından ve Ortodoks, Katolik, Protestan ve Gregoryen mezhebine mensup olup semerci, kaptan, papaz, keşiş, çorbacı ve boyacılıktan kocabaşılığa seçilenler vardı. Osmanlı belgelerinde kocabaşı deyimini, şimdilik ilk olarak 1691 tarihli bir hükümde görüldü ve ilk kocabaşı seçimine ise 1726 tarihli bir belgede rastlandı Kocabaşı deyiminin Rumca karşılıklarından biri olan protokir (Başefendi) deyimini ise daha erken bir tarihte 1651 yılının Girit Şer'iye Sicil Defteri yazmasında görüldü. Ayrıntılı bilgi için bkz; Özcan MERT, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık iddiaları", **Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1995, s. 402; 4 Mustafa OGUZ, Girit (Resmo) Şer'iye Sicil Defterleri 1061-1067), **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul 2002, s. 434,467.504, 553,574.

Âyânlık müessesesi ve âyânlar üzerindeki çalışmalar ise, ilk olarak Alemdar Mustafa Paşa ve Tepedelenli Ali Paşa gibi hükümet merkezinde önemli rolü olan kişilerin biyografik araştırmaları ile başlamıştır.(Nagata 1997: 1-6) 1965 yılında Chicago Üniversitesinde düzenlenen Beginnings of Modernization in the Middle East adlı uluslararası kongrede, ayanların Ortadoğu ülkelerinin modernleşmesi sürecinde oynadıkları roller hakkında çok yönlü tartışmalar yapılmış ve âyânlar üzerindeki araştırmaların önemi uluslararası ilim âleminde kabul edilmiştir. Türkiye de ayanlık müessesesi ve tarihsel gelişimi ile ilgili olarak, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Tahmiscioğlu Vakası" ve " Meşhur Rumeli Âyânlarından Tirsinikli İsmail, Yılık oğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa" Münir Aktepe'nin " Tuzcuoğulları" ve Mücteba İlgürel'in " Balıkesir'de Âyânlık İddiaları", Mahmut Şakiroğlu'nun "Çukurova Tarihinde ki Sayfalar-1, Payas Âyânı Küçük Alioğulları", Yücel Özkaya'nın, Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık, Yuzo Nagata'nın "Tarihte Âyânlar" ve "Muhsin-zâde Ahmet Paşa ve Âyânlık Müessesesi", Mustafa Akdağ'ın "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri", Özcan Mert'in "Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık" çalışmaları örnek olarak verilebilir.

B)-OSMANLI DEVLETİNDE ÂYÂNLIK MÜESSESESİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1)- Âyânlık Müessesesinin Oluşumunu Hazırlayan Etkenler

Anadolu'da ve Balkanlar'da âyânlığın ortaya çıkışının ve güç kazanmasının çok çeşitli sebepleri vardır. Genel itibariyle sosyal ve ekonomik bozulmalardan kaynaklanan bu sebepler, devletin içinde bulunmuş olduğu durumu görmemiz bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca kendilerine güç zemini arayan kişiler ve aileler tarafından da kaçınılmaz bir fırsata dönüştürülen bu sebeplere baktığımızda: Âyân Ailelerine Danışma ve Aracılık Etme Rolünün Verilmesi, Levent Teşkilatının Bozulması, Devşirme Sisteminin Çökmesi, Tımar Sisteminin Çökmesi, Devlet Memurlarının Yolsuzlukları, Arazi Tahrir Sisteminin Bırakılması, Ekonomik Sıkıntılar gibi sebepleri görmekteyiz.

a)-Âyânlara Danışma ve Aracılık Etme Rolünün Verilmesi

Şehir âyanı veya şehirlerin ileri gelenleri diye adlandırılan âyân zümresi, XIV. ve XV. yüzyıllardan itibaren devletin içinde bulunmuş olduğu; askerî, iktisadî ve idarî bozuklukların tesiriyle nüfuzlarını iyice artırmıştır. İlk zamanlarda bir halk kurumu hüviyetini gösteren âyanlık, kamu menfaatlerine göz kulak olmakta ve bağımsızlığını merkezî hükümet organlarına ve eyaletlerde paşalara karşı savunmakta idi. Böylece merkezî idare, doğrudan doğruya vatandaşlarla karşı karşıya gelmiyor, kaza ile ilgili yapacağı belirli tasarrufları yapmadan önce âyana danışıyordu. (Bay 2007: 49-50) Çünkü vali, sancakbeyi ve kadı gibi idareci zümre dışarıdan atandığından, halkın içinden olan şehir kethüdasının ve âyânın, bölgeyi, halkın ve şehrin fizikî yapısını, çok iyi bilmeleri sebebiyle, yerel hizmetlerle ilgili işlerde ön plana çıkması gayet normaldi.(Ergenç 1982: 111)³

Özellikle devlet ile halk arasındaki ilişkilerde aracılık etme ve iş takipçisi rolünü üstlenen ayanların, bulundukları yerin çeşitli ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, şehre gelen ve üretilen çeşitli malların pazar fiyatlarının tespiti, kadıya ve muhtesibe yardımcı olmak için yanında bulunmak, bilirkişilik yapmak, aynî vergilerin toplanmasında büyük önem taşıyan hasat zamanının saptanmasında tanıklık yapmak, sikke tashihiinde yardımcı olmak ve kazalarda kanunlara aykırı davranan memurları halk adına İstanbul’a bildirmek, birtakım kamuyu ilgilendiren işlerde halk ve resmî görevliler arasında bağlantı kurmak, taşrada halka kötü davranan idarecilerin görevden alınmaları ve yerlerine dürüst yöneticilerin atanması konusunda şehir halkının isteklerini, şikâyetlerini, dertlerini ve arzularını kadı aracılığıyla İstanbul’a arz etmek gibi rolleri vardı.(Mert 2000: 174; Ergenç 1982: 107)

Hükümet; şehir içinde birçok hususta önemli roller üstlenen âyân ve eşrafa, vilayete ait önemli meselelerde, vergilerin toplanmasında, eşkıya teftişinde, savaş

³ Özellikle bazı konularda onların izni olmadan işler yürütülmezdi. Örneğin; Vergilerin, tahrirlerin ve memleket masraflarının tevzi’ ve tahsilinde valilerle kadılar, âyanlara danışılırdı. Aynî vergilerin toplanmasında büyük önem taşıyan “hasad zamanı”nın saptanmasında “âyan-ı vilayetin” tanıklığı öngörülmekte ve ancak ondan sonra mahsulün toplanabileceğine karar verilmekteydi.

sırasında ihtiyacı olan asker temininde başvurduğu gibi şehir kethüdası ve resmi âyân tayininde de bunların varlığını göz ardı etmemiştir.⁴ Böylece bir bölgede yapılacak işlerde vali ve kadıların muhatabı baş âyan olmuştur. Bu nedenle halkın vekili sıfatıyla memleketin yetkilileriyle bir araya gelerek meseleleri hallederdi.(Ergenç 1982: 106) Bütün bu görevler, âyanın askeri sınıfın yetkilerini kullanmasına da yardımcı olduğu gibi güçlendiğini de göstermektedir.

b)- Leventlik Teşkilatının Bozulması

Leventlik ile âyanlık arasında çok yakın bir ilişki vardır. XVI. ve XVII. yüzyılın başlarında imparatorluk içi ve dışı sebeplerden ve köy hayatında beliren çeşitli ekonomik ve sosyal bozukluklardan dolayı pek çok kimse çiftini ve çubuğunu terk edip levent eşkiyası olarak dolanmaktaydı. Levendler eşkiyalık ve çapuldan başka bir şey bilmiyorlar giderekte çoğalıyorlardı. XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra leventler için sarıca ve sekban tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Beylerbeyi ve sancakbeyleri savaşlarda istenilen sayıda asker temin edebilmek için levent beslemekteydiler. Bu da leventlerin sayısının artmasına sebep olmuştur.

Kapı halkı da denilen bu leventler savaşlar sona erdiğinde kendilerine fazla ihtiyaç hissedilmediğinden dolayı serbest bırakılmışlar ve bunlar yerlerini yurtlarını terk ettiklerinden ayrıca ziraattan da uzak kaldıklarından dolayı eşkiyalık faaliyetlerine yönelmişlerdir.(Özkaya 1994: 74) Leventliğe bağlı eşkiyalık olaylarının artmasının en önemli sebeplerinden birisi de asi âyanların cezalandırılmalarından sonra dağılan ve eşkiyalığa başlayan kapı halkıdır. Örneğin; Sivas bölgesinin ileri gelen âyân ailelerinden Zaralı-zâde Mehmet Paşa'nın 1856 yılında idamı üzerine emri altında olan levendatı Sivas dâhilinde çeşitli bölgelere dağılarak eşkiyalık faaliyetlerinde bulunmuştur.(Sakaoğlu 1998: 30-31)

⁴ Osmanlı klasik döneminde bir âyanın taşrada üstlendiği roller için bkz. Mutaftçieva, "Âyanlık Müessesesi", s.177; Yücel Özkaya, "Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", **Osmanlı**, VI, Ankara 1999, s. 165; Özcan Mert "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi", **Osmanlı**, VI, Ankara 1999, s.174; İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Âyan", **İA**, II, İstanbul 1965, ss.40-41 Yücel Özkaya, **a.g.e.** , s.8.

Bu arada bu leventlerin bir kısmı ise bulundukları bölgedeki bir paşaya veya âyândan bir mütegalibeye katılmak için çeşitli mücadeleler vermişlerdir. Mütegalibeden olan âyânlar ise bu leventleri hizmetlerine almışlardır. Leventlik meselesi devletin kuvvetli olduğu sıralarda pek önemli değildi. Fakat 1683 savaşı sonrasında paşaların bir kısmı leventlerin sayısını azaltmış, bir kısım paşalar da azl olduğundan boşta kalan leventlerin sayısı çok artmıştı. XVII. yüzyılın ortalarında ise leventliğin kaldırılması yoluna gidilmiştir. Bununla ilgili olarak ise vezir-i azam kapısından “ser-çeşmelik” ve bütün imparatorluktan sarıca ve sekban adının lağvı, bundan sonra da başta vezirler olmak üzere, Beylerbeyinin, sancak beylerinin, muhassılların, mütesellimlerin kapılarından levent bayraklarının kaldırılarak yerine divan-negân, gönüllüyan, farisan, azaban bayraklarının takılması fermanla bildirilmesine rağmen sekban ve sarıcalar kaldırılamamıştır. (Özkaya 1994: 74–75)

Bununla birlikte XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, artık Osmanlı ordusunun asıl unsurunu, büyük hanedan ailelerinin kapısında yer bulan leventler oluşturmaktaydı. Devlet, askerî birliklerin teşkilatlandırılması ve bakım masrafları hususundaki görevlerini, tımar sisteminin çökmesiyle birlikte âyanlara bırakmaya mecbur olmuştur. Ordunun idaresini ele alan âyânlar, subay konumuna yükselmişler ve tek askerî güç halini almışlardır. Bu durumu fırsat bilen levent zümresi mevcut kurulu düzeni bozmaya tekrar başlamışlardır. Özellikle bu dönemde ister kapulu olsun ister kapusuz olsun tüm leventler halktan bedava yem ve içecek, kurban akçesi, bayrak akçesi vb. gibi konularda halka büyük eziyetler etmişlerdir. (Özkaya 1994: 77)

Devlet ise tüm bu olumsuzlukları göz önüne alarak kapı halkının askerî vazife gören kısmını 1827 yılında, hizmetli kısmını ise 1828 yılında, II. Mahmud’un gayretleriyle kaldırılmıştır. (Sertoğlu 1986: 174) Askerî vazife gören kapı halkı sistemi, “Asakir-i Mansûre-i Muhammediye” gibi merkezî ordunun kurulmasıyla tamamen ortadan kaldırılmıştır. Devletin artık askerî disiplinden uzak kapı halkı adı altında yer alan leventlere ihtiyacı kalmamıştır. Kapı halkı sisteminin kaldırılmasıyla âyânlar başına buyruk hareketlerde desteksiz duruma düştüler. Anlaşılan şu ki, Anadolu ve Rumeli’de âyânlar, servet ve nüfuzlarını bu kuvvetlere dayanarak elde etmişlerdir.

c)- Devşirme Sisteminin Çökmesi

Âyânlık'ın oluşturan sebeplerden biri de devşirme sisteminin çökmesidir. Bu sisteme özgü bazı özellikler âyânlık üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bunlardan ilki; Enderun'un birinci dereceden tecrübeli devlet adamı yetiştiren bir mektep vazifesi görmesidir. Enderunlular, birbirlerini çok tutarlar ve dış hizmetlerde de bu davranışlarını devam ettirerek birbirlerini korurlar, görüp gözetirler ve kayırırlardı.(Sertoğlu 1986: 100–101) Kuruluş döneminde, Türk komutanlar beylerbeyi ve sancakbeyi olarak tayin edilirken, Fatih devrinde bu görevler devşirmelere verilir olmuştur. Enderun'dan yetişenler, saraydan taşraya çıktıklarında sancakbeyliği gibi çeşitli hizmetlerde bulunuyor ve taşra teşkilatında en yüksek görev olan beylerbeyliğe kadar yükseliyordu.(Bay 2007: 53)

Devşirme usulünün gerilemesinin bir sonucu olarak XVIII. yüzyılda sancaklarda statü değişikliğinin ve voyvodaların, mutasarrıf ve muhassılların da sancak beyliği yaptığı görülmektedir. Âyânlar artık öyle kendine güvenir hale gelmiştir ki işi vilayet ve sancak yöneticiliği görevine göz dikmeye kadar götürmüşlerdir. Devlet tarafından “âyân-ı ağayandan” bazılarına sancak beyliği verilmeye başlaması ile âyânlar devşirme usulünü ve devşirmeleri tam bir şekilde yenilgiye uğratmışlar, aynı zamanda bu yolla iktidarlarını sürekli hale getirmişlerdir. Bu tarihlerden başlamak üzere âyânlar toplumun raiyyet kesiminden askerî zümre kısmına dâhil olmuşlar ve artık yerli hanedanlar yönetimde hâkim hale gelmeye başlamışlardır.(Mert 1991: 196)

Bulundukları yerde uzun süre voyvodalık, mütesellimlik ve mutasarrıflık gibi vazifeler yapan âyânlar böylece geniş bir sahada etkili olma fırsatını da elde etmişlerdir. Tam tersine devşirmeler ise uzun süre devlet merkezinde bulunduktan sonra taşraya atanıyor daha sonra ise çeşitli yerlere gönderiliyorlardı. Tayin edildikleri yerlerin doğup büyüdüğü yerlerden farklı olmasından ve yakınlarından kültürel, sosyal ve dinî yönlerden kopmuş olduklarından ortama ayak uyduramıyorlar ve devletle nüfuz mücadelesine giremiyorlardı. XVIII. yüzyıldan itibaren, Fatih devrinde başlayan devşirmeleri koruma siyaseti, âyan sülalelerini korumaya

dönüşmüştür. Bu dönemde devşirme sisteminin sekteye uğramasından dolayı kaliteli devlet adamı ihtiyacı artmış bu sıkıntı da âyân sülaleleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Devletin devşirme politikası imparatorluğun dağılma döneminde çökmüş, bunun üzerine büyük aileler ön plana çıkmış ve bu durumdan en iyi şekilde yararlanmasını bilmişlerdir. (Bay 2007: 53-54)

d)-Tımar Sisteminin Çökmesi

Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde önemli etkisi olan tımar usulü Osman Gazi zamanından başlayıp, XVI. yüzyıla kadar muntazam bir şekilde varlığını sürdürmüştür. (Şahin 1979: 905) XVI. yüzyılın sonlarına doğru, imparatorluğun zirai, hukuki, içtimai düzenini belirleyen devletin, askeri ve siyasi gücünü temsil eden, iktisadi hayatın gelişmesine katkı sağlayan tımar düzeni bozulmaya başlamıştır.⁵ Ekonomideki yapısal değişiklikler, fiyat hareketleri, harp teknolojisinin askerliği bir meslek haline getirmesi, mali kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçiş gibi birçok sebeplerden⁶ tımara olan ilgi kalmamıştır. Âyân, derebeyi, ehl-i örf, ehl-i şer mensuplarının etkisi ile de tımar sistemi üzerindeki ilgi azalmıştır. (Özkaya 1979: 230)

Tımarlara XVI. yüzyıldaki gibi XVIII. yüzyılda da hiç kimse rağbet etmiyordu. Bu dönemde kendi rızasıyla tımarını bırakan birçok sipahi vardır. XVI. yüzyıla kadar tımar ve zeametlerde bozukluklar varsa da, sistem tam anlamıyla yok olmamıştı. Fakat bu tarihten sonra sistem artık çökme belirtilerini şiddetli bir şekilde göstermeye başlamıştır. Fetihlerin durması tımar sisteminin bozulmasına sebep olan etkenlerden ilkidir. Fetihlerin durması ile birlikte hem devlet hazinesinin kaynaklarından biri yok olmuş, hem de yeni tımar tevcihatları yapılamamıştır. Yeni fetihler yapılamayınca doğal olarak iskân politikası sekteye uğramış ve artan nüfusun baskısı merkezî otoriteyi sarsan sosyal karışıklıkları başlatmıştır, bunun sonucu olarakta eşkıyalık ve mütegalibelik olayları artmıştır. Ekonomik dalgalanmayı da inceleyecek olursak bu da tımar sistemini etkileyen diğer bir faktör olarak sayılabilir.

⁵ Tımar sistemi için bkz. Ömer Lütfü Barkan, "Tımar", **İA**, XII.

⁶ Sebepler için bkz. Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin bozulması", **DTCFD**, III, S.4, s.419-431.

Uzun süren savaşlar ve yüksek enflasyon sonucu, zarar gören sipahiler savaşlara katılamamışlardır. Savaşlarda ateşli silahların kullanımına başlanmasıyla beraber sürekli merkezi bir ordu ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Savaş usulleri değişince artık sipahi orduları da ihtiyaçlara cevap veremez olmuş, devlet yeniçeri ordusunun sayısını artırma yoluna gitmiştir.(Bay 2007: 49-50)

Rüşvetin toplum hayatına girmesiyle birlikte artık tımarlar da ehliyetli ehliyetsiz bakılmaksızın ençok rüşvet verene verilmeye başlanmıştır. Rüşvetle ele geçirdiği tımarla zarara uğrayan sipahi, reayadan topladığı vergilerle bunu da telafi etmiştir. Tımar sistemini eski düzene sokabilmek için çaba sarf edildi ise de bir sonuç vermemiş, şüphesiz bundan en çok yarar sağlayan da âyân kesimi olmuştur.

Sistem bozulduktan sonra reaya başının çaresine bakmak zorunda kalmış ve topraklarını bırakıp önce beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşların yanına gitmiş, sonra ise yerel güç olan âyânın yanına giderek “levent, sarıca sekban” adı altında ücretli asker olarak girmişlerdir.(Bay 2007: 50) Doğuda İran, batıda Avusturya karşısındaki savaşlarda, bu kuvvetlerden yararlanılmıştır. XVI. yüzyılın sonlarında, taşra yöneticilerinin emrindeki leventlerin sayısının arttığı görölmektedir. Bu dönemde, yerel yöneticiler, binlerce leventle teftişe çıkıp halktan gelişi güzel vergiler toplamış, arazilere el koymuşlardır.

Tımar dağıtımındaki eski usûller XVII. ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde, terk edilmiş; dirlikler sipahilerden ziyade, nüfuzlu devlet adamlarının hizmetkâr ve köleleri, para kazanmak isteyen ve rüşvet vermekten çekinmeyen tüccarlar ile reaya kısmına verilmiştir. Zengin olup, bulundukları yerlerin tımarlarını satın alan eşraf ve devlet ileri gelenleri ve özellikle mültezim sınıfı, buralarda çiftlikler kurmuşlardır. Devlet boşalan tımarların bir kısmını hazineye devrederek “miri mukataa” haline getirmiştir. Bu durum devletin yararına iken valilerin zararına olmuştur. Çünkü devlet “miri mukata’aları” zenginlere satarak kazanç temin etmekteydi. Fakat bu yerler valilerin elinden alındığı için valiler zararlı çıkmaktaydı. Devletin gücünü istediği gibi kullanamaması ve örgütlerinin bozulmasına bağlı olarak, her yerde âyân

çiftlikleri çoğalmıştır.(Bay 2007: 51; Özkaya 1994: 95) Böylece âyânlar, bu yollarla, tımar sistemindeki bu aksaklıkları, kendi amaçları için en iyi şekilde kullanmışlardır.

e)- Devlet Memurlarının Yolsuzlukları

İçinde bulunulan ortamın şartları dâhilinde göreve atanan memurların bir görevden başkasına ne zaman atanacağı ve ne zaman azledileceği belli değildi. Bundan dolayı iyi bir yere atanan valiler çabuk azledileceklerini ve yerlerine atanacak kişilerin de hazır olduğunu bildiklerinden görev süreleri sırasında “devr” ve çeşitli bahanelerle halkı soymak yoluna gidiyorlardı.(Uzunçarşılı 1988: 292)

Avusturya’ya karşı açılan savaşın başarısız bir şekilde dört devlete karşı devam etmesi askeri masrafları çok artırdığından “mühimmat’ı seferiyye’ye” sarf edilecek paranın temini imkânsız bir hale gelmişti. Valiler gerek savaşların devamlılığı, gerekse kendi emniyetleri bakımından savaş ve sulh sıralarında leventlerden müteşekkil kapı halkı beslemişlerdi. Sefer sıralarında bunlar için halktan “imdad-ı seferiyye”, sulh sıralarında da “imdad-ı hazeriyye” toplayarak geçimlerini temin etme yoluna gitmişler, fakat, bu vergileri toplarken çok fazla akçe talep etmişler, buna mukabil az sayıda kapı halkı ile seferlere katılmışlardı.(Özkaya 1994: 88) Anlaşılacağı üzere valiler bu vergileri toplarken yalnız kendi çıkarlarını düşünmüşlerdir. Paşaların haslarını emaneten idare için görevlendirilen mutasarrıfların da bu yolsuzluklara dâhil hareketlerde bulunduğu görülür.

Konak ve malikâne hayatında veya yüksek payeli devlet memurlarının elinde biriken servetin yoktan var edilmiş bir servet veya sabırla biriktirilmiş bir servet olmadığı, başkasının sırtından kazanıldığı ve özellikle nüfuz sahibi kişilerin elinde toplanmış olması devlet memurlarının yolsuzluklarını ispatlayan bir örnek teşkil eder. (Ülgener 1991: 177) Sancak mutasarrıfları da sık sık sancakların içindeki kazaları dolaşüyor ve devr’e çıkarak paralar topluyorlardı. Devr’e, sayıları çok fazla olan leventler ile çıkıyorlardı. Kaza halkı ise yalnızca durumu şikâyet etmekle yetiniyor başka bir başkaldırıda bulunamıyorlardı. Devletin, valilerin “şakka” benzeri vergileri almaması için yazdığı fermanlar kâr etmiyordu. Çünkü yaptırım gücü yoktu.

Valiler yine bildiklerini okuyorlardı.(İnalcık 1996: 367) Bütün bunlar göz önüne alındığında halkın âyân ve eşrafa, daha sonra resmi âyâna, yerli ailelere yönelmesini doğal karşılamak gerekmektedir.

f)- Arazi Tahrir Sisteminin Bırakılması

Osmanlı İmparatorluğu, işgal ettiği bir yeri Türk eyaleti haline getirince burayı askerî bakımdan emniyete alır, o sahanın gelir kaynaklarını ayrıntılı bir şekilde tahrir defterine geçirirdi. Devletin maliye teşkilatının başında olan defterdâra yüklenmiş olan bu görevi defterdar, kısmen merkeze (İstanbul defterdarlığı memurlarına), kısmen de vilayetlerde bulunan kendisine bağlı memurlara ve onların teşkilatlarına gördürürdü.(Fekete 1947: 299–300)

Tahrir sistemi, zaman içinde bozulmaya başladı. Bir ara otuz sene aralıkla yapılan arazi tahrirleri zamanla yapılamaz hale gelince devlet bu sistemin bozukluklarını kontrol edemez olmuştur. Mirî mukataalar elden ele dolaşmaya ve satılmaya başlanmış, ölen kimselerin tımarları İstanbul’a bildirilmemiş ve pek çok kişi sahipsiz topraklara sahip çıkmıştır. Tahrirler yapılmadığı için devlet bu durumlardan bihaber kalmıştır. Oysa tahrirler sonucunda yolsuzluklar ortaya çıkmakta, dağlık yerlerde tarıma açılan yeni araziler tahrir defterlerine kaydedilmekte ve taşradaki yönetim kolaylaşmaktaydı. (Özkaya 1994: 95)

Önceleri savaş zamanında alınan “tekâlif-i divaniye” 1595 yılından itibaren daimi bir vergi oldu. Bununla birlikte kanunnameler ve tahrirlere dayanan eski sistemde, “raiye” sınıfına dâhil olan kimse köydeki zirai faaliyeti içinde vergi mükellefi olarak alınıyordu. Tekâlif-i divaniyenin gelişmesinden meydana gelen yeni vergi sisteminde ise, halkı çok yakından tanıyan “eşraf” ve “âyân”a dayanarak, şehir ve köy farkı gözetmeksizin tarlası olan her erkek mükellef olarak kabul edilmişti. “Tekâlif-i divaniye”nin oluşmasıyla âyanlık sistemi hem yetki ve nüfuz, hem de maddî açıdan oluşmaya başlamıştır. Anadolu halkı, XVI. ve XVII. yüzyıl boyunca ekonomik sıkıntıların etkisi ve eşkıya zulümlerinin artması yüzünden yerini yurdunu terk ediyordu. Reaya, mal ve mülkünü satarak İstanbul ve Batı

Anadolu'nun diğer şehirlerine göçmekteydi. Yerini, yurdunu terk edenler hem avarızdan, hem de diğer vergilerden kurtuluyordu. (Bay 2007: 49–50; Özkaya 1994: 81)

İstanbul ve Batı Anadolu'ya doğru oluşan göçler, sistemin tamamen bozulmasına sebep olduğu gibi merkezi yapıya da büyük zarar vermiştir. Bununla birlikte tahrir sistemine bağlı olan tımar, askerlik ve ekonomik işler de büyük sekteye uğramıştır. Merkezi hükümet tahrirlerdeki bu gevşemeye göz yumarak önlem almaması neticesinde ülkeyi idare edemez bir konuma gelmiş ve tahrir sistemi tamamen çökmüştür. Böylece devlet, taşrada halkın içinden çıkan âyanların sözlü tahrirlerine muhtaç hale gelmiştir. Toprağını terk ederek göç eden köylü, bu yolla hem avarız ve hem de diğer vergi yükümlülüklerinden kurtulmak isterken vilayet ayanının hizmetine girmek durumunda kalıyordu. (Akyılmaz 1999: 48; Pakalın 1993: 437) Yer değiştirenler yüzünden, geride kalan reaya ise çok zor duruma düşüyor, âyan aracılığıyla da şikâyetlerini merkezi idareye ulaştırıyorlardı. (Özkaya 1994: 82–84) Daha önce merkezden atanan kadılarda olan bu görevler, daha sonra halkın içinden olan ve özellikle çevreyi tanıma avantajını çok iyi kullanan âyanların eline geçmiştir. Gittikçe de idarî görevler olarak bu yetkilerini artırmışlardır. (Bay 2007: 49–50)

g)-Ekonomik Sıkıntılar

1683 Viyana yenilgisinden başlayıp 1699 Karlofça Anlaşmasına kadar geçen sürede savaş masraflarının artması ve merkezî hazinenin bu harcamaları kaldıracak gücünün kalmaması üzerine, devlet mirî mukataaları, malikâne olarak yerli hanedanlara ve devletin diğer ileri gelenlerine vererek, yerli zengin hanedanlardan yardım istemeye başlamış ve bu şekilde mali sıkıntısını hafifletmeye çalışmıştır. (Özkaya 1994: 96–98) Böylece hazineye önceden nakit ve toplu para girişi sağlanmış oluyor ve iltizamlar sayesinde devlet, gelir kaybına uğramaksızın bir kısım maaş ödemelerinden kurtulduğu gibi, reaya da tımar sistemine benzer şekilde, ömrü boyunca kârı kendisine ait bulunacak bir vergi kaynağını, menfaat gereği himaye etmek isteyecek bir koruyucuya kavuşmuş oluyordu. (Genç 2000: 235)

Bu durum âyân ve eşrafın mali yönden daha da güçlenmesine yol açmıştır. XVIII. yüzyılın başlarında ise halk ve devlet nezdinde nüfuzları giderek artmıştır. Özellikle tımar sisteminin çökmesiyle mirî mukataaların malikâne olarak iltizama çevrilmeleri ve bunları da âyanların almaları bu kişilerin zenginliklerini artırmalarına sebep olmuştur. Kendileri açısından bu elverişli ortamda âyanlar, daha rahat hareket imkânı bulurlarken, halk perişan vaziyette, yerini yurdunu terk ederek çift bozan olmuştur. Âyanlar güçlendikçe kapısında toplananların, onlardan medet bekleyenlerin sayısı artmış; himaye ettikleri eşkıyalarla halka zulmedip, vergi adı altında zorla haksız gelir elde etmişlerdir. Üstelik onlar, bunu yaparken taşradaki yöneticilerle ve yargı mensuplarıyla da birlikte hareket etme imkânı bulmuşlardır. (Özkaya 1999: 166; Mert 1999: 175) Böylece taşrada fukaraya karşı ümera ve ulema işbirliği sağlanmıştır. Fukara karşısında yer alan bu iki grup emir olarak nitelendirilecek olursa; Şair Yahya'nın "*Geçinir bir dilim ekmekle fakir, Yedi iklimi yiyip doymaz emir*" beyitindeki söylemi, taşradaki merkezî otoriteyi temsil edenler ile mahallî beylerden âyân ve eşraf yanında, ordu ve idare erkânı ile nüfuz ve iktidarda bunlardan geri kalmayan, ulema sınıfı ile servet sahipleri tarafından uygulamaya konmuştu. (Ülgener 1981: 30) Servetleri ile paralel olarak askerî ve siyasî güçleri de artan yerli aileler, zamanla kuvvetli hanedanların ortaya çıkmasına ön ayak olmuşlardır.(Özkaya 1994: 109–110)

2)-Âyanların Kazançları ve Ekonomik Alandaki Yükselişleri

Anadolu'da âyanlığın doğmasında idarî ve sosyal olaylar ile iktisadî olaylardaki değişikliklerin büyük rolü vardır. Osmanlı âyanlık tarihi incelemelerinde daha çok âyanın Osmanlı vergilendirme sistemindeki rolü incelenmiştir. Âyanın bu siyasî yönü ekonomik faaliyetlerini gölgede bırakmıştır. Hâlbuki âyanın gücünün gerçek kaynağı siyasî olmasına rağmen gerçek hayatta Osmanlı âyanının siyasî ve ekonomik güçleri iç içe geçmişti. Ekonomik faaliyetler, iktidar temellerini iyice sağlamlaştırmalarına büyük katkı sağlıyordu.(Bay 2007: 72)

a)- Mukataa, Malikâne ve İltizam Alanında Elde Edilen Kazançlar

XVI. yüzyılın ikinci yarısında âyânlar, iltizama katılmak ve çiftçiye borç para vermek suretiyle servetlerini çoğaltıp topraklarını genişlettiler.(Özkaya 1994: 23–24) Bunun yanı sıra bazen bozulan işlerini düzeltip devam ettirebilmek ve bazen de nakdi vergilerini ödeyebilmek amacıyla borç alan halkı kendilerine daha bağımlı hale getirdiler. Bu şekilde âyânlar, mali ve içtimai bakımdan giderek güçlendiler. Timarlı sipahiliğin ihmali ve sistemin çökmesi sonucunda boş kalan timarlar da iltizama verilince mültezimlik yoluyla da köylü üzerinde büyük bir hâkimiyet kuran âyânlar, topraklarını terk eden çiftçi ve levendlerin de kendilerine sığınmalarıyla XVII. yüzyılda çalışan ve savaşılan nüfusu da kontrollerine alarak önemli bir güç kazandılar. Zenginleştikçe maiyyetlerindeki sekban ve levendlerin sayısını arttırarak taşrada kendi lehlerine bir askeri gücün de sahibi oldular.

İltizam usulünde vergi birimleri “mukataa” olarak isimlendirilmiştir. Mukataaların yıllık gelirlerinin asgari kıymeti maliye görevlileri tarafından tespit edilip hazine defterlerine işlenirdi. Daha sonra mukataalar açık artırma usulüyle mültezimlere verilmiştir. Mültezimler, açık artırma konusu olan mukataayı vaad ettiği gelir ve sebep olacağı masraf hakkındaki tahminlerine göre değerlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödeyebilecekleri miktara dair teklifler yaparlardı.(Cin-Akyılmaz 1995: 340–341) Hazine, işletme hakkını, genellikle bir veya üç yıllık bir süre için en çok teklifi yapana verirdi. İltizamı alan mültezim, iltizam bedelinin bir kısmını peşin olarak öder, kalan kısmı ise genellikle sarrafları kefil gösterirdi. Mukataadan elde edeceği gelirin iltizam bedeli üzerindeki kısmı mültezimin karı idi. İltizam bedelini ödemeyenlerin mallarına el konulur, mallarının borcunu karşılayamaması halinde hapsedilirdi. XVIII. yüzyılda, taşra yönetiminde siyasî ve toplumsal olarak güçlenen âyânlar, İstanbul’daki büyük memurlarla ortaklıklar kurarak mukataalara hâkim olmaya başlamışlar ve böylece devlete ait vergi toplama sürecine hâkim olmalarıyla birlikte âyanlığın yükselişi hızlanmıştır.(Bay 2007: 90)

Zamanın başdefterdarı tarafından hazırlanan esaslar çerçevesinde, 1695 yılında yayınlanan fermanla iltizam usulünden malikâne sistemine geçilmiştir.

Malikâne sistemi, iltizam sisteminden çok ayrı olmamakla birlikte, iltizam ve tımar sisteminin bir çeşit karışımıydı. Malikâne sistemiyle devlet gelirlerini artırarak sürekli hale getirmiş ve vergi kaynağını korumuştur. Malikâne sisteminde devlet, müzayede öncesi her mukataa için mukataanın sahibine temin edeceği ortalama yıllık kârın, devir ve piyasa şartlarına göre 2 ila 10 kat arasında değişen oranlarda bir “muaccele” bedeli tespit ederdi. Bu bedelin belli olmasından sonra mültezimler satışla görevli memura yapmak istedikleri yükseltme miktarlarını kaydettirirlerdi. En yüksek teklifi yapan mültezime, mukataa “kayd-ı hayat” şartıyla verilirdi. Mültezim ise, aldığı malikânenin “muaccele” bedelini peşin yatırmak zorundaydı.(Genç 2000: 106–107) Daha önceleri müzayedelerde durgunluk nedeniyle mukataaların satılmaması, yine mültezimlerin ödenmeyen paraları olan “bakaya” gibi sorunlar da bu sistemle çözüme kavuşmuştur. Malikâne sahibi öldüğü zaman en yüksek bedeli verirse malikâne oğluna da bırakılıyordu.

Mükellefiyetlerini yerine getirmeyen malikâne sahiplerinin mukataalarının ellerinden alınması, devletin malikâne üzerinde denetim yetkisinin olduğunu gösterir. Fakat fiiliyatta mukataaların mahlûl olarak devlete geri dönmeleri beklenen ölçüde olamamış, malikâne mukataaları, sahibi hayatta iken el değiştirmiş dolayısıyla devletin bu sistemden düşündüğü oranda kar etmesi mümkün olamamıştır. İstanbul’daki açık artırmalara katılan malikâne sahiplerinin, malikânelerinin bulunduğu yere gitmeyip vergi toplama işini başka görevlilere devretmeleri malikâne hiyerarşisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Âyânlar’ın bu sistemde ezici bir üstünlükleri olmuş konumlarını da güçlendirerek malikâne sahipleri adına taşrada vergi toplama işini üstlenmişlerdir. Malikâne sistemi daha sonra esham sistemine çevrilmişve bu statü 1793’ten sonra genel bir kurala bağlanmıştır.

b)- Mütégallibelik Hareketiyle Elde Edilen Kazançlar

Sözlükte zorba, zor kullanan, zorla birisinin hakkını gasp eden,(Sami 2005: 1281) herkese üstünlük taslayan kişi, maddi güçle çevresindekileri zorla susturan kimse anlamına gelen mütégallibelik 1683’ten sonra alabildiğine artmıştır. 1683’te başlayan Avusturya Savaşı diğer Avrupa devletlerinin de işe karışmasıyla on altı yıl sürmüştür. 1699’da imzalanan Karlofça barışıyla da mütégallibe hareketleri artarak

devam etmiştir. Bunun asıl nedeni, vilayet âyânlarının çok güçlenmesi, devletin acz içinde bulunmasıdır. Çeşitli belgelerden anlaşıldığına göre, devlet nazarında eşkıya ile mütegalibe arasında çeşitli farklılıklar vardır. Mütegalibeler mümkün olduğunca devletle bütün bağları kesmeyerek servet edinmeye çalışmışlardır. Eşkılar ise, resmî bağları bütünüyle kesmişlerdir. Yine de, çoğu olayda iki kavram ve davranış arasına büyük farklar koymak doğru gözükmemektedir. Mütegalibe kavramı, kanun dışı yollarla servet elde edip biriktirmeye çalışan bir zümreyi temsil eder. (Bay 2007: 72)

Mütegalibenin Osmanlı resmî belgelerindeki tanımı, yöneticilerin tutumlarına göre şekillenmiştir. Devletin emirlerine karşı gelen yerel yöneticiler genellikle mütegalibe ve derebeyi olarak tanımlanmıştır. Sadece kendi çıkarını düşünen memleketin asayiş konusunda resmî ya da gayri resmî sorumluluk taşımayan mütegalibe grubu etraftaki eşkıyaları da kendi çıkarları için kullanıyordu.(Bay 2007: 72)

XVIII. yüzyılda yerli mütegalibelerin yanında kadı, voyvoda, sancak beyi gibi devlet memurlarının da mütegalibelik yaparak halkı soydukları, zorla para topladıkları hatta mütegalibelerle de anlaştıkları görülür. Anadolu'daki asayişsizliklerin ve mütegalibelik hareketlerinin artmasında, devlet memurlarının kanunsuz vergiler toplayıp, halkın mal ve paralarını zapt etmesinin büyük rolü vardı. Resmî mütegalibelerin vergi toplama yoluyla servet yığmalarını sağlayan asıl gelişme, devletin, nüzul, avarız ve imdad-ı hazariye gibi tekâlif-i şukkalı devamlı hale getirmesidir. Vergilerin toplanmasında da taşra yönetimine çok geniş yetkiler verilmiştir. Âyân ve voyvoda zümreleri sefer vaktini fırsat bilerek, halktan çok miktarda paralar toplamakta ve ancak bir adaletnâmenin ikazı sonucu bu duruma geçici olarak son vermektedirler. Yıl içinde yapılmayan masrafları göstererek, diledikleri kadar defter düzenlemekte ve kadı, naib gibi ehl-i şer' zümresini de yanlarına çekmektedirler. Âyânlar, kanunda olmayan vergiler koyarak halktan tahsil yoluna da başvuruyorlardı. Bu gibi yolsuzlukları önlemek için siyaset cezası gibi çok sıkı tedbirler koyularak âyânların haksız gelir elde etmelerine engel olunmaya çalışılmışsa da, âyanlar bu gibi durumları da aşmasını bilmişlerdir.

3)- Âyânların Siyasi ve İdari Alandaki Yükselişleri

Osmanlılarda taşranın yönetimi XVI. yüzyılın son dönemine kadar, doğrudan merkezden tayin edilen beylerbeyi ve sancakbeyinde iken, yavaş yavaş bu görevlerde âyânlar söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu dönemde âyanların icra ettikleri başlıca görevler; her mahallenin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, mahalle avarız akçesi vakıfları ve diğer vakıfların tevliyet işleriyle uğraşmak, şehre gelen ve üretilen çeşitli malların pazar fiyatlarının saptanması sırasında kadiya ve muhtesibe yardımcı olmak için yanında bulunmak, aynî vergilerin toplanmasında büyük önem taşıyan hasat zamanının saptanmasında tanıklık yapmak, sikke tashihinde yardımcı olmak, şehri korumak, adaleti tesis etmek, âyân meclisinde diğer görevlilerle beraber subaşı, muhırbaşı, dizdar, muhtesip, yeniçeri serdarı gibi görevlileri tespit etmek; loncaların hammadde ihtiyaçlarını düzenli olarak sağlamak, darlıkları ve kıtlıkları engellemek, kamu binalarını yaptırmak ve şehirlerdeki her kademedeki yöneticilerden kanunlara aykırı tutumlarda bulunan kişileri -halkın temsilcisi olarak- padişaha arz etmektir. (Ergenç 1982: 105–117)

Tespit edilen bu bilgiler ışığında âyânların yetkileri konusunda tahminlerde bulunulabilir. Âyânlar, devlet ile halk arasında bir temsilci konumundadır. Devlet ricali, âyânlara danışarak halkın düşüncesini ve mahalli farklılıklarını göz önünde bulundurmuş oluyordu. XVI. yüzyıla kadar âyânların, küçük icraî ve danışma hakları dışında geniş yetkileri yokken, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğunun içinde bulunduğu durum itibarıyla âyânların icraî yetkileri artmış, öncelikle şehir kethûdasının görevlerini devr almışlardır. XVII. yüzyılda ise merkezî hükümet, eyaletlerdeki beylerbeyi ve sancakbeylerinin yetkilerini azaltarak önlem almaya başlayınca, taşra yönetiminde âyanlığın yükselmesi için zemin hazırlamış oldu. Asker toplama ve askerî komutanlık yetkilerini alan âyanların nüfuzları daha da arttı.

II. Viyana kuşatması sonucu meydana gelen ağır yenilgi âyânların yetkilerinin hızlı bir şekilde artmasına sebep olmuştur. Âyânlar, devletin 1683'ten

1718'e kadar cephelerde uğradığı yenilgiler ve maruz kaldığı malî buhranlardan dolayı, vergi tahsil etmek ve maliyeye borç para vermek suretiyle yetkilerini daha da artırdılar.(Mert 2000: 174–176) Böylelikle âyanlar taşra idaresinin yanı sıra savaş ve askerlik bakımından da önem kazanmış, 1726 yılından itibaren ise Beylerbeyilik ve sancakbeyliği gibi önemli görevlere getirilmişlerdir. Halkın emniyetinin sağlanması, memurların kanunsuz vergiler toplayarak halka eziyet etmemeleri ile ilgili olarak yazılan adalet fermanlarının 1726–1750 arası olanlarında âyanlara sık sık hitap edilmesi, artık âyanlığın iyice yaygınlaştığını ve icraî yetkilerinin arttığını göstermektedir. Asıl yeni olan durum, önceleri eyalet yöneticilerine gönderilen asker toplama buyruğunun giderek mahallî otoritelere, yani âyanlara gönderilerek yürütme yetkilerinin artırılmasıdır.

XVIII. yüzyıl ortalarına doğru devlet, Anadolu ve Rumeli'deki kadıların rüşvet ve yolsuzluklarını da âyanlar vasıtasıyla takip etmeye başladı.(Mert 2000: 176) XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, yetkileri bir hayli artan âyanların başlıca görevleri; asayişî sağlamak, eşkıya ve asileri yakalayıp cezalandırmak, İstanbul'a erzâk, zahire ve koyun göndermek; vergi toplamak, orduya asker sağlamak ve toplamak, ordu tayinât ve mühimmat ının taşınması için araba ve hayvan tedarik etmek, baruthânenin güherçile ihtiyacını karşılamak, gerektiğinde gemi yapmak ve gemi yapımı ile ilgili malzemeyi temin etmek idi. Görevlere bakıldığında sancakbeyi, subaşı, alaybeyi ve kadının görevlerinden bir kısmını tek elde toplamış olduğu görülür. Yetkilerin tek elde toplayan âyanların zulümleri ve hükümet işlerine müdahaleleri de o nispette artmaktaydı. Âyanlar, devletin istediği vergileri toplarken kendileri için de “âyâniye”, “âyanlık ücreti” ya da “âyan caizesi” adı ile para toplayarak tevzi' defterlerine vergi eklemekteydiler. Bu şekilde deftere istenilenden fazla vergi yazıp kendi çıkarları için harcadıklarından, halk tarafından şikâyetle uğramakta idiler. Devlet, bazen yeni fermanlar neşrederek bunların seçim usullerini, atamalarını ve yetkilerini tayin ve kısıtlamaktan geri kalmıyordu.

1800'den sonraki dönemde de âyanlığın yetkileri aynen devam etti. Merkez tarafından yayınlanan resmî belgelerde ve âyanların seçimle ilgili olarak sundukları arzuhalde, âyanın daima bütün mahallî kaza halkının temsilcisi olduğu

vurgulanmıştır. Yine bu belgelerde bir âyanın en önemli görevinin, mahallî halkın refahı, rahat ve mutluluğunu sağlamak olduğu ısrarla belirtilmektedir. Âyanlar siyasi güçlerinin zirvesine Sened-i İttifak'ın ilanı ile ulaştılar. Bir “misak” özelliği gösteren belgede, artık âyanın gücü açıkça belirtilmese de padişahın iktidarını da sınırlandırmıştır. (İnalcık 1964: 603–608) Yine bu belgeyle âyanların küçük âyan üzerindeki hâkimiyetleri onaylanmakta, her birinin idare sahasının müdahaleden masun bulunması ve haklarının ırsî olarak intikali garanti altına alınmaktadır. II. Mahmud, saltanatına gölge düşüren Sened-i İttifakın hazırlanmasında âyanların nüfuzlarını görmüştü. Böylece âyanlar güçlerinin ve yetkilerinin tepe noktasına ulaşmışlardır. Ancak bu süreç fazla uzun sürmeyecektir.

4)- Âyânlığın Kaldırılması

Âyanın Sened-i İttifak ile devlet idaresinde otorite kazanma girişimleri, kendi aralarında birlik olamamaları, saray entrikaları, ocaklı ve ulemanın muhalefeti ve dış tahrikler sonucunda başarıya ulaşmadı ve 1808'deki isyanda Alemdar'ın hayatını kaybetmesiyle birlikte “Sened-i İttifak” tamamen hükümsüz kaldı. Âyanın kendini siyasal otorite olarak kabul ettirememesinin altında, bütün bu sebeplerin yanında Padişah'ın hâkimiyetine engel teşkil eden ayana olan muhalefeti de yatmaktadır. II. Mahmud, kendisi de bir ayan olan ve tahta geçmesinde önemli rol oynayan Alemdar'ın icraatlarına, gücünü pekiştirinceye kadar karışmamış ve büyük bir gizlilikle ve özenle yürüttüğü politikayla otoritesine rakip olan unsurları (bunların arasında Alemdar, diğer âyanlar ve Yeniçeri Ocağı sayılabilir) ortadan kaldırma yoluna gitmiştir.

Devlet âyanların gücünü kırmak için çeşitli politikalar geliştirmişti; bazen ölen âyanların yerine yenilerini tayin etmeyerek bu kurumu zayıflatıp, merkezi idareyi güçlendirmeyi amaçlamış, bazen merkeziyetçiliği güçlendirmek için gerektiğinde âyanlar katledilmiş, bazen de âyanları birbirine kırdırıp güçlerini azaltma yoluna gitmiştir. Âyanların gücünü azaltmak için uygulanan yöntemlerden biri de, müsadereydi. Padişah, müsadere gerekçesi olarak, âyanın vergi ödemeyişini gösterdiğini ifade etmektedir.

Osmanlı Devleti, âyânlara karşı en büyük ve kalıcı darbeyi, II. Mahmud zamanında Redif askeri sisteminin kurulması ve askerî gücün doğrudan merkeze bağlanması ile vurmuştur. Böylelikle 1808 tarihinde Sened-i İttifak'ın hükümsüz bir vesika haline dönüştürülmesi ile birlikte âyânlığın gücü azalmıştır. Ayrıca, merkezi hükümet kimi âyân ailelerine mensup kişileri tek tek ortadan kaldırırken, kimilerine de devlet memurluğu vererek, etkilerini kırmıştır. Tanzimat'tan sonra ise hükümet, vilayet idaresini doğrudan doğruya merkezden gönderilen valiler vasıtasıyla yürütmeye başlamış ve böylelikle Osmanlı tarihinde görülen “âyânlar devri” kapanmıştır. (İnalcık 1964: 609) Ayrıca âyânlığın güçlenmesinde etkili olan malikâne sistemi ile mütesellimliğe, Tanzimat devrinde son verilmesi âyânların güç kaybetmesine neden olmuştur. Âyânlar, yetkilerinin ellerinden alınmasından sonra zengin reaya olarak kalmışlardır. Devlet, artık âyânları askerî sınıftan saymamaktadır.

C)- OSMANLI DEVLETİ' NDE ÂYÂNLAR VE İLERİ GELEN AİLELER

Osmanlı İmparatorluğunun merkezî otoritesinin sarsılması üzerine taşradaki gücünün giderek azalması ve bir âyân ailesinin kendi bölgesinde devamlı olarak yöneticilik yapması sonunda adeta bir hanedan hüviyeti taşıyan büyük aileler ortaya çıktı.(Özkaya 1978: 667–723) Bu aileler devlette etkili olmuş, elde ettikleri mevki ve makamlarla kendilerine çıkar sağlayarak güç kazanmış, yerel unsurlardan oluşan kişilerdi. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

Manisa ve havalisinde Karaosmanoğulları, Gediz'de Nasuhoğlu, Samsun'da Canikli Hacı Ali Paşa ve oğulları, Sivas'ta Zaralı-zâdeler, Yozgat'ta Çapanoğulları, Adana'da Küçük Ali oğlu Halil ve kardeşi Ali, Trabzon'da Alaybeyi Şatiroğlu Mehmet, İzmir'de Kâtipoğulları, Muğla'da İlyasoğlu Halil, Saruhan'da Gündüzoğlu, Isparta ve Eğirdir havalisinde Yılanlıoğulları, Konya'da Gaffar-zâdeler, Suriye'de Azim- zâdeler, Rize'de Tuzcuoğulları, Kayseri'de Zenneci- zâdeler, Kalaycıoğulları ve Emin Ağa-zâdeler, Ankara'da Müderris-zâdeler, Muslu Paşa-zâdeler ve Nakkaş-zâdeler, Bilecik'te Kalyoncuoğulları, Antalya'da Tekelioğulları, Çukurova'da Menemencioğulları, Kozanoğulları, Suriye'de Azimzâdeler, Kuzey Irak'ta Baban-zâdeler, Edirne'de Dağdevirenoğlu, Rumeli'de Serezli İsmail, Rusçuk'ta Tirsiniklioğulları ile Alemdar Mustafa Paşa, Vidin'de Pavzantoğlu, Arnavutluk ve Epir'de Tepedelenli Ali Paşa ve oğulları; Anadolu ve Rumeli'de ortaya çıkmış hanedan ve âyânlardan bazılarıdır. (Uzunçarşılı 1982: 436–437; Mert 2000: 176-177) Bizde bu çalışmamızda 18.yüzyıl sonu ile 19.yüzyılın başlarında Sivas'a damgasını vuran âyân ve ileri gelen aileler (Zaralı-zâdeler, Mütevelli-zâdeler, Kenan-zâdeler, Selmanoğulları, Hatip-zâdeler vb.) hakkında bilgi vereceğiz.

II. BÖLÜM:

1740–1850 TARİHİNDE SİVAS'TA ÂYÂN AİLELERİ

A)- SİVAS'TA ETKİN OLAN AİLELER

18.yüzyılın sonu ile 19.yüzyılın başlarında İç Anadolu bölgesi başta olmak üzere Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesinde hâkimiyet süren ailelerin sayısını yüzlerle ifade etmek mümkündür. Fakat bunlar arasında bazıları, hâkimiyet alanlarının genişliği bakımından ön plana çıkmıştır. Sivas ve kazalarında ise irili ufaklı bir çok âyân ailesi baş göstermiştir. Bunlar içerisinde merkez tarafından resmi görevle görevlendirilmiş olanlar zamanla bölgedeki güç ve nüfuzlarını artırmışlardır. Güçlenen bu âyân aileleri ise Sivas ve çevresine hâkim olma mücadelesine başlamışlardır.⁷

Merkezi hükümet tarafından resmi olarak âyânlık verilmeyen ailelerin ise eşkiya tedibi ve asker temini gibi görevlerle hükümete bağlılığı sağlanmıştır.⁸ Özellikle Sivas'ta, XVIII. yüzyılda gasb, yağma ve talan etme eylemleri artmış ve buna bağlı olarak da şehirde asayiş bozularak zulüm, haksızlık ve ahlaksızlık yoğunlaşmıştır. Sicillere geçen deyimini ile bu dönemde Sivas, “eşkiya yatağı” haline dönüşmüştür.(Savaş 1991: 45) Bu yüzyılda Sivas'ın idaresi, sicil kayıtlarından elde edilen bilgilere göre, mütesellimlerin eline geçmiştir. Öyle ki, Sivas Kadıları bile mütesellimlerin isteklerinin dışına çıkamıyordu. Bu mütesellimler de daha çok **Zaralı-zâde, Sarı-zâde, Kenan-zâde vb.** gibi ailelere mensup kişilerdi. (Savaş 1991: 45)

Ayrıca bazı aileler menşei bakımından Sivaslı olmamalarına rağmen kendi hâkimiyet alanları içine Sivas'ı da almak için hem idari hem de sivil güçlerini kullanmışlardır. Böylece bölgenin ileri gelen aileleri ile mücadeleye girmişlerdir. Zaralı-zâdeler, Çapanoğulları, Canikli-zâdeler, Hazinedar-zâdeler, Turunç-zâdeler

⁷ SŞS, 4/24

⁸ SŞS, 2/33

başta olmak üzere birçok âyân ailesi bu mücadelede başı çekmişlerdi. Bir taraftan bu güçlü aileler arasında rekabet makro düzeyde devam ederken, Sivas'ta da yerleşik, âyân aileleri arasında mikro düzeyde nüfuz mücadelesi yaşanmaktaydı.

XVIII. ve XIX. yüzyıla damgasını vuran Sivas'taki âyân ve ileri gelen ailelerden bazıları şunlardır; Mütevellî-zâdeler, Zaralı-zâdeler, Hatip-zâdeler, Hazinedar-zâdeler, Selmanoğulları, Kösepaşalar, Tuzcuoğulları, Altıparmaklıoğlu, Rışvanoğulları, Müftî-zâdeler, Handan-zâdeler, Sarı-zâdeler, Turunç-zâdeler, Habib-zâdeler, Karamehmet-zâdeler, Kenan-zâdeler, Himmet-zâdeler, Yörük-zâdeler, Taki-zâdeler, Kadı-zâdeler, Ahıpaşa-zâdeler, Torun-zâdeler, Ecevid-zâdeler, Kelpetün-zâdeler, Yakupbeşe-zâdeler, Tefsiri-zâdeler, Yörük-zâdeler, Ellezi-zâde, Muhasebeci-zâde, Gazzaz-zâdeler, Sipahi-zâdeler, Uzun Osman-zâdeler, Tokati-zâdeler, Yoğurtçu-zâdeler, Ağacık-zâde, Ahmet-zâde, Âmâ Muhammed-zâde, Arap-zâde, Cedid-zâde, Çıplak-zâde, Destgâh-zâde, Gulâm-zâde, Gülmez-zâde, Hacı Kadir-zâde, Hamza Ağa-zâde, Hasan-zâde, Kabancı-zâde, Karagöz-zâde, Keles Efendi-zâde, Kukunlu-zâde, Muhammed-zâde, Nasuh Bey-zâde, Ömer-zâde, Sancakdar-zâde, Silâhdâr Ağa-zâde, Silâhdâr Kara Hüseyin-zâde, Sufî-zâde, Sisman-zâde, Tatar-zâde, Tokmak-zâde, Toplu-zâde, Bıçakçı Hasan-zâde, Bostancı-zâde, Çongo-zâde, Dervîş Ömer-zâde, Gürün-zâde, Halil Alemdar-zâde, Kasıkcı-zâde, Kündül-zâde, Olganlı-zâde, Sufî Hoca-zade, Uncu Hüseyin-zâde, Uzun Osman-zâde, Nalband Hasan-zâde, Namdar-zâde, Narenc-zâde, Nâzır-zâde, Ömer Efendi-zâde, Pîr-zâde, Seyyid Ahmet-zâde, Solak-zâde, Suphî-zâde, Süleyman-zâde, Toplu Seyyid-zâde, Türkmen-zâde, Yılmaz-zâde, Yozgatlı-zâde, Yörük Ömer-zâde, Zaim zâde, Turnalı-zâdeler, Karabacak oğulları, Darendeliler vb.⁹ (Darendeliler Sivas'a gelen tüccar, çerçici ailelerin ilkleridir. Daha sonraki zaman diliminde Sivas'a yerleşerek günümüze kadar gelen ticari ve ekonomik hayatta önemli rol oynayacaklardır.) Gayrimüslim ailelerin ileri gelenleri (Karabacak oğulları) de bu yüzyıla damgalarını vurmuşlardır. Lâkin içlerinde belli bir kısmı siyasi, sosyal ve

⁹ Aile ve sülale adları için bkz. **Sivas Şer'iyye Sicilleri** 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13 No'lu Defterlere; Hüseyin Sarıkaya, "Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Sivas Kazasının Sosyo-Ekonomik ve Demografik Durumu (18 Mahalle Örneği)", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2008, s.36; Sezgin Zuban, "Temettuat Defterlerine Göre Sivas", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Doktora Tezi**, Konya 2008.

ekonomik bakımdan diğer ailelerden daha baskın çıkmıştır. Bizde öne çıkan bu aileleri detaylı olarak ele alacağız.

B)-SİVAS'IN ÖNDE GELEN ÂYÂN AİLELERİ

18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında Sivas'ın önde gelen âyân ailelerinden dini, idari, sosyal ve ekonomik bakımdan güçlü olan 10 aile tespit edilmiştir. Bu aileler döneme damgasını vurarak şehirde etkin bir rol üstlenmişlerdir. Gerek merkezi yönetimi yönlendirmede, gerekse şehir ekonomisini yönlendirmede önemli faaliyetlerde bulunan ailelerden bir kısmı dini alanda öne çıkarken, bir kısmı da idari alanda öne çıkmıştır. Bu aileler zamanla güçlenerek, merkezi hükümete karşı gelecek konuma yükselmişlerdir. Devlet ise bu durum karşısında alternatif güç olarak diğer ileri gelen ailelere yönelerek güçlü aileyi bertaraf etmeyi başarmıştır. Ayrıca bu aileler kendi aralarında elde etmiş oldukları görevler nedeniyle çetin bir iç çatışmaya da girişmiştir. Aileler genel olarak Kethüdayerlik, Mütesellimlik, Beylerbeyilik, Muhafızlık, Müftülük vb. gibi idari, askeri ve ilmi görevleri uhdelerinde bulundurmışlardır.

Ayrıca bu aileler âyânlığın yapısal özelliklerini de üzerlerinde taşımışlardır. Özellikle âyânlığın ortaya çıkışında sıralamış olduğumuz faktörlerin bir kısmını üzerinde taşıyan aileler olduğu gibi, hepsini birden üzerinde taşıyan aileler de mevcuttur. Örneğin; Zaralı-zâdeler siyasi, idari, ekonomik alandaki faaliyetleri ile âyân ailelerinin en belirginlerinden biri olmakla birlikte diğer âyân ailelerine göre daha baskın olarak öne çıkmaktadır. Hatip-zâdeler ise siyasi alanda çok etkin olmasalar da ekonomik faaliyetleri ve vakıf faaliyetleriyle şehrin ileri gelenleri arasında yer almışlardır. Bunun dışında Kenan-zadeler, Sarı-zâdeler gibi aileler ise daha çok siyasi alandaki faaliyetleri ile âyânlığın özelliklerini yapılarında bulundurmışlardır.

Tüm bu bilgiler çerçevesinde ileri gelen aile olma niteliği bakımından şu özellikler göz önünde bulundurulmaktadır:

- Aile fertlerinin siyasi, idari ve dini yönden önemli görevleri uhdelelerinde bulundurmaları ve bu görevlerin aile içinde (kardeşleri, evlatları vb.) devamlılık sağlayarak el değiştirmesi.
- Bölgenin sayılan, sevilen ve halk nazarında itibar gören kişileri olmaları (Ancak içlerinde halkın nefret ettiği kişiler de bulunmuştur.)
- Ekonomik bakımdan güçlü ve zengin olmaları (Örneğin; Zaralı-zâdeler'in 237 dükkân, 3 han, 2 kahvehanesi bulunması gibi)
- Yaşadıkları dönemde meydana getirmiş oldukları çeşitli eserlerle günümüze kadar gelmeleri.
- Toplumun faydası için çeşitli kamu ve dini kurumları tesis etmeleri (Mektep, Kütüphane, Cami, Zaviye, Çeşme, Hamam, Han vb.gibi)
- Yapmış oldukları vakıf faaliyetleri ile öne çıkmaları

1)-İDARİ YÖNÜ AĞIR BASAN AİLELER

a)-ZARALIZÂDELER

Ailenin Menşei ve İlk Zamanları

Zaralı-zâdelerin menşei ya da kökeni tam olarak bilinmemektedir. Zaralı-zâdeler üzerine yapılan araştırmalarda en son Zaralı Osman Paşaya kadar gidilmiş daha öncesi hakkında fazla malumata ulaşılmamıştır. Bu konu üzerinde yazılı kaynaklar bulunamadığından sözlü tarih bilgilerini gerçeklikle bağdaştığı ölçüde kullanarak kabullenmek durumundayız.

Bu aile, halen ilçede (Zara)¹⁰ yaşayan sülalelerden “ Ruşenlerin” dedeleridir. Ruşenlerden iki kardeşten biri Zara’da kalmış diğeri Sivas’a yerleşmiştir. Sivas’a

¹⁰ İlhan Ege 2006: 55'teki 207 no'lu dipnot'a göre; İlçenin Zara ve Koçgiri olmak üzere iki adı vardır. Zara adı yazılı kaynaklarda ilk olarak Selçuklular döneminde anılmaktadır.(Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1999,s.335.)1520 tarihli tapu tahrir defterinde Zara, karye

gelenler daha sonra Zaralı-zâdeler olarak anılacaktır. Ailenin kurucusu olarak bilinen Osman Paşa'ya kaynaklarda, “Zaralı ve Zaralı-zâde” lakabıyla hitap edilmektedir. Büyük oğlu Mehmet Paşadan itibaren aileye Zaralı-zâde şeklinde hitap edilmiştir. Yani Zaralı-zâdeler ailesi Mehmet Paşa ile birlikte hanedanlığa ilk adımını atmıştır denilebilir. (Ege 2006: 55) Zaralı-zâdelerin kökenleri ile ilgili çok net bilgiler bulunmamakla birlikte menşelerine ait birkaç hikâye şöyledir; “Ailenin bilinen ilk cedleri Cafer Efendi'dir. Bu zat medrese tahsili görmüş, aynı zamanda çok iyi ata binen kültürlü bir şahsiyettir. XVII. yüzyıl başlarında akrabalarını ziyaret için İstanbul'da bulunduğu sırada, padişahın da izlediği at yarışlarına katılmış ve birinci olmuştur. Padişah, Cafer Efendi'nin başarısından ve medrese tahsilinden dolayı O'nu Amasya Kadılığı'na atamıştır. Aile mensuplarına daha sonra Zara Kazası temlik edilmiştir.” (Ege 2006: 56)

Zara kelimesinin coğrafi yer adı olarak iki farklı bölgeyi tanımladığı bilinir. Bunlardan ilki ve en bilineni Sivas'a bağlı bir “kaza” merkezidir. Diğeri ise Amasya'ya bağlı bir yerleşim merkezidir. Zaralı-zâdeler ailesi Sivas'ın Zara karyesinde meskûn bulundukları için merkezi hükümet aileyi bulundukları bölge ile tanımlamıştır. Ailenin birbiri ile irtibatı kurulacak şekilde başlangıç tarihi Osman Paşa'ya kadar dayanmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, bu aileden olduğu kuvvetle muhtemel ilk isim 1694–95 (1106) senesi gurre-i Muharrem'inde Amasya'da kadılık görevini ifa eden Zaralı-zâdelerden Cafer Efendi'dir. (Ege 2006: 56)

Bu dönemlerde âyân olabilmek için güçlü bir nüfuza sahip olmak gerekiyordu. Cafer Efendinin kadılık görevinde bulunduğu göz önüne alınacak olursa bu niteliğin Zaralı-zâdeler ailesi için de geçerli olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu sonuca bakıldığında ailenin nüfuzunun Osman Paşa'dan daha geriye uzandığı fikrini de akla getirir. (Ege 2006: 56) Ailenin, Zara'dan önceki yerleşkeleri ve hangi aşirete dâhil oldukları hususunda bir veri elde edilememiştir. Bunun sebebi ise, ailenin daha

olarak belirtilmektedir. **B.A.T.T. Defteri**, No. 387, s.156. 1852 yılında Koçgiri adıyla nahiye olan Zara 1871 yılında Sivas merkez sancağına bağlı olarak önce nahiye sonra kaza olmuştur. Koçgiri adı idari bakımdan ilçe topraklarına verilen tümüne verilen addır. Kaza merkezinin adı yine Zara'dır. (Adnan Mahiroğulları, **Dünden Bugüne Zara**, III. Baskı, Sivas 1999, s.11.)

evvel hangi unvan ile anıldığıının bilinmemesidir. Bu ailenin adına Sivas şer'iyye sicillerindeki kayıtlar arasında 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra rastlanmaktadır.

Zaralı-zâdelerin Siyasi Faaliyetleri ve Ailenin İleri Gelenleri

Zaralızâde ailesinin kökleşmesindeki en temel faktör, askeri statüye sahip olmalarıydı. Böylece yönetici elite dâhil olan yüksek rütbeliler arasına girmeyi başarmışlardır.¹¹ Zaten bundan sonra çok olumsuz bir durum olmaz ise, aile uzun süre etkisini kaybetmeyecek, bu sayede hanedan aileleri arasındaki yerlerini almış olacaklardır. (Ege 2006: 61) Ailenin oluşum ve gelişim süreçleri genel olarak imparatorluğun desantralizasyon sürecine uymaktadır. Zira âyânlar güçlerinin doruğuna 18.yüzyılda ulaşmışlardır. Kısaca Osman Paşa'nın ölümüne kadar Zaralı-zâde ailesi yerel hanedan aileleri arasına girmeyi başarmış ardından, bölgesel güç olarak ortaya çıkmıştır. Aileye verilen siyasi görevlerin devamı niteliğindeki mali görevler ailenin bölgede etkin olmasını sağlayan en temel faktördür. Merkezi devlet, 1695 (1107) yılından itibaren malikâne usulünü yürürlüğe koyduktan sonra âyânların yerli kaynaklara erişebilme imkânı daha da kolaylaşmıştır. Bu durum, âyânlar arasında amansız bir rekabet yaşanmasına da zemin hazırlamıştır. Aile; Sivas çevresindeki Çapanoğulları başta olmak üzere Sağır-zâdeler, Caniklioğulları ve Rişvanoğulları ile mücadele etmiştir. Sivas dâhilinde ise Kenan-zâdeler, Mütevellizâdeler ve Hatip-zâdeler gibi kudretli âyân aileleri ile iltizam haklarını elde etmek amacıyla kıyasıya bir rekabet içinde olmuşlardır.¹²

Sivas'ın en ileri ve en büyük ailelerinden olan Zaralı-zâdeler'in, merkez ile (Bâb-ı âli) olan siyasi ve askeri ilişkilerinin ilk çıkış noktası Osman Paşa'nın merkezi otorite tarafından Sipahiler Ağası¹³ görevine getirilmesi ile başlamış ve akabinde Erzurum Beylerbeyi ve Anapoli muhafızlığı¹⁴ gibi görevlerle devam etmiştir. Bu

¹¹ Ailelerin almış olduğu idari görevler için Bkz.Tablo 1'e

¹² SŞS,5/26,56

¹³ Yeniçeri teşkilatına dâhil olan suvarilere altı bölük neferleri de denilmektedir. Altı bölüğün umumi kumandanına sipahi ağası denilir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul 1993,s.233.

¹⁴ Muhafız; Muhafaza edici, koruyucu yerinde kullanılır bir tabirdir. Şehri veya kaleleri düşman tecavüzünden korumak vazifesiyle mükellef olanlara da Kale muhafızı veya Kars (Hangi ili muhafaza ediyorsa) muhafızı gibi tabirler kullanılır. . Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.564.

dönemde Zaralı-zâdeler bölgede hâkim olan eşkıyalık faaliyetlerinden yararlanarak yerel bir güç olarak ortaya çıkmayı başarmışlardır. Ayrıca ailenin asıl yükselişi ard arda gelen başarılı nesillerle oluşmuştur.(Ege 2006: 77) Zaralı-zâde Osman Paşa 1734 (1147) yılında da Kayseri mutasarrıfı olarak görev yapmıştır.

Osman Paşa'nın ölümünden sonra büyük oğlu Mehmet Paşa döneminde ise merkezi hükümetle olan ilişkiler daha da güçlenmiştir. Ayrıca Mehmet Paşa, ailenin kökleşmesine önemli katkı sağlamıştır. 1745 (1158) yılında Sultanönü mutasarrıfı olan Paşa'ya bu görevin ne sebeple verildiği tespit edilemese de Paşa'nın, uhdesine verilen görevleri layıkıyla yerine getirdiği bilinmektedir. Özellikle Sultanönü mutasarrıflığından, sonra Amasya ve Sivas mutasarrıflığı görevine getirilmesi, 1747 yılında da vezirlik rütbesiyle Sivas Valiliği görevine getirilmesi bunu kanıtlamaktadır. Paşa'nın gittikçe otoritesinin artması yönetime de baş kaldırmayı beraberinde getirmiş ve böylece merkezden gelen emirlere riyakat etmemiştir. 1749 yılında Amasya'ya ait vergilerin Hazine-i Amire'ye gönderilmesi amacıyla mezkûr vergi miktarı Sivas Defterdarına teslim edilmiştir. Mehmet Paşa ise bu paraya el koyarak kendi işlerinde kullanmıştır. Bunun üzerine Padişah bir fermanla Paşa'yı uyarmıştır. Ancak bu uyarı Paşa'yı korkutmaya yetmemiştir. Merkezi yönetim ise 1750'de tekrar bir ferman göndererek son uyarıda bulunmuş ve akabinde ince bir siyasetle Paşa'nın yerel gücünün parçalanması amaçlanmıştır. (Ege 2006: 78) Böylece Sivas Valiliğine Trabzon Valisi İbrahim Paşa atanmıştır. Mehmet Paşa ise Trabzon Valiliğine atanmıştır.(Süreyya 1996: 1078) Bu dönemde Sivas'ın en güçlü âyân ailesi Zaralı- zâdelerdir.

1751 (1165) yılında Mehmet Paşa Trabzon Valiliği'nden Vidin Valiliği'ne tayin edilmiştir. Bu dönemde Paşa'nın merkezle olan ilişkilerini düzeltmesi onu tekrar Sivas Valiliği'ne getirmeyi sağlamıştır. (Süreyya 1996: 1078) Paşanın bu ortamdaki ilk faaliyeti; asayişle ilgili yardım talepleri çerçevesinde Bağdat Valisi Ahmet Paşa'nın yakalanması işine serasker sıfatıyla katılmasıyla başlamıştır. Bu görevde Halep, Rakka, Diyarbakır, Musul valileri de Mehmet Paşa'ya yardımcı olacaktı. Ayrıca sözü edilen bölgelerin valileri askeri güçleri ile birlikte Mehmet Paşa'nın emrine verilmesi ailenin merkezle ilişkilerinin düzeyinin tekrar düzeldiğinin

göstergesidir. Mehmet Paşa, kazandığı bu şöhretle merkezi otoritenin hoşgörüsüne nail olmuş ve Samsun-Vezirköprü arasındaki eşkıyanın def'i ve zararların önlenmesi görevi de tevcih edilmiştir. Paşa'ya bu görevlerin verilmesinin, daha evvel Amasya'ya ait vergileri zimmetine geçirilmesiyle ilgili olduğu açıkça belirtilmektedir. İlerleyen dönemlerde Paşa'nın merkezle olan ilişkileri tekrar bozulmuştur. (Ege 2006: 79–80)

Özellikle Mehmet Paşa, edindiği güç ve kudretle kendisini merkezi otoritenin emirlerine karşı gelecek kadar güçlü hissetmeye başlamış, nihayetinde de hükümete baş kaldırmıştır. Aslında bu tür eylemler hanedan olmuş âyân ailelerinde sıkça karşılaşılan bir durumdu. Bilindiği gibi otorite her zaman yayılmacı bir eğilim göstermiştir. Merkezi hükümet ise otoritesini korumak ve kollamak amacıyla harekete geçerek Mehmet Paşa'yı idam ettirmiştir. Paşa Tokat'ın Reşadiye ilçesine bağlı, Kabalı Köyüne defn edilmiştir. Böylece ailenin yükseliş süreci azda olsa yavaşlamıştır. Osman Paşa'nın diğer oğlu Feyzullah Paşa, Sivas muhassılı olarak göreve başlamış ardından 1752 (1166) yılında Tokat voyvodalığı görevinde bulunmuştur. 1758 (1172) yılında ise Erzurum tarafından Sivas'a yönelen çok sayıda levendat eşkıyasının Kangal ve Zara arasında bulunan Karaçayır mevkiinde konaklamaları üzerine Sivas Beylerbeyinin bu eşkıyaları etkisiz hale getirmede yetersiz kalması sonucunda Feyzullah Paşadan olaya müdahalesi istenmiş ve Paşa çok kısa sürede eşkıyaları etkisiz hale getirmiştir. (Ege 2006: 85)

Feyzullah Paşa bu başarısından dolayı mirimiranlık göreviyle Sivas valiliği görevine getirilmiştir. (Sakaoğlu 1998: 21) Daha sonra 1761'de (1175) Sivas ve çevresinde gücünün artmasından dolayı Diyarbakır Valiliği'ne getirilmiş, aynı yıl içinde ikinci defa Van (İnbaşı 2006: 119) ve Sivas valiliği görevlerine tayin edilmiştir. 1763'te (1177) üçüncü kez Van Valiliği, 1765'te (1179) üçüncü kez Sivas Valiliği, 1767'de (1181) Konya, 1768'de yılında Alaiye, Hanya ve Anadolu Valilikleri görevlerini yerine getirmiştir. 1768 (1182) Rus Seferi sırasında da Boğdan muhafızı olarak görev yapmıştır. (Süreyya 1996: 536) Zaralı-zâdelerin nüfuzları bu dönemde artmaya devam etmiştir. İfa edilen bu görevler ailenin Sivas ve çevresindeki etkinliğini artırarak bölgede kalıcı etkin bir güç olarak ortaya çıkmasına

sağlayacak niteliklere ulaşmıştır. (Ege 2006: 60) Feyzullah Paşa'nın almış olduğu bu görevler sayesinde nüfuzu iyice artmış ve merkezi yönetime karşı bir takım olumsuz girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. Bu durum ise Paşa'nın sonunu getirmiştir.

Ailenin etkinliğinin Mehmet Paşa'nın oğlu Osman Ağa döneminde azalmaya başladığı görülmektedir. Bu durum Osman Paşa'nın mütesellimlik¹⁵ dışında bir göreve atanmamış olmasından anlaşılmaktadır. Mütesellimlik görevi genelde Sivas'ın yerli ailelerine verilmekteydi. Bu durumun temel sebebi vergi toplamak ve idareyi aksatmadan yürütmek için geniş bir kadroya ihtiyaç duyulmasıdır. Dışarıdan ya da merkezden tayin edilenlerin bu görevleri kısa sürede yerine getirmesinin çok zor olmasından dolayıdır. Ailenin hâkimiyet alanının hızla arttığı bir dönemde yaşamış olmasına rağmen, öncülleri sayılan Zaralı Osman Paşa, Mehmet Paşa ve Feyzullah Paşa gibi önemli görevler elde edememiştir. Bu dönemde ailenin bölgedeki gücü gerilemiş ve merkezi otorite nezdinde itibarı sarsılmıştır. (Ege 2006: 59)

Zaralı-zâde Ali Bey döneminde de sarsıntı devam etmiştir. Mehmet Paşa'nın oğlu olan Ali Bey, 1770 (1184) yılında kapıcıbaşı rütbesiyle Sivas mütesellimi olmuştur. (Savaş 1993: 94) Ancak Ali Bey'in mütesellimliği çok kısa sürmüştür. Bunun nedeni merkezi hükümetin taşrada izlemiş olduğu denge politikası olmaktadır. Ali Bey döneminde, ailenin nüfuzu her ne kadar gerilese de genel çerçevede etkinliğini kaybetmemiştir. Özellikle 1770 (1184) yılında Osmanlı-Rus savaşı sırasında Tuna nehri kenarında bulunan Ordu-yu Hümâyûn'a mahalli kuvvetlerden destek istenmiş ve Zaralı-zâde Mir Ali Bey de iki yüz süvari göndermiştir. Zaralızâdelerin bu güçleri Abdullah Paşa döneminde büyük bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde Zaralı-zâde Abdullah Paşa, miri süvari asker tahririnde bulunmuştur. 1775 (1189) yılında Aksaray ve Karaman eyaleti kendisine tevcih edilmiş, 1778 (1192) yılında ise Çorum mutasarrıflığı,¹⁶ görevine getirilmiştir. Bu

¹⁵ SSS, 10 / 31

¹⁶ Sancak adı verilen teşekkülün başında bulunan memur hakkında unvan olarak kullanılır bir tabirdir. Ayrıca Mutasarrıf, eyalet yönetiminde Vali ile aynı yetkilere sahip idari amirdir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.586.

dönemde Rusya'nın Osmanlı topraklarına saldırması nedeniyle Abdullah Paşa'dan beş yüz nefer süvari istenmiştir.

1783 (1198) yılında Adayı Kebir muhafızlığı yapmakta iken aynı yıl bu görevden alınmıştır. 1784 (1199) yılında Çirmen muhafızlığı yine aynı yıl Sultanönü sancağının Abdullah Paşa'ya tevcih edilmesi ailenin gücünün artarak yükseldiğinin büyük bir göstergesidir. 1787 yılında ise Kalas muhafızlığı görevine getirilen Paşa'nın, bu dönemden sonra devletle ilişkisi bozularak mal varlığına el konulmuştur. Bununla ilgili olarak, Sivas Eyaletindeki erbâb-ı tımardan Recep-zâde Hüseyin ve sair kimselerin Abdullah Paşa'ya olan borçları 3.376,5 kuruş olup bu para dâhil bütün malları müsadere edilmiştir. Bâb-ı âli, Paşa'nın sebebi tespit edilmeyen hatasını affetme yoluna gitmemiştir. Abdullah Paşa 1789 (1204) tarihinde öldüğünde borç miktarı, tereke tutarının hayli üzerindeydi. (Ege 2006: 94–95)

Abdullah Paşa'nın ölümünden sonra ailenin en etkin fertlerinden olan Recep Paşa, 1776–1798 (1190–1213) yılları arasında Sivas mütesellimliğine getirilmiştir.¹⁷ Ancak Recep Paşa bu görevi uzun süre elinde tutamamış sürekli azli ve tekrar tayin arasında gidip gelmiştir. Tam yedi kez mütesellim tayin edilen Paşa, bu tayinlerinden ikisini kendisinden önceki mütesellimlerin görevden alınması sonucunda gerçekleştirmiştir. Şer'iyye Sicillerinden elde edilen bilgilere göre, 1785'te (1200) Sivas mütesellimi Seyyid Ahmet Paşa azl edilerek yerine “bilcümle razı ve şâkir oldukları ve muma-ileyhin zabt u rabt-ı memleket ve himayet-i fukara-yı raiyete kudret ve liyakatı zâhir ve belidar olduğu” Recep Bey, mütesellim tayin edilmiştir. (Ege 2006: 95) Ancak Recep Paşa bu görevi çok fazla elinde tutamadan azl edilmiştir. 1786'da ise aynı göreve tekrar gelmiştir. Bu olayların sebebi bu dönemde Sivas bölgesindeki âyânların merkezi hükümetten görev elde etme mücadelesi içine girdiklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Recep Paşa'nın bu kadar vazgeçilmez bir kişi olmasındaki önem ise, bölgede baş gösteren eşkiyalık¹⁸ faaliyetlerini başarıyla bastırması ve vergileri düzenli bir şekilde toplamasından kaynaklanmaktaydı. Paşa,

¹⁷ SSS, 3/ 23, 3 / 24, 3 / 97, 4/78, 4/231, 5/40, 5/57

¹⁸ 1787 (Zilhicce 1201) tarihli gönderilen Rışvan aşiretinin; Sivas, Tokat ve Deliktaş mevkiinde göstermiş oldukları eşkiyalık faaliyetlerinin bastırılmasını belirten tehditkâr üsluplu emirde bölgedeki eşkiyalık faaliyetleri açıkça belirtilmiştir; SSS, 2 / 210; Ege 2006: 96

kazandığı güç ve prestijle hükümet ve onun bölgedeki en üst iki temsilcisine (Vali ve Kadı) karşı çıkacak ve bölge halkını da karşısına alacak kadar ferdi davranmıştır. Recep Paşa'nın, bu davranışları karşısında hükümet sadece sürgün cezası ile iktifa etmiştir.¹⁹ Bu durum, genelde âyânların özelde ise Zaralı-zâde hanedanının devlet nazarında ve Sivas çevresinde kazandığı nüfuzu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ailenin bu parlak ve nüfuzlu dönemi Abdullah Paşa, Recep Paşa, Mehmet Bey ve Lütfullah Bey'in aynı zaman diliminde farklı görevlerde bulunmasına bağlanabilir.

Daha sonraki dönemlerde sürgün cezasından affedilen Paşa'ya Sivas ve Çıldır Valiliği görevleri verilmiştir. Özellikle 1797 yılında Sivas valisi olarak görev yaparken zuhur eden Mısır Seferine, katılmak üzere görevlendirilen Paşa gitmeden önce mütesellim olarak amcası Lütfullah Bey'i atamıştır. Bu arada Recep Paşa uhdesinde olan mukataların²⁰ dörtte birini Hazine-i Amire'ye göndermekle yükümlü iken bunu yapmayıp zimmetine geçirmiş bu durum ise merkezi hükümeti kızdırmıştır. Merkezi hükümetten iki yıl önceki gibi tekrar bir sürgün cezası ve sert bir yaptırım beklenirken, sadece zimmetindeki paranın tahsiline gidilmiştir. Bu durumdan anlaşıldığı üzere Recep Paşa'ya karşı gösterilen bu çekingen davranış ailenin gücünden kaynaklanmaktaydı. 1801 yılına kadar Sivas valiliği görevine devam eden Paşa bu tarihten itibaren Ankara'da ikamete memur edilmiştir. Ardından da 1802 yılında Van eyaleti ve muhafızlığı görevlerinde bulunan Paşa 1803 yılında bu görevde iken vefat etmiştir. Recep Paşa'dan sonra ailenin en etkin ferdi Lütfullah Paşa'dır. Lütfullah Paşa Ali Beyin oğlu olup 1797 (1212) yılında amcası Recep Paşa sayesinde ilk kez Sivas mütesellimi olmuştur. Bir yıl sonra da kethüdâyerlik²¹ unvanı elde etmiştir. Ancak şer'iyye sicillerinde geçen bilgilere göre (1799 (1214) tarihli belge) “hâlâ Sivas mütesellimi” ifadesi Paşanın bu tarihten öncede Sivas mütesellimliğini yaptığını göstermektedir.²² Lütfullah Paşa döneminde merkezle olan ilişkiler gayet ciddi tutulmaya çalışılmış, merkezi hükümet bu konuda

¹⁹ SSS, 2/178, 3/97,4/78,4/163,4/201,4/231,5/24,5/40,5/57,

²⁰ SSS, 4 / 201

²¹ SSS, 4/262

²² SSS, 6/43

kendisini uyarmıştır. Bunun nedeni ise ailenin öncülleri sayılan kişilerin siyasi geçmişlerinden kaynaklanmaktadır. (Ege 2006: 103–104)

Ancak Lütfullah Paşa bu telkinlere pek kulak asmamış olmalı ki 1799 yılında iştira ve ağnam gibi olağanüstü vergilerin toplanması sırasında ordunun zahire ihtiyaçları için gerekli olan 5.000 guruş zimmetine geçirmesiyle birlikte merkezi hükümet bunu hemen anlamış ve mezkûr miktarın derhal tahsili için Bozok Sancağı Mütesellimi Cabbar-zâde Süleyman Bey ile Sivas mütesellimi Behram Bey ve Sivas kadısı görevlendirilmiştir. Lütfullah Paşa ise bu olay karşısında hatalı olduğundan sessiz kalmış, daha sonra da mütesellimlik ²³ görevinden alınmıştır. Bu azil süresi çok fazla sürmeyip 1802 (1217) yılında tekrar aynı göreve geldiğini belgelerden anlamaktayız. (Ege 2006: 105)

Görevinin başına tekrar geçen Paşa, bir süre sonra zimmetine para geçirdiği iddası ile tekrar suçlanmıştır. Bu durum ise Lütfullah Paşa'yı sıkıntılı bir döneme sokmuştur. Ancak, yapılan araştırmalar neticesinde mütegalibeden Çandarlı Ebubekir tarafından böyle bir olay gerçekleştirildiği tespit edilmiş, Paşa da rahat bir nefes almıştır. Hükümetle aile arasında olan ilişkilerin düzensiz gittiği bu dönemde Paşa'ya 1814 (1230) yılında vezaret rütbesiyle ile Bolu ve Viranşehir sancakları ber-vechi muhasıllık olarak verilmiştir. Paşa, bu görevlerini yerine getirirken halka kötü davranıp, zulümde bulunmuş bu durumun İstanbul'a bildirilmesiyle birlikte Lütfullah Paşa görevinden alınarak Rodos'a sürgüne gönderilmiştir.(Ege 2006: 105–106) 1815 (1231) yılında ise Çıldır valiliğine atanan Paşa valilik alanındaki ilk tecrübesini burada öğrenmiştir.

Lütfullah Paşa, Çıldır Valiliği görevinde iken memleketi olan Sivas'ta işler merkezi otorite adına pek de olumlu gitmiyordu. 1816 yılında Sivas Valisi olarak atanan Osman Paşa²⁴ halka karşı büyük zulümlerde bulunmuştu. Merkezi hükümette Osman Paşa'nın mallarına el koyarak onu Bursa'da ikamete mecbur kıldı. (Ege 2006: 107) Yerine 1817 (1233) yılında Lütfullah Paşa vali olarak atandı. (Savaş

²³ SŞS, 5/145

²⁴ SŞS, 10 / 21

1993: 95) 1820 yılında ise Hanya muhafızlığına atanan Paşa, 1826' de Kandiye muhafızlığına getirilmiş. Girit Valisi iken de 1840 tarihinde vefat etmiştir. (Ege 2006: 74) Lütfullah Paşa'nın oğlu olan Mehmed Said Bey 1821(1237) tarihinde Sivas, Sivas ili, Yıldızeli, Han-ı Cedid, Behramşah ve nahiyelerinde sakin olan altı bölük yoldaşları üzerine kethüdayeri olarak atanmış.²⁵ Ancak bu görevinde çok fazla kalamamıştır. Bunun nedeni halkın fırıncı esnafı hakkındaki şikâyetlerini dikkate almaması ve liyakatsiz olan ocaklısını görevde tutmakta ısrar etmesidir. Mehmed Said Bey'den boş kalan yere Fertelli-zâde Memiş Ağa, atanmıştır.²⁶

Mehmed Said Bey 1825 tarihinde Sivas, Sivas İli, Yıldızeli, Han-ı Cedid, Behramşah ve nahiyelerinde sakin olan altı bölük yoldaşları üzerine tekrar kethüdayeri olarak atanmıştır.²⁷ Ancak bir yıl sonra bu görevden alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde Kapıcıbaşılık yapan Mehmet Said Bey'in ölümünden sonra Zaralı-zâdeler büyük oranda etkinliklerini yitirmiştir. Zaten bu dönem âyânlık kurumu ve âyân ailelerinin nüfuz ve etkisinin ortadan kalmak üzere olduğu bir dönemdir. Ailenin en son fertlerinden olan Mehmet Said Bey'den sonra başa gelen Fazıl Paşa ise 19. yüzyıla damgasını vurmak istemiş olsa da ailenin önceki nüfuzunu bir türlü yakalamayı sağlayamamıştır. Böylece bu döneme ismini yazdıran Zaralı-zâdelerin akıbeti 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sönmeye başlamış Cumhuriyet döneminde ise izleri tamamen kaybolmuştur.

Görüldüğü üzere Zaralı-zadeler, 18.yüzyılın ikinci yarısında Sivas ve Zara'da ortaya çıkarak yerel güçten, bölgesel güç'e geçiş serüvenini ilk yakalayan ailelerden biri olmuştur. Zaralı Osman Paşa zamanında ele geçirdikleri Sipahi Ağalığı görevi ile merkezi hükümet nezlin'de ilk idari görevlerini alan aile Beylerbeyi, muhafızlık, mutasarrıflık, valilik görevleriyle bu yükseliş potasını Feyzullah Paşa dönemine kadar taşımayı bilmişlerdir.²⁸ Bu döneme kadar merkezle olan ilişkileri oldukça iyi olan aile Feyzullah Paşa döneminde elde ettiği güç nedeni ile başkaldırıya dönüşmüştür. Ancak devletin aldığı önlemler bu gücü kırmaya yetmiş ve ailenin

²⁵ SŞS, 12/38

²⁶ SŞS, 12/112

²⁷ SŞS, 13/139

²⁸ Bkz. Tablo 1'e

Osman Paşa ve Ali Bey döneminde bir duraklamaya girmesine vesile olmuştur. Abdullah Paşa döneminde tekrar yükselişe geçen aile bu trendini Lütfullah Paşa dönemine kadar taşımıştır Mehmed Said Bey ve Fazıl Paşa döneminde ise artık tamamen iniş dönemi başlamıştır. Artık eskisi gibi idari ve yerel gücü kalmayan aile bu dönemden sonra sadece ailenin isimleri ile anılmaya başlamıştır.²⁹

²⁹ Bkz. Tablo 2'e

Tablo I: Zaralı-zâdelerin İdari Alanda Almış Oldukları Görevler

Ailenin İleri Gelenleri	İdari Görevleri
Zaralı Osman Paşa (1715- 1734)	Sipahi Ağalığı ³⁰ Erzurum Beylerbeyi ³¹ Kayseri Mutasarrıfı ³² Anapoli Muhafızlığı
Mehmet Paşa (1745–1756)	Sultanönü Mutasarrıfı Amasya Mutasarrıfı Sivas Mutasarrıfı Sivas Valiliği Trabzon Valiliği Vidin Valiliği
Feyzullah Paşa (1752–1771)	Sivas Muhassılı Tokat Voyvodalığı Sivas Valiliği Diyarbakir Valiliği, Van Valiliği Konya Valiliği Hanya Valiliği Alaiye Valiliği Anadolu Valiliği Adana Valiliği Boğdan Muhafızlığı
Osman Paşa (1814–1815)	Mütesellim
Ali Bey (1770- 1774)	Mütesellim
Abdullah Paşa (1775–1787)	Çorum Mutasarrıfı Adayı Kebir Muhafızlığı Çirmen Muhafızlığı Kalas Muhafızlığı Koşan Muhafızlığı Bender Muhafızlığı İçel Mutasarrıflığı

³⁰ Sipahi Ağası; Yeniçeri ocağının altı bölük olan süvari teşekkülünün birinci bölümü kumandanına verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İstanbul 1993,s.230.

³¹ Beylerbeyi, hem askeri hem de mülki amirdir. Eyalet dâhilinde bulunan bütün sancak beyleri, kadılar ve hâkimler, beylerbeyine itaat etmek durumundadır. Beylerbeyi, eyaleti, eşkiyanın saldırısından korumak, boşalan tımar ve zeametleri ehil olanlara tevcih etmek savaş zamanlarında maiyeti ile birlikte savaşa iştirak etmek gibi görev ve yetkileri bulunmaktadır. Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul 1986,s.106;

³² Mutasarrıf; Sancak adı verilen teşekkülün başında bulunan memur hakkında unvan olarak kullanılır bir tabirdir. Ayrıca Mutasarrıf, eyalet yönetiminde Vali ile aynı yetkilere sahip idari amirdir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.586.

Tablo II: Zaralı-zâdelerin İdari Alanda Almış Oldukları Görevler

Ailenin İleri Gelenleri	İdari Görevleri
Recep Paşa (1776–1804)	Sivas Mütesellimi ³³ Kethüdayerlik ³⁴ Sivas Valiliği Çıldır Valiliği Kars Muhafızlığı ³⁵ Van Muhafızlığı
Mehmed Said Efendi (1800? -1815)	Müderriş ³⁶ Kadılık ³⁷
Lütfullah Paşa (1797–1840)	Sivas Mütesellimi Bolu Mutasarrıfı Viran Şehir Mutasarrıfı Çıldır Valiliği Karahisar-ı Sahip Valiliği Sivas Valiliği Hanya Muhafızlığı Kandiye Muhafızlığı
Mehmed Said Bey (1821–1853)	Sivas, Sivas İli, Yıldızeli, Han-ı Cedid, Behramşah Kethüdayerliği Kapıcıbaşılik
Fazıl Paşa (19.yüzyıl)	Taif Paşalığı

³³ Mütesellim; Tanzimattan evvel vali ve mutasarrıfların uhdelinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenler hakkında kullanılır bir tabirdir. Lugat manası teslim olunan şeyi alıp kabul eden demektir. Bunlara “Voyvoda” denilirdi. İkinci Mahmut zamanında merkeziyet usulü tesis edilinceye kadar vezirlerle mirmiran gibi mansıp sahiplerinin “Mütesllim” ile idare ederlerdi. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.639.

³⁴ Kethüda Yeri; Yeniçeri ocağı zabıtlarından birine verilen addır. Kul Kethüdasının vekili ve yeniçeri ağasının yanında tek mil ocağın “kapı çuhadarı” idi. Yeniçerilerin bulunduğu yerlerde mahalli hükümet ile ocağın işlerini tesviye eden kişidir. Kethüda yeri terfi ederse ya muhızır ağa veya yayabaşı olurdu. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.252.

³⁵ Muhafız; Muhafaza edici, koruyucu yerinde kullanılır bir tabirdir. Şehri veya kaleleri düşman tecavüzünden korumak vazifesiyle mükellef olanlara da Kale muhafızı veya Kars (Hangi ili muhafaza ediyorsa) muhafızı gibi tabirler kullanılır. . Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.564.

³⁶ Müderriş; Medrese ve camide talebeye ders okutan hoca yerinde kullanılır bir tabirdir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.598.

³⁷ Kadı; Kaza işlerine bakan memura verilen unvandır. Halk arasında çıkan ihtilafların , anlaşmazlıkların, kavgaların faslına mahsus memuriyet. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.119.

b)-SELMANOĞULLARI

Ailenin Menşei ve İlk Zamanları

Ailenin kökeni ve menşei tam olarak bilinmese de, iki ihtimal üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, ailenin Oğuzların Avşar boyuna mensup olan Selmanlı, (Salmanlı)/Selmanoğlu Oymağına dayanmasıdır. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir rol oynayan oymak ilk olarak ırmak kenarı nahiyesinde (Kızılırmak boylarında) görülmüştür. (Afyoncu 1998: 7-13) Daha sonra Zamantı'ya yerleşmiştir.(Türkay 1979: 662) Salmanlılar (Selmanoğulları) Kangal, Ulaş, Sivas, Yozgat, Sungurlu, Kayseri, Çankırı vb. olmak üzere çeşitli kollarda birçok bölgeye yerleşmişlerdir.³⁸ Bu bölgelere yerleşen Selmanoğulları zamanla kendi aralarında ayrılarak Büyük Selman, Küçük Selman diye gruplara ayrılmışlardır. Bundan dolayı bu bölgelerde birçok aile Selmanoğulları diye geçmektedir. Danişmentli Türkmenleri arasında yer alan oymağın Sivas'a ne zaman geldiği tam net olarak bilinmese de ilk önce, Kangal ile Hasan Çelebi arasında bulunan Alaca Han ve Ulaş mevkiine kendi rızalarıyla yerleştikleri bilinmektedir. Ancak buradaki yerli ahalinin taarruzlarına maruz kalmışlardır.³⁹ Bu taarruzlar sonucunda Sivas merkeze yerleştikleri ve burada Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde de sürecek olan fetih, iskân ve İslamlaştırma faaliyetlerinde bulundukları bilinmektedir.

Aile hakkında ikinci tahminimiz ise; 15. asrın ilk yarısında Sivas'a geldikleri ve bölgenin iskân ve İslamlaştırmasında önemli faaliyetlerde bulunmuş olduklarıdır.(Demirel 2000: 99) Ailede etkili bir rol oynayan Selman Beyin kendi adına 823'lerde (1420) yaptırmış olduğu Selman Bey Camii (Paşa Cami) ve birçok vakıf faaliyetleri⁴⁰ sonucunda halk nazarında büyük bir itibar görmesi ve ölümünden

³⁸ Cevdet Türkay, **a.g.e**, s. 328, 397, 644, 667-68, 686-7, 756

³⁹ Ahmet Refik Altınay, **Anadolu'da Türk Aşiretleri**, İstanbul 1989, Enderun Yayınları, s. 168, 192-4; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, s.111; Yusuf Halaçoğlu, **18.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti**, Ankara 1991, s.75, 107.

⁴⁰ Bkz. Selmanoğulları vakıfları için; **SVBMA**, 1, s.18; **VGMA**, 608/314; **VGMA**, 609/127

sonra da onun çocuklarına babalarına izafen Selman oğulları (veya da Selma'nın oğlu) denildiği düşünülmektedir.

Selmanoğullarının Siyasi Faaliyetleri ve Ailenin İleri gelenleri

15.asrın ilk yarısında Sivas'a gelen Selman oğullarının ilk dönemleri hakkında fazla bir bilgiye sahip olmasak da onların Sivas'ta yapmış oldukları ekonomik, siyasi ve kültürel faaliyetlerle büyük bir aile olduğunu söyleyebiliriz. (Demirel 2000: 123) Timur olaylarından sonra Sivas'a geldiği rivayet edilen ailenin, önemli fertlerinden I.Selman Bey zamanında yapılan vakıf faaliyetleri ile halk nazarında saygın bir yer edinilmiştir. I. Selman Beyin ne işle meşgul olduğu net olarak bilinmese de varlıklı birisi olduğu kesindir. Özellikle 1420 (823) yılında, dönemin yaşam koşulları göz önüne alındığında Sivas'ın merkezine (Sarı Şeyh Mahallesiindeki Nalbantlar Sokağına)⁴¹ yaptırmış olduğu Selman Bey (Paşa) mescidi ile dikkatleri üstüne çekmiştir.⁴² I.Selman Beyin torunu diğer Selman Bey zamanında da mescid onarılmış ve vakfına da ekleme yapılmıştır. II. Selman Bey'in Oğulları ve torunları ise mescidi genişleterek camiye çevirmişler ve su getirerek yanına bir de çeşme yaptırmışlardır. Ailenin dini ve ekonomik olarak ne kadar güçlü olduğunu bu sayede öğrenmekteyiz. Siyasi güçlerini ise Selman Bey'in ölümünden sonraki dönemde, evlâdları ve torunlarının almış olduğu çeşitli siyasi görevlerden anlamaktayız.⁴³

18.yüzyıla damgasını vuran ailenin önemli fertlerinden Seyyid Mehmet Ağa haseki iken 1717 yılında (1130) Bostancı ocağına girerek Bostancıbaşı⁴⁴ olmuştur.(Süreyya 1996: 944) Damat İbrahim Paşa'nın yardımcıları sayesinde göze girerek saraydaki gücü artmış buna mukabil de Padişahın damadı olmaya

⁴¹ Bkz. Metin Sonundaki Harita IV: 1700–1850 Sivas Cami ve Mescidlerine; Ömer Demirel, **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek Sivas Şehir Hayatında...**, Plan VIII.

⁴² Bkz. Plan III'deki Sivas Cami ve Mescidleri (1700–1850)

⁴³ Aile fertlerinin almış olduğu idari görevler için; Bkz Tablo 3'e

⁴⁴ Bostancıbaşı; Bostancı ocağının en büyük zâbitinin unvanı idi. Bostancılık saray memuriyetlerinin ehemmiyetlilerindendi. Bostancıbaşı saray-ı hümayunlarla hadaik-ı padişahının muhafazasına, Üsküdar, Eyüp, Kağıthane, Boğaziçi'nin iki tarafı, Adalar, Ayastafanos, Kadıköy ve Bostancı köprüsüne kadar olan Anadolu yakasının zabıta işine memurdu; Mehmet Zeki Pakalın,**a.g.e**, s.240.

niyetlenmiştir. Ayrıca oğlunu da Damat İbrahim Paşa'ya damat yapma girişiminde bulununca İbrahim Paşa ile arası açılmış 1 Nisan 1721 gününde saraydan kovularak beylerbeyliğindeki evinde ikamete gönderilmiş ve o şekilde vefat eylemiştir. Mehmet Ağa ölmeden önce oğlu Seyyid Ahmet Paşa'nın küçük yaşta olmasına rağmen (13 yaşında) Amasya Sancak Beyi olarak atanmasını başarmıştır. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 158) Özellikle bu dönemde kazanılan siyasi güç aile fertlerine büyük olanaklar sağlamış ve birçok aile ferdinin çeşitli görevlere gelmesi sağlanmıştır.

Ailenin diğer önemli fertlerinden biri ise Seyyid Muhammed Paşa'dır. Seyyid Mehmet Ağa'nın kardeşi olup Sivas'ta nalbant iken kardeşi sayesinde 1717 (1129) yılında Sivas deftardar kethüdası görevine getirilmiştir. (Süreyya 1996: 1032) Seyyid Muhammed Paşa daha sonra 1719'da (1131) kardeşinin ikbalinde mîrimîranlıkla Sivas Beylerbeyi (Sivas valisi) olarak atanmıştır. Seyyid Muhammed Paşa halk arasında Ahi Muhammed Paşa olarak da geçmektedir. Yine 1721 (1133) yılındaki bir hüccette Ahi Muhammed Paşa için, Sivas valisi Ahi Mehmet Paşa diye bahsedilmiştir. Seyyid Muhammed Paşanın halka karşı yapmış olduğu zulüm ve baskıların artmasıyla, Paşa halk tarafından büyük tepkiler almıştır. Ayrıca bu olaylar Padişah tarafından duyulunca Eylül – Ekim 1721 yılında (Zilhicce 1133) idam edilmiştir.(Süreyya 1996: 1032) Seyyid Muhammed Paşa'nın kabri Paşa Cami'nin minaresi yanındadır.⁴⁵

Hacegan Seyyid İbrahim Efendi, Seyyid Mehmed Ağanın büyük kardeşidir. Seyyid Mehmet Ağa sayesinde mehter iken hacegandan olmuş ve cizye muhasebeciliği görevine kadar yükselmiştir. Çilesiz İbrahim Efendi diye ün kazanmıştır. Kardeşinin görevinden azledilip saraydan kovulmasının ardından kendisi de aynı durumla karşı karşıya kalmıştır. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 158) Böylece Bostancıbaşı Mehmet Ağa'nın yükselmesine binaen kendi kabuğuna çekilmeyerek kardeşlerini ve diğer aile fertlerini de çeşitli mevkilere aldırıldığını görüyoruz. Ancak bu kişiler işlerinde ehil olmadığından kısa süre sonra ağabeyleri

⁴⁵ Seyyid Muhammed Paşa'nın kabri günümüze kadar gelememiştir. Bunun nedeninin ise Selman Bey Camii (Paşa Camii) 'nin Cumhuriyet Dönemi'nde yıkılarak yenisinin yapılmasıdır. Bundan dolayı da kabrin başka bir yere nakledildiği olasılığı oldukça yüksektir.

ile birlikte azl edilmişlerdir. Aile içinden sadece Seyyid Muhammed Paşa (Mehmed Paşa) halka karşı yaptığı zulüm yüzünden idam edilmiştir.

II. Selman Beyin torunlarından Bostancıbaşı Mehmet Ağa'nın oğlu, Sivas Valisi Mehmed Paşa'nın yeğeni Es-Seyyid Ahmet Paşa ise önce babasının sayesinde küçük yaşta Amasya mutasarrıfı⁴⁶ olarak atanmış, çok kısa bir süre sonra da Amasya Sancak Beyi⁴⁷ olmuştur. Ayrıca Nevşehirli Damad İbrahim Paşayla da arası iyi olan Ahmet Paşa, onun birçok iyiliğini görmüş, buna karşılık olarak da Selman Bey cami vakfiyesinde (1719 / 1131 tarihli) İbrahim Paşa'nın anne ve babasına ithaf edilmek üzere iki hatim okunmasını şart koştur.⁴⁸ Paşa'nın bu himmetine karşı Sarı Hatip-zâdelerden Ahmet Hamdi Efendi de;

Tâze revnak oldu o câmi-i bî-bedel (1131 / 1718–19)

Câmiü'l-ibâd makbûl-ı Hudâ-yı azze ve cell (1131 / 1718–19)

beyitini söylemiştir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 158) Aile arasında Büyük Seyyid Ahmet Paşa olarak da geçmektedir. Ölümünden sonra kardeşi Süleyman Paşa ailede etkin bir rol üstlenmiştir. Bostancıbaşı Mehmet Ağa'nın diğer oğlu ise Süleyman Paşa'dır. Tedbirli ve güçlü bir kişiliğe sahip olan Süleyman Paşa babası gibi bostancı olup Mayıs 1738'de (Muharrem 1151) Edirne bostancıbaşısı oldu. Bu görevde altı yıl kaldıktan sonra 7 Şubat 1744'de (23 Zilhicce 1156) vezirlikle Hotin Muhafızlığına, oradan da 1745'de (1158) Bosna Valiliğine, 1746'da (1159) Anadolu Valiliğine atandı. 1748 (1161) yılında Kara Hisar-ı Sahib'de vefat eyledi. (Süreyya 1996: 1547; Aslanoğlu 2006: 416)

Süleyman Paşa'nın tek oğlu olan Seyyid Ahmet Paşa döneminde ise aile gerek yapısal olarak gerekse siyasi otorite olarak giderek büyümüştür. Ahmet Paşa; zeki, akıllı ve tedbirli bir kişiliğe sahibdi. Aile arasında Küçük Seyyid Ahmed Paşa

⁴⁶ Mutasarrıf; Sancak adı verilen teşekkülün başında bulunan memur hakkında unvan olarak kullanılan tabirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1983, s.586.

⁴⁷ Sancak Beyi; Eyalet teşkilatıyla Tımar usulünün cari olduğu zamanlarda beş on kazalık yerin mutasarrıfı ile sipahisinin kumandanına verilen addır.

⁴⁸ **VGMA**, 608/314.

olarak geçmektedir. İlk olarak Kapıcı başı ve 1780’de (1194) mîrimiran rütbesiyle Bozok mutasarrıfı oldu. Temmuz 1781’de (Receb 1195) Mora muhassılı olup Eylül 1782’de (Şevvâl 1196) vezirlikle Girit Valisi oldu. İki sene sonra da Anadolu valisi ve İsmail kalesi komutanlığında bulundu. Mart 1785’te (Cemaziyelevvel 1199) Silistre seraskeri oldu. Ocak-Şubat 1787’de (Rebiyülâhir 1201) Konya, Temmuz – Ağustos 1787’de Erzurum Valisi oldu. Akabinde Sofya seraskerliğine giderken 1789’de (1204) Rumeli Valisi oldu ve ardından da tekrar Mora Valisi olup Mayıs 1791’de (Ramazan 1205) Boğaz muhafızlığıyla Hünkâr iskelesi’nde oturdu. Sonra Sivas Valiliğine atandı. Bu görevde çok kalmadan Kırşehir Mutasarrıflığı, 1796–97’de (1211) Yenişehir Mutasarrıflığına getirildi. 1212’de tekrar Sivas Valiliğine atanan Paşa 1798–99’da (1213) Kıbrıs’a memur olarak Karahisar-ı Sâhib Mutasarrıfı oldu arkasındanda aynı yıl Erzurum Valiliğine atandı ve burada vefat eyledi. (Süreyya 1996: 206–207) Seyyid Ahmed Paşa’nın beş oğlu bulunmaktadır ancak bunlar içinde en dikkat çekenleri Alâeddin Paşa, Osman Paşa ve Celaledin Paşadır.⁴⁹

Alâeddin Paşa, I.Abdulhamit’in kızı Hibetullah Sultan’ın eşidir. Hibetullah Sultanla olan evliliği çok uzun sürmemiştir. Yeniçerilerin kaldırılmasına karşı olan Paşa, daha öncede Alemdar Mustafa Paşa’ya karşı çıkmıştır. Kan dökücü ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Kapıcıbaşı ve mîrimiran olarak göreve başlamış 1801–1802’de (1216) vezirlikle Karaman valiliğine atanmıştır. 1802’de (1217) Sivas Valisi olarak görev yapmakta iken aynı yıl Erzurum Valiliği görevine getirilmiştir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 158) Yerine ise Celaledin Paşa Sivas Valisi olarak atanmıştır.⁵⁰ 1803 (1218)- 1807 (1222) yılları arasında iki defa Anadolu valiliği görevlerini uhdesinde bulunduran Paşa, 1808 (1223) yılında Anadolu valiliği görevinde iken yapmış olduğu; zulüm, merkezden gelen emirlere uymama, ahaliye yapılan baskı gibi hareketler ve en önemlisi de; Nasuhoğlu isimli bir asinin yakalanmasında göstermiş

⁴⁹ SŞS, 7/197; *Salname-i Vilayet-i Sivas 1287–1870*, s.41.

⁵⁰ SŞS, 7/197

olduğu gevşeklik Paşa'nın sonunu getirmiştir. Öncelikle Anadolu Valiliği ve vezirliği elinden alınan Paşa'ya, ayrıca Sivas'ta oturma zorunluluğu da getirilmiştir.⁵¹

Ancak daha sonra affedilerek 1809'de (1224) tekrardan Sivas Valiliği görevine getirilmiştir.⁵² Alâeddin Paşa, 1817 (1233) yılında sebebi bilinmeyen bir olay neticesinde Sivas Valiliğinden alınarak Konya'da oturma mecburiyeti getirilmiştir. Ancak sicillerdeki kayıtlara göre Paşa'ya yeniden vezareti verildiği tespit edilmektedir. Özellikle Temmuz 1824 (Zilkade 1239) tarihli belgeye göre "...ma'lum ola ki sen ki Paşa-i muma ileyhsin mukaddimce İran maslahat-ı hitâmında vezaretin ahdinde..." ifadesi, yine " ...Sivas'da hanesinde me'mur kılınan Kayseri ve Bozok sancakları mutasarrıfı esbak Alaeddin Paşa dâme me'âliye..." gibi ifadeler bu görevlerin tekrar kendisine verildiğini göstermektedir.⁵³ Ayrıca bu belgeye göre Paşanın vezareti ref' edilerek Sivas'ta oturmasına izin verilmiş olduğunu görmekteyiz.⁵⁴ Akabinde de 1832 (1248) yılında Sivas'ta vefat eylemiştir. Selman Bey Camisi'nin bahçesine defn edilmiştir.⁵⁵

Alâeddin Paşa'nın çok fazla bir servetinin olmadığını vefatından sonraki muhalefatından anlamaktayız. Özellikle Hibetullah Sultana vermekle mükellef olduğu mehir ücretinin (Elli bin kuruş) ödenmesi için; müteveffanın "Çiftlik ve sair emlaki var mıdır?" diyerek Sivas muhassılına mektup yazılacağı, irad edilen Hattı Hümayun'dan anlaşılmaktadır. (Ege 2006: 47) Alaaddin Paşa siyasi faaliyetlerin

⁵¹ SSS, 10 / 169; "...İftihârü'l-e'âli ve'l-e'âzım, müstecmi'-i cemî'i'l-me'âli ve'l-mefâhim zü'd – devleti'r râhisa ve'l-izzeti'l-bâhiza el-mahfûfu bi-sünûf-i avâtıfı'l-meliki'l-a'lâ sâbıkan Anadolu valisi olup bu defa vezaretiyle Sivas'ta ikâmete me'mur kılınan Alaeddin Paşa dâmet me'âliyhû ve kıdvetü'n-nüvvabü'l- müteşerri'in Sivas nâibi Mevlânâ zide ilmihû ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân dergâh-ı mu'allâm gediklülerinden olup gâşâ-yı mumâileyhi olduğu mahalden tahrik ve Sivas'a isâle bu defa Dersâdet'imden mahsûs mübâşir tâ'tin olunan Hafız Ali zide mecdûhu tevkî-i refi-i hümayun vâsıl olacak ma'lum ola ki sen ki paşa-yı mûmâileyhsin me'mur olduğun Nasuhoğlu maslahatını beyhûde uzadub betânet ve bir taraftan dahi vedi'atullah olan fukarâ-yı ra'yyete zûlm ve ta'addiye cesâret etmekde olduğun tahkik-gerde-i şâhânem olmakdan nâşi ref-i vezaretinle Sivas'ta ikametinin hususuna irâde-i seniyyem...."

⁵² SSS, 8/171

⁵³ SSS, 13/62

⁵⁴ SSS, 13/62; "... Devletlü Alaaddin Paşa Hazretlerinin Refi' Vezaretiçün isrâr buyurulan emr-i 'aliyesidir..."

⁵⁵ SSS, 10 / 119; "...Medine-i Sivas mahallatından Cami-i Kebir Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem fevt olan devletlü Es-Seyyid Alâeddin Paşa..."; Ayrıca Selman Bey camisine defn edilen Alâeddin Paşa'nın kitabesinde, "Alâeddin vezirin mansıbı bâğ-ı cinân oldu." mısrai ölüm tarihini göstermiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Sivas Şehri**, s.159.

yanında hayır faaliyetleriyle de ilgilenmiş ve ölmeden önce (1800–1805) dedesinin yaptırmış olduğu Selman Bey Camii (Paşa Cami) şerifini tamir ettirerek, ayrıca bir de Kal’a-ı Cedid (Yeni Kale)’de büyük bir çalar saat yaptırmıştır.⁵⁶ Bu eserlerin devamını sağlamak içinde mal varlığından bir kısmını vakf eylemiştir.⁵⁷ Osman Paşa, Seyyid Ahmet Paşa’nın oğlu Alâeddin Paşa’nın’da kardeşi olup ilk önce kapıcıbaşı ve mîrimiran görevine getirilmiştir. 1808’de (1223) Karasi Mutasarrıfı olup ertesi sene de harbe memur kılınmıştır. Ancak bu görevinde çok kalmadan Kuşancalı Halil Paşanın şahadetine esir düşmüş ve vefat eylemiştir. (Süreyya 1996: 1301) Osman Paşadan sonra ailede bir duraklama dönemi yaşanmıştır. Tanzimat’ın ilanından sonra da önemli görevlerde bulunan aile fertleri Cumhuriyet’e kadar izlerini götürebilmişlerdir. Bu gün ise ailenin son kuşakları varlığını devam ettirmektedir.

⁵⁶ **Salname-i Vilayet-i Sivas 1287–1870**, s.41; “Müşârun–ileyh dâmad-ı şehri-yâri Vezir-i müşir Seyyid Ahmed Paşa’nın mahdumu olub kendisi dahi şeref-i sıhrıyet-i seniyyeye nâil olmuş ve Paşa Cami-i Şerifini müced suretiyle ta’mire ve kal’a-i cedide bir kebir çalar saat vaz’ına muvaffak olmuştur.”

⁵⁷ **VGMA**, 608/ 314

Tablo III: Selman oğullarının İdari Alanda Almış Oldukları Görevler

Ailenin İleri Gelenleri	İdari Görevleri
Seyyid Mehmet Ağa (1717 – 1721)	Haseki Bostancıbaşı
Seyyid Muhammed Paşa (1718–1721)	Sivas Defterdar Kethüdası Sivas Beylerbeyi
İbrahim Efendi (1718- 1721)	Hacegan Cizye Muhasebeciliği
Ahmet Paşa (1719 - ?)	Amasya Mutasarrıfı Amasya Sancak Beyi
Süleyman Paşa (1738–1748)	Edirne Bostancıbaşı Hotin Muhafızı Bosna Valiliği Anadolu Valiliği
Ahmet Paşa (1780–1798–99)	Kapıcıbaşı Bozok Mutasarrıfı Mora Muhassılı Girit Valisi Erzurum Valiliği Sivas Valiliği Karahisar-ı Sanib Mutasarrıfı
Alâeddin Paşa (1801 –1832)	Kapıcıbaşı Karaman Valiliği Sivas Valiliği Erzurum Valiliği Anadolu Valiliği Kayseri ve Bozok Sancak Mutasarrıfı
Osman Paşa (1808–1809)	Kapıcıbaşı Mirmiran Karsi Mutasarrıfı
Mehmet Celaleddin Bey (Tanzimat Dönemi)	Tanzimat Meclisi Katibi

c)- KENAN-ZÂDELER

Aile'nin Menşei ve İlk Zamanları

İmparatorlukta yaşananlar 18.yüzyıl boyunca daha önceden var olan “Hanedan-ı Memleket” nitelikli ailelere güç verirken yeni ailelerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Kenan-zâdeler şüphesiz bu aileler içindedir. Diğer hanedan ailelerinin çoğunda olduğu gibi Kenan-zâdeler’in menşei ya da kökeni tam olarak bilinmemektedir. Zira Sivas’taki en etkin ailelerden biri olan Kenan-zâdelerin, ismini atalarından aldığı tahmin edilmektedir. Ailenin atası olan Kenan Bey’e izafen Kenanoğulları denildiği düşünülmektedir. Ayrıca ailenin 17.yüzyıldan itibaren elde ettikleri siyasi, askeri ve ekonomik güce binaen 18.yüzyılda şehrin ileri gelen, sözü geçen ailelerinden olmuş, böylece “âyân” tabirinin anlamını karşılayan “zâde” unvanını almışlardır.

Kenan-zâdelerin Sivas’a ne zaman ve nasıl geldikleri net olarak bilinmemektedir. Ancak Şer’iyye sicillerinden elde edilen bilgilere binaen çok zengin ve bölgede sözü geçen bir ailedir. Özellikle Zaralı-zâdeler, Hatip-zâdelerle, elde ettikleri bu bölgesel gücü paylaşım konusunda sürekli bir mücadele içine girmişlerdir. Hem ekonomik hem de idari bakımdan güçlü olan ailenin ilk bilinen ismi Ahmet Ağa’dır. Ahmet Ağadan sonra Feyzullah Ağa bölgenin gücünü yönlendiren kişi konumuna gelecektir.

Kenan-zâdelerin Siyasi Faaliyetleri ve Ailenin İleri gelenleri

Osmanlı devletinin otoritesini günden güne zayıfladığı bir dönemde yerel gücün temsilcisi olan âyânların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştu. Merkez hükümet tarafından taşraya görevlendirilen kimseler, gittikleri yerlerde kendi hâkimiyet sahalarını oluşturarak, bölgesel güç olma yoluna gitmişler ve bu konuda başarıyı yakaladıkları andan itibaren ise Payitahtlığa karşı başkaldırı niteliğinde eylemlere girişmişlerdir. Bu ailelerin fertleri görev yaptıkları yerlerde siyasi, sosyal ve

ekonomik olarak elde ettikleri güçler neticesinde bulundukları yerlerin ileri gelenleri olarak sivrilmişlerdir. Böylece yöre halkı tarafından sözü dinlenen, saygı gösterilen bir tabaka haline gelen aileler zamanla güçlerinin en doruk noktasına ulaşmışlardır. Kenan-zadeler de Sivas’da bölgesel gücünü en doruk noktasına çıkaran yerel ailelerden bir tanesidir. Sivas’ın nüfuzlu ailelerinden olan Kenan-zâdelerin idari alanda almış oldukları ilk görev mütesellimlik⁵⁸’tir. Aile bu görevin yanında Bazarbaşılık görevini de uhdelerinde bulundurmuşlardır.⁵⁹ Bu görevi yaklaşık olarak 40 yıl tekellerinde tutan aile böylece hem idari alanda hem de ekonomik alanda güçlenmiştir.(Demirel 1989: 53) Bu görevlerin yanında kethüdayerlik, valilik gibi görevleri de bulunan ailenin en büyük kazancı bazarbaşılık⁶⁰ göreviydi.

Yine askeri alandaki güçlerinin ise, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu durum göz önüne alınarak hayli yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Osmanlı Devleti’nin Ruslarla 1770 (1184) yılında girmiş olduğu mücadelede bölgesel güçlerden yardım istemiştir. Sivas’tan da sadece iki aile Tuna boylarındaki Ordu-yu hümâyuna asker gönderebilmiştir. Bu ailelerden Zaralı-zâdeler; iki yüz asker, Kenan-zâdeler ise yüz elli askerle devlete yardımda bulunmuşlardır.(Nagata 1999: 153) Buda bize bu iki ailenin Sivas’ta büyük bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Kenan-zâdelerin emirleri altında bulunan askerlerinin kaybolan ve yırtık olan

⁵⁸Mütesellim; Tanzimattan evvel vali ve mutasarrıfların uhdelerinde bulunan sancak ve kazaların idaresine memur edilenler hakkında kullanılır bir tabirdir. Başlangıçta vali veya sancak beyleri görevleri başına gidinceye kadar geçecek sürede atandıkları bölgeyi yönetmek üzere adamlarından birini görevlendirmiştir. Bu kimselere mütesellim denilmiştir. Lugat manası teslim olunan şeyi alıp kabul eden demektir. Bunlara “Voyvoda” denilirdi. İkinci Mahmut zamanında merkeziyet usulü tesis edilinceye kadar vezirlerle mirmiran gibi mansıp sahiplerinin “Mütesllim” ile idare ederlerdi. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.639; Musa Çadircı, “II. Mahmut döneminde Mütesellimlik Kurumu” **DTCF Dergisi XXVIII** Ankara 1970, s.287; Yücel Öztürk, “Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü” , **Türkiye Günlüğü**, Kasım-Aralık 1999 sayı 58. s.146.

⁵⁹ SŞS, 2/115

⁶⁰ Kayd-ı hayat şartıyla tevcih edilen Bazarbaşının tayini valinin kadıya buyruldu ile bildirmesi ve kadının İstanbul’dan beraat istemesi ile gerçekleşiyordu. Bazarbaşılık makamı bir kimsenin sorumluluğuna malikâne usulüyle veriliyordu. Bazarbaşılar, esnafa zulmettiği ya da görevlerini yerine getirmedeği zaman görevden alınabiliyordu. Pazarlara girip çıkan ve bakkalların alıp sattıkları mallarla bazarbaşı ilgileniyordu. Pazara gelen mallardan “rüsüm-ı bazarbaşılık” adıyla bir vergi alıyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Demirel, **II. Mahmut Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkisi**, Ankara 1989, Kültür Bakanlığı Yayınları, s.52-54.

beratlarını yenilenmeleri için merkeze göndermiş oldukları arzuhallerde bunu destekler niteliktedir.⁶¹

Ayrıca ailenin Sivas'ta yapmış olduğu vakıf faaliyetleri de göz ardı edilemez. Çevrelerinde bulunan dini yapıların tamiri ve onarımında sürekli aktif olmuşlardır. Bu yapıların korunması ve bakımında da kayıtsız kalmamışlardır. Örneğin; Ferhad Bey tarafından Bahtiyarbostan Mahallesi'ne yapılan Korkmazoğlu Mescidi⁶² 1730 yılında minber konulmak suretiyle camiye çevrildikten sonra caminin bakımını ve yeniden inşasını Kenan-zâde Mehmet Ağa yaptırmıştır. (Demirel 2000: 43)

Ailenin ilk bilinen ismi Kenan-zâde Ahmed Ağa'dır. Ahmet Ağa hakkında ilk bilgiyi 5 Aralık 1775 (11 Şevvâl 1189) tarihli belgeden anlamaktayız. Bu belgeye göre, Tokat Voyvodası iken vefat eden Abdullah Paşa'nın muhallelfatı merkezi hükümetçe zabt olunmasından dolayı Abdullah Paşa'nın Sivaslı Kenan-zâde Ahmed'den alacağı olan meblağın tahsili emredilmiştir. Ahmed Ağa'nın bu tarihlerde Sivas mütesellimliği görevini uhdesine aldığı tahmin edilmektedir. Zira 12 Aralık 1777 (11 Zilka'de 1190) tarihli bir başka belgede, Ahmed Ağa'nın ve Elbeylioğlu Halil'in Sivas'tan asker toplayarak mirili binbaşılardan Ankara Mutasarrıfı Osman Paşa'nın maiyetine girmeleri emredilmiş fakat Elbeylioğlu Halil'in ve Kenan-zâde Ahmed Ağa'nın maiyetlerinden 150 şer neferin eksik olduğu bildirilmiştir. Aileden asker talep edilmesi Kenan-zâdeler'in Sivas'taki nüfuzunu görmemiz bakımından oldukça önemli olmaktadır. Ahmed Ağa, sebebi bilinmeyen bir nedenden dolayı 16 Kasım 1782 (10 Zilhicce 1196) tarihinde Kelkiras'a sürgün edilmiştir. Ancak daha sonra Payitahtlık Ahmet Ağa'yı vilayet işlerine karışmamak şehirde asayiş bozmamak şartı ile kendisini affetmiştir. (Ege 2009: 113) Ahmed Ağa daha sonra mütesellimlik görevine getirilmiştir. Ancak bu görevinden 1785 (1200) tarihin de

⁶¹SSS,3/62; Ken'ân-zâdelerin 'Arzlarıdır. Der-devlet-i mekîne 'arz-ı dâ'i-i kemîne budur ki,Sîvâs Sancağı'nda Sorhun Nâhiyesi'nde Kara Kız nâm karye ve gayrîden on yedi bin yedi yüz dört akçe yazı ile üç nefer cebelû ile ber-vech-i iştirâk mutasarrıf olan işbu bâ'is-i 'arz-ı 'ubûdiyyet Hüseyin ve Hasan ve Kıran Mustafa sıbyânların yedlerinde olan berâtları bir takrîb zâyî' olmağla der-devlet-i medârdan berât-ı mezbûrun zâyî'inden müceddeden bir kıt'â berât-ı şerîf-i 'alişân sadaka ve 'inâyet-i ihsân buyurulmak recâsına evvelki, vâki'ü'l-hâl hasbeten lillahi'l-mülki'l-müte'ali bi'l-iltimâs pây-e serîr-i 'alâya 'arz ve i'lâm olund. Bâkî emr ü fermân ve 'inâyet-i ihsân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Hurrire fi'l-yevmi'l-hâdi ve'l-ışrîn min-mâh-ı Şa'bânü'l-Mu'azzam li-sene isnâ ve mi'eteyn ve elf.

⁶² Bkz. Plan III'deki Sivas Cami ve Mescidleri (1700–1850)

alınarak yerine Zaralı-zâde Recep Bey mütesellim olarak atanmıştır.⁶³ Ancak bir yıl sonra 1786 (15 Rebiü'l-âhir 1201) tarihinde Sivas Valiliği'ne Vezir Mikdad Paşa'nın atanmasıyla birlikte Kenan-zâde Ahmed Ağa tekrar Sivas mütesellimlik görevine getirilmiştir.⁶⁴

Ahmet Ağa'dan sonra ise ailenin önemli fertlerinden bir diğeri ise Mehmet Seyyid Bey'dir. Mehmed Seyyid Bey 1750 (1163) tarihinde Sivas'ın içinde bulunduğu durumdan faydalanarak önce mütesellimlik görevine gelmiştir. Bu dönemde Sivas, Zaralı-zâde Mehmet Paşa'nın Valiliği altında bulunmaktaydı. Ancak Zaralı-zâde Mehmet Paşa elde ettiği siyasi güç nedeniyle merkezi yönetime başkaldırıda bulunup devletçe gönderilen emirleri yerine getirmiyordu. Bu durum karşısında devlet bölgede gücü kırmak amacıyla ince bir siyaset izlemiş ve Zaralı-zâde Mehmet Paşayı Sivas Valiliği'nden alarak yerine Trabzon Valisi İbrahim Paşa'yı atamıştır. Yeni valinin gelişine kadar bölgedeki tebaayı ve gücü kontrol altında tutacak nüfuzlu ve saygın bir aileden yararlanmış ve Kenan-zâde Mehmed Seyyid Bey'i mütesellim olarak tayin etmiştir. (Ege 2006: 78)

Mehmed Seyyid Bey'den sonra ailede önemli rol oynayan diğer bir kişi ise Feyzullah Ağa'dır. Feyzullah Ağa ilk olarak Bazarbaşılık görevini icra ettikten sonra Sivas mütesellimi olarak atanmıştır. Ancak bu görevi çok uzun süre elinde tutamamıştır. Kenan-zâde Feyzullah Ağa'nın görevden alınmasının gerekçesi ise kendisine tahsil edilen bölgelerdeki vergileri toplamadaki başarısızlığı olmaktadır.⁶⁵ Merkezi hükümetin buradaki asıl amacı vergilerin düzenli bir şekilde toplanarak payitahta gönderilmesini sağlamaktır. Bu konuda yetersiz görmüş olduğu kişileri ve âyânları hemen görevden alarak yerine bölgede güçlü olan başka âyân ailelerinden fertleri getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin buradaki asıl amacı varlığının devamını sağlayan ekonomik politikalar olmaktadır. Bundan dolayı da merkezi hükümet bu

⁶³ ŞŞS, 2/126

⁶⁴ Salname-i Vilayeti Sivas, 1287 -1870, s. 40; "Müşaru'n-ileyin vuruduna kadar Sivas Handanından Kenan-zâde Ahmet Ağa ba-fermân-ı âli mütesellim tayin buyrulmuştur."

⁶⁵ ŞŞS, 3/104

konu da oldukça hassas davranmıştır. Kenan-zâde Feyzullah Ağa da bu görevindeki ihmalkârlığı yüzünden mütesellimlik görevinden alınmıştır.⁶⁶

Ancak 1787 yılında tekrar mütesellimlik görevini Vidin seraskeri Seyyid Muhammed Efendiden devr almıştır.⁶⁷ Mütesellimlik görevine tekrar gelen Feyzullah Ağa bu görevinde de başarısız olunca yeniden görevden alınmıştır. Görevinden alındıktan sonra Feyzullah Ağa, Sivas ve Sivas ili ve Yıldızeli ve Han-ı cedid ve Behramşah ve bu bölgelere bağlı olan nahiyelerde sakin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarının üzerine zabıt ve kethüdayeri olarak atanmıştır.⁶⁸ Ancak bu görevinde de ihmalkâr davranınca 1789 tarihinde kethüdayerlikten alınarak yerine Hatib-zâde Seyyid Ali Ağa atanmıştır.⁶⁹ Kenan-zâde ailesi ayrıca bazarbaşılık görevini uzun bir dönem uhdesinde bulundurmışlardır.⁷⁰ Özellikle 1793 tarihinde Feyzullah Ağa'nın uhdesinde olan bu görevin 1837 tarihinde de oğlu Mehmet Ağa yedinde olduğu görülmektedir. Bu zaman zarfında Kenan-zâdeler bazarbaşılık görevini tasarruflarında tutabilmek amacıyla bu görevi yakınlarına ihale ve tefviz yoluyla vermişlerdir. (Demirel 1998: 53)

⁶⁶ SSS, 3/104; “İmdat-ı Seferiye malından Kenan-zâde Feyzullah Ağa'nın tahsil edmediği maldır ki zikr olunur.Tokat seferiyesi 4404 kuruş,Canik seferiyesi 5333 kuruş,İnalluballı 108 kuruş,Kazabad 1374 kuruş,Amasya kazasında Zikviya karyesi 80 kuruş,Liva-i Arapkir 2078 kuruş,Liva-i Divriği 1782 kuruş....”

⁶⁷ SSS, 3/158; “...Vidîn ser-'askerliği mertûb-ı cesîmesi 'uhdesinde olduğına binâ'en eyâlet-i mezkûr hazîne-dâr-ı sâbık Seyyid Muhammed eğerçi bundan akdem bâ-emr-i âlî mütesellimlik nasb olunub ancak merkûmun mütesellimliği mezkûru kabûl ve 'adem-i kabûlunu mühtevî dört mâhdan berû bir haber zuhûr eylemediğinden merkûmu 'azl ve yerine zabt ü rabt-ı memleket dâ'î ve himâyet ve sıyânet-i fukarâyâ kâdir ve cümle âhâlinin muhtârı olub hüsn-i hâli vârid olan i'lâm-ı şer'îyyeden bâhir olan Sivâs hânedânından mütesellim-i sâbık Ken'ân-zâde kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Seyyid Feyzullah zîde-mecduhu işbu sene-i mübâreke gurre-i Saferi'nden zabt eylemek üzere eyâlet-i merkûme mütesellim nasb olunması bâbında emr-i şerîfim sudûru müşârün-ileyhin kapu kethüdâsı hazîne muhâsebecisi sâbık kıdvetü'l-emâcid-i ve'l-a'yân El-Hâc Hasan zîde-mecduhu bâ-'arz-ı hâl inhâ ve istid'â itmekle vech-i meşrûh üzere mütesellim nasb olunmak....”

⁶⁸ SSS, 3/172; “...Sivâs ve Sivâs İli ve Yıldızili ve Hân-ı Cedîd ve Behrâmşâh ve tevâbi' nevâhilerinde sakin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarının üzerlerine zâbit ve kethüdâ yeri nasb ve ta'yîn olunmak mu'tâd-ı kadîm olmağla ebnâ-ı sipâhiyândan olub beş bölüğünde doksan dokuz akçe 'ulûfeye mutasarrıf kıdvetü'l-emâsil-i ve'l-akrân Seyyid Feyzullah Mehmed Sivâsî zîde-kadrehu ocağın kadîmî emek-dâr ve mücerrebü'l-etvârlarından olub her vechle mehelli ve müstehak olduğundan nâşi bu def'a müceddeden ketdüdâ yeriliği tevcih olındığını hâvî tarafımızdan işbu mektûb tahrîr ve feres-tâde savb-ı sa'âdetleri kılındı....”

⁶⁹ SSS, 3/144

⁷⁰ SSS,4/266

Bu dönemde Kenan-zâdeler ile Zaralı-zâdeler arasında büyük bir hakimiyet mücadelesi sürmekteydi. Özellikle mütesellimlik, valilik, kethüdayerlik gibi görevleri ele geçirmede sürekli birbirleriyle sürtüşmeye girerek birbirlerinin sonunu getirecek hareketlerde bulunmuşlardır. Bu sürtüşmelerden ilki Zaralı-zâde Recep Paşa döneminde görülmüştür. Aileler arasındaki bu mücadele yüzünden payitaht tarafından görevlendirilen aileler, bu görevleri yerine getirirken daha hassas davranmış, merkezle ilişkilerini itaat çerçevesinde tamamlama yoluna gitmiştir. Ancak Kenan-zâdeler bu durumu gevşek tutmuşlardır. Merkezi hükümet ise, görevinde gevşek davranan âyânı, azletme ya da sürgüne gönderme siyasetini uygulamıştır. Bu uygulamanın arka planında âyân ailelerini birbirlerine karşı kullanmak, aileler arasındaki hasımlık durumundan istifade etmek gibi politikalar yatmaktadır.

1790 yılında tekrar mütesellimlik görevine getirilen⁷¹ Feyzullah Ağa, 23 Mart 1791 (18 Recep 1205) yılında Sivas Eyaleti sabık ser'-askeri Karahisari Ahmet Paşa tarafından, görevini yerine getiremediğinden dolayı ikinci kez mütesellimlik görevinden alınarak yerine Zaralı-zâde Recep Paşa atanmıştır.⁷² Bu durum merkezi hükümeti kızdırmış ve Feyzullah Ağa'nın Ayıntab'a sürgün edilmesi ilgili emirde belirtilmiştir. Ayrıca Ayıntab'a nefy edilen Ağa'nın ve burada hapsolunarak, yetkililer tarafından da sıkı bir denetim altında bulundurulması istenmiştir.⁷³ Ancak Feyzullah Ağa'nın sürgün hayatı bir ay sürmüştür. Bunun nedeni ailenin Sivas dâhilindeki gücü olmaktadır.⁷⁴ Feyzullah Ağa'nın mütesellimlik görevinden alınıp

⁷¹ SSS,5/27.

⁷² SSS,5/43

⁷³ SSS,5/40,43; "...Sivas sakinlerinden Kenan-zâde Feyzullah nâm kimesne kendü hâlinde olmayub Sivas'dan sefer-i hümayûnuna müretteb olan 'asakirin gerüye ve te'hire kalmalarına müceb olur mugâyir-i rızâ harekâta ictisâr eylediği bi'l-ihbâr tahkîk olunmağla kendüyü te'dib ve emsâlini terhib zımında merkûm Feyzullah'ın çavuş mübaşeretile Ayıntab'a nefy ve iclâsı fermanım olmağın..."

⁷⁴ BA, 989 Numaralı Divan-ı Hümayun Katalogu, 25 Numaralı Kal'abent Defteri s.61; "...Sivas sâkinlerinden Kenan-zâde Feyzullah nâm kimesne kendü hâlinde olmayub Sivas'dan sefer-i hümayûnuna müretteb olan 'asâkirin gerüye kalmalarına müceb olur mugâyir-i rızâ harekâta ictisâr-ı bi'l-ihbâr lede'l-tahkîk kendüyü te'dib ve emsâlini terhib çavuş mübaşeretile Ayıntab'a nefy ve iclâsıçün bundan akdem eğer çi emr-i şerîfim sâdır olmuşidi ancak bu def'a hâlâ Sivas Kazâsı Na'ibi mevlânâ Ebubekir zîde 'ilmuhunun bir kıt'a i'lâmı ve Sivas ahâlîsinin bir kıt'a rikâb-ı hümayûnuna takdîm eyledikleri mahzarları mefhûmunda "merkûm es-Seyyid Feyzullah öteden berü hânedân ve sudûr iden evâmîr-i 'aliyyenin tenfiz ve icrâsına ve umûr-ı mühimmenin idâre ve rû'yetine sa'y ve ihtimâm iizere iken hilâf-ı inhâya mebnî Ayıntab'a nefy ve iclâsıçün sâdır olan emr-i şerîf mübâsiri Dîvân-ı Hîimâyûn'um çavuşlarından Ahmed Çavuş zîde kadruhu ile medîne-i Sivas'a lede'l-vürûd

tekrar atanmasına sebep görevini yerine getirememesinden değil, görevini hafife alarak merkezi hükümet tarafından gelen emirleri boşlamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da merkezi hükümeti kızdırmış ve Feyzullah Ağa'yı cezalandırmasıyla sonuçlanmıştır. Daha sonra merkezi hükümet tarafından affedilen Feyzullah Ağa, Sivas Valiliği görevine getirilmiştir.⁷⁵ Ancak Feyzullah Ağa'nın valiliği de mütesellimliği gibi kısa sürmüştür.

Feyzullah Ağa'nın siyasi hayatı sürekli inişli çıkışlı olmuştur. Özellikle belgelerden elde edilen bilgiler neticesinde uzun zamandan beri Sivas Bazarşılık görevini uhdesinde bulunduran Ağa'nın elinden bu görev, 5 Nisan 1799 (29 Şevval 1213) tarihinde alınmıştır. (Ege 2009: 114) Ancak Feyzullah Ağa'nın devlete karşı olumsuz bir tavır almasını engellemek için 3 Haziran 1799 (29 Zilhicce 1213) tarihinde Sivas ve havalisi kazalarından olmak üzere bin adet terakkili silahtar askerinin binbaşı olarak önemli bir göreve getirilmiştir. Böylece Kenan-zâde Feyzullah Ağa'da kumandasındaki askerleri ile birlikte Şam Valisi ve Mısır Seraskeri Cezzar Ahmed Paşa'nın ordusuna iltihak edecektir. Tevcih edilen bu görev, Ağa'nın siyasi kariyeri için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Fakat bir başka açıdan bakıldığında bu görevlendirme, Feyzullah Ağa'nın Sivas'tan uzaklaştırılarak yerel düzeydeki nüfuzunu kırmaya yönelik siyasi bir manevra olarak da yorumlanabilir. Ancak Feyzullah Ağa bu dönemde de yine merkezden gelen emirlere uymamıştır. Bu durum ise Ağa'nın sonunu getirmiştir. Nihayetinde “vücûdunun rûy-î arzdan kaldırılması” hususunda emir çıkartılmıştır. (Ege 2009: 115) 27 Haziran 1805 (29 Rebi'ül-evvel 1220) tarihli idam fermanının özetinde Sivas'ta asayiş bozmak ve merkezi hükümetin emirlerini dinlememek gibi klasik gerekçeler sıralanmaktadır. Bu görev, Erzurum ve Trabzon Valisi sabık Sadrazam Gazi Yusuf Paşa'ya tevdi edilmiş olup cezanın ivedi bir biçimde yerine getirilmesi istenmiştir. Bu haberi duyan

imtisâlen li'l emrû'l-'âlî mahall-i menfâsına tehâmümde ve 'azîmetde ve tenfîz-i emr-i 'aliyye mübâeret idüb lakin vücûhla mağrûr ve hakkında isnâd olunan husûs gayr-ı vâkî 'olmağla merkûmun hânedânına merhameten cürmü 'afv ve ıtlâk olunmasıçün bizler mahzar eyledik sen dahî mahzarımızı musaddık ilâm idivir” deyü ahâlî-i mezbûre mevlânâ-yı mûmâ-ileyhe ilhâh ve iltimâs itmeleriyle ol bâbda hükm-i hümayûnum virilmek ricâsına mevlânâ-yı mûmâ-ileyh bi'l-iltimâs 'arz eylediği ecilden fi-mâ-ba'd hilâf-ı marzî hareketden mücânebet şartıyla 'afvî fermânım olmağın imdi sen ki mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsin mezbûrın fi-mâ-ba'd hilâf-ı marzî hareketden mücânebet eylemek şartıyla cürmü 'afv olduğu ma'lûmun oldukça kayd-ı nefyden ıtlâk ve sebîli tahliyesine mübâderet eylemen bâbında...”

⁷⁵ SSS,5/43,167.

Feyzullah Ağa firar etmiştir. Bunun üzerine merkezi hükümet 21 Ekim 1805 (27 Receb 1220) tarihinde yeni bir emirle firarının nerede yakalanırsa hemen idam edilmesini emretmiştir. Bununla da yetinmeyerek emlâk, eşya, nukud, çiftlik, hayvan ve zehayirinin zapt edilip İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Bu görev ise dönemin Sivas valisi Cabbar-zâde Mehmed Celaleddin Paşa'ya tevdi edilmiştir. Kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlamasakta idam edildiği düşünülmektedir. Bu ve benzeri emirler merkezi otoritenin yerel düzeydeki hanedan olmuş birçok ailesi için de yazılmıştır. (Ege 2009: 115)

Feyzullah Ağa'dan sonra ailede en etkin kişi Ali Ağa olmuştur. Ali Ağa 1794 (1208) yılında Sivas ve Sivas İli, Han-ı Cedid, Behramşah, Yıldızeli ve tabii nahiyelerinde yerleşik olan altı bölük yoldaşları üzerlerine zabıt ve kethüdayeri tayin olunmuştur.⁷⁶ Bu görevinden sebebi bilinmeyen bir nedenden dolayı alınan Ali Ağa daha sonra tekrar aynı göreve getirilmiştir.⁷⁷

Ali Ağa'dan sonra ailenin en etkin fertlerinden biri olan Ahmet Ağa ilk olarak 1815 yılında Sivas ve Sivas İli, Han-ı Cedid, Behramşah, Yıldızeli ve tabii nahiyelerinde sakin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşları üzerlerine zabıt ve kethüdayeri tayin olunmuştur.⁷⁸ Fakat bu tarihten hemen sonra Kenan-zâde Ahmet Ağa görevden alınarak yerine Mustafa Ağa atanmıştır. Ancak halkın isteği üzerine tekrar Kenan-zâde Ahmet Ağa'ya kethüdayerlik verilmiştir.⁷⁹

⁷⁶ SŞS, 5/193; "...Sivâs ve Sivâs İli ve Yıldızeli ve Hân-ı Cedîd ve Behrâmşâh ve tevâbi' nevâhilerinde sakin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarının üzerlerine zâbit ve kethüdâ yeri nasb ü ta'yîn olunmak mu'tâd-ı kadîm olmağla ebnâ-ı sipâhiyândan olub beş bölüğünde doksan dokuz akçe 'ulûfeye mutasarrıf kıdvetü'l-emâsil-i ve'l-akrân Ali Ağa zîde-kadrehu ocağın kadîmî..."

⁷⁷ SŞS, 6/13, 40

⁷⁸ SŞS, 10/104

⁷⁹ SŞS 10/149; "...Sivâs ve Sivâs İli ve Yıldızeli ve Hân-ı Cedîd ve Behrâmşâh ve tevâbi' nevâhilerinde sakin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarının üzerlerine zâbit ve kethüdâ yeri nasb ve ta'yîn olunmak zât-ı kadîm ve kaidei müstedim olmağla ebnâ-ı sipâhiyânda bölükte akçe 'ulûfeye mutasarrıf kıdvetü'l-emâsil-i ve'l-akrân zîde-kadrehu ocağın kadîmî emek-dârlarından olub her vechle mehelli ve müstehak olduğundan nâşi bu def'a dahi Medine-i Sivas canibinden vurud iden bir kıta i'lam ve arz-ı mahzarları mucebince bi'l cümle neferat ve vücuh-ı beldenin intihablarıyla yine kethüdayeri nasb ve ta'yîn olunması lazım gelmeğın ber-muceb-i i'lam hala kethüdayeri olan Mustafa Ağa'nın ref'inden yine Kenan-zade Ahmet Ağa'ya umur-ı kethüdayerlik ihale ve tefviz olunduğunu havi..."

Ahmet Ağa bu görevde iken ailenin gücü bir hayli artmıştır. Özellikle bu dönemdeki 1817 (1233) tarihli bir belgede Kenan-zade Ahmet Ağa'nın gücünden bahsetmektedir.⁸⁰ Ahmet Ağa 1817'de Kethüdayerlik görevindeki başarısından dolayı tekrar Sivas, Sivas İli, Han-ı Cedid, Yıldızeli ve Behramşah kazalarında bulunan altı bölük yoldaşları üzerine kethüdayeri olarak atanmıştır.⁸¹ Bu görevi daha sonra yeniden uzatılmıştır.⁸² Ahmet Ağa'nın bu görevinde uzun süre kalması kendisine olan güvenini artırmıştır. Ancak Ağa, bölgede huzur ve güvenliği sağladığı kadar bunun tersi olayları da yaşatmıştır. Özellikle 1815 (1232) tarihinde kethüdayerlik görevini icra ederken Sivas mütezimlerinden Mehmet Bey'i öldürerek bütün malına zorla el koymuştur. (Ege 2008: 459)

Bu durum karşısında Mehmet Bey'in kardeşleri durumu açık bir dille payitahta bildirmişlerdir. Merkezi hükümet ise emir göndererek, Sivas Valisi Hacı Ali Paşa'dan gereğinin yapılmasını istemiştir. Ancak bu emrin iki yıl sonra kaleme alınmış olması çok düşündürücüdür.(1817) Çünkü ortada bir cinayet ve külli miktarda gasp edilen eşya ve para mevcuttur. (Ege 2008: 460) Buna karşılık ise emrin gecikmesinin sebebi Kenan-zâde Ahmet Ağa'nın Sivas'taki nüfuzuna ek olarak İstanbul'daki etkinliğidir. Sivas Valisi'nin olaya el atmasıyla başlayan zaman diliminde Sivas mahkemesi tarafından Kenan-zade Ahmet Ağa'nın suçlu olduğu kanıtlanmıştır. Bu durum Ahmet Ağa'yı kızdırmış ve hakkında beklemediği bir kararın çıkması üzerine yerel nüfuzu kullanma yolunu tercih etmiştir. İşini daha da garantiye almak için kendisine bir de ortak bulmayı düşünmüş ve bu konuda şehrin en tanınmış ve güçlü ailelerinden Mütevellî-zâde Mahmut'u yanına çekmeyi başarmıştır. (Ege 2008: 460) (Bu dönemde Mütevellî-zâde Mahmut Sivas mütesellimidir.)⁸³ Ayrıca bununla da yetinmeyen Ahmet Ağa hükümetin genel uygulamalarından memnun olmayan kişileri ve ocaklıları da çevresinde toplamış ve yiyecek fiyatlarının artmasını bahane eden sloganlarla dükkânları kapattıran, halkı galeyana getiren, hatta muharebeye kadar varan bir isyanın oluşumunu sağlamıştır. Ahmet Ağa'nın buradaki amacı ekonomik olmaktan ziyade siyasi çıkarları

⁸⁰ SSS 10/145

⁸¹ SSS 10/209

⁸² SSS 10/269

⁸³ SSS 10/233

olmaktadır. Ahmet Ağa isyancılarla birlikte 1818 tarihinde Sivas mahkeme binasını basmış görevi başında bulunan Hâkim Efendi'yi zorla kendine tabi kılmaya çalışmıştır. (Ege 2008: 460) Hâkim Efendi ise içinde bulunmuş olduğu zor duruma karşın yine de Kenan-zâde Ahmet Ağa'nın isteklerini yerine getirmemiştir. Bunun üzerine Kenan-zâde ve adamları Hâkim Efendiyi sakalından tutup yerlerde sürüklemiş hatta sakalının bir kısmı da kopmuştur. Bu olaya direnmek isteyen kişiler ise isyancılar tarafından öldürülmüştür. Ardından da Hâkim Efendi'yi kaçırmaya kalksalar da Hâkim Efendi kurtulmayı başarmıştır. (Ege 2008: 459–460)

Mütevellî-zâde Mahmut Ağa'yı da mütesellim olmasından dolayı zorla kendine yandaş olarak alan Ahmet Ağa büyük çoğunluğu silahlı adamlardan oluşan 3.000 kişi ile Sivas Valisi Ali Paşa'nın sarayına hücum etmiştir. Ayaklanma bu dakikadan sonra tamamen bir muharebeye dönüşmüştür. Sivas Valisi Ali Paşa'nın ise durumu İstanbul'a bildirmesi üzerine merkezi hükümet başta Sivas'ın önemli âyân ailelerinden Zaralı-zâdeler olmak üzere çevre illerdeki birçok gücü isyancılar üzerine sevk etmiştir. Zaralı-zâde Lütfullah Paşa isyancılar üzerine yürürken çevre illerdeki güçler de Lütfullah Paşa'ya yardımda bulunmuşlardır. Özellikle o sırada Karaman valisi olarak atanan Çapan-zâde Mehmet Celaleddin Paşa da isyanın bastırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Zaralı-zâde Lütfullah Paşa'ya gönderilen fermanda mezkûr olayın ortadan kaldırılması ve bu hususta kendisine Dergâh-ı Âli kapucubaşlarından Kâşif Ömer Ağa'nın yardım edeceği bildirilmiştir. (Ege 2008: 462–465) Böylece ayaklanma Lütfullah Paşa'nın gayretleriyle kısa sürede bastırılmıştır. Lütfullah Paşa'nın bu başarısından dolayı kendisine Sivas valiliği görevi tevcih edilmiştir. Ayaklanmayı çıkaran Kenan-zâde Ahmet ve Mütevellî-zâde Mahmut Ağa ise merkezi hükümet tarafından cezalandırılmıştır. Kenan-zâde Ahmet Ağa Rodos'a sürgün edilirken, Mütevellî-zâde Mahmut Ağa'da ayaklanmada etkin rol oynadığı gerekçesiyle Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. (Ege 2008: 463–468)

Ahmet Ağa'dan sonra ailede etkin bir rol üstlenen Kenan-zâde Halil Bey'dir. O da, babaları ve dedeleri gibi mütesellimlik, kethüdayerlik görevlerinde bulunmuştur. Feyzullah Ağa gibi valilik görevine gelemese de ailenin gücünü 1821 yılına kadar korumuştur. Mütesellimlik görevinde iken 1821 (1237) yılında

zimmetine para geçirme suçlamasıyla karşı karşıya kalan Halil Bey'in beratının merkezi otoriteye iade edilmesi için bir hattı hümayun gönderilmiştir. Belgedeki olayı özetlersek;

“...Defterdarın iş bu takriri manzure-i hümayunum olmuştur. Merhum Mustafa Bey için dahi rıza perver erbabıdır, diyerek bundan akdem müteveffa Hüseyin Paşa tarafından inha olunduğuna binaen aşiret beyliği mir-i merkuma tevcih olunmuştur. Şimdi Galip Paşa, Kenan-zâde Halil Bey'e, verip iktiza eden beratını istiyor. Filhakika müşarun ileyhin inhası halka mektun ise bu vecihle lazım gelen beratı istar ve irsal olunsun. Değil ise gereği gibi tahkik ve taharri olunup badehu icrasına bakılmak iktiza eder. Bundan akçe kokusu var gibi anlaşılıyor...” (Ege 2006: 50)

Görüldüğü üzere âyân ailelerin genelinde baş gösteren “zimmete para geçirme” hadisesi Kenan-zâdeler’de de görülmüştür. İnsanoğlunun belli bir görev geldikten sonra daha fazla kazanma hırısı, kişiyi sürekli tetikleyerek kendi ağına düşürmeyi başarıyor. Bu durum ise başta Kenan-zâdeler olmak üzere birçok ailenin sonunu getirmiştir.⁸⁴ Halil Bey’den sonra ailenin son demleri başlamıştır. Kenan-zâdeler tanzimattan sonra etkinliklerini kısa sürede olsa devam ettirmişlerdir. Özellikle Kenan-zâde Mehmet Ağa 1871 (1288) tarihinde terfili binbaşı olarak görev yapmıştır. Yine aileden Osman Faik Bey ise Mamûretü’l-aziz mahkemesi istinaf müdde-i umumisi olarak görev yapmıştır. (Ege 2008:457) Kısaca Kenan-zâdeler incelemiş olduğumuz dönem sürecinde başta Bazarbaşılık olmak üzere Kethüdayerliği, Mütesellimlik, Valilik vb. görevleri ellerinde bulundurmuşlar ve bu görevleri icra ederken sürekli Zaralı-zâdelerle mücadele içine girmişlerdir.

⁸⁴ Aynı hadiselerle benzer olaylar Zaralı-zâdelerde görülmüştür.; Lütfullah Paşa’nın 1799 yılında işтира ve ağnam gibi olağanüstü vergilerin toplanması sırasında ordunun zahire ihtiyaçları için gerekli olan 5.000 guruşu zimmetine geçirmesiyle birlikte merkezi hükümet bunu hemen anlamış ve mezkûr miktarın derhal tahsili için Bozok Sancağı Mütesellimi Cabbar-zâde Süleyman Bey ile Sivas mütesellimi Behram Bey ve Sivas kadısı görevlendirilmiştir. Lütfullah Paşa bu olaydan ötürü sürgün cezası alırken, ikinci defa aynı olayı tekrarı hadise olunca idamıyla sonuçlanmıştır.

d)- SARI-ZÂDELER

Ailenin Menşei ve İlk Zamanları

Sarı-zâdelerin de kökenleri diğer âyân aileleri tam olarak bilinmemektedir. Ancak aileye “Sarı-zâde” denmesinin sebebinin ailenin atalarının sarı lakabıyla çağrılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Günümüzde de olduğu gibi bazı aileler, anılırken atalarının, dedelerinin lakapları ile çağrılmaktadır. Özellikle yaşlı insanların birisi ile konuşurken, karşıdaki kişiye ismini sormaktan ziyade babasının, dedesinin lakabını sorması bu yüzdendir. Bizde bu veriden yola çıkarak Sarı-zâdelerin kökenini “sarı’nın oğlu” tabirine dayandırdık. Sarı-zâdeler zamanla idari alanda almış oldukları görevlerle güçlenerek 18.yüzyıla damgasını vuran aileler arasına girmiştir. Böylece “sarı” lakabının yanına “zâde” unvanını alarak Sarı-zâdeler diye anılmışlardır.

Sarı-zâdeler’in Siyasi Faaliyetleri ve Ailenin İleri gelenleri

Sarı-zâdeler 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında Sivas’ın şehir merkezinde etkin rol oynayan ailelerinden biri olmaktadır. Aile genel itibariyle diğer âyân ailelerinde olduğu gibi mütesellimlik, valilik görevlerinde bulunmuştur. Ailenin bilinen ilk atasının kim olduğu net olarak bilinmese de bizim incelemiş olduğumuz döneme denk gelen zaman dilimindeki ilk şahsiyeti, Sarı-zâde Hacı Osman Ağa olmaktadır. Osman Ağa’nın ne işle meşgul olduğu tam bilinmese de; İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın söylemi ile; Sivaslı sıradan bir aile izlenimi vermektedir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 167) Bizim yapmış olduğumuz çalışmada babasının herhangi bir idari görev aldığına dair belgeyle karşılaşmadık.

Yine Hacı Osman Ağa’nın isminden anlaşıldığı üzere Hac vazifesini de yerine getirmiş saygın insanlardan biridir. Ailenin genel olarak bölgede gücünü diğer âyân aileleri ile yaptıkları evlilik ve akraba derecelerinden anlamaktayız. Özellikle Zaralı-zâdelerle oluşan akrabalık neticesinde ailenin bölgedeki gücü hayli artmıştır. (Mehmet Emin Bey, Zaralı-zâde Mehmet Paşanın da torunu olmaktadır.) Hacı

Osman Ağa'dan sonra bölgeye hâkim olan oğlu Sarı-zâde Mehmet Paşa'dır. Sarı-zâde Mehmet Paşa, okur yazar devlet adamlarından olup cesur, bahadır, ilerisini düşünen, ilme düşkün, siyasi işlerde usta, askeri idareye kadir, bilgili ve şakacı bir kişidir.(Süreyya 1996: 1069)

Sivas Alaybeyi⁸⁵ iken bölgedeki âyân'ların hepsinden üstün ve galip gelen Sarı-zâde Mehmet Paşa, Sivas mütesellimliği göreviyle de bu otoritesini korumuştur. (Cevdet Paşa 1993: 562) Yine Amasya'da eşkıya te'dibi hizmetinde bulunmuş ve bu dönemde ahaliye rahat vermeyen kötülük işleyen, Kadioğlu⁸⁶ gibi şakileri yakaladığından dolayı Ağustos-Eylül 1762'de (Safer 1176) Beylerbeyilik (Mirimiranlık) payesi ile şereflendirilmiştir. (Süreyya 1996: 1069)

Sarı-zâde Mehmet Paşa, merkezden almış olduğu emirleri hemen yerine getirerek, devlet kademesinde takdir toplayan nadir âyânlardandır. Ayrıca kapusuz eşkıyaların üzerine varması için gönderilen emri alınca bir ok misali bulunduğu bölgeden hareket ederek eşkıyaları ve isyancıları hemen dağıtmıştır. Göstermiş olduğu bu kahramanlıklar ve mertlikler daima merkezi hükümet tarafından

⁸⁵ Alay Beyi; Vaktiyle miralay rütbesinde olan, vilayet merkezlerindeki jandarma kumandanlarına verilen addır. 1908 inkılâbından sonra bu tabir terk edilerek yerine “ alay kumandanı” tabiri ikame olunmuştur. Bu tâbir daha evvel de zeamet sahipleri hakkında kullanılırdı. Bu gibiler harb vukuunda tasarruf ettikleri zeametın icap ettirdiği derecede kapı kulu götürmekle beraber bulundukları mıntıkadaki tımar sahipleriyle onların getirmeğe mecbur oldukları kılıç sahiplerine mensup bulundukları beylerbeylerinin maiyetinde olarak kumanda ederlerdi. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul 1993, s. 45.

⁸⁶ Kadioğlu şakileri; Kanlı Kadioğlu Deli Emir'in çıkardığı isyan ve haydutluk hareketleridir. Taceddin Mahallesi halkından olan ve asıl adı Mustafa olan bu kişi kardeşi İsmail ile Dülgeroğlu Hasan, Sucukoğlu Mehmed, Dervişağa oğlu Çolak Feyzi ve bunların adamlarından meydana gelen birkaç yüz kişi, kasaba ve köyleri basmaya, hayvanlarını gasbetmeye başlamışlardır. Arkasından Talas kasabasını işgal ederek burada “Serden Geçti Ağalığı” ismiyle bir voyvadalık kurmuşlardır. Halktan zorla para ve senet gibi haraç almaya başlamışlardır. 6 sene süren bu isyan hareketi, halkın İstanbul hükümetine defalarca şikayetinden, Rebiülahir ayının 15'inden gelen bir ferman ile eşkiyanın yakalanması istenmiştir. Bu fermanın gereği olarak ve Anadolu'da diğer bölgelerdeki eşkiyayı da takip üzere 1760 tarihinde Veli Paşa görevlendirilmiştir. Veli Paşa, çok sert tedbirlerle Kayseri'ye kadar gelmiş, ancak burada hastalanarak bir mesane hastalığından ölmüştür. Bu tedbirlere karşılık olarak adı geçen eşkiyalar güçlerini biraz daha artırarak dört, beş yüz kişi ile şehrin içine hücum ederek, ileri gelen şahıslardan Miralay Seyid Mehmed Ağa, Nakib'ül-Eşraf Kaymakamı Mollazâde Hacı Osman Efendi ve Kayseri Liva'sı mütesellimi Kocaağazâde Osman Ağa'yı konuklarında öldürmüşler, çarşı ve pazarı yağmalamışlar, ahaliye bir çok işkence etmişlerdir. Durum bu boyutlara gelince merkezi hükümet harekete geçmiş ve başta Mehmet Paşa olmak üzere birçok kişi görevlendirmiş ve büyük bir çaba ile eşkiyanın üzerine gidilmiş, eşkıya reislerinden 18 kişi yakalanarak idam edilmiştir. Bunun üzerine diğer eşkiyalar her biri bir tarafa dağılmıştır. Hükümet kuvvetleri bunları hassasiyetle takip etmiş ve ahaliyi huzura kavuşturmuştur.

desteklenmiştir. Kendisine verilen görevleri layıkıyla yerine getirmesinden dolayı Beylerbeyi, olarak gönderilmiş olduğu Çorum'dan, vezirlik rütbesiyle Trabzon⁸⁷ ve Van⁸⁸ valiliğine getirilmiştir. Daha sonra Sarı-zâde Mehmet Paşa 27 Nisan 1769 yılında Sabık-ı şehri zor valisi olarak göreve getirdi. 1766/67'de (1180) Kars Valisi olup bölgede ortaya çıkan karışıklıkları yatıştırarak olayı bertaraf etmiştir. Mehmet Paşa bu başarısından dolayı Sivas Valiliği ve Bender Muhafızlığı görevine getirilmiştir. Paşa, 1768 (11 Ra 1182) tarihinde Sivas Beylerbeyi görevinde iken önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle bu dönemde Sivas eyaletleri sınırları içinde baş gösteren isyanları bastırmada göstermiş olduğu faaliyetler dikkat çekicidir. (Süreyya 1996: 1069)

Bu başarılarından dolayı Mehmet Paşa'ya, zor mevkilerin görevleri de verilmiştir. Belgelerde geçen tabir ile Sivas'ın eşkıya yatağı olarak bilinen Deliktaş mevkiinde palanga, han, cami ve çeşme yapımı görevi ayrıca kâfi miktarda mustahfız⁸⁹ tayini gibi görevler Paşa'dan merkezi otorite tarafından istenen görevler arasındadır. (Ege 2006: 38)

Sarı-zâde Mehmet Paşa, Sivas mütesellimliği ve alaybeyliği sayesinde Sivas'ın en güçlü âyânı durumuna gelmiştir. Özellikle kapusuz eşkıyasının ortadan kaldırılmasında göstermiş olduğu başarılar sayesinde büyük avantajlar elde etmiştir. Babasının bu başarılarından dolayı oğlu Mehmet Emin Bey'e 13 yaşında olmasına rağmen Sivas Alaybeylik'i görevi verilmiştir.⁹⁰ (Cevdet Paşa 1993: 562) Sarı-zâde Mehmet Paşa bu siyasi başarılarının yanında hayır-hasenatı da unutmuyarak vakıf faaliyetlerinde bulunmuştur. Onun en büyük vakfı 1182 / 1768 tarihinde Çavuşbaşı Mahallesinde⁹¹ bulunan Sarı-zâde camii olmaktadır. (Demirel 2000: 190) Cami günümüzde de hâlâ aktif olup Çavuşbaşı Camii diye geçmektedir.⁹²

⁸⁷ Bkz. Mehmet İnbaşı, "Trabzon ve Batum Eyaleti Valileri 1755-1795", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 31, Erzurum 2006, s.169,185.

⁸⁸ Bkz. Mehmet İnbaşı, "Van Valileri", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Prof.Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Sayı 29, Erzurum 2006, s.199.

⁸⁹ Mustahfız; Yeniçerilik zamanında kale, hisar ve yurdu koruyan tımarlı askerlere verilen addır.

⁹⁰ SSS, 1 / 204; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, (Sadeleştiren Dündar Günday), İstanbul 1993, II, s.562.

⁹¹ Bkz. Plan I' deki Sivas Mahallelerine (1637-1787) ; Plan II'deki Sivas Mahallerine (1827-1839)

⁹² Bkz. Plan III'deki Sivas Cami ve Mescidleri (1700-1850)

Mehmet Paşa, 1769 (1183) tarihinde Bender Muhafızı⁹³ iken vefat etmiştir. Paşa öldükten sonra Bender Sarayı'nda bulunan eşyalarının muhallefati tutularak bunlardan bir kısmının satılması kararı alınmıştır. Böylece ölmeden önce Bender Seraskeri⁹⁴ Gül Ahmet Paşa-zâde Ali Paşa'dan almış olduğu 7500 kuruş ödenmiştir. Paşanın geriye kalan malları ve eşyası ise muhafaza altına alınmıştır. (Ege 2008: 86) Sarı-zâde Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra oğlu Mehmet Emin Bey ailenin bölgedeki gücünü devam ettirmiştir. Şer'iyye sicillerinde geçen ifadelerle göre Sarı-zadelerin âyânlıklarına vurgu yapılmıştır.⁹⁵

Ayrıca Mehmet Emin Bey, Zaralı-zâde Mehmet Paşa'nın da torunu olmaktadır. (Savaş 1993: 80) Babasının sayesinde 13 yaşında iken Sivas Alaybeyliğine getirilmiştir. (Süreyya 1996: 457) Akıllı, edib, kâmil ve temiz yürekli, evi herkese açık bir kişidir. Ayrıca eli açıklığı ile ün kazanmıştır. Yine kendisinin ve babasının çırakları olan kimseler kendisine itaat edip ve sözünü tutmuştur. Böyle iken Mehmet Emin Bey huzur ve rahatına çok düşkün olup, sefer ve harekete pek yüzü olmamıştır. (Cevdet Paşa 1993: 563)

Mehmet Emin Bey'e, daha küçük yaşta iken Alaybeyilik tevcih olunmuş ve akabinde de Gürcistan Seferi'ne çıkmak zorunda kalmıştır. Böylece başka eyalet askerleriyle birlikte Çıldır Valisi mahiyetine tayin edilerek o yıl bölgede kışı geçirme emrini almıştır. Mehmet Emin Bey ise henüz buluğ yaşına girmiş, sıcak ve soğuk rüzgârı görüp denememiş olduğundan Sivas'a dönmek arzusu ile bahane aradığını eyaletlisi anlayıp duygulanınca hemen Çıldır Bölgesi seraskeri onu memleketine gönderme yoluna gitmiştir. Bunu duyan padişah Mehmet Emin Bey'i Sekson'da

⁹³ Muhafız; Muhafaza edici, koruyucu yerinde kullanılır bir tabirdir. Şehri veya kaleleri düşman tecavüzünden korumak vazifesiyle mükellef olanlara da Kale muhafızı veya Kars (Hangi ili muhafaza ediyorsa) muhafızı gibi tabirler kullanılır. . Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, İstanbul 1993,s.564.

⁹⁴ Serasker; Asker ve ordu kumandanı olmaktadır. Görevlendirildikleri bölgenin askeri kumandanı olmaktadır. Tanzimat'tan sonra Harbiye Nazırı (Milli Müdafaa Vekili) olarak geçmektedir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, İstanbul 1986,s.1126.

⁹⁵ SŞS,1/204; "...kıdvetü'l-emâcid-i ve'l-a'yân Sivas Mütessellimi ve Alaybeğisi Mir Mehmet ve Kethüdayeri Recep Beğ zîde-mecduhuma..."

hapsettirmiştir. Ayrıca ona yardım etmek isteyen eyaletlilerin bazıları da cezaya çarptırılmıştır. (Cevdet Paşa 1993: 563)

Bir süre sonra babasının iltiması ile affedilerek kurtulmuştur. Mehmet Emin Bey Kasım 1778 (Şevval 1192) yılında Sivas'a mütesellim olarak atanıp, kendisine aylık olarak ise 1000 gurus maaş bağlanmıştır. (Ege 2008: 87) 1779 (1193) tarihinde ise Sivas Mütesellim ve Alay beyliğini üzerinde taşımaya devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde Zaralı-zade Recep Bey, Mir Mehmet Emin Bey'in kethüdayeri olarak görev yapmaktadır.⁹⁶ 1779 yılında Sivas ve çevresinde eşkıyalık faaliyetlerin ortaya çıkmasıyla Mehmet Emin Bey'den, babası gibi kahramanlık göstererek eşkıyaları çabucak bertaraf etmesi istenilmiştir.⁹⁷ Ancak babası gibi yiğitlik gösteremese de eşkıyaları bertaraf etmeyi başarmıştır. Yine şer'iyye sicillerinde geçen bir başka belgede ise, Şahmanoğlu Ali Ağa'nın ve Firari Ali Paşa'nın Sivas ve kazalarındaki ahalilerden alacağı olan malların (buğday, arpa, çiftlik ve avarız malı kalanları vb. olmak üzere) her nesi varsa az çok denilmeden hiçbir şey saklanıp gizlenmeden sağlam bir şekilde toplanması istenmiştir.⁹⁸

Yine bu dönemde baş gösteren Rusya Seferi'ne de katılması istenen Mehmet Emin Bey'in ayak sürmesi ve savaşa katılmama gibi hareketler merkezi hükümeti kızdırmış ve göstermiş olduğu bu yersiz davranışlar yüzünden mütesellimlik görevinden alınmıştır. Ancak 1781 (12 Ra 1196) yılında tekrar mütesellimlik

⁹⁶ ŞŞS, 1 / 204; "...cânibi ser-'askerliği 'uhde-i liyâkatına ihâlâ kılınmak takrîbi ve tarafından eyâlet-i mezkûre zabt ü rabt ve rabt ü lehâ husûslarına liyâkatı bedîdâr ve himâyet ü siyânet-i fukarâ ve za'fâya kudreti aşikâr bir mütesellim nasbindan lâ-bûd ve muktezî olduğına binâ'en selefi tarafından halâ eyâlet-i mezkûrede mütesellim olan kıdvetü'l-emâcid-i ve'l-a'yân Sivas Mütesellimi ve Alaybeğisi Mir Mehmet ve Kethüdayeri Recep Beğ zîde-mecduhuma ve cümle züema ve erbâb-ı tımar ve bölükat askerisi ve sair darb ve harbe kâdir ahâli ve iş erleri inha olunur ki bir müddetden beru..."

⁹⁷ ŞŞS,1/204; "...mezkûrede mütesellim olan kıdvetü'l-emâcid-i ve'l-a'yân Sivas Mütesellimi ve Alaybeğisi Mir Mehmet ve Kethüdayeri Recep Beğ zîde-mecduhuma ve cümle züema ve erbâb-ı tımar ve bölükat askerisi ve sair darb ve harbe kâdir ahâli ve iş erleri inha olunur ki bir müddetden beru Sivas havalisine kapusuz divanegan eşkiyası geşt ü gûzar ve etraf kur'alara..."

⁹⁸ ŞŞS,1/206; "...ve'l-a'yân mütesellim İzzetlü Mehmet Emin Beğ zide mecduhu ve kıdvetü'l-emasid ve'l-akran kethüdayeri ve züema ve erbâb-ı tımar ve âyân-ı vilayet iş erleri zide kadruhum inha olunur ki ba ferman-ı 'alî astaneyi aliyeye ihzar ve ırsal olunan Şahmanoğlu Ali Ağa'nın Medine-i Sivas ve civarında vaki kazaların ahalilerinde olan zimmat ve der-anbar olunmuş hınta ve sair çiftlik ve avarız malı bekayasından gerek kendinin ve gerek Firari Ali Paşa'nın cüz'i ve külli kalil ve kesir her nesi var ise bir habbesi ketm ve ihtika olunmayarak marifet-i şer' ve cümle ittifakla..."

görevine getirilmiştir. (Ege 2006: 40) Arkasından Bağdat Seferi'ne gönderilen Mehmet Emin Bey, Bağdat'a varıp sur dışında bir süre oturduktan sonra yine eski alışkanlıkları nedeniyle buradan ayrılmıştır. (Cevdet Paşa 1993: 561)

Bunun üzerine Mehmet Emin Bey'den, 1784 (1199) tarihinde Sivas eyaletlerinin zeamet ve tımar sahiplerini maiyetinde toplayarak, İsmail ve Bender Kaleleri'ne gitmeleri istenmiştir. Anadolu eyaleti takımı vaktiyle yerlerine varmışken, Sivashılar' ın (Mehmet Emin Bey ve emri altındakiler) henüz yerlerinden hareket etmedikleri Padişahın kulağına gelince, Padişah oldukça hiddetlenmiş ve hemen bir emir çıkararak ilgili makama göndermiştir. İlgili emirde Mehmet Emin Bey'in adamlarıyla birlikte bulundukları bölgeden hareket etmesi istenmiştir. Ancak Mehmet Emin Bey gelen emre çok kulak asmayarak güç hal yerlerinden hareket edip bir konak ayrıldıktan sonra tekrar Sivas'a döndükleri öğrenilince, Padişah bu duruma çok sinirlenmiş ve tekrar tehditle dolu bir emr-i âli çıkarmıştır. (Cevdet Paşa 1993: 561)

Gönderilen emr-i âlide; bu defa da kendilerinden inat ettikleri işe karşı koydukları görülürse vur emrini yerine getireceklerinde asla kusur olunmayacağı bildirilmiş olduğundan Sarı-zâde Mehmet Emin Bey bu durumdan korkmuştur. Bunun üzerine gelen emr-i âliye uyarak sadakatle yola çıkıp yerlerinden hareket etmişlerdir. Daha sonra Mehmet Emin Bey İstanbul'a giderek başta Alay Beyleri olmak üzere birçok kişiye para vadinde bulunarak gitmiş olduğu son görevden sonra ayrılmasına izin verilmesini istemiştir. Ancak tüm bu gayretler fayda vermemiştir. Çünkü daha önceleri Gürcistan ve Bağdat seferlerinde de buna benzer davranışları olmuştu. (Cevdet Paşa 1993: 561) Padişah ise eyaletlisinin böyle tereddütlü olması karşısında onu cezalandırmak yerine ona acıyarak tekrar İsmail ve Bender kalelerine göndermiştir. (Cevdet Paşa 1993: 562)

Men cereb-ül mücerreb hallet bih-il nedamet.

“Kim tercübe edilmiş şeyi, bir daha denemeye kalkarsa pişmanlığa uğrar.” kaidesine uyulmamıştı.

Sarı-zâde Mehmed Emin Bey, Tuna kıyılarına varınca yalnız başına karşıya geçerek Abdi Paşa ile görüştü. Abdi Paşa'ya değil Bender'e gitmeyi karşıya Tuna'yı bile geçemeyeceklerini anlattı. Abdi Paşa ise; Eyaletlinin bu durum ve davranışlarının disipline karşı gelmek olduğunu ve askerliğe sığınmayacağını, emir aldıkları yere gitmekten başka kendileri için bir çıkar yol olmadığını söyledi. Abdi Paşa'nın iknası ile tekrar birliğinin yanına gönderilen Mehmet Emin Bey kafasında tasarlamış olduğu karardan vazgeçmeyerek emrindeki askerlere gizlice karşıya geçmemelerini söylerken, bir yandan da kendisinin Abdi Paşa'ya karşı inandırıcı olmak için yaptığı "Tuna'yı geç" emrine de kulak asmamalarını istemiştir. Bu durum karşısında askerler her ne kadar te'kid olundu ise de fayda vermeyip nihayet bölündükleri ve alay beyilerini bile güya zorla yanlarına aldıkları haberi İstanbul'a varınca hemen Karadeniz kıyılarına, askeri birliklere ve sipahilere emir yayınlanıp geçişlerine engel olunması te'kid olunmuştur. (Cevdet Paşa 1993: 562)

Sarı-zâde Mehmet Emin Bey'in bu kadar gevşek ve ferdi davranmasının nedeni belkide Zaralı-zâde ile olan akrabalıkları ve Zaralı-zâde Mehmet Paşanın torunu olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Sarı-zâde Mehmet Emin Bey'in yaşadığı dönem itibariyle âyân aileleri arasındaki akrabalık ve birbirlerine merkezi hükümete karşı arka çıkmaları Padişah'ın işini zorlaştırmıştır. Yine bu aileler akrabalık ilişkilerini stratejik ortaklığa dönüştürerek bölgede sözlerinin geçmesini sağlamıştır.

Merkezi hükümet ise bu durumlara karşı ince bir siyaset izleyerek bölgede keyfi davranan aileleri bertaraf etmeyi başarmıştır. Sarı-zâde Mehmet Emin Bey'e de bir uydurma mektup yazılarak ; " Eyaletlinin sebep yokken dağılmasını Osmanlı Devleti sana isnad ederek zannına göre hakkında ceza verilmeye hazırlanmak üzeredir. Canının kurtulmasını istersen hiç durmayıp hemen İstanbul'a gelerek af edilmen için etek öpmeğe teşebbüs edesin" diye söylenildi. (Cevdet Paşa 1993: 562) Bu mektup kendisine varınca aldanarak emrindeki askerlerinden ayrılıp birkaç adamıyla beraber der-saadete azimet ederek Birgos'a altı saatlik yerde bulunan bir köye vardığı haberi önce idamına memur olup da Birgos'ta fırsat bekleyen Mustafa Haseki'ye ulaşınca Haseki, hemen harekete geçerek herkesin uykuda olduğu bir

zaman diliminde köyü basarak Alay beyini tutuklamıştır. Alay beyi Sarı-zâde Mehmet Emin Bey ise elinde olan emr-i âli'yi göstermiştir. Sarı-zâde Mehmet Bey kendisine İstanbul'dan gelen bu mektuba uyup itaat ederek İstanbul'a doğru yola çıktığını anlatınca: "Öyle ise bu iş başka şekle girdi." diye Mustafa Haseki uyanıklık göstererek Sarı-zâde Mehmet Bey'i hapiste alıkoyup durumu sadrazama bildirmiştir. (Cevdet Paşa 1993: 562)

Sadrazamlık tarafından gönderilen habere göre bu mektubun irade il düzen uydurma bir şey olduğu bildirilip idamı istenmiş ve Mehmet Emin Bey orada katl edilmiştir. Bu durum başkalarına da ibret olsun diye gösterildi. Tarih-i Cevdet'te bu konu hakkında şunlar söylenmektedir:

**“Beka mümkün değildir ger mihnetgah-ı fanide
Veli olmak dahi müşküldür eyyam-ı civanide.”**

Mehmet Emin Bey'in ölümünden sonra kendisine bağlı olan adamlarının da zeamet ve tımarları iptal edilmiş ve bu kişilerin gelen emirlere uymadıklarından dolayı cezaya çarptırılacakları bildirilmiştir. Bu konuda ise Edirne Bostanbaşı ve sair'e kişilerin memur olundukları haberi eyaletlilere ulaşınca af ve aman dilemeye mecbur olmuşlardır. (Cevdet Paşa 1993: 562) Sarı-zade Mehmet Emin Bey'den sonra ailenin durumu gittikçe zayıflamış Mehmet Emin Bey'in kardeşi İbrahim Paşa döneminde Kars Muhafızlığı ve mütesellimlik görevleri ellerinde kalmıştır. 1850-1900'lerden sonra ise aile hakkında detaylı bilgiye ulaşılammıştır. Günümüzde ise sadece Çavuşbaşı mahallesinde olan Sarı-zade Mehmet Paşa Camii ayakta kalmıştır ve ibadete açık durumdadır.(Demirel 2000: 80)

Tablo IV: Sar-zâdelerin İdari Alanda Almış Oldukları Görevler

Ailenin İleri Gelenleri	İdari Görevleri
Hacı Osman Ağa (? – 1762)	Sivas Mutesellimi?
Mehmet Paşa (1762–1769)	Sivas Alaybeyi Çorum Valiliği Trabzon Valiliği Van Valiliği Kars Valiliği Sivas Beylerbeyliği İçel Sancağı Sivas Muhafızlığı Bender Muhafızlığı
Mehmet Emin Bey (1778–1785)	Sivas Alaybeyliği Sivas Mutesellimliği İsmail Kalesi Muhafızlığı Bender Muhafızlığı
İbrahim Paşa (1785- ?)	Kars Muhafızlığı Sivas Mutesellimliği

e)-HİMMETZÂDELER

Ailenin Menşei ve İlk Zamanları

Himmetzâdelerin kökenleri hakkında iki görüş ileri sürülmektedir. Bunlardan ilkinde göre aile, Sivas'ın Koçhisar köyünden olan Süleyman Ağa'ya dayanmaktadır. Aile Süleyman Ağa döneminde kırsal kesimde rençber olarak yaşamını sürdürürken Süleyman Ağanın oğlu Himmet Ağa döneminde önemli bir gelişme kaydederek, kendi ismi ile anılacak bir âyân ailesi konumuna gelmiştir. Özellikle Sivas valisi Hayrettin Paşa tarafından 1791 (1205) tarihinde Sivas mütesellimliği görevine getirilen Himmet Ağa'nın bu görevde ne kadar kaldığı tam olarak bilinmese de kendinden sonra gelen oğlu Seyyid Said İbrahim Ağa ailenin en nüfuzlu ferdi olmuştur. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 163)

Himmetzâdeler'in Siyasi Faaliyetleri ve Ailenin İleri gelenleri

Ailenin ilk tanınan ismi Süleyman Ağa olmaktadır. Süleyman Ağanın herhangi bir siyasi faaliyeti olmamıştır. Ancak oğlu Himmet Ağa 1791 (1205) tarihinde dönemin Sivas valisi Hayrettin Paşa tarafından Sivas mütesellimliği görevine getirilmiştir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 163) Himmet Ağa mütesellimlik görevini bir dönem uhdesinde bulundurduktan sonra vefat etmiştir. Himmet Ağa ölümünden önce Sivas için önemli bir ilim yuvası olan İhsaniye medresesini yaptırmıştır. (Demirel 2000: 69) Himmet Ağa'dan sonra oğlu Seyyid Said İbrahim Ağa ailenin en nüfuzlu şahsiyeti olmuştur.

Sivas'ın ileri gelenlerinden olan Said İbrahim Ağa, 18 Ocak 1816 (17 Safer 1231) yılında Sivas Mütesellimliği görevine atanmıştır.⁹⁹ Ancak İbrahim Ağa bu görevinde çok uzun süre kalmadan 1817 (Zilhicce 1232) tarihinde Mütevelli-zâde

⁹⁹ “ŞŞS, 10/21; “...Dergah-ı mu'allam gediklülerinden Himmet-zadekıdvetü'l-emacid ve'l-âyan Seyyid Said zide mecdühu evsaf-ı mezkurenin muttasıfı olduğu beyanıyla müşarünileyhin vusûlüne kadar mumailiyh Eyalet-i Sivas'a mütesellim nasb ve tayin olunmak babında...”

Mahmut Ağa Sivas Mutesellimliğine atanmıştır.¹⁰⁰ Şeriyeye sicillerinde geçen belgeye göre Mütevellî-zade Mahmut Ağa'nın bu görevini 1816 yılının ikinci yarısında da devam ettirdiğini ilgili belgede geçen “ hâlâ” ifadesinden anlamaktayız.¹⁰¹ Buda gösteriyorki Sait İbrahim Paşa'nın mütesellimliğinin tam olarak bir yıl bile sürmediğini göstermektedir.

Sait İbrahim Paşa 1839 (1255) yılında Hüsrev Paşa kölesi Reşit Muhammet Paşa'nın valiliği döneminde Sivas Valisi olarak atanmıştır. Ancak bu görevde 16 ay kalabilmiştir. Görevden niçin alındığı tam olarak bilinmese de 1840 (1255) yılında tekrar beylerbeyi rütbesiyle Sivas Valisi olarak atanmıştır. 1846–47 (1263) yılında ise Amasya ve Bozok valiliklerini bir yıl arayla uhdesinde bulundurmıştır. 1852 (1268) yılında ise vefat etmiştir. Kabri Abdolvahab Gazi kabristanında, çevresi açık kümbet'te bulunmaktadır. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 163)

Ailenin idari alandaki görevlerinin yanında Sivas şehri için yapmış oldukları vakıf faaliyetleri de dikkat çekmektedir. Özellikle 18. asrın sonlarında Sivas şehrinde bulunan dört medreseye ilave olarak bir medrese de Himmet Ağa tarafından yaptırılmıştır. Himmet Ağa'nın yaptırmış olduğu İhsaniye medresesi oğlu Sait İbrahim Paşa tarafından 1833 tarihinde tamir ettirilerek yeni vakıflar yapılmıştır. (Demirel 2000: 69) Ayrıca Said İbrahim Paşa'nın bir de camisi bulunmaktadır. Said Paşa mahallesinde bulunan bu camii 1819–20 (1235) tarihinde İbrahim Paşanın, Paşalık görevine getirilmeden önce yaptırılmıştır. Minaresindeki tarih şudur:

Cenâb-ı Hazret-i Said Ağa-yı şân kim
Umurunda rızâ-cu-yı Hudâ-yı lâ-yenâm oldu

Civârında bu zibâ câmii el-hak idüp inşâ
Bu vech ile dahi sertâc-ı emcâd-ı kirâm oldu

Zihi bu ma'bed-i zibâ hoşâ bu mescid-i ra'nâ

¹⁰⁰ SŞS, 10/76

¹⁰¹ SŞS, 10/76

Ser ü şân-ı semâya ruz uşeb âli-makâm oldu

İdüğ imdâd (vedüd) ismi bana vâfi didüm târih

Saitiyye bu câmi-i nev minârıyla tamâm oldu

İki çift ile bir beşer çıkıp tarihini dedi

Livâ-i adni mansıb verdiler sana Said Paşa

1235/ 1819–20

beyiti, ölüm tarihini göstermektedir. Gerek minarenin ve gerekse bu ölüm tarihinin şiirle ve manzum tarihle ilişkisi olmayan bir hoca tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 163)

2)-DİNİ YÖNÜ AĞIR BASAN AİLELER

a)-MÜTEVELLİ-ZÂDELER

Ailenin Menşei ve İlk Zamanları

Mütevelli-zâdeler'in kökeni Emir Hattab ile başlayan Rahatoğulları'na dayanmaktadır. (Kayaoğlu 1981: 6-7; Mutlu 2003: 75) Rahatoğulları ise H. 721 M. 1321'de kurulan Dârü'r-Raha vakfının kurucusu Rukneddin Hattab b. Kemaleddin Ahmed'le başlayan sülale olmaktadır. (Kayaoğlu 1981: 2) Dârü'r-Raha ile ilgili ilk bilgi; her ikisi de san'at tarihçisi olan, Max Van Berchem ile Halil Edhem Bey'in birlikte kaleme aldıkları, *Materiaux Pour un Corpus Inscriptum Arabicarum III. Asie Mineur*, adlı kitap da yer almaktadır. Buna göre; Sivas'taki târihi eserler arasında addettikleri "Râhatî Ailesi Zâviyesi", H.VII. yüzyıla ait olup, Şehrin doğusundaki büyük mezarlıkta, Abdu'l-Vahâb-ı Gazî türbesinin bulunduğu kayalık tepe ve Mısmılırmak arasında bulunur.¹⁰² (Kayaoğlu 1981: 3) Mimari bir değeri

¹⁰² Bkz. Tez Sonundaki Haritalar Bölümünde bulunan; Max Van Berchem – Halil Erdemin 1906 tarihli Sivas Yerleşme Planına

olmayan bu modern yapı topluluğu; bir imâret, bir zâviye, çeşme ve bir de cami ihtiva eder.

Bu vakıf sayesinde aile birkaç nesil “Rahatoğulları” olarak ismini sürdürmüş, daha sonraki yüzyıllarda ise “Mütevelli-zâdeler” adı ile Sivas aileleri içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Mütevelli-zâdelerden bir kısmı, cedleri olan şahısların, vakfiyede öngörülen “Nazır”lık görevini yürütmüş olmalarından dolayı “Nâzıroğulları” olarak adlandırılmış olsalar bile genel çerçevede Mütevelli-zâdelerin soyağacı içinde görmekteyiz.¹⁰³ Yine Sivas halifelik mezarlığında rastlanan bazı mezar taşları üzerinde Mütevelli-zâdelere; Nâzıroğlu denildiği de görülmektedir. (Mutlu 2003: 13)

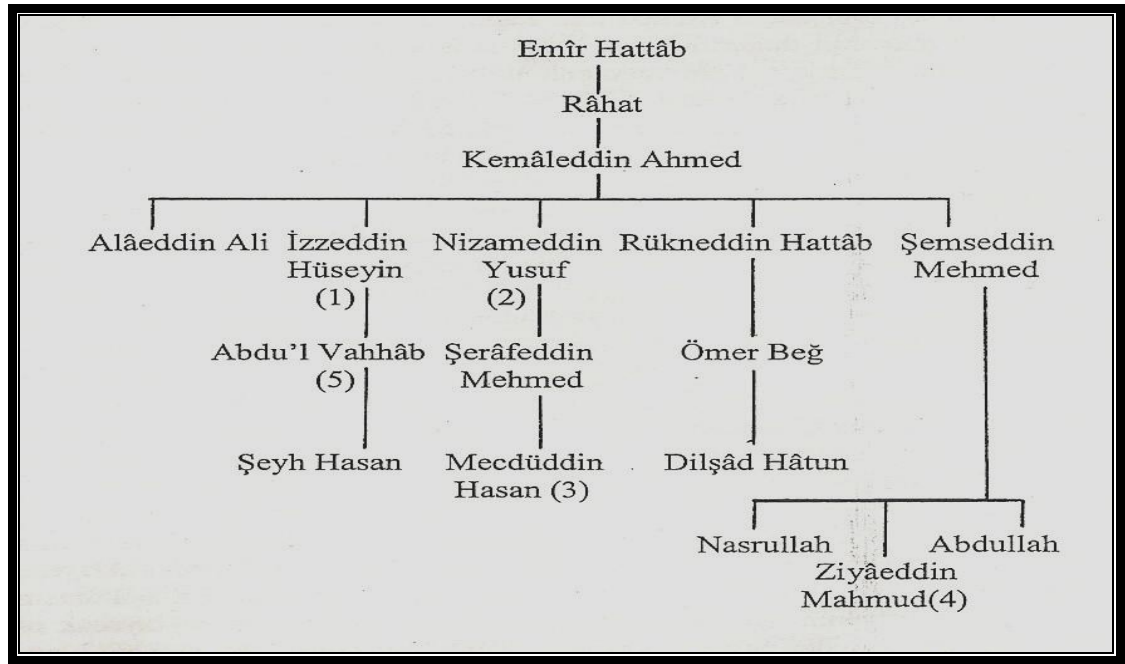
Mütevelli- zâdelerin şecereleri Rahatoğulları ailesinin devamı niteliğindedir. Bu şecere, Sivas Milletvekili rahmetli Ziyâ Başara’dan alınan şekli ile N.Yücel Mutlu’nun Dayısı Abdi Başaran tarafından Yücel Mutlu’ya çizdirilmiş olup şu anda, konu ile ilgilenen kişilerin elinde bulunan şeceredir. Bu şecerenin başlangıcındaki birkaç nesil, Vakıflar tarihindeki Rahatoğulları Ailesi olarak anılmış iken, bu soy ismi–tesbit edemediğimiz bir uzak tarihte- terk edilmiş ve Dârur-Râha vakfiyesindeki “Mütevelli’lik” dolayısıyla, Mütevelli-zâdelere dönüşmüştür.

Bu dönemde Sivas şehrinde var olan vakıfların (Sahibiye (Gökmedrese), Dâru’r-Raha, Ahi Emir Ahmed, Ahi Ali, Şeyh Şemseddin, Kerim Çavuş, Sarı Şeyh,Küçük Ali Baba, Zaralızâde,Selmanoğulları ve Hatipzâdeler gibi) kurucuları aynı zamanda mütevelli, olarak kendilerini tayin ettikleri arşiv kaynaklarından anlaşılmaktadır. (Demirel 1992: 19-25) Dolayısıyla mütevelliler, aynı zamanda şehrin ileri gelen yöneticileri, ehl-i ilm ve tasavvuf zümresi içerisindeki seçkin kimselerdi. Tevliyet görevinin evlada meşrut olması nedeniyle, nesilleri devam ettikçe birer mütevelli ailesi oluşturmuşlardır. (Demirel 2000: 143) Hatta bu meslek, “Mütevelli-zâde” unvanıyla anılan lakapların türemesine sebep olduğu gibi

¹⁰³ Bkz. Mütevelli-zâdelerin Şecerelerine (Tez Sonunda bulunan Aile Şecereleri içindeki Mütevelli-zâdeler Bölümü)

Rahatoğulların da bu dönemden sonra Mütevellî-zâdeler diye anılmasına vesile olmuştur.

Tablo V: Râhatoğulları ve Mütevellî-zâdelerin Başlangıcını Gösteren Soyağacı (Kayaoğlu 1981: 2)

Dârü'r-Raha vakfı'nda Rükneddin Hattâb'dan sonra gelen mütevellilik sırası vakfiye'den elde edilen bilgilere göre, yukarıdaki soyağacında 1'den 5'e kadar numaralanmıştır. İzzeddin Hüseyin ile başlayan mütevellilik silsilesinin, vakfiyede yer alan Abdu'l-Vahhâb'dan sonra onun oğlu Şeyh Hasan ile devam ettiğini, Dârü'r-Râha'nın, yani vakfın merkezi olan evin, Şeyh Hasan tarafından yenilenmesi (tamir ettirilmesi) ile anlamaktayız.¹⁰⁴ Mütevellî-zâdeler ismi ise ilk kez Şeyh Hasan'dan sonra gelen silsilede görülmüş ve Yusuf Ziyâeddin Başara, Mehmet Râsim Başara,

¹⁰⁴ Rahatoğulları'na ait soyağacının isimleri, Dârü'r-Râha Vakfiyesinden çıkarılabilmektedir. Nitekim Max Van Berchem - Halil Edhem, **Materiaux pour un Corpus Inscriptum Arabicarum III. Asie Mineur**; İsmail Hakkı Uzunçarşılı - Rıdvan NAFİZ, **Sivas Şehri**, Çeviren: Recep Toparlı, Sivas 2005; İsmet Kayaoğlu, "Râhatoğulları ve Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi**, 1981, Sayı 13, s.1-29 vb. gibi kitap ve makalede soyağacını, vakfiyeden naklen vermektedir. Ancak bunlar arasında bazı farklılıklar bulunmasına rağmen genel olarak birbirleriyle bütünleşmektedir.

Ömer ihya Efendi ve Abdi Ağa konağının son sahipleri olan Hatice Mutlu ve Abdi Başara'ya kadar devam etmiştir.¹⁰⁵ (Mutlu 2003: 77–79)

Vakfiyede, Rüknettın Hattâb'ın nesli tükendikten, Sivas'daki kadı, âlimler, şeyhler ve adı geçen bu emin kişilerin üzerinde birleştikleri ehliyetli ve muktedir bir kimsenin mütevellı olarak tayin edilmesi şartı koşulmuştur.¹⁰⁶ Bu durum ise Mütevellı-zâdelerin dışarıdan gelen bir aile olabileceği düşüncesini akıllara getirse de şecerenin devamı bu düşüneyi çürütmektedir. Mütevellı-zâdeler sadece Dârü'r-Raha vakfı'nın mütevellilik görevini yürütmemiş bunun yanında çeşitli idari görevlerde de bulunmuşlardır.¹⁰⁷ Mollalık, mütesellimlik, imamlık, görevlerini Tanzimat'tan sonra da Evkaf Komisyonu, Tahrir Komisyonu üyelikleri, Cemaat Meclisi Reisliği ve Mahkeme-i İstinaf dairesi üyeliği¹⁰⁸, Sivas Nüfus Kâtipliği gibi birçok görevde bulunmuşlardır.

Mütevellı-zâdelerin Siyasi Faaliyetleri ve Ailenin İleri gelenleri

Mütevellı-zâdeler Sivas'ta yapmış oldukları vakıf ve kültürel faaliyetlerle öne geçen âyân ailelerinden bir tanesi olmaktadır. Ailenin idari alanda almış oldukları görevleri kültürel faaliyetlerinin yanında biraz sönük kalmıştır. Ailenin Sivas'a kazandırdıkları eserler hala günümüze kadar varlığını devam ettirmektedir. Özellikle Ziya Bey Kütüphanesi şehrin ilmi faaliyetleri için yapılan en büyük yapıt ve kazançlarından biri olmuştur.

Mütevellı-zâdeler'in isimlerinin önünde bulunan “Seyyid” ifadesi ailenin soyunun Hz. Peygamberin torunlarından olan Hz. Hüseyin'in soyundan geldiğini

¹⁰⁵ Ayrıca **Sivas Şer'iyye Sicillerinde** geçen Mütevellı-zâdeler ile ilgili bölümlerdeki şahıslar ve onların çocukları şecereye aynen denk gelmektedir. Bkz. Mütevellı-zâdelerin Şecerelerine (Tez Sonunda bulunan Aile Şecereleri içindeki Mütevellı-zâdeler Bölümü)

¹⁰⁶ İslâm-Türk tarihinde uygulanan klasik aile düzeninde, neslin devamı erkek çocuğu ile devam ettirildiği için, vakfiyede geçen “neslin tükenmesi” ifadesi, hiç evlenilmemesi veya evlenilse bile erkek çocuğun olmaması halini belirtmektedir.

¹⁰⁷ SSS,1/327; 2/51; 3/79,119,150,216; 5/119,212; 6/52,140; 7/14,21,160; 8/6,52,55,127,128; 10/56,78,115,117,119; 11/ 12,45; 13/53; 21/38; 22/15 vb.

¹⁰⁸ **Salname-i Vilâyet-i Sivas**, 1298,s.61–64.

göstermektedir.¹⁰⁹ Ancak bu dönemdeki vakıf görevlilerinde dede, baba, torun ve seyyid ifadelerinin yaygın olarak görülmesi, aile fertleri içinde sahte seyyidlerin olduğu düşüncesini de uyandırmaktadır.¹¹⁰ Bununla birlikte aile fertlerinin almış oldukları görevlere baktığımızda (Mollalık, Müderrislik, İmamlık, Ka'im-makam vb. gibi) ailenin dini yönü ağırlıklı bir aile olduğunu söyleyebiliriz.

Ailenin siyasi alandaki ilk faaliyetleri ise, Mütevellî-zâde Mustafa Bey zamanın da başlamıştır. Mustafa Bey maliye memurlarından olup 995'de (1587) Mısır defterdarı oldu. III. Murad devrinin sonralarına doğrudan vefat etmiştir. (Süreyya 1996: 1145-1146) Mustafa Bey'den sonra ailede en etkili olan kişi Mütevellî-zâde Ahmet Efendi olmaktadır. Ahmet Efendi saf, sessiz bir kişiliğe sahiptir. Müderrislik ve Mollalık görevinde bulunmuştur. 1011 (1602) yılında vefat etmiştir. (Süreyya 1996: 206) Mütevellî-zâde Ahmet Efendi'nin ölümünden sonra ailede oğlu Mustafa Efendi etkili olmuştur. Mustafa Efendi de müderrislik görevini icra etmiştir.¹⁴ Şevval 1140 (24 Mayıs 1728) tarihinde vefat etmiştir. (Süreyya 1996: 1153)

Şer'iyye sicillerinden elde ettiğimiz bilgiler neticesinde ailenin önemli fertlerinden birisi de Seyyid Osman Efendi'dir. Mütevellî-zâde Seyyid Osman Efendi mollalık ve müderrislik görevinde bulunmuştur daha sonra, sözü geçen saygılı ve güvenilir bir kimse olmasından dolayı, Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeyli kazalarına vekil, naib olarak ka'im-makam¹¹¹ göreviyle atanmıştır.¹¹² Mütevellî-zâde

¹⁰⁹ Seyyid; Hz. Muhammed'in soyundan gelen veya Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlerdir. Hz. Hasan soyundan gelenlere ise şerif denir; Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 1986, s.1136

¹¹⁰ Ömer Demirel, **Osmanlı Dönemi Sivas Şehri (Makaleler)**, s.179; Nitekim yine bu aileden olan Mütevellî-zade Seyyid Süleyman Ağa b.Abdullah Ağa'nın isminden önce seyyid ibaresi varken babasının isminin önünde seyyid ibaresinin olmaması katip hatası mı yoksa sahte seyyidler mi olduğu hakkında düşündürmektedir.;SSS, 11/12-13. Bunun için Nakibü'l-Eşraflık Defterleri sahte seyyidlerin önüne geçmektedir.Bkz. Cahit Baltacı, "Osmanlılar Döneminde Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi ve Nakibü'l Eşraflık Defterleri",**IV.Milli Türkoloji Kongresi**,23 Ekim 1981; Yücel Özkaya, **XVIII. yy'da Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı**,Ankara 1985,s.228-229.

¹¹¹ Kâ'im-makam; Devletin yerine geçen, devletin yerini tutan, makam sahibi. Arapça kökenli olan bu kelime Kaymakam kelimesine karşılık gelmektedir. Eski idare teşkilatında kazanın idare amirine verilen addır. Osmanlıların son devirlerinde idari teşkilat vilayet,sancak,kaza,nahiye olmak üzere dört derece idi.Kazanın bu günkü karşılığı ilçedir.

Seyyid Osman Efendi vekil olarak atanmış olduğu bu görevi layıkıyla yerine getirmiş olmalı ki 1203 (1788) tarihinde tekrar aynı göreve getirilmiştir.¹¹³

Seyyid Osman Efendiye gönderilen bu nikabet mektubunda görevinde titizlik göstererek kendinden önce atananlar gibi yolsuzluğa kaçılmaması da istenmiştir. Osman Efendi ise görevini çok iyi bir şekilde yerine getirdiğinden dolayı aynı görevi dört kez uhdesinde bulundurmıştır.¹¹⁴ Ayrıca Osman Efendiden sonra bu görevi Mütevellî-zade Mahmut Ağa devam ettirmiştir. Yine bu dönemde aile içinde gelişen olaylardan biri de Mütevellî-zâde Seyyid Osman Ağanın kızının amcası Emin Ağa ile Kara Kasım oğlu Feyzullah arasındaki malikane davasıdır.

Sivas'ın Şah Hüseyin mahallesinde oturan Seyyid Osman Ağanın kızı vekâletini kocası Mehmet Ağa bin İbrahim Efendiye vererek dedesinden kalan maldan hissesine isabet eden kısmı amcası Mütevellî-zade Seyyid Mehmet Emin Ağa'dan istemiştir. Seyyid Osman Ağa ve Seyyid Mehmed Emin Ağa babaları Hasan Ağa'dan kalan Sivas ile kazalarında var olan; Kürt Kılavuz, Kötü köy, Tayyib Hacı, Kalacuk , Akviran, Karaviran ve sair köylerden on bir kıta hücceti şer'iyyede hissesine düşen kısmı amcasından istemiştir. Bu hadise ise kadı sicillerine geçmiştir.¹¹⁵

¹¹² SSS,1/327; "... siyadete ba'de't-tahiyyatü'l-vâfiye olunur ki Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeğli kazaları'nda olan sadat-ı kiram üzerlerine kâ'im-makâmlığı bâ-'arz cenâbınıza tevcih olunmuştur..."

¹¹³ SSS,3/79; Mütevellî-zâde'nin Nikâbet Mektûbudur. Kıdvetü's-sâdâtü'l-kirâm Seyyid Osman Efendi dâme-şerefuhu siyâdete ba'de't-tahiyyatü'l-vâfiye inhâ olunur ki, Sîvâs ve Hân-ı Cedîd ve Yıldızeli ve İlbeğli Kazâları'nda olan sadât-ı kirâm üzerlerine işbu sene selâse ve mi'eteyn ve elf Muharremü'l-Harâmı guresinden kazâ-i mezbûrların kâ'im-makâmlığı bâ-'arz cenâbınıza tevcih olunmuştur. Gerekidir ki, sâdât-ı kirâma ihtirâm idüb kuzât ve kâ'im-makâmlar senedleriyle teşeyyüd ve izhâr-ı 'alâmet-i hadrâ idenlerin def'inde dikkat ve cenâbınız dahî kimesneye 'alâmet-i hadrâ vaz'ından mücânebet ve iddi'â-yı neseb-i siyâdet idenleri tarafımıza havâleye mübâderet idüb işbu emânet-i kübrâda kemâl-i 'iffet ile teveccühiyye ve 'arûsiyye ve muhaddesât-ı sâ'ire-i nâ-marziyye nâmıyle bir akçelerin almayub ve aldırmayub cenâbınız dahî ber-mu'tâd-ı kadîm çâvuşân câ'izesi on iki gurûşdan ziyâde vermeyüb siyânet-ı 'ırz ve mâllarında sa'y-ı mevfûr zımında şevketlü mehabetlü kudretlü pâdişâh-ı İslâm ebedallahi devleti ila yevmi'l-kıyâm hazretlerinin 'devâm-ı ömr-i devletleriçün sâdât-ı kirâmın da'vât-ı hayriyyelerin isticlâb idüb her emirde şer'-i şerife imtisâl ile mazhar-ı şefâ'at-ı hazret-i seyyidü'l-enâm 'aleyh efdali't-tahiyyetü ve ekmel-i İslâm olasız. Ve's-selâm.

¹¹⁴ SSS 3/79,150,206

¹¹⁵ SSS,3/119; "... Mütevellî-zâde Osman Ağa'nın kızının amucası Emin Ağanın vekili olduğu Kara Kasım oğlu Feyzullah'dan malikâ davası muârazası men olduğu sicil-i şud. Medine-i Sivas mahallatından Şah Hüseyin mahallesi sakinlerinden Sitti Osman Ağa nam Hatun tarafından şahadeti

Mütevelli-zâde Seyyid Osman Ağanın ölümünden sonra ailede etkili olan fertlerden biri de Mütevelli-zade Süleyman Ağa'dır. Mütevelli-zade Süleyman Ağa Sivas mütesellimi olarak görev yapmıştır.¹¹⁶ Daha sonra bu görevdeyken Süleyman Ağa, 1817 yılında vefat etmiştir.¹¹⁷ Yine bu dönemde aileden Mütevelli-zade El-Hac Abdullah Efendi, Tokmak Kapu mahallesinde imam olarak görev yapmıştır.(Temmuz 1816) Şer'iyye sicillerinde geçen kayıtlara göre El-Hac Abdullah Efendiye bu görev bir seneliğine verilmiştir. Ayrıca bir yıl boyunca adı geçen mahallede kıyılacak nikâhların tamamında El-Hac Abdullah Efendiye nezaret edecektir.¹¹⁸ Genel itibariyle dini yönü ağır basan bir âyân ailesi olmasına rağmen, mütesellimlik ve ka'im-makam (Naib) gibi idari görevler de almışlardır.

Ailede önemli faaliyetler yapan diğer bir fert ise Mütevelli-zâde Mahmut Çelebi olmaktadır. Mahmut Çelebi de Seyyid Osman Ağa gibi kaim-makam görevine getirilmiştir. 1231 (1815) tarihinde Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeli kazalarında bulunan sâdât-ı kiram üzerlerine kaim-makam (Naib) olarak atanmıştır.¹¹⁹ Bu görevden sonra mütesellimlik görevine getirilmiştir.¹²⁰

Mütevelli-zâde Mahmut Ağa'nın mütesellimlik görevine getirilişi ise; Kars muhafızı El-Hac Ali Paşa'nın Sivas Valiliği'ne atanması ve buraya gelmesine kadar

ile sabit vekili zevci Mehmed Ağa bin İbrahim Efendi'nin nam kimesneye meclis-i şer'de iş bu bais ilticalen Mütevelli-zâde Seyyid Mehmet Emin Ağa bin Hasan Ağa tarafından sa'bit'ül vekâle ..."

¹¹⁶ ŞŞS, 8/127

¹¹⁷ ŞŞS, 11/12

¹¹⁸ ŞŞS,10/117; "Ba'is-i nem"ıka-i huruf budur ki, Bin iki yüz otuz bir senesinde mah-ı şaban-ı şerifin guresinde bir sene tamamına değin bâ-berât-ı şerif-i âlişan ile mutasarrıf olduğumuz Tokmak Kapı mahallesimametine mutaarrıf olduğumuz hasebiyle mahalle-i merkumede bir sene tamamına değin her ne kadar nikah zuhur ider ise tamamen Mütevelli-zade El Hac Abdullah Efendi'ye virilmek üzere kavil olunup mezkur El-Hac Abdullah Efendi tarafımızdan imam nasb ve ta'yin olunmuştur. Taraflarınızdan ve taraf-ı aherden bir kimesne mani ve müdahale olunmaya..."

¹¹⁹ ŞŞS,10/115; Kıdvetü's sadatü'l-kiram, Mütevelli-zade es-seyyid Mahmud Çelebi dame şeref siyadete hu ba'de't-tahiyetü'l-vafiye inha olunur ki; Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeli kazalarında sadt-ı kiramı adem-i muhafaza ve seng-i müktedir ve siyanet üzere ehliyeti sikat-ı sahihatü'l-kelam kimesneler tarafımıza ihbar etmeleriyle iş bu bin iki yüz otuz bir senesi Şabanü'l-mu'azzamı guresinden merkum hicr olunup yerine gurre-i mezbureden cenabınızı kaim-makam senedleriyle müşeyyed ve izhar-ı alamet-i harda edenler men-ü def ve cenabınız dahi kimesneye alamet-i harda vaz'ından haşyet ve iddi'a-yı neseb-i siyadet edenleri tarafımıza havaleye mübaderet ile işbu emanet-i küberada kemal-i iffet ve istikamet..."

¹²⁰ ŞŞS, 10/119

geçen süre içerisinde Sivas idari yönetiminde bir boşluk olmuştur. Bu boşluğun doldurulması için Sivas eşrafından olan Mütevellî-zade Mahmut Ağa'ya 1816 tarihinde mütesellimlik görevi, tevcih edilmiştir.¹²¹ Sivas Valisi'nin görev gelmesinden sonra ise Mahmut Ağa, eski görevi olan Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeyli kazalarında bulunan sâdât-ı kiram üzerlerine kâim-makam olarak atanmıştır. Ancak bu dönemde yapmış olduğu yanlış faaliyetler yüzünden görevinden alınmıştır.¹²²

Mahmut Ağa'nın bu dönemde dâhil olduğu diğer bir önemli olay ise, Kenan-zâde Ahmet Ağa ile birlikte 1817 tarihinde yiyecek fiyatlarının artması ve pahalılaşması nedeniyle Sivas'ta bulunan ocaklıları ayaklandırması ve Sivas Valisi Hacı Ali Paşa'nın sarayına doğru hareket etmesidir. Bu olayda Ahmet Ağa'nın çıkarı, Sivas mültezimlerinden Mehmet Bey'in malına zorla el koymasından dolayı merkez tarafından gönderilen emirlere karşı olarak Mahmut Ağa ile birlikte olmasıdır. Sivas Valisi Hacı Ali Paşa ise ayaklanmanın başladığı andan itibaren daha da büyümeden sonlandırılması için hemen merkezi hükümetten yardım talebinde bulunmuştur. Bu sırada asiler ise yaklaşık üç bin kişi ile Paşa sarayına hareket ederek Sivas Valisi Hacı Ali Paşa'yı kırk beş gün muhasara etmişlerdir. Valinin bu zor durum karşısında kurtulması için çevre illerden geleceğini umduğu yardıma ihtiyacı vardır. Lakin yardım gecikmiş ve muhabere beklenmedik bir hâl almıştır. Sivas Valisinin yardım talebine karşılık olarak ise; Kâşif Ömer Ağa Sivas'a bir saat mesafedeki Pirkinik Köyü'ne gelerek, Karahisar Mutasarrıfı Zaralı-zâde Lütfullah Paşa ile birlikte Sivas'a girmiş ve akabinde ayaklanma bastırılmıştır. Bu durum karşısında ise Mütevellî-zâde Mahmut Ağa ve Kenan-zâde Ahmet Ağa isyancılarla beraber yakalanacakları hissine kapılarak Tokat ve Zile tarafına doğru kaçmışlardır. Özellikle isyancılar Zaralı-zâde Lütfullah Paşa tarafından yakalanarak idam

¹²¹ SŞS,10/119; "... Sabukan Kars muhafızı düstur-ı mükerrerem müşir-i müfehham nizamü'l-alem vezirim El-Hac Ali Paşa edamallahu te'ala iclalehuya avatıf-ı aliye-i şahanemden tevcih ve ihsan-ı mülukanem olub müşerübileyhin eyalet-i merkumeye vusulüne kadar tarafından kar-güzar ve zabt u rabt-ı memleket ve himayet ve siyanet-i ahali vü ra'yyet hususlarına liyakati bedidar birinin mütesellim-i nasb-ı la-büdd ve muktesive Sivas vücuhundan Mütevellî-zade kıdvetü'l-emasil ve'l-akran Mahmut zide kadrühüm evsaf-ı mezkurenin mutasıfı idüğü beyanıyla müşarünileyhin eyalet-i merkumeye vusulüne kadar tarafından mümaileyh mütesellim nasb ve ta'yin olunmak babında..."

¹²² SŞS, 10/159

edilmiştir. Ayaklanmaya sebep olan iki âyân ise idam edilmeyip bölgedeki güçleri nedeniyle sürgün ile cezalandırılmıştır. Mütevellî-zâde Mahmut Ağa Rodos’a sürgün edilirken Kenan-zâde Ahmet Ağa Kıbrıs’a sürgün edilmiştir. (Ege 2008: 459–468)

Mütevellî-zâde Mahmut Ağa’nın bu olaydan sonra Kıbrıs’ta idam edilmiştir. (Cevdet Paşa 1993: 2622) Mütevellî-zade Mahmut Ağadan sonra aile fertleri çeşitli idari görevlerde ve üyeliklerde bulunmuşlardır. Aileden Mütevellî-zâde Arif Efendi, tersane memurluğu görevini ifa etmiştir. 4 Ekim 1818 yılında da vefat etmiştir. (Süreyya 1996: 310) Mütevellî-zade Halil Ağa da ailenin Tanzimat’tan sonraki dönemlerde etkinliğini sürdüren önemli şahsiyetlerden biridir. Halil Ağanın üç oğlu bulunmaktadır. Bunlardan, Ali Rıza, Ömer Lütfi, İbrahim Hakkı Tanzimat’tan sonra çeşitli idari görevlerde bulunmuşlardır. Mütevellî-zade Mehmet Tefvik Efendi de bir dönem Sivas Nüfus Kâtipliği görevinde bulunmuştur. (Ege 2006: 44) Yine aynı aileden Mütevellî-zade Osman Ağa ise Menafî Sandığı Vekilliği ve Nafia Meclisi üyeliği yapmıştır.¹²³ Ailenin diğer önde gelen kişileri ise Cemaat Meclisi Reisliği ve Mahkeme-i İstinaf Dairesi, Tahrir-i Emlak Komisyonu üyelikleri görevinde bulunmuşlardır.¹²⁴

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise ailenin en önemli kişilerinden biri de Mütevellî-zâde Ömer İhya Efendi’dir. Ömer İhya Efendi 1874 tarihinde Tokat’ta doğmuştur.¹²⁵ İlk tahsilinden sonra rüşdiye tahsilini yapmış ve daha sonra medreseye giderek Müftü Osman Efendi’den icazet alıp hafız olmuştur. İlk görevini 1897’de Tokat’ın Behzat İlkokulu’nda icra etmiştir. Daha sonra Sivas’taki Askeri Rüşdiye’nin Kavaid-i Osmaniye öğretmenliğine tayin edilmiştir. Böylece 1898 yılında Sivas’a yerleşmiştir. (İnal 1930: 694–697)

Öğrencilik yıllarından beri şiir yazan ve İstanbul’un önde gelen edebiyat mecmualarında bu şiirleri yayınlanan Mütevellî-zâde Ömer İhya Efendi’nin bu özelliği, şiir ve edebiyata düşkün olan, o yıllardaki Sivas valisi Reşit Akif Paşa’nın

¹²³ *Salname-i Vilayeti Sivas*, 1298/61; 1300/75.

¹²⁴ *Salname-i Vilayeti Sivas*, 1302, s.345; 1304, s.72.

¹²⁵ Bu dönemde Tokat Sivas’a bağlı bir sancak’tır. Ailenin bir kolu ise bu bölgeye yerleşmiştir

desteğini kazanmasına vesile olmuştur. Paşa, geçim derdinden kurtulmak için onu, Askeri Rüşdiye'deki öğretmenliği uhdesinde kalmak kaydı ile önce Bidayet ve sonra İstinaf Hukuk Mahkemesi azalığına tayin ettirmiştir. Fakat bir gün, mahkemedeki duruşma sırasında adli bir mesele üzerinde Mahkeme Reisi ile münakaşaya tutuşmuş ve Reis, Ömer İhya Efendiye senin yüksek tahsilin dahi yok deyince Ömer İhya Efendinin gururu incimış ve 1907'de öğretmenliği de, memuriyeti de bırakmıştır. Daha sonra babasından kalan arazileri satarak İstanbul'a yerleşen Mütevelli-zade Ömer İhya Efendi azmederek imtihanla Darü'l-fünun'un Hukuk Mektebi'ne kaydolarak sarığını ve cübbesini çıkarmıştır. (Mutlu 2003: 256)

Reşit Paşa'nın tavsiyesi ile de, Maarif Nazırı Paşa tarafından Kuruçeşme ve Toptaşı Askeri Rüşdiyelerinin Türkçe, Davutpaşa İdadisi'nin Arabî Muallimliği'ne tayin edilmiştir. Yaradılışından bedbin olduğu içi, yedi nüfuslu ailesiyle ve 570 kuruş maaş ile İstanbul'da yaşamanın sıkıntılarını göğüsleyemeyince durumuna üzüldüğü bir gün, i'tikadı bütün bir Müslüman olmasına rağmen, geçirdiği bir cinnet neticesinde 20 Haziran 1909 sabahı evinin bahçesindeki kuyu ipi ile kendini asarak hayata veda etmiştir. Edirne kapısı kabristanındaki mezar taşında, intiharından bir hafta evvel söylediği şu beyit yazılıdır. (Mutlu 2003: 256)

“Zaruret hiç kahr, bin türlü kahriyyat ile bittim.

Ne Hakk'ı, lâkin, aldattım; ne bir ziruhu incittim.”

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise ailenin en önemli kişilerinden bir diğeri ise Sivas milletvekili Ziya Bey (Başara) olmaktadır. Mütevelli-zâdeler için önemli bir kişi olan Yusuf Ziya Efendi, “Mahmud Ağa ve Rukiye Hanım'ın oğulları olarak H.1285'de (M.1868-1869'da) Sivas'ta doğmuştur.¹²⁶ Ziya Bey çalışkan, okuyan ve memleket sıkıntılarını yüreğinde duyan bir Osmanlı/Cumhuriyet aydınıdır. (Çetinkaya 2008: 64) Mekteb-i İptidai ve Rüşdiye'yi Sivas'ta okumuş; mezuniyetinden sonra, H.1306/R.1304/M.(28 Aralık) 1888'de Sivas Vilayeti Mektubi Kalemi'ne Memur olarak girmiş ve 15 Ekim 1900'e kadar, kalemin çeşitli

¹²⁶ Bkz. Yusuf Başaranın Şeceresi için Tezin arkasında olan Şecere Bölümüne

kısımlarında görev yapmıştır. Bu tarihte görevi, Kalem Mümeyyizliği'ne yükseltilmiştir. Yusuf Ziya Efendi burada 13 yıl “Mümeyyiz”lik¹²⁷ yapmıştır.(Çetinkaya 2008: 64–67; Mutlu 2003: 216)

Bu arada, Sivas’a bağlı Koyulhisar (Koyunluhisar) ve Divriği ilçelerinde Âşar memurluğu, Maarif ve Evkaf Komisyon azalıkları, Divriği Kaymakam Vekilliği, Vilayet İaşe Müdürlüğü ile görevlendirilmiştir. Kendisi, Mektubi Kalem Mümeyyizi iken, Sivas’ın ilk özel Türk gazetesi olarak çıkan “Vicdan” ın tashih işlerine bakmıştır. (Çetinkaya 2008: 67) 9 Ocak 1912’ye kadar görev yaptığı Mektupçuluk Mümeyyizliği’nde iken, Vilayet Mektupçusuna dört defa vekâlet etmiştir. 13 Mart 1912’de ise Sivas Sanayi Mektebi Müdürlüğüne atanmıştır. Kendisi, Evkaf Başkâtibi iken, Erzurum Kongresine Sivas merkez delegesi olarak seçilmiş, böylelikle siyasi tarihimizde yer almıştır.¹²⁸

Mütevellî-zâde Yusuf Ziya Bey ‘in milletvekilliği, 1923–1927–1931–1935–1939 ve 1943 seçimleri ile devam eder ve vefat tarihi olan 19 Temmuz 1943’de sona ermiştir. Böylece 23 seneyi aşan bir süre, TBMM’de Sivas’ı temsil etmiş olmaktadır.(Mutlu 2003: 216, 223) Mütevellî-zâde Yusuf Ziya Bey’in Sivas’a en büyük katkısı ilim ve kültür yuvası olan Ziya Bey Kütüphanesi’ni kurmakla olmuştur.¹²⁹

Mütevellî-zâde Yusuf Ziya Bey’den sonra ailede en etkili olan fertlerden biri de Mütevellî-zâde Mehmet Rasim Başara olmaktadır. Mehmet Rasim Bey, ilk ve orta

¹²⁷ Mümeyyiz; Bir dairede hazırlanan yazıları gözden geçirerek düzelter ve tamamlayan memur demektir. Vilayet Mekubi Kalemünde ise mümeyyizlik, Mektupçudan sonra gelen görev olmaktadır.

¹²⁸ Mütevellî-zâde Yusuf Ziya Bey’in Erzurum Milletvekili olarak seçilmesinin nedeni; “...Amasya’dan gelip Sivas’a üzerinden Erzurum’a giden Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’ta kaldığı süre içerisinde, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cem’iyeti’nin Sivas şubesinin yöneticilerine; “Erzurum Kongresi için, Sivas merkezinden istenilen iki arkadaşın şahısları üzerinde fazla tevakkuf etmeyerek hemen yola çıkarılmaları” talimatı verilmiştir.” Bunun üzerine Vali Vekili olan Sivas Kadısı Hasbi Efendi, halkı Cami-i Kebir’de (Ulu Cami’de) toplar ve onlara durumu anlatır. Eşraftan ve Âyan-ı memleketten 25 kişi, bu hususta çalışmak üzere belirlenir ve bunların Erzurum Kongresine mümessil geçmeleri istenir. Muhasebeci-zade Tevfik Efendinin evinde yapılan toplantıda; seçim işinde sıkıntı çıkar. Bir çok aday memuriyetlerini, ticaret hayatlarını, aile durumlarını bahane göstererek gitmek istemezken Evkaf Başkâtibi Mütevellî-zade Yusuf Ziya Efendi ve Muallim Fazullah Efendi kendi hüsnü rızalarıyla kongreye katılırlar...” Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fahrettin Kırızoğlu, **Bütünüyü Erzurum Kongresi**, I, Ankara 1993, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, s.175–182; Cevdet R. Yularkıran, Reşit Paşa’nın Hatıraları, İstanbul 1939, s.38–39.

¹²⁹ Bkz. Ziya Bey Kütüphanesi için Tezin arkasında olan Resimler Bölümüne

öğrenimini Sivas'ta yapmış ve Sivas İdadisi'nden mezun olmuştur. Daha sonra İstanbul'a gitmiş ve İstanbul Dâru'l Fünunu'nun Edebiyat şubesini bitirmiştir. Memleketine dönen Mehmet Rasim Bey, bir süre Sivas İ'dâdisi'nde (Sultânisi) Edebiyat öğretmenliği yapmış ve sonra Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı'nın 3. dönemi için 5 Mayıs 1914'de yapılan seçimlerde, Sivas Meb'ûsu seçilmiştir. Rasim Bey bu görevini, II. Meşrutiyetin üçüncü yasama yılına (1914–1918) kadar devam ettirmiştir.(Mutlu 2003: 237)

Mehmet Rasim Bey bu görevi sırasında iken, Mondros Mütâreke namesi'nin imzasını takip eden günlerde, Vilâyat-ı Şarkıyye Müdâfaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almaktadır. Yine Milli mücadele döneminde devletin kurtulması için göstermiş olduğu gayretler ve faaliyetler hasebiyle Mustafa Kemal'in en güvendiği kişi konumuna gelmiştir.(Aşkın 1963: 60) Cumhuriyet ilanından sonra çeşitli idari görevlere gelen Mütevelli-zâde Mehmet Rasim Bey ayrıca İş Bankasının da kurucusu olup 2 Şubat 1945 yılında vefat etmiştir.

Ailenin son fertleri ise Mütevelli-zâde Mehmed Nuri Bey'in kızı Hatice Mutlu ve oğlu Abdi Başara'dır. Hatice Hanım 1324 (1908)'de Sivas'ta doğmuştur. İlköğrenimden sonra Sivas Daru'l Muallimat'ını 1927'de bitirmiş ve hemen sonrasında Tokat'ta Cumhuriyet İlkokulu'nda öğretmenliğe başlamıştır. Bu görevi sırasında iken Hatice Hanım Sivas'ın Sahteci-zade ailesine mensup olan Sivas Lisesi matematik öğretmeni Süreyya (Mutlu) Bey ile 1927'de nişanlanmıştır.¹³⁰ İki sene sonra ise Süreyya Bey ile hayat yolunu birleştirmiştir. Bu evlilikten beş çocuğu bulunmaktadır.¹³¹ 1929'da eşi ile birlikte Sivas'tan İstanbul'a göç eden Hatice Mutlu

¹³⁰ Hatice Mutlu Hanım'ın Osmanlıca olarak yazılmış nişan davetiyesinin transkripsiyonu; "...Asım Ağa-zâde Ömer Efendi Muhterem Efendim, Mütevelli-zade merhum Nuri Bey'in kerimesi, Muallim Hatice Hanımla, liseli Riyaziye muallimi ve müdür muavini sahteci-zade Süreyya bey'in nişan merasimi 19 Eylül 1927 pazartesi günü yapılacak ve kıymetli huzurunuz bu merasime en büyük şeref bahş edecektir. Yevm-i mezkûrda, alafranga saat 8'de (alaturka saat 2'de) Süreyya Bey'in hanelerine teşrifinizi bilhassa reca eder ve bilvesile hürmetlerimi takdim eylerim efendim. 17 Eylül 1927 Muhasebeci-zade Tevfik. Ayrıca orijinal metin için bkz. tez sonundaki belgeler kısmına.

¹³¹ Hatice-Süreyya Mutlu'nun çocukları; Dr. Güneri Mutlu, Av. Mehmet Güngör Mutlu, İnş. Y. Müh. Nuri Yücel Mutlu, Coğrafya Öğretmeni Gülsüm Gülderen Dönbekçioğlu, Kimya Müh. Emine Gülseren Akyar olmaktadır.

İstanbul'un Eyüp, Kadırga ve Fatih semtlerindeki ilkokullarda öğretmenlik görevini icra etmiştir. 2002 yılında da vefat etmiştir. (Mutlu 2003: 272)

Mütevelli-zâde Mehmed Nuri Bey'in diğer çocuğu Abdi Başara ise 1909'da Sivas'ta doğmuştur. Asıl ismi Abdül-vahab'dır. Lakin halk arasında Abdi denilmiş ve nüfus kaydına da bu şekilde geçmiştir. İlk tahsilini Kale ardı mahallesindeki üç sınıflı mahalle mektebinde okuduktan sonra kalan öğrenimini Çifte Minare Külliyesi içinde bulunan İsmet Paşa Numune Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonra ortaöğrenimi için Sivas Lisesi'ne giden Abdi Başara eğitimini tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Fakültesini okumuştur. 1937'deki İstanbul Hâkim adaylığından sonra Niğde'nin Ulukışla İlçesi'nde Cumhuriyet Müdde-i Umumiliği ile başlayan meslek hayatı 1943'te Sivas'ın Zara ilçesi Cumhuriyet Savcılığı ile devam etmiştir. Daha sonra ise Hâkimlik sınıfına geçmiştir. Kütahya, Erzincan Asliye Hukuk Hâkimliği ve Yargıtay Tetkik Hâkimliği görevinde bulunmuştur. 1975'te de emekli olmuştur. Hiç evlenmeyen Abdi Başara 1996 yılında vefat etmiştir. (Mutlu 2003: 274) Böylece Mütevelli-zâdeler, Sivas'ın, 14. yüzyıldan itibaren süre gelen saygın aile özelliğini günümüze kadar taşıyan ender ailelerden birisidir.

b)-HATİP –ZÂDELER

Ailenin Menşei ve İlk Zamanları

Osmanlı taşra hayatında önemli roller oynamalarına rağmen, Hatipzâde ailesi hakkında hiçbir bilimsel araştırma yapılmamıştır. Ailenin tarihi ancak genel hatlarıyla bilinmektedir. Hatta, ailenin menşei ve ilk zamanları konusunda belgelere dayalı hiçbir araştırma yapılmamış, daha çok bu bilgiler temel el kitaplarına dayandırılmıştır. Ulu Cami civarında meskûn olan ailenin, aynı zamanda caminin mütevellilerinden oldukları bilinmektedir.

Tarikat erbabı olan Hatip-zâdelerin atası muhtemelen “Hatiplik” yapıyordu. Çünkü ailenin bilinen ilk ismi Hatip-zâde Şeyh Abdurrahman Efendi (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 156) ve ondan sonra gelen evlatlarının isimlerinden önce gelen “Hatip”

ibaresi ve ailenin almış olduğu dini görevleri bu kanıyı desteklemektedir. Ayrıca aile fertleri Sivas'ın en büyük camisi olan Ulu Camii'nde hatiplik görevini icra etmelerinden dolayı Hatib-zadeler diye anılmıştır.¹³² Aile kimi kaynaklarda Sarı Hatip-zâdeler olarak geçmekteyken kimi kaynaklarda ise “Saçlılar” olarak geçmektedir. Aile için bu iki tabirin ve lakabın niçin kullanıldığı tam olarak bilinmese de bizim tahminlerimize göre; Aile fertlerinin atalarının sarı benizli ve sarı saçlı olmalarından dolayı Sarı-Hatipzâdeler unvanıyla anılmaya başlamasıdır.¹³³ Bu tabirin daha sonraları ise halk arasında yaygınlaşarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Aile hakkında söylenen diğer bir lakap ise “Saçlılar” tabiridir. Bu tabir ise ailenin atalarının uzun saçlı olmalarından kaynaklanmaktadır. (Omuzlarına kadar dökülen saçlarının olduğu düşünülmektedir.) Aile mensuplarının dini yönü ağır basmasından dolayı Peygamber Efendimizin sünnetine nail olmak amacıyla saçlarını uzattıkları buna mukabilde halk arasında saçlılar diye anıldıkları düşünülmektedir. Çünkü toplum içinde saygın bir yere sahip olan ailenin bu maksat dışında “Saçlı” diye anılması düşünülemez. Ailenin son fertlerinden Uğur Sarısözen ise bu konu hakkında, aile fertlerinden Sıbgatullah-Sani Efendi'nin (? - 1892) uzun saçlarından dolayı halk arasında “Saçlılar” diye anıldığını belirtmektedir. Aile Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1936 tarihinde çıkarılan soyadı kanunu ile birlikte artık Sarısözen ismi ile anılmaya başlamıştır.¹³⁴

Hatipzâdeler'in Sivas'a ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmese de 17. asırda Sivas'ta yapmış oldukları vakıf faaliyetleri ile kendilerinden söz ettirmişlerdir. Özellikle Şeyh Abdurrahman Efendi'nin 1679 tarihli vakıf faaliyetleri ve 1700 sonrasında evladları tarafından yapılan tesisler bunun göstergesidir. Şehirdeki Şeyh

¹³² Ailenin günümüze kadar uzanan son ferdi olan Uğur Sarısözen'in ifadesiyle “Dedelerimiz Anadolu'ya gelmeden önce Buhara'nın Selçuk Kazası'nda yaşamaktaydı. Yavuz Sultan Selim'in, 1514'te İran seferini yaptığı sırada, o bölgede derin dini bilgilere sahip bir kişiyi de beraberinde götürmek istediğini söyler. Bu kişinin de Yakup Efendi ve ailesi olduğunu ve onları beraberinde Anadolu'ya getirdiğini iddia etmektedir. Sivas'ı görüp beğenen Yakup Efendi, padişahın da iznini alarak buraya yerleştiğini söyler. Bu konuda bir belgenin olduğunu söylese de bu belgeye ulaşamamıştır.

¹³³ Bu konuda Uğur Sarısözen ailenin ilk bilinen atası olan Yakup Efendi'nin sarışın olmasından dolayı aileye Sarı Hatip-zadeler denildiğini söylemektedir.

¹³⁴ Bkz. Muzaffer Sarısözen'in hayatına; Ailenin son fertleri'nden Muzaffer Sarısözen bu tabir ile çağrılmaktadır; “Saçlıların Muzaffer’i”, “Sarı-Hatipzâdelerden Muzaffer Efendi” vb. gibi

ailelerinden olan Sarı-Hatipzâdeler vakıf faaliyetleri dışında Ulu Caminin Hatipliğini ve çeşitli görevlerini de icra etmişlerdir. Yine bu dönemde Hatip-zâdeler Sivas'ın ileri gelen aileleri arasında yer almaktadır. (Demirel 2000: 121) Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli bölgelerinde Hatip-zâdeler olarak adlandırılan birçok aile bulunmaktadır.¹³⁵ Ancak Sivas'taki Hatip-zâdelerle bunların karıştırılmaması gereklidir. Çünkü Sivas'taki Hatip-zâdeler; “Sarı-Hatipzâdeler” ve “Saçlılar” lakabıyla diğer Hatip-zâdeler'den ayrılmaktadır.

Hatip-zâdeler'in Siyasi Faaliyetleri ve Ailenin İleri gelenleri

Ailenin siyasi faaliyetlerine baktığımızda genellikle ilmi ve dini alanda görev aldıklarını görürüz. Aile mensuplarının ulemadan olması ve müderrislik, kadılık, hatiplik, müftülük, mollalık gibi görevleri almaları bu kanımızı destekler niteliktedir. Ayrıca aile mensupları mütesellimlik, kethüdayerliği vb. gibi idari görevler de almışlardır. Bunun dışında aile fertlerinin birçoğunun şair olduğunu o dönemde yazmış oldukları eserlerden anlamaktayız.¹³⁶

Cumhuriyet sonrasında Sarısözen soyadını alacak olan ailenin ilk bilinen ismi XVII. yüzyılda yaşayan Şeyh Abdurrahman Efendi'dir. Abdurrahman Efendi'nin doğumu hakkında fazla bir bilgiye sahip olmasakta çocuklarının doğum ve ölüm tarihlerinden yola çıkarak 1600'lı yıllarda yaşadığını tahmin etmekteyiz. Ölüm tarihinin ise 1679 olduğunu vakfiyesinden ve aile şeceresinden anlamaktayız.¹³⁷ (Demirel 2000: 121) Hatip-zâde Şeyh Abdurrahman Efendi'nin almış olduğu görevler hakkında her hangi bir belgeye rastlamasakta isminin önünde bulunan “Şeyh”¹³⁸ tabirinden dolayı onun tasavvuf ehl-i (nefsinden fani, Hakta baki, veli,

¹³⁵ Osmanlı devletinin kuruluşundan 19.yüzyıla kadar geçen dönemde İmparatorluğunun sınırları içinde Hatib-zâdeler adıyla aileler bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Bursa bölgesinde iken bir kısmı da Adan bölgesinde kendisini göstermiştir.

¹³⁶ Bkz. Tez içindeki Ailelerin Sahip Olduğu Kitaplar Bölümüne

¹³⁷ VGMA, 616/157; Ayrıca Şeyh Abdurrahman Efendi'nin ölüm tarihi için bakınız tez sonundaki şecere bölümüne.

¹³⁸ Şeyh kelimesi sözlükte “yaşlı, pir, ihtiyar, bey, önder, kabile başkanı” anlamına gelmektedir. Gerçek anlamda ise “Şeyh” tabiri; Allah'ı kullarına, kullarını da hem Allah'a hem de kullarına sevdiren kâmil insan anlamına gelir. Şeyh, mürid ve müntesiplerini bir annenin çocuğunu eğitip yetiştirdiği gibi terbiye edip yetiştiren kişidir.(Pakalın 1993: 346–347) Sofiyyeye ait eserlerdeki tarifi

Allah dostu; isteklilere rehberlik eden ve onları irşat etme ehliyet ve riyakatına sahip bulunan kâmil insan, rehber, delil, mürşid) bir kişi olduğunu anlamaktayız. Yaşadığı dönemde halkı doğru yola yönlendirmek için yaptığı faaliyetleri ölümünden sonra oğulları Sarı Hatip-zade Şeyh Ahmed Hamdi Efendi ve Abdullah Efendi devam ettirmiştir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 157)

Abdullah Efendi, Sivas müftülüğü görevinde bulunmuştur. 1772 tarihinde vefat eylemiştir. Mezarı Ulu Cami kabristanında bulunmaktadır. Kardeşi Ahmed Hamdi Efendi, onun ölümü üzerine yazdığı bir mersiyesinde Abdullah Efendi hakkında şunları söylemiştir: “İsm ile fazl ü reyiyle ahsen-i ahlak ile/ Şehr-i Sivas’a adıyla gelmemiştir bi-güman/ Ahi-i va’zında cümle halk ile edip vedâ/ İntikalinde haberdar etti tak-ı râyegân”.(Aslanoğlu 2006: 29; Süreyya 1996: 62)

Ahmet Hamdi Efendi ailenin bilinen ilk şairidir. Babası Abdurrahman Efendi gibi doğum ve ölüm tarihleri net olarak bilinmeyen Ahmet Hamdi Efendi’nin çocuklarının doğum tarihinden yola çıkarak 1660’lı yıllarda doğduğunu düşünmekteyiz. Yine Uzunçarşılı ve Rıdvan Nafiz’in kaleme aldığı “Sivas Şehri” kitabında yer alan bilgiler neticesinde, Ahmet Hamdi Efendi’nin Paşa Camii için düşmüş olduğu beyitten yola çıkarak bu dönemde yaşadığını ve şair bir kişiliğe sahip olduğunu anlamaktayız.¹³⁹

Sarı Hatip-zade Şeyh Ahmed Hamdi Efendi, devrin önde gelen dini âlimlerinden olup şairlik, müderrislik, müftülük ile Ulu Cami’nin Hatipliği ve mütevelliliği gibi çeşitli görevleri icra etmiştir. Ahmed Hamdi Efendi İstanbul’da vefat edip ünlü divan şairi Naibinin yattığı mezarlığa defn edilmiştir. Ayrıca kendine ait bir divanının olduğu söylenmesine rağmen bugüne kadar ele

şöyledir: “Tarik-ı hakka süluk etmiş ve mehavif (korkulacak şeyler) ve mehaliki (tehlikeli şeyler) bilmiş olan zata ıtlak olunur” Müridi irşad eder, ona faydası olacak ve zararı dokunacak şeyleri gösterir. “Şeyh, Din ve şeriati müritlerin kalblerinde yerleştiren kimsedir” diye tarif eyleyenler de vardır.

¹³⁹ “Tâze revnak oldu o câmi-i bî-bedel (1131 / 1718–19)

Câmiü’l-ibâd makbûl-ı Hudâ-yı azze ve celle (1131 / 1718–19)”; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Rıdvan Nafiz, **a.g.e.** s.157.

geçirilememiştir.(Aslanoğlu 2006: 427) Ölümünden sonra ise oğulları Numan Efendi ve Faik Efendi ailenin nüfuzunu devam ettirmiştir.

Sarı-Hatipzâde Numan Efendi 1696 tarihinde Sivas'ta doğmuştur. Eğitime ve bilime önem veren, faziletli, fazıl ve kemal ehlerinden zorlukları halleden, âlimlerin en bilginlerinden olmaktadır.(Aslanoğlu 2006: 331) Şiire büyük bir yeteneği olan Numan Efendi'nin sabit mahlasını kullanarak şiirler yazdığı bilinmektedir. İmam-ı Azamın adının Numan b. Sabit¹⁴⁰ olmasına itafen Numan Efendi de adını ona benzetmek hevesiyle, Sabit mahlasını alınca ismi Numan Sabit olmuştur. Amcası Abdullah Efendi'den iyi bir öğrenim görerek, babası ve dedeleri gibi Ulu Camii'nin mütevellisi olmuş, aynı zamanda Sivas Müftülüğü ve Müderrisliği gibi görevleri de uhdesinde bulundurmıştır. Bunun dışında Nakıb-ül eşraf makamında bulunduğunu da vakfiyesinden anlamaktayız.¹⁴¹

Numan Efendi'nin Esat ve Emin adında iki oğlu bulunmasına rağmen bunlar babalarından önce vefat etmişlerdir.(1751) İbrahim Aslanoğlunun kaleme aldığı "Sivas Meşhurları" adlı eserinde Numan Sabit Efendi için şunlar zikredilmiştir: "1923 yılında Sivas Numune Okulu öğretmeni olan Kayserili Hilmi Efendi, Numan Sabit'i şöyle tanımlıyor: 'Belâd-ı mütecavire ulema ve şuaralarıyla beyinlerinde teati olunan muhabere ve müşaarede hakk-ı âlilerinde takdirat ve takdim-i ihtiramat edilmiştir. Zühd ve takvası fazl ü edebiyattaki nezafet ve lisanındaki hüsn-i teabir ve belagat asar ve eş'arından anlaşılır.' Tokat Müftüsü Veliyüddin gibi ulu bir din adamının, Sabit'in oğlu Esat'ın doğumu nedeniyle yazdığı "veladiye" de bu kanıyı doğrulamaktadır." İlme önem veren Numan Efendi'nin; Namaz Suresi Hakkında Risale, Fıkıhla İlgili Risaleleri, Selam Risalesi, Miraciyesi, İtikaf Risaliyesi, Husn ve Kubh Risalesi, Şiir Hakkında Bir Risalesi, Akaid, Sıfatullah Hakkında Risale, Feradis, Cennet ve Cehennem, İman ve Küfür hakkında etraflı bilgi içeren risaleleri gibi birçok eserleri bulunmaktadır.¹⁴² (Aslanoğlu 2006: 331) Ayrıca şiire önem veren Numan Efendi'nin kendi el yazısıyla düzenlemiş olduğu aile defterinde kendine ait

¹⁴⁰ İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretlerinin asıl adı "El-Numan bin Sabit bin El Numan Zuta" dır.

¹⁴¹ Bkz. Tez sonundaki Şecere kısmındaki Numan Efendi Vakfiyesine; **VGMA**, 588/243.

¹⁴² Numan Efendi'nin Risaleleri İçin Bkz. **Kültür Tarihimizde Sivash Bir Aile Sarı- Hâtipzadeler Sempozyumu Bildirileri**, 8 Mayıs 2011, Sivas

birçok şiiri olmakla birlikte bu eser içinde bazı Sivaslı divan şairlerinin de eserleri bulunmaktadır.¹⁴³

Numan Efendi ayrıca Sivas'ta yapmış olduğu vakıf faaliyetleri ile de öne çıkmıştır.¹⁴⁴ Müftülük görevini de üzerinde bulunduran Numan Efendi 1172 (1758) tarihinde şehrin en büyük kütüphanesini kurmuştur. Numan Efendi Kütüphanesi'nin Ulu Cami'nin kuzey batısında bulunduğu bilinmekle beraber bugüne kadar varlığını sürdürememiştir. Ancak 1928 yılında kaleme alınan İsmail Hakkı Uzun Çarşılı ve Rıdvan Nafiz'in yazmış olduğu "Sivas Şehri" kitabında kütüphane şöyle tasvir edilmiştir: Kargir ve üzeri kubbeli bir tarzda Kayserili mimar Şadi b. Yusuf tarafından yapılmıştır. İçi rutubetli ve loştur. Ayrıca kütüphanenin kapısı üzerine şu sözler bulunmaktadır;

Cenâb-ı hazret-i Nu'man Efendi müfti-i zi-şân

Binâ etdi rızâullah için ecrinvire subhân

Tamâm oldukda Fehmi noktadâr ile didüm târih

Kütübhâne mükemmel oldu mes'ud eylesün Rahmân (1172/1758)

(Uzunçarlı-Nafiz 2005: 156)

Bu bilgiler ışığında Uzunçarşılı'nın 1925 ve 1926 yıllarında Sivas'a geldiği düşünülürse bu dönemde kütüphanenin sağlam bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Numan Efendi kütüphanesinin yanında ayrıca etrafı duvarla çevrili ve pencereli bir aile kabristanı bulunmaktadır. Dini tabiatı çok yüksek olan Numan Efendi aile kabristanı üzerindeki pencereye Zümer süresinin 52.ve 53. ayetlerini yazdırmıştır. Ayrıca kütüphane ile kabristan arasına bir de çeşme yaptırmıştır. (Uzunçarlı-Nafiz 2005: 156) Tüm bunların yanında ekonomik olarak kazanmış olduğu gelirleri ve otuz bir dükkânı vakf etmiştir. Bunları vakf ederken bazı hayır şartlarını öne sürmüştür.¹⁴⁵ 1182/1768 tarihinde ise Numan Efendi vefat etmiştir. Kabri Ulu Cami civarındaki kütüphanesi ve çeşmesi arasındadır. Ayrıca kendine ait konağı ve hamamı

¹⁴³ Bu eser Sivas Ziya Bey Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser 0134 No'lu Mecmua-ı Şuara isimli'dir.

¹⁴⁴ VGMA, 588/243

¹⁴⁵ VGMA, 588, s.243

bulunmaktadır.¹⁴⁶ Numan Efendi'nin kardeşi Faik Efendi hakkında ise çok fazla bir bilgiye sahip değiliz.

Sarı Hatip-zâdeler Ali Ağa dönemine kadar Ulu Cami'nin imamlık ve hatiplik görevlerini sürdürmüşlerdir. (Demirel 2000: 121) Yine bu dönemlerde aile fertlerinden bazıları Sivas'ın müftülük görevini icra etmişlerdir.¹⁴⁷ Numan Efendi'den sonra ailede en etkili olan kişilerden biri de Hatip-zâde Ali Ağa'dır. Ali Ağa dini alanda herhangi bir görev almamış olsa da idari alanda aktif bir konuma gelmiştir. İdari alanda almış olduğu ilk görev 1201 (1786) yılında Sivas ve Sivas İli ve Yıldızeli ve Han-ı Cedid ve Behramşah'a tabi nahiyelerde sakin olan altı bölük yoldaşı üzerine kethüdayeri olarak atanmasıdır.¹⁴⁸ Hatip-zâde Ali Ağa bu görevini 1203 (1788) tarihine kadar başarılı bir şekilde sürdürdüğünden dolayı bu tarihte kethüdayerliği yenilenmiştir.¹⁴⁹ Daha sonra herhangi bir sebepten dolayı kethüdayerlik görevinden alınan Hatip-zâde Ali Ağa'nın yerine Kenan-zade Seyyid Feyzullah Ağa atanmıştır.¹⁵⁰ Kenan-zâde Feyzullah Ağa'nın 1204 (1789) tarihinde terfi etmesiyle birlikte Hatip-zade Ali Ağa Kethüdayerlik görevine tekrar getirilmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁶ Bkz. Tez Sonundaki Fotoğraflar bölümündeki Numan Efendi Hamamına

¹⁴⁷ ŞŞS, 4/24, 38,61

¹⁴⁸ ŞŞS, 2/38; "...Hatib-zâde Es-seyyid Ali Ağa'nın Kethüdâ Yerilik Mektûbudur. İzzetlü ref'etlü faziletli efendi hazretlerinin meclis-i şeriflerine durer-i da'vât-ı sâfiyât ve gurer-i teslimât ve âfiyât ittihâkiyle inhâ olunan oldur ki, halâ taht-ı hukûmet-şi'ârınızda vâki Sivâs ve Sivâs İli ve Yıldızeli ve Hân-ı Cedid ve Behrâmşâh ve tevâbi' nevâhilerinde sakin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarının üzerlerine zâbit ve kethüdâ yeri nasb ü ta'yîn olunmak de'b-i kadîm ve kâ'ide-i müstedîm olmağla ebnâ-ı sipâhiyândan yüz altmış bölükde doksan dokuz akçe 'ulûfeye mutasarrıf olan kıdvetü'l-emâsil-i ve'l-akrân Seyyid Ali Mehmed Sivâsî zîde-kadrehu ocağın kadîmî emek-dârlarından olub her vechle mehel ve müstehak olduğundan nâşi bu def'a dahi ketdudâ yerilik ibkâ olunduğuna müş'ar tarafımızdan işbu mektûb tahrîr ve irsâl olunmuşdur. Vusûlünde gerekdir ki, mumâ-ileyhi hizmet-i merkûmede istihdâm ve kethüdâ yerilik umûrında müraca'atı mumâ-ileyhe ittirdesiz ve sizler ki, ol-havâlilerde sâkin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarız mumâ-ileyhi üzerlerinize zâbit ve kethüdâ yeri bilüb vukû' bulan da'vâ ve nizâ'nızı merkûmun ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le rü'yet idüb şer'at-ı garrâya kemâl-i ita'at ve mumâ-ileyhe inkıyâd üzere olası ve sen ki, kethüdâ yeri zide-kadrehusun ol-havâlilerde sâkin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarından olub sahîhü'l-esâmî sipâh ve sipâhî-zâde ve tekâ'üdleri..."

¹⁴⁹ ŞŞS, 3/105; "...taht-ı hukûmet-şi'ârınızda vâki Sivâs ve Sivâs İli ve Yıldızeli ve Hân-ı Cedid ve Behrâmşâh ve tevâbi' nevâhilerinde sakin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarının üzerlerine zâbit ve kethüdâ yeri nasb ü ta'yîn olunmak de'b-i kadîm ve kâ'ide-i müstedîm olmağla ebnâ-ı sipâhiyândan..."

¹⁵⁰ ŞŞS, 3/152

¹⁵¹ ŞŞS, 3/152; "...Sivâs sükkânından Ken'ân-zâde Seyyid Feyzullah Ağa'ı eğer ki, Sivâs ketdudâ yeri deyü müceddeden tevcih olunmuş idi. Lakin yine mahal-i mezbûr agâvâtından olub bundan akdem müddet-i vâhideden berü kethüdâ yeri ve bi'l-cümle neferâtıyla hüsn-i zinde-gâşî kâtibi olan

Hatip-zâde Ali Ağa bu görevini 1205 (1790) yılına kadar elinde bulundurmuştur.¹⁵² 18 Recep 1205 (23 Mart 1791) tarihinde ise Ali Ağa kethüdayerlik görevinden alınarak Sivas eyaleti Ser'askeri Karahisar-ı Ahmet Paşa tarafından Sivas mütesellimi olarak atanmıştır.¹⁵³ Ancak Hatip-zâde Ali Ağa bu görevini tam olarak yerine getirememiştir. Özellikle bu dönemde devlet için gerekli olan askerlerden bir kısmının Ordu-yu Hümayun'a katılması konusunda gevşek davranması ve orduya katılacak askerleri vaktinde göndermemesi gibi hareketleri merkezi hükümeti oldukça kızdırmış ve Ali Ağa'dan mütesellimlik görevinin alınmasına karar verilmiştir. Mütesellimlik görevinden alınan Hatip-zâde Ali Ağa kendisinden sonra gelecek kişilere ibret olması için Maraş'a çavuş mübaşiretiyle sürgün edilmiştir. Bu arada Ali Ağa'dan boşalan mütesellimlik görevine de Zaralı-zâde Recep Bey getirilmiş ve ilgili fermanda Ali Ağa'nın yaptığı suçu kendisinin de yapmaması konusunda ihtarda bulunulmuştur. Ayrıca aynı hassasiyet ve ihtimam Maraş Naibi Seyyid Ali'den de beklenilmiştir.¹⁵⁴

Hatîbzâde Seyyid Ali Ağa'ya bu def'a Seyyid Feyzullah Ağa'nın ref'inden Sîvâs kethüdâ yeriliği tevcih olunmağın tarafımızdan işbu mektûb tahrîr ve ferestâde savb-ı fazilethaları kılındı. İnşâllahu te'alâ vusûlünde gerekdir ki, mumâ-ileyhi hizmet-i merkûmede istihdâm ve kethüdâ yerilik umûrında müraca'ata mumâ-ileyhi itdirdesiz ve sizler ki, ol-havâilerde sâkin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarısız ağa-yı mumâ-ileyhi üzerlerinize zâbit ve kethüda yeri..."

¹⁵² SSS, 3/166; "...ebnâ-ı sipâhiyândan olub ve hâlâ Sîvâs ketdüdâ yerisi olan kîdvetü'l-emâsil-i ve'l-akrân Hatîb-zâde Seyyid Ali Ağa zîde-kadrehu ocağın kadîmî emek-dâr ve her vechle hidmet-i merkûmeye sâhibü'l-iktidâr olduğına binâ'en bu def'a dahi ketdüdâ yerilik ibkâ olundığını hâvî tarafımızdan işbu mektûb tahrîr ve irsâl olunmuştur..." ; SSS, 3/218

¹⁵³ SSS, 3/255; "...ma'lûm ola ki, 'avâtuf-ı 'aliyye-i şâhânemden Sîvâs eyâleti Silistire Ser'-askeri düstûr-ı mükerrerem müşîr-i müfehham nizâmü'l-'âlem vezîrim Karahisârî Ahmed Paşa edâmallahu te'alâ iclâlehuya bin iki yüz beş senesi Recebi'nin on sekizinci gününde tevcih ve ihsân-ı hümayûnum olub ancak müşârün-ileyhin Silistire Ser'askerliği Hatîb Hüseyin 'uhdesinde olduğundan eyâlet-i merkûmeye tarafından mütesellim nasbı lâ-büd olduğu beyânıyla Sîvâs sâkinlerinden Hatîb-zâde kîdvetü'l-emâcid-i ve'l-â'yân Seyyid 'Ali zîde-mecduhu mütesellim nasb olunmak bâbında emr-i şerîfim sudûrını kapu çukadârı kîdvetü'l-emâsil-i ve'l-âkrân..."

¹⁵⁴ SSS, 5/26; "... iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim cemi'ul- mehâmid ve'l-kerimu'l-muhtass bi-mezid-i i'nyet el melikü'd-dâim dergah-ı muallâ kapıcıbaşlarından Sivas mütesellimi Mir Recep dâme mecduhu ve kudvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm madenü'l-fazl ve'l-kelam Sivas kadısı ve Maraş naibi zide fazlühuma tevki'i hümayunum vâsıl olacak ma'lûm ola ki Sivas sâkinlerinden Hatip-zâde Seyyid Ali nam kimesne kendi halinde olmayub Sivas'tan sefer-i humayunum mürettib olan askerlerinin geriye tehird kalmalarını mucib olur muğayir-i rıza harekete ictisar eylediği bi'l-ihbar tahkik olmağla kendüye tedib ve emsalini terhip zımnında merkum Seyyid Ali'nin çavuş mübaşiretiyle Maraş'a nefy ve ilcası fermanım olmağın imdi sen ki mütesellim kapıcıbaşısı Sivas kadısı muma-ileyhsin bu makule sefer-i humayunuma me'mur olan askirin geriye tehire kalmasını illet olanların beher hal icra-i tediblerin ibtidarıyla emsalleri terhip olunmak lazimeden idiği ma'lumunuz oldukta merkum Hatip-zade Seyyid Ali marifetkar mübaşir tayin olunan ve divan-ı hümayunum çavuşlarından Ahmet Çavuş Zide kadruhu ma'rifetiyle ahz ve veli ecelid tedip Maraş2a nefy icraya müsariat eylesesiz ve sen ki

Hatip-zade Ali Ağa'nın bu sürgün hayatı yaklaşık olarak bir yıl sürmüştür. Sürgün hayatı boyunca Sivas'ta kalan eşi ve çocuklarının gerekli olan ihtiyaçlarını karşılamak için bir takım borçlar edinilmiştir.¹⁵⁵ Daha sonra affedilen Ali Ağa tekrar Sivas ve Sivas İli ve Yıldızeli ve Han-ı Cedid ve Behramşah'a tabi nahiyelerde sakin olan altı bölük yoldaşı üzerine kethüdayeri olarak atanmıştır.¹⁵⁶ Bu dönemde Ali Ağa bölgesel ticareti canlandırmak amacıyla Ayntab'dan ve taşradan gelen üzüm, pekmez yüklerinden onar para iç gümrük vergisi alınma geleneğini kaldırmıştır. Ayrıca bu uygulamayı kendinden sonra gelen kethüdayerlerin de devam ettirmesi istemekle beraber bu konuda taviz verenlere ise beddua içerecek sözlerde bulunmuştur.¹⁵⁷ Bu başarısından dolayı Ali Ağa Sivas Valisi Osman Paşa tarafından 1207 (1792) tarihinde tekrar Sivas mütesellimliğine getirilmiştir.¹⁵⁸

Bu görevinde çok fazla kalamadan 1208 (1793) tarihinde vefat etmiştir. Hatip-zâde Ali Ağa'nın ölüm sebebi tam olarak bilinmese de, bilinen tek bir gerçek var ki ailesini zor durumda bırakacak yüklü bir borç ile ölmesidir.¹⁵⁹ Yine aynı tarihte kardeşi Hatip-zâde İbrahim Ağa da vefat etmiştir.¹⁶⁰ Paşa Bey Mahallesi'nde oturan ailenin bu iki ferdi'nin ölmesinden sonra kalan miras ve borçlar eşleri Hatice

Maraş naibi Mevlana muma- ileyhsin merhum Seyyid Ali ve vusulünde Maraş'ta menfiyyen meks ve ikamet ittirüb bila emr-i şerif itlak ve mahalli ahire ihad hatve-i mehide ihda hareketine ruhsat ve cevazdan ittika ve mücanebet vusul ve ikametini çavuşu merhum ile der a'li yeme i'lamı müsariat eylemek babında ferman-ı "al-i şanm sadır olmuştur..."

¹⁵⁵ ŞŞS,5/283,284; Hatipzade Ali Ağa'nın bu dönemde yapmış olduğu borçlardan bir kısmı şunlardır: Kasap Küçük Ağa vekiline 135 guruş, Berber Şeyh Ebubekir'e 10 guruş, Kılıççı Tavil Zimmiye 5.5 guruş, Yiğeni Hacı Mehmet Ağa'ya 140 guruş, Tuzcu İstifan'a 8 guruş, Kasp Esnafına 148 guruş, Atar Mumcuoğlu'na 40 guruş, Hızarcı Mustafa Ağa'ya 39.5 guruş, Derzi Agob'a 25 guruş vb.

¹⁵⁶ ŞŞS,4/24

¹⁵⁷ ŞŞS,4/24; "...Hala Bazarbaşı el-hac Beşir Beğ ba'de's-salam inha olunur ki, Bundan akdem merhum Hatib-zâde Es-seyyid Ali Ağa'nın kethüdayerliğinden беру taşradan ve Ayıntab'dan gelen üzüm ve bekmez yüklerinden yük başına onar para olunmuş iken bundan sonra Ayıntab'dan vürud iden tüccarların yüklerinden kethüdayeri konağına bir alınmayub tüccarlara benden teberru olsun.Benden sonra gelen kethüdayerleri Ayıntab'dan gelen yüklerden bir para matlub eylemeyüb müdahale eylemeyeler.Eğer matlub iderler ise Allah Teala' nın rahmetinden ve Peygamber-i zişan hazretlerinin şef'eatinden ve Hazreti Ömer ocağından mahrum olub lugate müstağrik olsun.Bu tezkere mahkeme-i şerifde sicil-i mahfuza kayd olunub bermucib tezkere âmil olasız vesselam. Fi sene 17 Cemaziyelâhir 1213..."

¹⁵⁸ ŞŞS, 5/56

¹⁵⁹ ŞŞS,5/280,283,284;Hatib-zade Ali Ağa'nın mirası borçlarını karşılayamadığından dolayı garameten usulüne gidilmiştir.

¹⁶⁰ ŞŞS, 5/280,282,283,284. Hatip-zade Ali Ağa ve kardeşi İbrahim Ağa'nın aynı zaman diliminde ölmesi kafalarda bir takım soru işaretleri bırakmıştır. İki kardeşin intihar ederek mi öldüğü yoksa başka biri tarafından mı öldürüldüğü tam olarak bilinmemektedir.

binti Hasan ve Rukiye binti Hüseyin'e ve İbrahim Ağanın oğulları Seyyid Abdurrahman ve Seyyid Yusuf arasında taksim edilmiştir.¹⁶¹

Hatip-zâde Ali Ağanın ölümünden sonra ailede etkili olan kişilerden biri de Es-Seyyid El-Hac Hüseyin Efendi'dir. Ancak bu dönemde müftülük mücadelesi baş göstermiştir. Özellikle Hatip-zâdeler ile Müfti-zâdeler ve Altıparmak-zâdeler arasında oluşan bu mücadele 1850'lelere kadar devam etmiştir. Bu mücadelenin çıkış noktası genellikle göreve atanan aile fertlerinin bu görevlerini tam olarak yapamamasından kaynaklanmaktadır. 1203 (1788) tarihinde Sivas müftülüğü görevinde bulunan Müfti-zâde Abdülmecid Efendi'nin geçimsizliği nedeniyle görevinden alınarak¹⁶² yerine Altıparmak-zâde Es-Seyyid Hüseyin Efendi getirilmiştir.¹⁶³

Altıparmak-zâde Hüseyin Efendi de belli bir süre bu görevi icra ettikten sonra 1794 tarihinde görevinden alınarak yerine Hatib-zâde El-Hac Hüseyin Efendi atanmıştır.¹⁶⁴ Ancak Hatib-zâde Hüseyin Efendi de aynı gerekçe ile görevinden alınarak yerine en büyük rakibi olan Altıparmak-zâde Hüseyin Efendi tekrar getirilmiştir.¹⁶⁵ Zilkade 1210 (Haziran 1796) tarihinde ise tekrar Altıparmak-zâde müftülük görevinden alınarak ondan boşalan yere Hatip-zâde Hüseyin Efendi tevdi edilmiştir.¹⁶⁶ Daha sonra 1796–1797–1798 tarihlerinde olmak üzere bu mücadele

¹⁶¹ SŞS, 5/280,282,283,284; "...Medine-i Sivas mahallatında Paşa Bey Mahallesi sakinlerinde iken bundan akdem fert olan Hatipzade Es-Seyyid Ali Ağa ve Es-Seyyid İbrahim Ağa namın kimesnelerden Ali Ağa'nın veraseti zevceleri Hatice binti Hasan ve Rukiye binti Hüseyin'e Seyyid İbrahim Ağa'nın veraseti Sulb-i Kebiroğulları merkuman Seyyid Abdurrahman ve Seyyid Yusuf'a munhazıra oldukları indeşer'ül -enver ..."

¹⁶² SŞS,3/56

¹⁶³ SŞS,3/259; "...Altıparmak-zâde Es-seyyid Hüseyin Efendi Hazretleri'nin Müftilik İzn Mektûbudur. 'İzzet-me'ab Müftî-zâde Es-seyyid Hüseyin Efendi ba'de'-selâm inhâ olunur ki, Sîvâs Kazâsı'nda müftî olan Es-seyyid El-Hâc Ömer Efendi'nin sû-i hâli ve senin âhâli beyinde hüsn-i sulûkün inhâ ve me'zûn-ı bi'l-iftâ olman hakkında bâ-'arz ve mahzar-ı istidâ olunmağla mezbûr Es-seyyid El-Hâc Ömer Efendi hacr olunub yerine tarafımızdan iftâyâ sana izn virilmiştir. Gerekdir ki, lede'l-istiftâ esahh-ı akvâl-i e'imme-i hanefîyye 'aleyhimü'r-rahime ile iftâ idüb kütüb-ı mu'tebereden nakl-i sarîh ve imzâlarında Sîvâs Kazâsı'nda müftî olduğın tasrîh eyleyesin ve's-selâm..."

¹⁶⁴ SŞS,4/38; "...İzzet-me'ab Hatib-zâde Es-seyyid Hüseyin Efendi ba'de'-selâm inhâ olunur ki, Sîvâs Kazâsı'nda müftî olan Altıparmak-zâde Es-seyyid Hüseyin Efendi'nin sû-i hâli ve senin âhâli beyinde hüsn-i sulûkün inhâ..."

¹⁶⁵ SŞS,4/61

¹⁶⁶ SŞS,4/76

Müfti-zâdelerle devam etmiştir.¹⁶⁷ Görüldüğü üzere Sivas müftülüğünü ele geçirme mücadelesinde bu üç âyân ailesi öne çıkmıştır

Bunun sonucunda da merkezi hükümet bu aileler hakkında uyarılar yapmıştır. Ancak bu uyarılara kulak asmayan Altıparmak-zâde Hüseyin Efendi, yönetimin bölgedeki en büyük temsilcisine (Vali) karşı halkı kışkırtmıştır. Bu durum üzerine Altıparmak-zâde Hüseyin Efendinin Eylül-Ekim 1804 (Cemaziye'l-âhir 1219) tarihinde Kayseri'ye sürgün edilmesi kararı verilmiştir. Böylece Müftülük görevinde karışıklığa sebep olan Altıparmak-zâde kontrol altına alınmıştır. Ayrıca ilgili belgede Bozok sancağı mutasarrıfı Cabbar-zâde Mir Süleyman Bey'den ve Kayseri kazası naibinden, Sivas müftüsü Altıparmak-zâde Hüseyin Efendi'yi gözetim altında tutarak hiçbir tolerans gösterilmemesi istenmiştir. Özellikle bu durum ilgili belgede sert ifadelerle belirtilmiştir.¹⁶⁸

Bu durumdan sonra Altıparmak-zade Hüseyin Efendi yerine Hasan Efendi gelirken Hatip-zâde Hüseyin Efendi yerine de Abdullah Efendi Sivas Müftülüğü'ne atanmıştır.(1833) Abdullah Efendi soyundaki diğer din âlimleri gibi hem Ulu Cami'nin müezzini hemde hatibi idi. Aynı zamanda Sahibiye, Buruciye ve Şifaiye medreselerinde müderrislik görevini icra etmiştir. Bu görevinde iken Gök medresesin bazı bölümlerinde onarım ve tadilat yaptırmıştır. Özellikle 1823 (1239) tarihinde

¹⁶⁷ ŞŞS,4/91,169,195,335.

¹⁶⁸ ŞŞS,7/143; "... müfti-i sabık Altıparmak-zâde Müfti Hüseyin Efendi demekle ma'ruf kimesne avanesiyle ma'an hilaf-ı emr u rıza Sivas ahalisini iğva ve tahrik birle hala Cidde Valisi düstür-ü mükerrerem müşir-i müfehham nizâmü'l-âlem vezirim Mehmet Paşa edâmallahu te'âla iclâlehunun Sivas Sivas valiliğinden azl ile Tokat'a me'muriyeti evanında müşârunileyheidikleri zül ve haseretden ma'ada ibka'yı vezaretle Cidde eyaleti uhdesine tevcih birle Sivas'ta tevkif olunan kaffe-i emval ve eşya ve hayvanatı ba ferman-ı 'ali kendüye ihsan-ı hümayunum olduğuna binaen Sivas'ta tevkif olunan emval ve eşya ve hayvanat-ı merkumenin müşârunileyhe teslimi için sen ki Cabbar-zade mi-i mumaileyhsin gerek tarafından ve gerek müşârunileyh canibinden adam irsaliyle mutalebe olundukta ahali-i merkume emr-i 'alışanına âdem-i ita'at ve hilâf-ı emr-i 'âli müşârunileyhin Sivas'ta olan marrü'z-zikr emvâl ve eşyasının cebren ve kahren tevkifine cür'et eyledikleri beyanıyla müfti-i merkumenin bu gune hareketi hilaf-ı rıza olup kendisini te'dip ve emsaliniterhip zımnında Kayseriye'ye nefy ve ilcası hususu müşârunileyh tarafından bu defa'a der bar-ı şevket kararına varid olan tahrir üzere derc ve istid'a ve müfti-i merkum Kayseriye'ye nefy ve icla olunmak babında emr-işerifim sudurunu bi'l-fi'l Şeyhü'l-İslam ve Müfti'l- enam olan a'limü'l- 'ulemai'l-mütecerrrin efdalü'l-fuzalai'lmüteverrin Mevlana Ahmed Esad edamallahu te'ala fezile işaret itmeleriyle siz ki Cabbar-zade ve mütesellim-i mumaileyhimasız işaretleri mücebince müfti-i merkum Kayseriye'ye nefy ve icla olunmak fermanım olmağın imdi ber-vech-i muharrer ma'rifetiniz ile müfti-i merkum ahz ve esna-yı rahda muhafazası ve esbabınıistihsal iderek lacelü't-te'dib Kayseriye'ye nefy ve irsale mübaderet eyliyesiz...."

medresenin bir bölümüne ahşap olarak fevkani bazı odalar eklettirerek eğitim alanını biraz daha geliştirmek istemiştir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 132) Seyyid Abdullah Efendi'nin beyaz mermer üzerine kazınmış kitabesi medresenin doğu tarafında, yaptırdığı bölümün duvarındadır. Kitabesinde ise şunlar yazmaktadır: “ Muhakkak müftü ve müderris Seyit Abdullah onu 1239/1824 Ramazanında tamir edip onardı. Sanki onu ikinci kez yeniden yaptı. Allah onun çalışmasından ve iyi niyetinden dolayı hayrını çoğaltsın.” (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 136)

Abdullah Efendi, 1833 yılında atanmış olduğu müftülük görevinden 1839 yılında uzaklaştırıldı. 1852 yılında ise tekrar ikinci kez atansada bu da çok uzun sürmedi. Bir yılını doldurmadan görevinden alınan Abdullah Efendi, çocuğu olmadığından dolayı tüm mirasını amcasının oğlu Sıbgatullah Efendi'ye bıraktı. Yine müderrislik unvanı da akrabasından Hacı Süleyman Efendi'ye kaldı.(Aslanoğlu 2006: 329–330) Bunun dışında ailenin idari alandaki kolunda ise Mehmet Emin Efendi gelmektedir.¹⁶⁹ Mehmet Emin Efendi, 1239 (1823) tarihinde Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeyli kazalarında olan Balazâde Mehmet Arif Efendi yerine kaim- makam olarak atanmıştır.¹⁷⁰ Bu da bize gösteriyor ki aile, aynı zaman diliminde iki alanda görev yapmıştır.

Tanzimat'tan sonra ise ailenin yerel düzeydeki nüfuzu bir süre daha devam etsede eski akıbetini kazanamamıştır. Hatib-zâde Süleyman Efendi Tanzimat döneminin önde gelen aile fertlerindendir. Süleyman Efendi bu dönemde Sivas Maarif Kalemi, Muhacir Komisyonu, Mahkeme-i İstinaf Hukuk Dairesi üyelikleri gibi görevlere gelmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁹ SSS,13/20

¹⁷⁰ SSS,13/20; “...Kıdvetü's-sâdâtü'l-kirâm-ı Hatib-zâde Mehmet Emin Efendi dâme-şeref-i siyâdeteuhû ba'de't-tahiyatü'l-vâfiye inhâ olunur ki, Sîvâs ve Hân-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeğli Kazâları'nda olan Bala-zâde Mehmet Arif Efendi iş bu bin ikiyüz otuz dokuz cemaziye'l-evvel guresinden bi'l-iktiza ol hizmet-i şerifeden mecduhu ve gurre-i mezburadan mezkuraya nasib ve ta'yin etmişizdir.. Gerekdir ki, sâdât-ı kirâma ihtirâm idüb kuzât ve kâ'im-makâmlar senedleriyle teşeyyüd ve izhâr-ı 'alâmet-i hardâ idenlerin...”

¹⁷¹ Salname-i Vilayeti Sivas,1300,s.63–70;1301,s.60;1302,s.345,347,348.

Ailenin bu dönemdeki önemli fertlerinden biri Hacı Abdurrauf Efendi olmaktadır. 1871’de Sivas’ta doğan Abdurrauf Efendi öğrenimini Darende ve Kayseri’de yapmıştır. Seçkin ve uyanık bir din adamı olan Abdurrauf Efendi, Türk tarihinin en acı günlerinde yaptığı hizmetlerle asla unutulamaz bir yere sahip olmuştur. İlk görevi Ulu Cami’nin hatipliği olan Abdurrauf Efendi daha sonra Meclis-i İdare ve Mahkeme Üyeliği görevinde bulunmuştur. 1916 yılında ise müftülük görevine getirilmiştir. Ayrıca bu dönemde Sivas Müdafa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurucularından olan Abdurrauf Efendi bu görevini cemiyetin ilk gününden başlayarak, yerini Halk Fırkası’na bırakana kadar elinde tutmuş ve başkanlığını yapmıştır. 27 Haziran 1919 yılında Sivas’a gelen Mustafa Kemal’in her emrini yerine getirerek onun takdirini toplamıştır. Yine bu dönemde Mustafa Kemal’in yazılı olarak vermiş olduğu emirleri Ulu Cami’deki halka birer birer anlatarak, Sivasslılar’ın milli davaya yönelmesinde önyak olmuştur. Buna benzer gayret ve çalışmaları Kongre esnasında da devam etmiştir. Hatta Yenihan ayaklanması sırasında, köy köy dolaşarak aldatılmış olan zavallı halka, Ankara Hükümeti’nin meşruluğunu delilleriyle birlikte anlatarak, onları doğru yola yöneltmiştir. Kongre salonunun bitişiğindeki Atatürk’ün yatak odasında bulunan kanepe, koltuk, sandalye ve yatağın önünde serili olan halıyı da Abdurrauf Efendi temin etmiştir. Dinç ve zinde olan Abdurrauf Efendi 1926 yılında müftülük makamında çalışırken rahatsızlanarak vefat eylemiştir.(Aslanoğlu 2006: 32; Günaydın 2010: 255–257; Toparlı 2010: 176–240)

Bu dönemde ailenin diğer önemli bir şahsiyeti ise Sarı-Hatipzâde Hüseyin Hüsnü Efendi’dir. Şair ve din bilgini bir şahsiyet olan Hüseyin Efendi 1843 yılında Sivas’ta doğdu. Devrin sevilen sayılan kişilerinden olan Hüseyin Efendi Reşit Paşa’dan yakınlık ve Kazancı-zâde Emin Edip Efendi’den de kimseye nasip olmayan bir hürmet görmüştür. Yine şiire önem verdiği bilinmekle beraber günümüze kadar birkaç tane eseri gelebilmiştir. Ailede Hüseyin Hüsnü Efendi’den sonra gelen nesiller Sarı-Hatipzâde ünvanı yerine Sarısözen ünvanını kullanmışlardır. Ayrıca soyadı kanunu ile birlikte bu ünvan ailenin soyismi olarak kalmıştır. Oğulları Muzaffer Sarısözen, Sırrı Sarısözen, Abdülkadir Sarısözen ise Cumhuriyet’in ilanından

günümüze kadar olan dönemde kendilerinden söz ettirecek saygın fertler olmuşlardır. (Aslanoğlu 2006: 493–494) Bunlardan ilki Abdulkadir Sarısözen’dir.

Abdulkadir Sarısözen, 1897 yılında Sivas’ta doğdu. Nazik, hoş-sohbet ve elinden gelen her türlü yardımı yapmaktan zevk duyan Abdulkadir Sarısözen ayrıca Atatürk’e de hayrandı. 1924-1928’de Sivas’ı ziyaretinde Atatürk’ün hizmetinde bulunanlar arasındaydı. Muzaffer Sarısözen’in abisi olan Abdulkadir Bey 1914 yılında öğrenimini yarıda bırakarak Filistin cephesine katıldı. Ancak buradaki muharebede kafasından vurularak yaralandığından dolayı uzun bir tedavi gördü. Daha sonra Sivas Lisesi’ni bitirerek Ankara Hukuk Fakültesi’ne girdi ve diplomasını aldı. Sivas kongresinde kongre kâtibi iken geceleri kapı kapı dolaşarak kongrenin tamimlerini dağıttı. İrade-i Milliye Gazetesi çıkarken de matbaa müdürlüğü yapmaktaydı. Bu dönemde arkadaşı Samih Fethi Bey ile birlikte Mustafa Kemal’in Ankara’ya gitmesine kadar olan süreçte gazetenin düzenli çıkmasını sağlamıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonraki dönemde ise Havza, Bafra, Ovacık ve Karadeniz Ereğlisi’nde kaymakamlık yaptı. Daha sonra Mülkiye Müfettişliği (1942) ve Tokat Valiliği (1950) yaparak 1954 yılında emekliye ayrıldı. 1973 yılında da vefat etmiştir. (Aslanoğlu 2006: 357–358; Dervişoğlu 2009: 162; Yıldız 2006: 534–540)

Muzaffer Sarısözen ise, 1899 yılında Sivas’ta doğdu. Babası Sarıhatipzadelerden Şeyh Hüseyin Hüsnü Efendi, annesi Zeliha Hanım’dır. Onun için Sivas’ta Muzaffer Sarısözen’e “Saçlılar’ın Muzaffer” derlerdi. Sarısözen ilköğrenimine Sivas’ta başladı. Lisenin 8. sınıfındayken Çanakkale Savaşı’na katıldı. 1925 yılında Dar-ul-Elhan’a (İstanbul Belediye konservatuvarı) kaydoldu. Konservatuvarın keman bölümünü Ekrem Besim Bey’in öğrencisi olarak bitirdi. Sarısözen’in yaşamındaki en önemli olaylardan biri de Ahmet Kutsi Tecer’le tanışması olmuştur (1930). Sarısözen Sivas Lisesi’nde öğretmenlik yaparken 1937 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı’ndan gelen heyet ile tanışır. Bu heyetin çalışmalarında önemli roller üstlenir. Bir yıl sonra aynı konservatuvarın Folklor Arşiv Şefliğine atanır. (1938) 1937–1953 yılları arasında yapılan derlemelerin en parlak ismi Muzaffer Sarısözen’dir. 8000 civarında halk ezgisi derlemiş bir kısmının notasını yazarak radyodaki "Yurttan Sesler" yayınlarında öğrencilerine öğretmiştir.

Yurttan sesler ve Sarısözen ekolü birbiri ile özdeş iki halk müziği unsurudur. Sarısözen'in yayınlanmış 3 kitabı ve birçok makalesi bulunmaktadır. Prostat rahatsızlığından ötürü geçirdiği ameliyattan kısa bir süre sonra 4 Ocak 1963 günü Ankara'da vefat etmiştir.

c)-MÜFTÜ –ZÂDELER

Ailenin Menşei ve İlk Zamanları

17. yüzyılın sonlarına doğru merkezi otoritede yaşanan çözümler ve zayıflamalar sonucunda Osmanlı Devlet'i, aşiretlerin iskânı sorunu başta olmak üzere mütegalibelik, eşkıyalık ve leventlik gibi önemli meselelerle baş başa kalmıştır. Durum böyle iken taşrada da kendisine itaat edecek âyân aileleri aramaktaydı. İşte Sivas şehrinde bulunan nüfuzlu âyân ailelerinden biri olan Müftü-zâdeler de, hükümetten gelen emir ve fermanlara riayet ederek merkezi hükümetle iyi ilişkiler kurmuştur. Böylece Padişahlığın desteğini alan nadir ailelerden biri olmuştur. Padişahlık da Sivas bölgesinde baş gösteren ayaklanmaların bastırılması ve önlenmesinde sürekli Müftü-zâdelerden yardım almıştır.

Osmanlı genelinde bir çok bölgede Müftü-zâde adıyla anılan aileler olmasına rağmen bu aileyi diğer ailelerden ayıran, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında Sivas'ta yaşamalarıdır.¹⁷² Sivas şehrinin nüfuzlu âyân ailelerinden olan Müftü-zâdeler'in Sivas'a ilk olarak kim zamanında geldikleri diğer âyân aileleri gibi bilinmemektedir. Ancak aileye “Müftü-zâdeler” denmesinin sebebi ise; ailenin uzun zamandır Sivas bölgesinde Müftülük görevini bünyesinde bulundurmasından kaynaklanmaktadır.

Müftü-zâdeler'in Siyasi Faaliyetleri ve Ailenin İleri gelenleri

Ailenin dini ve siyasi alandaki faaliyetlerine baktığımızda ise ilk olarak müftülük görevini görmekteyiz. Aile uzun bir dönem müftülük görevini bünyesinde

¹⁷² SSS, 2/66; SSS, 3/56, SSS, 3/113, SSS, 3/182, SSS, 3/259; SSS, 4/ 39, SSS, 4/61, SSS, 4/76, SSS, 4/91; SSS, 5/264; SSS, 10/14

bulundurmıştır. Hatta bu görevi elinde bir daim tutabilmek için diğer âyân aileriyle mücadeleye girmiştir. Özellikle Hatib-zâdeler ve Altıparmakogulları bu mücadeledeki rakipleridir. Aile ayrıca “Seyyid” soyundan gelmektedir.¹⁷³ Tüm bunların neticesinde aile, Sivas’ın dini yönü ağır basan aileleri arasına girmiştir.

Ailenin atasının kim olduğu hakkında net bilgiye ulaşamasa da Kitab-ı Sakk’da ismi geçen Müftüzâde Es-Seyyid Şeyh Mehmed Cudi (1743) Efendinin ailenin bilinen ilk ismi olduğunu tahmin etmekteyiz.¹⁷⁴ Mehmet Efendi Sivas naibi ve kadısı olarak görev yapmıştır.(1766) (Demirel 2006: 78) Bununla birlikte ailenin bizim araştırdığımız döneme denk gelen en önemli ferdi Es-Seyyid Hafız Abdülmecid Efendi’dir. Abdülmecid Efendi¹⁷⁵ dönemin hafızlarından olup, 1786 tarihinde Sivas müftülüğü görevine getirilmiştir.¹⁷⁶ Bu görevini 1788 tarihine kadar devam ettirmiştir.¹⁷⁷ Daha sonra ise hac görevini icra etmek amacıyla Mekke’ye gitmek için harekete geçtiğinde kendisinden boşalacak müftülük görevine vekil olarak başka birisi atanmıştır.¹⁷⁸ Hac görevini yerine getirdikten sonra tekrar müftülük görevine gelen Abdülmecid Efendi bu görevde iken bazı geçimsiz hareketlerde bulunduğundan dolayı görevinden alınmıştır¹⁷⁹

¹⁷³ Seyyid için bkz. Tezdeki 109. Dipnot’a

¹⁷⁴ Müftüzade Es-Seyyid Şeyh Mehmed Cudi (1743) Efendi için bkz. Ömer Demirel, “Bir Osmanlı Kadısının Not Defteri Yahut Kitab-ı Sakk”, **Selçuk Üniversitesi Kuruluşunun 700.Yıl Dönümü Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi, 7-9 Nisan 1999**, Konya 2000.

¹⁷⁵ Efendi kelimesi için bkz. Orhan Fuat Köprülü, “Efendi”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1977, s.132-133; Bâlâya kadar rütbe sahibi olanlara *efendi* unvanı verilirdi (fakat sonraları teamül suretiyle daha ziyade bey unvanı kullanılmıştır.) orduda bin-binbaşya kadar olan rütbe sahiplerine resmen *efendi* unvanı verilirdi. Tanzimattan sonra efendi unvanı, resmi muamelatta yalnız okuryazarlara (mektep talebelerinde) tahsis edildiği için, alaylı zabitlerden okuma yazma bilmeyen mülazım ve yüz-başlılarına ağa denilirdi.

¹⁷⁶ SŞS,2/66

¹⁷⁷ SŞS,3/56; “...‘İzzet-me’âb halâ medîne-i Sivâs’da me’zûn-ı bi’l-iftâ Müftî-zade Es-seyyid Hâfız Abdülmecîd Efendi ba’de’-selâm inhâ olunur ki, hüsn-i sulûkün olduğu bi’l-‘arz tarafımıza inhâ ve kemâ-kân me’zûniyyetini iltimâs itmeleriyle sanâ ibkâ olunmuştur. Gerek ki, lede’l-iftîâ esahh-ı akvâl-i e’imme-i hanefiyye ‘aleyhi’r-rahmeti ve’l-beriyye ile iftâ idüb kütüb-ı mu’tebere nakl-i sarîh ve imzâlarında medîne-i Sîvâs Müftîsi olduğunu tasrîh eylesin. Ve’s-selâm...”

¹⁷⁸ SŞS,3/56; ‘İzzet-me’âb medîne-i Sivâs’da me’zûn-ı bi’l-iftâ Müftî-zade Es-seyyid Hâfız Abdülmecîd Efendi ba’de’-selâm inhâ olunur ki, bu sene-i mübâreke hilâlinde ziyâret-i beytu’l-lahî’l-harâm ve ravza-i mutahhara-i hazret-i seyyidü’l-enâm kasdıyle cânib-i haremeyn-i muhteremeyne râhle-bend-i ‘azîmet ve ba’dehu vusûli’l-merâm medîne-i merkûmeye vusûlün vaktine değin hâla müsevvedin ve akrabandan Torun-zâde Es-seyyid Hüseyin Efendi’yi yerine vekîl nasb ü ta’yîn eylemek üzere istizân etmekle sana izn virilmiştir. İnşâ’allahu te’alâ canîb-i merâma râhi olduğunuzda mumâ-ileyh efendiyi vekîl nasb idüb esahh-ı akvâl-i e’imme-i hanefiyye ‘aleyhi’r-rahmeti rabbü’l-beriyye ile tarafından vekâlden iftâ eylemek üzere mü’ekked tenbîh eylesin. Ve’s-selâm

¹⁷⁹ SŞS,3/259

Es-Seyyid Hafız Abdülmecid Efendi'den sonra ailede etkili olan diğer önemli bir kişi ise Es-Seyyid Hüseyin Efendi olmaktadır. Es-Seyyid Hüseyin Efendi ilk olarak müftülük görevinden ziyade ailenin idari kanattaki kişileri arasında yer almıştır. Hüseyin Efendi 1203 (1788) tarihinde Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeğli kazalarına kaim-makam olarak atanmıştır.¹⁸⁰ Hüseyin Efendi'nin bu görevi daha sonra tekrar uzatılmıştır.¹⁸¹ Hüseyin Efendi bu görevinden sonra 1795 (1210) tarihinde müftülük görevine getirilmiştir.¹⁸² Ancak bu görevinde çok kalmadan aynı yıl görevini Hatibzâdeler'e kaptırmıştır. Ancak Hüseyin Efendi tekrar bir atağa geçerek 1796 yılında müftülük görevini ele geçirmiştir.¹⁸³ Yine bu görevini çok uzun bir süre elinde tutamadan Hatibzâdelere devr etmiştir.¹⁸⁴ 1797 (1212) yılında ise, bu görevini kısa bir süreliğine de olsa elinde tutmuştur.¹⁸⁵ Görüldüğü üzere gerek idari alanda gerekse dini alanda çeşitli görevleri ele geçiren aileler bu görevleri ellerinde tutabilmek için her türlü mücadeleyi göze almışlardır.¹⁸⁶

Es-Seyyid Hüseyin Efendi'den sonra ise ailenin en etkili kişisi Müftizâde Es-Seyyid Abdullah Efendi'dir. Abdullah Efendi ilk olarak Sivas naibliği görevine atanmıştır.¹⁸⁷ Bu görevinde iken Abdullah Efendi merkezi hükümetle iyi geçinme yoluna gitmiştir. Diğer âyân ailelerinden farklı olarak Padişahlıktan gelen emirlere riayet ederek devamlı hükümetin yanında kalmıştır. Abdullah Efendi'nin böyle bir girişimde bulunmasının nedeni bölgede tutunmak ve kalıcı olmak istemesidir.

Özellikle merkezi hükümet tarafından gönderilen emirle bölgede hâkim olan mültezimlerin yapmış olduğu zulümlerin önlenmesi amacıyla Sivas Naibi Müfti-zâde Seyyid Abdullah Efendi'den mültezimlerin hâkim olduğu bölgede fazla akçe toplamamaları ve ahaliye zulüm etmemeleri hususunda etkinlik göstermesini istemiş

¹⁸⁰ SŞS,3/113

¹⁸¹ SŞS,3/182

¹⁸² SŞS, 4/ 39

¹⁸³ SŞS, 4/ 61

¹⁸⁴ SŞS, 4/ 76

¹⁸⁵ SŞS, 4/ 91

¹⁸⁶ İdari alanda Zaralızâdeler Kenanzâdeler ile mücadele ederken, Dini alandaki görevlerde ise Hatipzâdeler ile Müftüzâdeler mücadele etmiştir.

¹⁸⁷ SŞS, 5 /264

bu konuda gevşek davranılmaması ilgili fermanda bildirilmiştir.¹⁸⁸ Daha sonra Abdullah Efendi Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeğli kazalarına kaim-makam olarak atanmıştır.¹⁸⁹ Ancak bu görevinde çok kalmadan yerine Takizâde Es-Seyyid Es-Şeyh Sıbgatullah Efendi atanmıştır.¹⁹⁰ Osmanlı merkez bürokrasisi içinde yer alan kaim-makamlar Nakibüleşraf'ın mektubuyla, genelde bir yıllığına atanırlardı. (Rıfat 1998: 22) Bu yüzden de Abdullah Efendi görev süresinin dolması neticesinde bulunduğu makamdaki görev süresi uzatılmayarak yerine başka bir atama yapılması uygun görülmüştür.

Ailenin etkisi diğer âyân ailelelerinde olduğu gibi akıbetleri Tanzimattan sonra giderek azalmış Cumhuriyet Dönemi'nde ise tamamen silinmiştir. Tanzimat Dönemi'nde ailenin en etkin ferdi Müftizade Hacı Hamdi Efendi olmaktadır. Hacı Hamdi Efendi 1780 (1298) yılında Bidayet Mahkemesi üyeliğini yapmış olduğunu görmektedir.¹⁹¹

d)-TAKİ –ZÂDELER

Ailenin Menşei ve Siyasi Faaliyetleri

Sivas'taki önemli âyân ailelerinden biri de Taki-zâdeler'dir. Ailenin ismi ve menşei hakkında herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak sadâtü'l kiram'dan sayılan aile halk arasında saygın bir konuma sahiptir. Belgelerde geçen “sadat-ı kiram” kelimesinin anlamına bakıldığında; “sâdat” kelimesi seyyid kelimesinin çoğulu olup “efendi, reis, büyük” gibi anlamalara gelmektedir. Yine şöhret bulmuş terim olarak ehlibeytten olanlar, tarikat büyükleri ve şeyhleri anlamında kullanılır.

¹⁸⁸ ŞŞS, 5 /264

¹⁸⁹ ŞŞS,10/14

¹⁹⁰ ŞŞS,10/14; “ ... Yâ Fettâh, Yâ Rezzâk, Yâ Allah Kıdvetü's- sâdâtü'l-kirâm Eş-Şeyh Yakub Tâki-zâde Es-Seyyid Eş-Şeyh Sıbgatullah Efendi dâme-i şeref-siyadetehü ba'de't-tahiyetü'l -vâfiye inhâ olunur ki, Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeğli kazalarında sâdat-ı kirâm üzerlerine kâim-makâm olan Altıparmak Müftizâde Es-Seyyid Abdullah Efendi iş bu sene selasin ve mieteyn ve elf zilkadetü's-şerife gurrende hizmet-i celileden hicr olunup, yerine gurre-i merkumeden cenâbınızı kâim-makâm nasb ve ta'yin etmişizdir. Gerekdir ki sâdatı kirâma tevkir ve ihtiram edüp kuzât ve kâim-makâm senedleriyle müseyyed ve izhârî alâmet-i ...”

¹⁹¹ Salname-i Vilayet-i Sivas, 1298,s.105

“Kıram” ise kerim kelimesinin çoğulu olup cömert, şerefli mümtaz şahsiyet anlamına gelmektedir. Buna göre, “ sâdat-ı kıram” terkibi, şerefli büyükler anlamına gelir. Bu itibarla bu terkip belli bir tarikatın büyükleri için değil, herhangi bir tarikatın büyükleri, şeyhleri için kullanılan bir tamlamadır. (Parlatır 2006: 910–1413) Bundan dolayı aile dini yönü yüksek, halk arasında itibarlı ve saygın bir yere sahip olan bir âyân ailesi olmaktadır.

Ayrıca aile gerek devlet tarafından gerekse merkezi yönetim tarafından bölgedeki diğer âyân ailelerine karşılık, alternatif güç olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı aile fertleri içinde Sıbgatullah Efendi öne çıkmıştır. Sıbgatullah Efendi ilk olarak Mart 1814 tarihinde (Rebiü’lahir 1230) Altıparmak Müftü-zâde Abdullah Efendi’nin Nakibü’l-eşrâf kaim-makamlığı görevinden alınmasıyla birlikte yerine atanmıştır.¹⁹² Sivas, Han-ı Cedid, Yıldızeli ve İlbeyli kazalarında bulunan sadat-ı kıram üzerlerine Nakibü’l-eşrâf kaim-makamı¹⁹³ olarak göreve başlayan Sıbgatullah Efendi bu görevini 5 ay gibi kısa bir süre sürdürebilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹² ŞŞS,10/14; “ ... Yâ Fettâh, Yâ Rezzâk, Yâ Allah Kıdvetü’s- sâdâtü’l-kirâm Eş-Şeyh Yakub Tâki-zâde Es-Seyyid Eş-Şeyh Sıbgatullah Efendi dâme-i şeref-siyadethü ba’de’t-tahiyetü’l –vâfiye inhâ olunur ki, Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeğli kazalarında sâdât-ı kirâm üzerlerine kâim-makâm olan Altıparmak Müftizâde Es-Seyyid Abdullah Efendi iş bu sene selasin ve mieteyn ve elf zilkadetü’ş-şerife guresinde hizmet-i celileden hicr olunup, yerine gurre-i merkumeden cenâbınızı kâim-makâm nasb ve ta’yin etmişizdir. Gerekir ki sâdatı kirâma tevkir ve ihtiram edüp kuzât ve kâim-makâm senedleriyle müseyyed ve izhârî alâmet-i ...”

¹⁹³ Nakibüleşraf kaim-makamı: Osmanlı merkez bürokrasisi içinde yer alan nakibüleşrafın taşradaki temsilcisine “nakibüleşraf kaymakamı” denirdi. Bunlar nakibüleşrafın mektubuyla, genel olarak bir seneliğine taşrada bulundukları bölgedeki sadatın işlerine bakmak üzere atanırlardı. Diğer bir ifadeyle, imparatorluk merkezinin dışındaki yerleşim birimlerinde bulunan seyyid ve şeriflerin işlerine bakan, doğumlarını kaydeden ahlaka mugayir davranışta bulunmamalarına dikkat eden ve aykırı harekette bulunanları cezalandıran görevliler nakibüleşraf kaymakamları idi. Bunların azil ve tebdili nakibüleşrafın işaretiyle gerçekleşirdi. Nakibüleşraf kaymakamlarının atama mektupları doğrudan kaymakam olarak atanan kişiye hitaben yazılıyordu ve bu mektup ilgili kazanın şer’i siciline kaydedildikten sonra resmi nitelik kazanmış oluyordu. Nakibüleşraf kaymakamlarının atama mektuplarına bakıldığında sadece bir kazadaki sadat üzerine atanmadıkları ve daha çok birbirine yakın aynı bölgede bulunan birkaç yerleşim birimindeki seyyid ve şeriflerin üzerine birden atandıkları görülmektedir. Nakibüleşraf kaymakamları atanmış bulundukları kazalarda oturan seyyid ve şeriflere kimsenin dokunmaması, muaf oldukları örfi vergi talebinde bulunmaması, kendilerine hürmet edilmesi ve sair haklarının koruması hususunda vazifeliydiler. Ayrıca bu nakibüleşraf kaymakamlarının da kimseye seyyidlik işareti ve iznini vermemeleri; seyyidlik iddiasında bulunanların İstanbul’a (nakibüleşrafa) bildirmeleri ve bunlardan müteesseyidlere gereken cezanın verileceği bildiriliyordu. Nakibüleşraf kaymakamları gördükleri bu vazifelerin yanı sıra bulundukları kazalarda oldukça önemli bir toplumsal konumda yer alıyorlardı. Söz gelimi payitahta yazılan arz ve şikâyetlerde nakibüleşraf kaymakamlarının isim ve imzaları hemen hemen her zaman bulunmaktaydı; Ahmet Rifat, **Devhatü’n-Nukaba**, Hazırlayan Hasn Yüksel- M.Fatih Köksal, Sivas 1998, s.22;Yücel

Nedeni net olarak bilinmeyen bir sebepten dolayı, yöre halkından gelen ihbarlar neticesinde Sıbgatullah Efendi Temmuz-Ağustos 1815 (Şaban 1231) tarihinde görevinden alınarak yerine Mütevelli-zâde Mahmud Çelebi atanmıştır.¹⁹⁵ Mahmud Çelebi bir yıllık görevini yerine getirdikten sonra 1816 tarihinde bu görev tekrar Sıbgatullah Efendi'ye verilmiştir.¹⁹⁶ Sıbgatullah Efendi'nin bu görevinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı görev süresi bir yıl daha uzatılmıştır. Ancak Sıbgatullah Efendi'ye gönderilen belgede; bu ayrıcalıkla onun görevinde suistimal yapılmaması ve sadât-ı kiramdan herhangi bir hediye alınmaması gibi tenbihler yapılarak onun bu görevindeki başarısının devamı istenilmiştir.¹⁹⁷ Sıbgatullah Efendi bu görevini 1819 yılına kadar layıkıyla yapmıştır. ¹⁹⁸ Sıbgatullah Efendi'den sonra ailede etkili olan fertlere pek rastlanmamıştır. Böylece Altıparmak Müftüzadeler, Mütevelli-zâdeler, Hatip-zâdeler gibi Taki-zâdeler de Sıbgatullah Efendi'nin Nakibü'l-eşrâf kaim-makamlığı sayesinde 18.ve 19.yüzyılda Sivas'ın ileri gelen aileleri arasına girmeyi başarmışlardır.

Özkaya XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür Bakanlığı, Ankara 1985, s.228

¹⁹⁴ SŞS,10/14

¹⁹⁵ SŞS,10/ 56; Kıdvetü's sadatü'l-kiram, Mütevelli-zade es-seyyid Mahmud Çelebi dame şeref siyadete hu ba'de't-tahiyetü'l-vafiye inha olunur ki; Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeyli kazalarında sadt-ı kiramı âdem-i muhafaza ve seng-i müktedir ve siyanet üzere ehliyeti sikat-ı sahihatü'l-kelam kimesneler tarafımıza ihbar etmeleriyle iş bu bin iki yüz otuz bir senesi Şabanü'l-mu'azzamı guresinden merkum hicr olunup yerine gurre-i mezbureden cenabınızı kaim-makam senedleriyle müşeyyed ve izhar-ı alamet-i harda edenler men-ü def ve cenabınız dahi kimesneye alamet-i harda vaz'ından haşyet ve iddi'a-yı neseb-i siyadet edenleri tarafımıza havaleye mübaderet ile işbu emanet-i küberada kemal-i iffet ve istikamet..."

¹⁹⁶ SŞS,10/ 78; "...Sıbgatullah Efendi dameşeref-siyadeti ba'de't-tahiyetü'd-dafiye inha olunur ki Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeyli kazalarında sadat-ı kiram üzerlerine kaim-makam olan Mütevelli-zade Mahmud Çelebi bin iki yüz otuz iki senesi Seferü'l-hayr guresinden ibkasına ademü'l-nekabete mebni hicr olunub yerine gurre-i mezbureden cenabınızı kaim-makam nasb ve ta'yin etmişizdir..."

¹⁹⁷ SŞS,10/106

¹⁹⁸ SŞS,10/214; "...Kıdvetü's-sadatü'l-kiram Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeyli kazalarında kaim-makam olan eş-Şeyh es-Seyyid Sıbgatullah Efendi dame şeref-siyadete ba'de't-tahiyetü'd-dafiye inha olunur ki; ahali-yi kazaha-yı mezbur ile emir ve ülfet ve be-tahsis..."

e)- HANDAN-ZÂDELER

Ailenin Menşei ve İlk Zamanları

Âyân ailelerinden Handan-zâdelerin, menşeleri ve kökenlerinin kime dayandığı tam olarak bilinmemektedir. Aile hakkında bilinen tek bir gerçek var ki yapmış oldukları vakıf faaliyetleri ile Sivas bölgesinde 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19.yüzyılın başlarından itibaren kendilerinden söz ettirmişlerdir.¹⁹⁹ Aileye verilen isim hakkında ise şunları söyleyebiliriz: “Handan” tabirinin kelime olarak anlamı “gülen, gülücü, mesrur” manasına gelirken “zâde” kelimesi ise, oğul, doğmuş anlamına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleşiminden anladığımız kadarıyla aile fertlerinin güleç yüzlü olmasından dolayı Handan-zâdeler tabirinin kullanıldığını tahmin etmekteyiz.

Handan-zâdelerin Siyasi Faaliyetleri ve Ailenin İleri gelenleri

Ailenin siyasi faaliyetlerine baktığımızda ilk olarak ilmiye sınıfındaki kadrolar gözümüze çarpmaktadır. Aile fertleri genel itibarıyla müderrislik, mollalık gibi görevlere gelmiştir. Ailenin ilk tanınan isimlerinden Handan-zâde Abdülbaki Efendi ilk olarak müderrislik görevini yapmış daha sonra ise Üsküdar Mollalığı'na getirilmiştir. 1732 (1145) tarihinde ise vefat etmiştir.(Süreyya 1996: 103) Abdülbaki Efendi'nin kardeşi Handan-zade Yusuf Efendi ise 1733 yılında Kudüs mollalığına atanmıştır. Bu görevinden kısa bir süre sonra ise vefat etmiştir. (Süreyya 1996: 1692) Ailenin bölgesel kanadındaki en tanınmış ismi ise Handan-zâde El-Hac Mehmet Emin Ağa olmaktadır.²⁰⁰ Mehmet Emin Ağa Sivas'ta vakıf faaliyetleriyle tanınmış en önemli şahsiyetlerden bir tanesidir.²⁰¹

Handan-zâde El-Hac Mehmet Emin Ağa'nın Sivas'taki vakıf faaliyetlerinde en göze çarpanı bir cami, 11 karye ve bir mezranın vakfı olmaktadır. Özellikle

¹⁹⁹ SŞS, 5/ 119; 6/ 140; 8/ 6

²⁰⁰ SŞS, 5/119

²⁰¹ SŞS, 6/140

Mehmet Emin Ağa'nın Üryan-ı Zimmî mahallesinde bulunan Handan-zâde Mehmet Ağa mescidi zamanla yıpranmış ve ailenin kalan fertleri tarafından onarılmayınca, 1792 tarihinde Sivas Valisi Zaralı-zâde Receb Paşa tarafından hanımı adına onarılarak tekrar inşa edilmiştir. Bu camii daha sonra kaynaklarda Hanımın Camii²⁰² olarak geçmektedir. (Demirel 2000: 55) Handan-zade Mehmet Emin Ağa'dan sonra ailede etkili olan Abdullah Ağa vakıf faaliyetlerini devam ettirmiştir.²⁰³ Handan-zade Abdullah Ağa'nın ölümünden sonra ise bu faaliyetleri eşi Namiye binti El-hac Hüseyin devam ettirmiştir. Elde ettiğimiz belgelerde Namiya Hanım'ı bu dönemde vakıf kurucuları arasında görmekteyiz.²⁰⁴

²⁰² Bkz. Tez sonundaki Resimler Bölümündeki Hanımın Camii'ne.

²⁰³ SŞS, 8/16

²⁰⁴ SŞS, 8/16

III. BÖLÜM:

SİVAS'TAKİ ÂYÂN AİLELERİNİN SİYASİ, SOSYAL, EKONOMİK VE KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

1740- 1850 tarihinde Sivas'ın önde gelen âyân ailelerinin, siyasi hayatlarının yanı sıra sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetleri de bulunmaktadır ki, ailelerin bu yönleri onların dönemin şartları nezdinde hangi konumda olduğunu görmemiz açısından oldukça önemlidir. Siyasi hayatları sayesinde ailelerin sahip oldukları görevleri ve ileri geldikleri alanları (İdari, dini vb.) anlarken sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetleriyle de toplum içindeki yerlerini anlamaktayız. Özellikle sosyal ve kültürel alanda ailelerin halk için yaptıkları vakıf ve hayır faaliyetleri ailelerin günümüze kadar isimlerin gelişini sağladığı gibi bu konudaki hassasiyetlerini de görmemiz açısından oldukça önemlidir.

A)-SİYASİ VE İDARİ FAALİYETLERİ

1)Merkez ve Diğer Aileler İle Olan İlişkiler

Bu yüzyıldaki ailelerin siyasi ve idari etkinliklerine baktığımızda başta Zaralı-zâdeler, Kenan-zâdeler, Sarı-zâdeler vb. olmak üzere bir çok aile siyasi güçlerini ellerinde tutabilmek için kendi aralarında sürekli bir mücadeleye girmişlerdir. Bunlar içerisinde merkez tarafından resmi görevle görevlendirilmiş olanlar zamanla bölgedeki güç ve nüfuzlarını artırarak başta Sivas ve çevresi olmak üzere birçok bölgeye hâkim olmaya çalışmışlardır. Bu hâkimiyet idari ve dini olmak üzere iki alanda yoğunlaşmıştır. Bu hâkimiyet hareketinin ilki merkezi hükümet tarafından idari göreve getirilen Zaralı-zâdelerle başlamıştır.

Zaralı-zâde Osman Paşa döneminde elde edilen Erzurum Beylerbeyliği ve Anapoli muhafızlığı görevleri ailenin Bâb-ı âli nezdinde kabul gördüğünün göstergesidir. (Süreyya 1996: 1078) Yine bu dönemde (1734) Sivas bölgesinde ortaya çıkan eşkiyalık faaliyetlerinin bastırılmasında Osman Paşa'nın göstermiş

olduğu bu başarı ailenin geleceğini olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle Osman Paşa'nın oğulları Mehmet ve Feyzullah Paşa'nın ileride alacağı siyasi ve idari görevler bu başarının üzerine bina edilmiştir. Böylece Zaralı-zâdeler Sivas ve çevresinde ortaya âyân aileleri arasında yer alarak Sivas'ın en nüfuzlu ailesi olmuştur. (Ege 2006: 77)

Osman Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa Dönemi'nde merkezi hükümetle olan ilişkiler güçlenmiş ve Mehmet Paşa bu dönemde Sultanönü mutasarrıfı iken Sivas Beylerbeyiliği görevine getirilmiştir. (Süreyya 1996: 1078–536) Ancak daha sonra Mehmet Paşa'nın Amasya'ya ait olan vergileri toplayarak kendi şahsi işlerine harcaması merkezi hükümetle arasını bozmuş ve Padişah tarafından gönderilen bir fermanla uyarıldığı halde bu tür olaylara devam etmesi neticesinde merkezi hükümet ince bir siyasetle Mehmet Paşa'yı Sivas Valiliğinden alarak yerine Trabzon valisi İbrahim Paşa'yı atamıştır. (Ege 2006: 78) Bu arada yeni valinin görev yerine gelmesine dek Kenan-zâde Mehmet Seyyid Bey mütesellim olarak atanmıştır.

Ayrıca merkezi hükümet bu olayla Zaralı- zâdelerin bölgedeki etkinliğini kırmaya çalışmıştır. Daha sonra affedilen Mehmet Paşa Anadolu eyaletine tevcih edilmiş ancak burada yine zimmetine para geçirmesinden dolayı merkezi hükümet tarafından idamına karar verilmiştir. Mehmet Paşa'nın ölümünden sonra ailenin siyasi ve idari alandaki en önemli etkinliğini Feyzullah Paşa üstlenmiştir. Feyzullah Paşa abisinin yaptığı hatalara düşmemek amacıyla merkezi hükümetle dostane ilişkiler içine girmiş ve merkezden gönderilen tüm emirlere harfiyen riyakat etmiştir. Feyzullah Paşa'nın siyasal alanda göstermiş olduğu bu bağlılık idari alandaki başarılarıyla (eşkiya te'dibi vb.) taşlanmıştır. Böylece uzun süre devletle ilişkilerini iyi bir şekilde sürdürmüştür. (Ege 2006: 84–85)

Ancak daha sonra Feyzullah Paşa'nın Sivas ve çevresinde gücünün artması Babı-Âli'yi harekete geçirmiş ve Feyzullah Paşa'yı Diyarbakır Valiliği'ne atamıştır. (1761) (Süreyya 1996: 37) Ondan boşalan Sivas valiliği bölgede en güçlü rakibi olan Çapanoğlu Ahmet Ağa'ya tevcih edilmiştir. Çapanoğlu Ahmet Ağa ise başarılarının vermiş olduğu cesaretle merkezi hükümete baş kaldırmış bunun üzerine devlet âyânı

âyâna kırdırma politikasıyla Feyzullah Paşa'yı tekrar Sivas Valiliğine getirerek Ahmet Paşa'nın idamını istemiştir.(1765) (Ege 2006: 78)

Merkezi hükümet yine bu dönemde baş gösteren kürt aşiretlerine karşı amansız bir mücadele başlatmıştır. Bu gibi durumlarda merkezi hükümetin Feyzullah Paşa'dan yararlanması onun nüfuzunun artmasına sebep olmuştur. Öyleki Paşa'nın kapı halkından bazı kimseler mevkilerini zaman zaman kötüye kullanmıştır. Örneğin Feyzullah Paşa'nın bölük başısı Halil, eşkiya ile iş birliği yapmaktadır. Hacı Halil "Baradalı veya Bazari çırağı" namıyla tanınmaktadır. Özellikle bu kişinin Alacahan'dan geçmekte olan Tokat kervanını soyması yine Cerrahoğlu Deli Veli, Kadı Çırağı, Kelbanlu aşiretlerinden Ali Bey, Mandalu cemaatinden Tabur Bozan, Larlanlı Mustafa Kethüda, Umranlı, Hecebanlı, Keleşorlu aşiretlerine mensup kişilerle birleşerek Divriği'yi talan etmesi merkezi hükümet tarafından Feyzullah Paşa'ya ihtarların ve tenbihlerin peşpeşe gelmesine sebep olmuştur. (Ege 2006: 87) Akabinde ise Feyzullah Paşa'nın elinden vezirliği alınarak Dimetoka'da oturması emredilmiştir.

Zaralı-zâde ailesinin siyasi ve idari etkinliklerinin Feyzullah Paşa'dan sonra durgunlaştığı görülmektedir. Zira Mehmet Bey'in oğlu Ali Bey kapucubaşı rütbesiyle Sivas mütesellimi olmuş ve bundan başka hiçbir göreve getirilmemiştir. (Savaş 1993: 94) Ali Bey'in bu göreve getirilmesindeki ana etken ise Çapan-zâdelerin merkezi hükümetle çekişmesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Çapan-zâde Mustafa Bey 1769 yılında kardeşi Selim Bey'i Sivas mütesellimi olarak tayin ettirmesi akabinde ise Selim Bey'in Üsküdar'daki bir yağmalama hadisesine karıştığı iddiası neticesinde 1770 yılında bu göreve Ali Bey atanmıştır. Ali Bey ailenin daha evvelki sağlamış olduğu nüfuzu politik güce dönüştürmeyi başaramamıştır. (Ege 2006: 92-93)

Aile Abdullah Paşa döneminde siyasi ve idari alandaki etkinliklerine bir ivme kazandırarak eski güçlerini yakalama yolunda önemli başarılar sergilemiştir. Bu dönemde Abdullah Paşa miri süvari asker tahririnde görev yapmıştır. Bu sırada Rusya'nın Kırım'a saldırmasıyla Çorum mutasarrıfı Zaralı- zâde mirimiran Abdullah

Paşa beşyüz nefer süvari tahririne memur olmuştur. Görüldüğü üzere Bab-ı Âli ailenin yerel gücünü askeri ve ekonomik alanda kullanmıştır. Daha sonraki dönemde ise Abdullah Paşa'nın merkezi hükümetle arası bilinmeyen bir sebepten dolayı bozulmuş ve mal varlığına el konulmuştur. Abdullah Paşa'dan sonra ise ailede en etkili fert Recep Paşa olmuştur. Recep Paşa ilk olarak Sivas mütesellimliği görevini ifa etmiştir. Recep Paşa bölgede baş gösteren eşkiyalık faaliyetlerine karşı büyük bir başarı göstermiştir. Özellikle Rışvan aşiretlerinin Sivas, Tokat arası ve Deliktaş denilen mevkide baş gösteren eşkiyalık faaliyetlerine karşı göstermiş olduğu başarı göz ardı edilemez. (Ege 2006: 96)

Hükümetin gerileme döneminden itibaren âyânlardan askeri alanda yardım talebinde bulunmuş olduğu görülmektedir. Bu beyanda Zaralı-zâdelerden de asker talep edilmiştir. Ayrıca savaş yıllarına ait bazı vesikalarda Recep Paşa'dan ordunun yiyecek ihtiyacını temin için Karayaka kazası hissesine düşen 1280 İstanbul kilesi buğday ve 678 İstanbul kilesi arpanın mübaya edilmesi gibi hizmetlerin istenildiği görülmektedir. Yine aynı aileden Lütfulah Paşa da çeşitli siyasi ve idari görevlere gelerek ailenin etkinliğini 1830'lara kadar sürdürmüştür. (Ege 2006: 103–104)

Sivas'ta etkili olan bir diğer aile ise, Selmanoğulları olmaktadır. XVIII. yüzyıla damgasını vuran ailenin siyasi ve idari alandaki en önemli ferdi Seyyid Mehmet Ağa olmuştur. Seyyid Mehmet Ağa haseki iken 1717 yılında bostancıbaşı olmuştur. (Süreyya 1996: 944) Onun bu göreve gelmesiyle birlikte ailenin diğer fertleri de siyasi ve idari alanda birçok görevi elde etmiştir. Özellikle kardeşi Seyyid Mehmed Paşa Sivas'ta nalbant iken birdenbire Sivas defterdar kethüdası olarak atanmıştır. Daha sonra ise Mehmed Paşa Sivas Beylerbeyi görevine getirilmiş ancak burada halka kötü davrandığından dolayı idamına karar verilmiştir. (Süreyya 1996: 1032)

Bostancıbaşı Mehmed Ağa sayesinde büyük kardeşi İbrahim Efendi de mehter iken hâcegan olmuş ve cizye muhasebeciliği görevine kadar yükselmiştir. Böylece Mehmet Ağa'nın siyasi alandaki etkinliği ailenin diğer fertlerinin de çeşitli görevlere gelmesini sağlamıştır. Mehmet Ağa'nın diğer oğlu Süleyman Paşa

döneminde ise aile gerek siyasi gerekse idari alanda giderek büyümüştür. Özellikle bu dönemde Süleyman Paşa'nın Edirne Bostanbaşıcılığı, Hotin Muhafızlığı, Bosna Valiliği vb. gibi görevlere gelmesi bunun göstergelerindendir. (Süreyya 1996: 1547) Ailenin siyasi alandaki bu etkinlikleri 1840'a kadar devam etmiştir.

Sivas'ın nüfuzlu ailelerinden olan Kenan-zâdelerin siyasi ve idari etkinliklerinin ilki mütesellimlik görevi olmaktadır. Aile fertleri mütesellimlik görevinden başka bazarbaşılık, kethüdayerlik, valilik vb. gibi görevleri ellerinde tutmuşlardır. Ailenin önemli fertlerinden Ahmet Ağa mütesellimlik görevinden sonra Sivas Valiliği görevine getirilmiştir.²⁰⁵ Kenan-zâdeler genellikle merkezi hükümet tarafından bölgenin önemli bir âyân ailesi olan Zaralı-zâdelere karşı alternatif güç olarak kullanılmıştır. Bu durum ise ailelerin birbiri ile çatışmasına neden olmuştur. Özellikle Kenan-zâdeler ile Zaralı-zâdeler arasındaki rekabet ve çekişmenin en üst düzeye çıkması Feyzullah Ağa döneminde olmuştur. Kenan-zâde Feyzullah Ağa 1790 tarihinde Sivas Eyaleti sabık ser-askeri Karahisari Ahmet Paşa tarafından mütesellimlik görevinden alınmış, yerine Recep Paşa getirilmiştir.²⁰⁶ Ancak Feyzullah Ağa bu görevinde çok kalmadan vergi tahsilindeki başarısızlığı yüzünden görevinden alınmıştır.²⁰⁷

Bu gibi durumlarda devletin asıl amacı; vergilerin düzenli bir şekilde toplanması olup bu konuda yetersiz davranan kişilerin ise görevlerinden alınarak yerlerine başka ailelerden görevlerini hakkıyla icra edebilecek kişilerin getirilmesidir. Ayrıca ekonomik olarak birbirleriyle sürekli mücadele içinde olmaları bu ailelerin birbirlerine karşı kullanılmasını da gerekli kılmıştır. Yine Feyzullah Ağa'dan sonra aile etkili olan Ahmet Ağa döneminde aile ile merkezi hükümet arasındaki ilişkiler daha da sertleşmiştir. Özellikle bu dönemde Kenan-zâde Ahmet Ağa merkezi hükümeti oldukça uğraştıracak bir harekete girişmiş (Sivas mültezimlerinden Mehmet Beyin malına zorla el koyarak öldürmesi) ve Sivas dâhilinde büyük bir isyan çıkarmıştır. Ahmet Ağa bu isyan sırasında yanına Sivas'ın ileri gelen

²⁰⁵ SŞS, 2/115; 5/112; 6/22.

²⁰⁶ SŞS, 5/43

²⁰⁷ SŞS, 3/112

ailelerinden Mütevellî-zâde Mahmut Ağa'yı da çekmeyi başarmıştır. Ayrıca halkı da merkezi hükümete karşı kıskırtmıştır. Merkezi hükümet ise bu durum karşısında bölgenin diğer bir önemli ailesi olan Zaralı-zâdeleri kullanarak isyanı bastırmıştır. Görüldüğü üzere Bab-ı Âli, Kenan-zâdelerin siyasi, idari alandaki eksikliklerini ve görevlerini kötüye kullanma gibi durumlarını hissettiği anda hemen bölgedeki rakibi olan Zaralı-zâdeleri devreye sokmuştur. Devletin bundaki amacı görevini kaybeden ailenin tekrar göreve gelebilmesi için merkezi hükümetle iyi geçinmesi gerektiği düşüncesini ailede uyandırmaya çalışmasıdır. (Ege 2008: 459–460)

XVIII ve XIX. yüzyılın önemli ailelerinden bir diğeri ise Sarı-zâdeler olmaktadır. Ailenin siyasi ve idari alandaki en büyük etkinliği Mehmet Paşa döneminde yaşanmıştır. Mehmet Paşa'nın siyasi ve askeri alandaki başarısı merkezi hükümet tarafından takdire şayan görülmüştür. Özellikle Sivas Alaybeyi iken bölgede baş gösteren eşkiyaların te'dibi hizmetinde bulunmuş ve bu dönemde ahaliye rahat vermeyen kötülük işleyen Kadioğlu gibi şakileri yakalama başarısını sergilediğinden dolayı Padişah tarafından Beylerbeyi (Mirimiranlık) rütbesiyle şereflendirilmiştir. (Süreyya 1996: 1069)

Mehmet Paşa, merkezden almış olduğu emirleri hemen yerine getirerek devlet kademesinde takdir toplayan nadir âyân ailelerinden bir tanesi olmaktadır. Bu başarılarından dolayı Mehmet Paşa'ya zor mevkilerin görevleri verilmiştir. Özellikle bu dönemde Sivas ve çevresinde ortaya çıkan birçok eşkiyalık faaliyetinin bastırılması görevini en iyi bir şekilde yerine getirmiştir. Bundan dolayı da devlet nezdinde büyük bir itibara sahip olmuştur. Mehmet Paşa'nın bu başarılarından dolayı, oğlu Mehmet Emin Bey'e 13 yaşında olmasına rağmen Sivas Alaybeyliği görevi verilmiştir.²⁰⁸ Ancak Mehmet Emin Bey babasının göstermiş olduğu siyasi ve idari başarıları sergileyememiştir. Bundan dolayı da idam edilmiştir. (Cevdet Paşa 1993: 562)

²⁰⁸ ŞŞS,1/204; Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, (Sadeleştiren Dünder Günday), II, İstanbul 1993, s.562.

Mütevelli-zâdeler’de ise, merkezle olan ilişkiler, aile fertlerine göre değişiklik göstermiştir. Özellikle ailenin önemli fertlerinden olan Seyyid Osman Efendi döneminde merkezi hükümetle iyi ilişkiler hâkim iken, bu süreç Mahmud Ağa döneminde bozulmuştur. Mütevelli-zâde Seyyid Osman Efendi ilk olarak mollalık ve müderrislik görevinde bulunmuştur. Daha sonra halk arasında sözü geçen saygılı ve güvenilir bir kimse olmasından dolayı, Sivas ve Han-ı Cedid ve Yıldızeli ve İlbeyli kazalarına vekil naib olarak ka’im-makam göreviyle atanmıştır.²⁰⁹ Osman Efendi bu göreve vekil olarak atanmasına rağmen göstermiş olduğu başarı, onun bu göreve daimi olarak atanmasını sağlamıştır.²¹⁰ Osman Efendi’nin kendinden önce atanmış ka’im-makamların yapmış olduğu usulsüzlüklerden kaçınmış olması nedeniyle aynı görevi dört kez uhdesinde bulundurmıştır.²¹¹ Ailenin siyasi kanatta merkezi hükümeti en çok uğraştıran fertlerinden biri Mahmut Ağa’dır.

Mahmut Ağa bu dönemde Kenan-zâde Ahmet Ağa ile birlikte 1817 tarihinde yiyeceklerin fiyatlarının artmasını sebep göstererek Sivas’ta bulunan ocaklılarını ayaklandırmış ve büyük isyan çıkarmıştır. Bundan dolayıda Mahmut Ağa döneminde merkezi hükümetle olan iyi ilişkiler bozulmuştur. Ancak bu süreç çok uzun sürmeden Mahmut Ağa affedilmiştir. Bunun sebebi ailenin gerek halk nazarında gerekse devlet nazarında göstermiş oldukları olumlu etkilerden kaynaklanmaktadır. Hatta Mahmut Ağa’nın Tanzimanttan sonra Evkaf Komisyonu ve Tahrir Komisyonu üyeliklerinde bulunması bunu kanıtlamaktadır.²¹²

Tarikat erbabı olan Hatip-zâdeler ise Sivas’ta dini alanda almış olduğu görevlerle kendilerinden söz ettirmişlerdir. Bunun dışında aile fertlerinden bir kısmı da şiir ile ilgilenmişlerdir. Aile daha çok müftülük, müderrislik, naiblik vb. görevleri elinde tutmuş bu konuda Altıparmak Müfti- zâdeler ile sürekli bir mücadeleye girmişlerdir. Bu görevden başka mütesellimlik, kethüdayerlik, ka’im-makamlık (naib) gibi görevleri ellerinde tutmuşlardır.²¹³ Özellikle Sivas mütesellimi Hatip-zâde

²⁰⁹ SŞS, 1/327

²¹⁰ SŞS, 3/79

²¹¹ SŞS, 3/79, 150, 206

²¹² **Salname-i Vilayeti Sivas**,1300/62, 1302/345,1304/66.

²¹³ SŞS,3/166,218,225

Ali Ağa döneminde merkez tarafından 1790 yılında gönderilen fermanla orduyu hümayuna asker gönderilmesi emredilmiş ancak Ali Ağa bu görevi yerine getirememiştir.²¹⁴ Ali Ağa'nın bu görevindeki ihmalkârlığı merkezi hükümet tarafından affedilmemiş ve Maraş'a sürgüne gönderilmemiştir.²¹⁵ Ancak Ali Ağa sürgün hayatından bir yıl sonra hatasını anladığından dolayı affedilmiştir.²¹⁶ Hatip-zâde ailesinin hemen hepsi ile devlet iyi ilişkiler kurarken bir tek Ali Ağa ile ters düşmüştür. Ailenin merkezi hükümet dışında diğer aileler ile olan ilişkileri ise bir uyum içindedir.

Sivas bölgesinde hâkim olan ailelerden Müfti-zâdeler ise daha çok Müftilik görevini bünyelerinde bulundurmuş ve bu konuda sürekli Hatip-zâdeler ile mücadele içine girmişlerdir.²¹⁷ Bu iki aile siyasi ve idari etkinliklerini tamamen bu konu üzerine yoğunlaştırmıştır. Taki-zâdeler ise Nakibü'l-eşrâf kaim-makamlığı gibi idari görevleri ellerinde tutmuşlardır. Ailenin tüm siyasi ve idari etkinlikleri bu alanda olmuştur.²¹⁸ Sivas'taki bu büyük ailelerin yanında ayrıca Handan-zâdeler, Yörük-zâdeler, Himmet-zâdeler gibi aileler de diğer âyân aileleri kadar olmsa da siyasi ve idari alanda bir çok görev almışlardır. Handan-zâdeler, daha çok ilmi sınıftaki kadrolarıyla (Müderreslik, Mollalık vb.) siyasi ve idari alandaki etkinliklerini sürdürmüşlerdir. (Süreyya 1996: 1692) Himmet-zâdeler ise, Sivas mütesellimliği, Valiliği gibi görevleri icra ederken Yörük-zâdeler de kethüdayerlik gibi görevlerde bulunmuşlardır.²¹⁹ Bu üç aile etkin oldukları dönemlerde çok büyük bir siyasi ve idari etkinlik gösterememişlerdir.

2)-Ailelerin Toplumla Olan İlişkileri

Taşradaki Osmanlı devlet yönetiminin âdem-i merkeziyetçi bir sisteme dönüşmesinin şehir boyutunu ilgilendiren en önemli uzantısı, kentlerde yerel kökenli ve nüfuzlu ailelere mensup kişilerin ya da bir başka deyişle şehir eşrafının siyasi ve

²¹⁴ ŞŞS, 5/26

²¹⁵ ŞŞS, 5/26; Ayrıca Bkz. Tablo 6 ve 7'e

²¹⁶ ŞŞS, 5/56

²¹⁷ ŞŞS,4/61,76,91

²¹⁸ ŞŞS,10/14,56,106,204

²¹⁹ ŞŞS,10/ 21,62,76,131.

idari yapı içerisinde eskisinden daha çok etkin konuma erişmesidir. Bu durum ise onlara toplumla olan ilişkilerinde büyük bir hareket serbestisi sağlamıştır. XVIII. yüzyıla kadar merkezden taşraya gönderilen kişilerin sirkülasyonunun önceki dönemlere nazaran önemli ölçüde yavaşlaması âyân ailelerinin halkla olan ilişkilerinde büyük değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum ise merkezi hükümetin taşradaki etkisini ve otoritesini istemeyerek de olsa âyânlara vermesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti’ndeki otoritenin merkezden kenara kayması, feodalaşmanın bir sinyali olarak da değerlendirilebilir. Toplum ile devlet arasında bir sınıf olarak ortaya çıkma izlenimi veren âyânların bu konudaki hüviyetlerini ele geçirmek amacıyla, devlete yardımcı olma izlenimi vererek halk üzerindeki güçlerini artırmalarına bağlamak da mümkündür. Âyânlar, elde ettikleri güç ve kudret sayesinde önce halka, sonrada hükümete karşı keyfi davranışlar içinde bulunmuşlardır. (Ege 2006: 114–115)

Genel olarak ailelerin toplumla olan ilişkileri siyasi, kültürel, ekonomik, idari, zulüm ve baskı olmak üzere çeşitli alanlarda yoğunlaşmıştır. Aynı yörenin insanları olmalarına rağmen bu ailelerin birçoğunun devlette siyasi görev almaları hasebiyle kimi zaman topluma karşı devletin sıcak yüzünü gösterirken kimi zamanda devletin soğuk ve sert yüzünü göstermişlerdir. Bu konuda bazen aşırıya kaçtıkları da gözlenilmiştir. Örneğin; Sivas’ın ileri gelen ailelerinden Selmanoğullarından Seyyid Mehmet Paşa Sivas’ta nalbant iken kardeşinin yardımıyla önce Sivas defterdar kethüdası görevine getirilmiş akabinde de Sivas Beylerbeyi olmuştur. (1719) Seyyid Mehmet Paşa bu göreve gelir gelmez halka karşı büyük zulüm ve baskılar yapmış ve akabinde de halktan aldığı tepkiler neticesinde merkezi hükümet tarafından idam edilmiştir.²²⁰ (Süreyya 1996: 1032)

Bu ve buna benzer topluma karşı yapılan sert davranışlar olsa da toplum için faydalı hareketlerde de bulunulmuştur. Özellikle bölgede baş gösteren ve halkın korkulu rüyası olan eşkiyalık faaliyetelerini bastırmada göstermiş oldukları başarılar sayesinde halkın takdirini aldıkları da bilinmektedir. Bu konuda Zaralı-zâdeler’den

²²⁰ Bkz. Tablo 6 ve 7’e

Feyzullah Paşa, 1758 (1172) yılında Erzurum tarafından Sivas'a yönelen çok sayıda levendat eşkıyasının Kangal ve Zara arasında bulunan Karaçayır mevkiinde konaklamaları üzerine Sivas Beylerbeyinin bu eşkıyaları etkisiz hale getirmede yetersiz kalması sonucunda, Feyzullah Paşa'dan olaya müdahalesi istenmiş ve Paşa çok kısa sürede eşkıyaları etkisiz hale getirmiştir.

Yine Sarı-zâdeler'den Mehmet Paşa, Sivas Alaybeyi iken bölgede baş gösteren eşkıyaların te'dibi hizmetinde bulunmuş ve bu dönemde ahaliye rahat vermeyen kötülük işleyen Kadioğlu gibi şakileri yakalama başarısını sergilediğinden dolayı Padişahlık tarafından Beylerbeyi (Mirimiranlık) rütbesiyle şereflendirilmiştir. (Süreyya 1996: 1069) Ailelerin toplumla olan ilişkileri sadece eşkiya te'dibi ile kalmamış ayrıca vergilerin tahsili gibi konularda da halk ile iç içe olduklarını görmekteyiz. Mütevellî-zâdeler, Taki-zâdeler, Hatib-zâdeler ve Müftü-zâdeler gibi ailelerin ise genellikle dini alandaki görevlere geldiklerinden dolayı halk ile iç içe olduklarını görmekteyiz. Bu aile fertleri imamlık, hatiplik, müftülük gibi görevleri icra ettiklerinden dolayı diğer ailelere nazaran daha çok halk ile iç içe olmuşlardır.²²¹ Bunun dışında yapmış oldukları vakıf faaliyetleri ile de halkın dar günlerinde yardımda bulunmuşlardır.

Ayrıca bu aileler başta nakibü'l eşrâf kai'm-makamlığı²²² olmak üzere müftülük, imamlık, müderrislik, mollalık vb. gibi görevleri uhdelelerinde bulundurmalarından dolayı toplumla bütünleşmişlerdir. Örneğin; Mütevellî-zâde El-Hac Abdullah Efendi'nin Tokmak Kapı mahallesinde kıymış olduğu nikâhlarlar sayesinde halktan biri olmuştur.²²³ Görüldüğü üzere 18. ve 19. yüzyılda Sivas'ın ileri gelen ailelerinden dini göreve sahip olan aileler halk ile daha çok kaynaşmışken, idari grub da yer alan ailelerle toplum arasında bir mesafe bulunmuştur.

²²¹ SSS, 3/56, 113, 182; SSS, 4/61, 76, 91; SSS, 10/ 14

²²² SSS,10/14,115; SSS,13/20

²²³ SSS,10/117; “Ba'is-i nem”ıka-i huruf budur ki, Bin iki yüz otuz bir senesinde mah-ı şaban-ı şerifin guresinde bir sene tamamına değin bâ-berât-ı şerif-i âlişan ile mutasarrıf olduğumuz Tokmak Kapı mahallesiiimametine mutasarrıf olduğumuz hasebiyle mahalle-i merkumede bir sene tamamına değin her ne kadar nikah zuhur ider ise tamamen Mütevellî-zade El Hac Abdullah Efendi'ye virilmek üzere kavil olunup mezkur El-Hac Abdullah Efendi tarafımızdan imam nasb ve ta'yin olunmuştur. Taraflarınızdan ve taraf-ı aherden bir kimesne mani ve müdahale olunmaya...”

Bu dönemdeki diğer bir önemli olay ise zimmete para geçirme hadisesidir. Ailelerden başta Zaralı-zâdeler olmak üzere Kenan-zâdeler ve Mütevellî-zâdeler zimmete para geçirme hadisesinden dolayı çeşitli cezalara cıptırılmıştır. Özellikle Zaralı-zâdelerden Mehmet Paşa'nın Amasya'ya ait olan vergileri zimmetine geçirmesi; Recep Paşa'nın uhdesinde olan mukatalardan Hazine-i âmireye göndermekle yükümlü olduğu halde bu parayı göndemeyerek zimmetine geçirmesi; Lütfullah Paşa'nın ordunun zahiresi için gerekli olan 5000 gurusu kendi zimmetine geçirmesi yine Kenan-zâdelerden Ahmet Ağa'nın Sivas Mültezimlerinden Mehmet Bey'in malına zorla el koyması nedeninden dolayı çeşitli cezalara cıptırılmışlardır.²²⁴ Ayrıca Mütevellî-zâdelerden Osman Bey de aynı suçtan yargılanmıştır. Es-Seyyid Osman Bey'in suçlandığı belgede olay şu şekilde geçmektedir. Sivas'ın Şeyh Çoban Mahallesinde oturan Seyyid Halil bin Ali'nin Mütevellî-zade Es-Seyyid Osman Bey'e 566 gurus para verdiğini ancak daha sonra bu parayı kendisine vermeyerek zimmetinde tuttuğunu iddia ederek kadıya bildirmiştir. Ancak Mütevellî-zâde Es-Seyyid Osman Bey ise 436 gurusunu ödediğini ve geriye 130 gurus borcu kaldığını ileri sürse de kadı tarafından yapılan incelemede Es-Seyyid Osman Bey'in suçlu olduğuna ve zimmetine para geçirdiğine karar verilmiştir.²²⁵

Tüm bu bilgiler neticesinde, ailelerin gerek merkezi hükümetle olan ilişkilerine gerekse toplumla olan ilişkilerine genel çerçevede baktığımızda; bu ilişkilerin aile fertlerine göre değişiklik gösterdiğini görmekteyiz. Özellikle aile fertlerinden merkezi hükümete karşı çıkan (isyan çıkaranlar), halka zulüm ve baskı yapanlar, zimmete para geçirenler devlet tarafından çeşitli cezalarla cezalandırılmıştır. Bu ailelerden; Zaralı-zâdelerin 3 sürgün, 3 idamı; Mütevellî-zâdelerin 1 sürgün, 1 idamı; Kenan-zâdelerin 2 sürgünü; Hatib-zâdelerin 1 sürgünü; Müftü-zâdelerin 1 sürgünü; Sarı-zâdelerin 1 idamı; Selmanoğullarının 2 idamı; Sarı-

²²⁴ Bkz. Tablo 6 ve 7'e

²²⁵ SŞS,6/52-53

zâdelerin 1 idamı olmak üzere toplamda 8 sürgün, 7 idam olmak kaydıyla merkezi hükümet taşradaki aileleri düzene sokmaya çalışmıştır.²²⁶

Tablo VI: Ailelerin Almış Oldukları Sürgünler

Aileler	Aile Fertleri	Sürgün Yeri	Sürgün Tarihi
Zaralı-zâdeler	Lütfullah Paşa	Rodos	1814
Zaralı- zâdeler	Feyzullah Ağa	Ayıntab	1791
Zaralı- zâdeler	Recep Paşa	-----	1786
Kenan- zâdeler	Ahmet Ağa	Kelkiras	1782
Mütevelli- zâdeler	Mahmut Ağa	Kıbrıs	1718
Kenan- zâdeler	Ahmet Ağa	Rodos	1718
Hatib- zâdeler	Ali Ağa	Maraş	1791
Müftü- zâdeler	Hüseyin Efendi	Kayseri	1804

Tablo VII: Ailelerin Almış Oldukları İdamlar

Aileler	Aile Fertleri	Cezalar	Ceza Tarihi
Sarı- zâdeler	M. Emin Bey	İdam	-
Mütevelli- zâdeler	Mahmut Ağa	İdam	1719
Selmanoğulları	Mehmet Ağa	İdam	1719
Selmanoğulları	Seyyid Muhammed Paşa	İdam	1721
Zaralı- zâdeler	Feyzullah Ağa	İdam	1805
Zaralı- zâdeler	Lütfullah Paşa	İdam	1799
Zaralı- zâdeler	Mehmet Paşa	İdam	1751

²²⁶ Bkz. Tablo 7 ve 8'e

B)-SOSYAL HAYATLARI

İncelemiş olduğumuz ailelerin sosyal etkinliklerine baktığımızda; Ailelerin çocuk sayıları ve eşleri, oturdukları konakların ve evlerin yapıları yine oturdukları mahallenin konumu ve komşulukları, giyim kuşamları, ziynet eşyaları, evlerinde bulunan sergiler ve mobilya eşyalarının çeşitliliği ve değerleri, toplumla olan ilişkileri, bunun yanında merkeze karşı tutumları gibi konuları görmekteyiz. Bu bölümde bunları detaylı olarak ele alacağız.

1)-Evlilikleri ve Çocuk Sayıları

Aile, evlilik neticesinde ortaya çıkan ve akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanan fertlerin oluşturduğu bir kurumdur. (Aydın 1989: 196) Bütün milletlerin çekirdeğini oluşturan bu kurum, toplumun ihyasına ve çöküşüne de sebep olacak bir düzeydedir. Bunun için tarihte bu kutsal kurumun önemini vurgulayan ifadeler yer almıştır. Osmanlı devletinin kuruluş dönemi tarihçisi olan Âşıkpaşazâde, aile kurumunun değerini şu sözlerle ifade etmektedir. **“Bu âlemde maksut olan birkaç şeydir: Oğul evlendirmek, kız çıkarmak ve dünyadan ahirete iman ile gitmek.”** (Atsız 1970: 15) Yine Bahaaddin Ögel hocamız ise; **“Gök kubbesi devletin, çadır ise ailenin birer örtüsü ve kubbesi idi. Gök altında devlet, çadır kubbesi altında ise aile düzeni yer almaktadır”** ifadesiyle vurgulamıştır. Bu sebeple eski Türklerde devlet düzeni ile aile düzeni arasındaki benzerlik çok canlı olmuştur. (Ögel 1971: 137)

Toplumun siyasi, sosyal ve hukuki durumunu anlamak için önce o toplumun küçük bir nüvesi olan aileye bakmak gerekmektedir. Küçük bir aileyi incelemek aslında o topluluğu incelemek demektir. Çünkü toplulukları aileler meydana getirmektedir. Başka bir ifadeyle aile, topluluğun en üst kademesinin başında bulunan devletin küçük bir modelidir.

Aileyi oluşturan en önemli adım ise evliliktir. Evlilik, bütün toplumlarda görülen çok eski bir olgudur. Bazı toplumlarda tek eşle evlilik görülürken, bazılarında ise birden fazla eşle evliliklere rastlanılmaktadır. (Demirel-Gülbüz 1991:

102) İslam dini, evlilik konusunda bir açıklık getirerek, bazı şartlar dâhilinde dörde kadar evliliğe izin vermiştir. Bunun içinde Müslüman toplumlarda sınırsız sayıda evlilik diye bir bahis yoktur.²²⁷ Bu sebeple çeşitli Müslüman toplumlarında dört kadına kadar aynı anda yapılan evliliklere rastlanılmaktadır. Bu husus Osmanlı toplumu içinde geçerlidir. Ancak Osmanlı devletinde çok eşlilik aşırı bir şekilde yaygın olmamıştır. Bunun yerine tek eşli evliliğe teşvik eden çeşitli tabirlerde, dönemin âlimleri tarafından zikredilmiştir. Özellikle Osmanlı devletinin klasik dönem âlimlerinden Kınalızâde Ali Çelebi çok eşlilik konusunda şunları söylemiştir: **“Erkek, ilk eşiyle yetinip, üzerine başka kadın ve cariye almamalıdır”, “Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can olmadığı gibi, iki eve de bir erkek yakışmaz”** şeklinde tek eşliliği savunmaktadır. (Öztürk 1991: 98-132)²²⁸

Biz de yapmış olduğumuz incelemede Sivas’ın 18. ve 19.yüzyılda ileri gelen ailelerin eş sayını inceledik. İncelemiş olduğumuz 15 aile’nin eş durumuna baktığımızda; genel itibariyle tek eşlilik hâkim olsa da, bazı ailelerde bu durum çeşitli nedenlerden dolayı aşılmıştır. Ancak bu evlilikler ikiye geçmemiştir. Burada dikkat etmemiz gereken husus bu aile fertlerinin neden genel yapının dışına çıkmasıdır.

Bu hususta, Sivas’ın ileri gelen ailelerinden Hatib-zâdelere baktığımızda aile fertlerinden İbrahim Ağa tek eşli bir evlilik yaparken²²⁹ kardeşi Ali Ağa çok eşli bir evliliği tercih etmiştir.²³⁰ Ali Ağa’nın bu şekilde bir evlilik yapmasının sebebi ise terekesinden anlaşıldığı üzere çocuğu olmamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle ilk eşi Hatice binti Hasan’dan çocuğu olmayan Ali Ağa bu sefer Rukiye binti

²²⁷ **Kur’an Kerimde Nisa Süresinde** bu konu hakkında şunlar zikredilmektedir; “Eğer yetim (kız)lar konusunda adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız bu durumda size helal olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Şayet (yine de) adalet yapamayacağınızdan korkarsanız, o zaman bir (eş) ya da sağ ellerinizin mâlik olduğu (cariye) ile (yetinin).Bun sapmamanıza daha yakındır.”

²²⁸ Kınalızâde Ali Çelebi’nin üç ciltlik Ahlâk-ı Alâî adlı eserinin ikinci cildi aile konusuna ayrılmıştır. İlm-i Tedbir-i Menzil adını taşıyan bu eserde özellikle aile ve çocukların terbiyesi, aile bireylerinin birbirlerine karşı hak ve ödevleri ile aileyi bir arada tutan sevgi ve saygı bağları üzerinde durulmuştur.

²²⁹ SŞS,5/280

²³⁰ SŞS,5/282; “...Medine-i Sivas Mahallatından Paşa Bey mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem fevt olan Hatibzade Es-Seyyid Ali Ağa’nın veraseti zevceleri Hatice binti Hasan ve Rukiye binti Hüseyine...”

Hüseyin ile evlenmiştir.²³¹ Ancak Ali Ağanın bu evliliğinden de herhangi bir çocuk sahibi olamadığını görmekteyiz.²³² Yine bu duruma benzer bir durum ise Mütevellî-zâdelerde görülmüştür. Aile fertlerinden Mütevellî-zâde Mehmet Nuri Efendi ilk eşinin çocuğu olmadığından kendi ailesine eş değer bir âyân ailesi olan Yırtlazzâdelerden Hayriye Hanımla evlenmiştir. Aynı aileden Mütevellî-zâde Abdu'l-vehhab Ağa bin İbrahim Ağa ise eşinin (Salime Hatun) ölmesinden dolayı Nafize Hatun ile evlenmiştir.

Diğer bir âyân ailesi olan Zaralîzâdeler'de ise, durum daha değişik bir boyutta gerçekleşmiştir. Aile fertlerinden Uryan-ı Müslim Mahallesi sakinlerinden Zaralîzâde Es-Seyyid Lütfullah Paşa da çok eşli bir evlilik yapmıştır. Es-Seyyid Lütfullah Paşa'nın çok eşli bir evlilik yapmasının nedeni ise çocuğunun olmaması değil tam aksine zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Lütfullah Paşanın terekedeki mal varlığı bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır. 32072 guruş mal varlığına sahip olan Paşa'nın ölümünden sonra zevceleri ve çocukları arasında taksime gidilmiştir.²³³ Ancak bu örnek diğer zengin âyân ailelerinin genelini kapsamamaktadır. Yine Zaralî-zâdelerden Mehmet Said Bey de ilk eşinin ölümü sonucunda ikinci hanımı Şemsinur binti Abdullah ile evlilik yapmıştır.²³⁴ Görülüşü üzere yapılan çok eşli evlilikler 13 âyân ailesinden 3'ünde görülmüştür. Bu evliliklerde seçilen eş adayları ise kendileri gibi âyân ailelerinden olmakla beraber sıradan ailelerden de olabilmektedir. Ayrıca mehir bedelleri de âyân aileleri olmasından dolayı normal ailelerden biraz daha yüksek meblağlardan oluşmaktadır.²³⁵ Örnek teşkil etmesi bakımından, Cami-i Kebir mahalesinde oturan ve sıradan bir vatandaş olan Molla Mustafa bin Habib Efendi'nin toplam mal varlığı 856,5 guruş olup bu hisseden eşine 87,5 guruş mehir bedeli vermiştir.²³⁶ Âyân ailelerinden ise, Hatibzade Ali Ağa'nın toplam mal varlığı 7878 guruş olup, eşine mehir olarak 666,5 guruş vermiştir.²³⁷

²³¹ SŞS,5/284

²³² SŞS,5/282

²³³ SŞS,20/141

²³⁴ SŞS,/29/166–168

²³⁵ SŞS,3.261.262.

²³⁶ SŞS,9/106

²³⁷ SŞS,5/283–284.

Aileyi oluşturan unsurlardan bir diğeri olan çocuklar ise, neslin devamını sağlamanın yanı sıra, evliliğin önemli gayelerinden birini oluşturur. Çocuk bulunduğu toplumu ve onun niteliğini, azlığı ya da çokluğu ile oluşturması ve varlığını devam ettirmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Osmanlı ailesi ve nüfusu hakkında ihtilaflar ortaya çıktığından, tereke kayıtları en güvenilir yegâne kaynak olarak görülmüştür. Bu kayıtlar tereke sahibinin vefatı esnasındaki ailenin sahip olduğu mevcut çocuklarının sayısını vermektedir. Lakin bu kayıtlardan ailenin önceden sahip olduğu fakat hayatta bulunmayan çocuklarının sayısı hakkında bilgi edinilmesi mümkün olmamaktadır. Ancak Osmanlı ailesindeki çocuk sayısı hususunda belli bir anın tespiti için söz konusu olsa bile, yine de terekeler var olan en yeterli bilgi kaynaklarını teşkil etmektedir. (Demirel –Gülbüz 1991: 107)²³⁸

Osmanlı devletindeki ortalama çocuk sayısı 2,33 iken bu oranın soysal statü ve zümrelere göre dağılımı şu şekildedir: Es-Seyyid ve Derviş % 2.30, Çelebi % 2.34, Beşe % 2.47, Çavuş % 2.54 ve Bey % 2.76 gibi ortalama çocuk sayısına sahip olduğu tespit edilmiştir. (Demirel –Gülbüz 1991: 109)²³⁹ Bizim tespitlerimize göre incelediğimiz on üç âyân ailesinden hiç çocuğu olmayan aile yokken, aile fertleri içinde çocuğu olmayanlar vardır. Genel çerçevede ailelerin çocuk sayıları en düşük 2 iken en yüksek çocuk sayısı 5 olmaktadır.²⁴⁰ Aileler arasında ortalama çocuk sayısı ise 2 ile 3 arasında değişmektedir. Bu tespitimizde hocamızın tespitine yakın olmaktadır.

2)-Oturdıkları Mahalleler ve Komşuları

Âyân ailelerinin oturdıkları mahalle ve komşularına baktığımızda bölgenin ve şehirdeki mahallenin sosyo-ekonomik karakteri hakkında bilgi sahibi olmaktadır.

²³⁸ Osmanlı ailesi ve nüfus özellikleri ile ilgili olarak bkz. Musa Çadircı, “1830 Genel Nüfus Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, **OA**, I (1980), s. 109-132; Ö. Demirel, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten* LVI. (1991), s. 945-961; Ö.L. Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları”, s.1-26.

²³⁹ Bu çalışma Ayıntab, Ankara, Konya, Sivas vb. şehirler pilot bölge seçilerek yapılan bir çalışmadır. Özelden genele giden bir çalışmadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Demirel, Adnan Gülbüz, Muhiddin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I, Ankara 1992.

²⁴⁰ Ailelerin çocuk sayıları için bkz. Tez sonundaki Şecerelele

Bu dönmemdeki âyân ailelerinin yaşamış olduğu mahalleler genellikle merkezde ve merkeze yakın yerlerde olmaktadır. Özellikle Cami-i Kebir, Sarı Şeyh, Uryan-ı Müslim, Üryan-ı Zimmî, Kale-i Atik, Küçük Bengiler, Küçük Minare gibi mahallelerde,²⁴¹ şehrin ileri gelen âyân ve zenginlerinin çoğunlukla oturduğu bahçeli ve büyük evlerin (konakların) fazlalığı ile dikkat çekmektedir. (Demirel 2000: 91) Ayrıca bu ailelerin komşuları da kendileri gibi zengin ve ileri gelen ailelerden oluşmaktaydı. Bugün de bu yapı günümüz ileri gelenlerinde aynı şekilde devam etmektedir.

Dönemin âyân ailelerinden Zaralı-zâdelerin, Uryan-ı Müslim Mahallesi, Küçük Bengiler Mahallesi, Sarı Şeyh Mahallesi; Mütevellî-zâdelerin, Kaleardı Mahallesi, Hoca Ali Çavuş Mahallesi; Selmanoğulları, Sarı Şeyh Mahallesi; Kenan-zâdelerin, Bahtiyarbostan Mahallesi; Hatib-zâdelerin, Camii Kebir Mahallesi, Kaleardı Mahallesi, Paşabey Mahallesi; Sarı-zâdelerin, Çavuşbaşı Mahallesi; Müftî-zâdelerin, Camii Kebir Mahallesi; Darendelilerin, Osman Paşa Mahallesi; Hazine-dar-zâdelerin, Küçük Minare Mahallesi; Gayrimüslimler'in ise Kösedere-i Zimmi Mahalleleri'nde oturmuş oldukları belgelerden elde edilmiştir.²⁴²

Görüldüğü üzere bu dönemdeki aileler tek bir yerde toplanmayıp şehrin değişik yerlerinde oturmuşlardır. Günümüzde ise bu durum tam tersi olmaktadır. Gerek Türkiye genelinde gerekse Sivas'ta ileri gelen ve zengin aileler genellikle tek semtte ikamet etmişlerdir. Örneğin; Ankara için Çankaya, Bahçeli gibi semtler öne çıkarken, bu durum Sivas'ta İstasyon Caddesi, Hikmet Işık Caddesi, Yenişehir mahallesi gibi yerlerle sınırlı kalmıştır. Yine bu ailelerin komşularına baktığımızda ise, ailenin almış olduğu idari, dini ve ekonomik konuma göre paralellik göstermiştir. Örneğin dini yönü ağır basan 18. ve 19. yüzyılda öne çıkmış ailelerden Hatib-zâdeler ve Mütevellî-zâdeler'in oturmuş olduğu Camii Kebir ve Kaleardı Mahallelerindeki komşularına baktığımızda İmam-zâde, Çavuş, müezzîn-zâde vb. gibi dini yönü ağır basan ailelere rastlamaktayız. Yine bunun dışında tamamen farklı ailelerle de

²⁴¹ Bkz. Tez Sonundaki 1637–1850 tarihleri arasındaki Sivas Mahallelerini Gösteren Plan'a

²⁴² SSS, 1/50; SSS, 4/180; SSS, 5/169, 184, 189, 234, 282, 283, 284; SSS, 6/89; SSS, 10/7, 30, 52; SSS, 13/53; SSS, 29/69, 70, 72; Ayrıca Bkz. Tablo 8'e.

komşuluk etmişlerdir. Genel çerçevede ailelerin komşularına baktığımızda: Hatib-zâdelerin; İmam-zâde, Müezzîn Çavus-zâde, Pîr-zâde ,Seyyid Ahmet-zâde, Solak-zâde, Suphi-zâde, Süleyman-zâde, Mütevelli-zâde, Toplu Seyyid-zâde, Türkmen-zâde, Kakıllı-zâde, Kamber-zâde, Kartal-zâde, Kasım Ağa-zâde , Kebabcı-zâde, Kelleci-zâde vb. Zaralı-zâdelerin; Seyyid Hacı Hasan ,Çilingir Makdisi vb. Mütevelli-zâdelerin; Bakkal İbrahim-zâde, Can Habib-zâde, Degirmenci Osman-zâde, Deli Mustafa-zâde, Deli Ömer-zâde, Hacı İbrahim-zâde, Halil-zâde, Hasan Emin-zâde, Hatib-zâde, İmam-zâde, Kakıllı-zâde, Kamber-zâde, Kartal-zâde vb. Darendelilerin; Dellal-zâde, Emin Efendi-zâde, Emin-zâde, Emir Halil-zâde, Hacı bey-zâde, Hartu-zâde, Kara Osman-zâde, Kasab-zâde, Latif Bey-zâde vb. gibi komşuları olmuştur.²⁴³

3)-Konakları ve Evlerinin Genel Yapıları

Toplumların temel yapı taşını oluşturan ailenin yaşadığı ev için, dilimizde; hane, beyt, dar, menzil, dam, konak ve mesken gibi kelimeler kullanılmaktadır. Osmanlı ev geleneği çeşitli kaynaklardan beslenerek kendine özgü bir yapı sergilemiştir. Özellikle Orta Asya, Orta Doğu İslam ve Anadolu geleneklerinden beslenmesi ve bunların, Osmanlı ailesinin barındığı ev üzerindeki etkileri çok fazla olmuş, böylelikle yeni bir senteze ulaşmıştır. Ev kültüründe, bütün bunlar hâkim unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı evini şekillendiren iklim, coğrafi mekân, malzeme, ekonomik güç, mimari, bilgi ve ustalık gibi diğer öğeler de önemli rol oynamıştır. (Demirel-Gürbüz 1992: 703) Anadolu evlerinde bölgelere göre değişen mimari yapı tarzının Osmanlı evlerinin yapım şeklini gösterdiğini söyleyebiliriz.²⁴⁴ Bunlara örnek olarak; Güneydoğu Anadolu’da taş konut mimarisi,

²⁴³ Aile ve sülale adları için bkz. **Sivas Şer’iyye Sicilleri** 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12,13 No’lu Defterlere; Hüseyin Sarıkaya, “Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Sivas Kazasının Sosyo-Ekonomik ve Demografik Durumu (18 Mahalle Örneği)”,**Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2008,s.36.

²⁴⁴ Ayrıca Bakınız Osmanlı Ev Örnekleri İçin; Halit Çal, **Tokat Evleri**, Kültür ve Turizm bakanlığı Yayınları, Ankara 1988,s.1-61,Rüstem Bozer, **Kula Evleri**,Ankara1988,s.5-72,Aysun Özköse, **Anadolu’nun Ahşap Evleri**. Ankara 2001,s.1-144,Haşim Karpuz, **Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri**, Kültür Bakanlığı Sanat ve Sanat Tarihi Yayınları, stanbul 1995,s.1-98, N.Burhan Bilget, **Sivas Evleri**, Ankara 1993,Kültür Bakanlığı Yayınları, s.1-70,B.Yelda Olcay Uçkan,**Eskişehir Odun Pazarı Evleri**,Eskişehir 2002,s.1-80,Zahide Akkoyunlu,**Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri**,Ankara 1998,s.1-194,Yüksel Sayan,**Uşak Evleri**,Ankara 1997,s.1-

Karadeniz’de iskeletli ev mimarisi vs. gösterilebilir. Osmanlı evlerinde görülen farklı tiplerin zemindeki toprak örtüsü sebebiyle de ortaya çıktığını söylenebilir.²⁴⁵ Örneğin; Konya ve Kayseri’nin iklimleri birbirine yakın olmasına rağmen birinde taş, birinde kerpiç duvar kullanılmıştır. (Eldem 1984: 356)

Osmanlı evlerinin plan tipleri ise; sofasız, dış sofalı, iç sofalı, orta sofalı olarak ayrılmıştır. (Genim 2002: 384) Yaşanılan meskenlerin ise hemen hepsinin bir avlu ve bunun kenarına yapılmış evlerden meydana geldiği görülür. Bu evler genellikle tek veya çift katlı olup, zemin katlar ya tamamen sağır ya da çok az açıklıklı olarak yapılmıştır. (Küçükerman 1973: 121) Yaygın olan, Osmanlı ailesinin sahip olduğu bu ev tipinin yanı sıra ileri gelen devlet adamları, âyân ve eşrafın çok sayıda bölüm ve odayı içeren havi konak, yalı, saray vb. gibi evleri de bulunmaktadır. Bu evler; Batı Anadolu, Osmanlı Balkanları, İstanbul, Saraybosna, Selanik ve birçok Osmanlı şehir ve kasabasında yaygın olarak görülmektedir. Saray ve yalılar ise İstanbul’da yoğunluk göstermektedir. (Bertam 2002: 848) Sivas’ta ise; Zaralı-zâde²⁴⁶, Hatip-zâde, Mütevellî-zâde vb. gibi birçok ileri gelen âyân ailelerinin konağı bulunmaktadır.²⁴⁷

Geleneksel Sivas evleri ise, dış dünyaya kapalı bir mekân kurgusuna sahiptir. Duvarların arkasında yer alan büyük avlular ve bahçelerin içinde şekillenen mimari, birkaç kuşağın içinde barındığı geniş ailelerin yaşam şartlarına, ekonomik durumlarına ve sosyal statülerine uygun olarak Türk aile yapısına ve İslam dininin getirmiş olduğu mahremiyet anlayışına uygun şekilde planlanmıştır. Sivas evleri, arazinin uygun bir köşesine, çoğunlukla cephesi güneye bakacak şekilde (Sivas’ın

146, Volkan Şenel, **Gümüşhane Evleri**, Trabzon 2002, s.1-98, Reha Günay, **Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu**, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1989, s.1-127, Yüksel Sayan, Şahabettin Öztürk, **Bitlis Evleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.1-173.

²⁴⁵ Ayrıca bu konu için bkz. Doğan Kuban, “Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine gözlemler”, **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, İstanbul 1982, s.197, Yılmaz Tosun, **17-19 Yüzyılda Batı Anadolu’da Osmanlı Türk Şehir Dokularını Oluşturan Evler ve Korumaları**, İzmir 1983, s.4,

²⁴⁶ ŞŞS, 3/80; “...ve bir taraftan maşâdlık ve iki taraftan tarîk-i ‘âm ile mahdûd ve mümtâz iki bâb derûnunda olub selâmlıkda fevkânî kebîr ve sagîr beş bâb oda ve bir bâb yazlık odasıyle ve tahtlarında ahûr ve bir mikdâr havlu ve derûnunda bir lûle mâ’-i cârî ve harem tarafında kebîr ve sagîr iki bâb oda ve bir bâb kış evi ve bir yazlık ve eşcâr-ı müşmire ve gayr-ı müşmireli bir mikdâr bostanı müstemil mülk menzîlini be-cemî’ü’t-tevâbî ve’l-levâhık tarafeynden îcâb ve kabûlü hâvî ve şurût-ı...”

²⁴⁷ Bkz. Tablo 7’e

sert ikliminin etkisini kırmak için) yerleştirilerek, ferah ve manzaraya açık, aynı zamanda avlu ve bahçeye geniş yer ayrılarak tasarlanmıştır. (Şenol 2007: 77)

Bu evler daha çok taş temeller üzerine taş örgü ve ahşap çatkının kurulması, aralarının kerpiçe doldurulmasından sonra iç ve dış yüzeyleri samanlı bir çamur ile sıvanıp, iç yüzeyler alçı, dış yüzeyler kıtıklı kireç sıva ile kapatılarak yapılmıştır. (Bilget 1993: 51) Zemin kat, sal taşı döşemeli toprak sıkıştırılmalı ve ahşap kaplamalıdır. Bodrum ve zemin katlarda, bölgedeki malzeme (taş toprak) kolaylığından azami ölçüde faydalanılmıştır.²⁴⁸ Evin her cephesinin gösterişli olmasına dikkat edilmiş, bunun içinde evlerin köşelerinde birer çıkmasının bulunduğu iki köşeli çıkmalı tip, tek ve köşeli çıkmalı tip, düz katlı çıkıntılı tip ve gönyeli çıkmalı tip uygulanmıştır. Sivas evlerinde planlamaya etki eden en önemli faktörlerden birisi de günlük yaşantıda görülen haremlik ve selamlıktır. Bu birimler evin çekirdek planını oluşturur.

Haremlik, eğer selamlıkla beraber aynı yapı içerisinde değilse avlu, iki birim arasında geçiş alanıdır. Çeşme ve helâ da avludadır. Avluda; sonbaharda kıymalık, erişte, salça, konserve gibi kış erzaklarının yapılması için büyük bir ocak bulunurdu. Haremlik ve selamlık bir evin bütünü içerisinde yer alıyor ise selamlık kapısı ana caddeye, haremlik kapısı ara sokağa açılacak şekilde ev planlanırdı. Sivas evlerine özgü önemli bir kapı düzenlemesi vardır. Kapılarda bir tok sesi çıkaran tokmak, bir de zelve veya halka dediğimiz ikinci bir aygıt bulunurdu. Kapının tokmağı çalındığında eve mutlaka yabancı birisinin geldiği, zelve veya halka çalındığında eve teklifsizce girebilecek birinin geldiği anlaşılır ve kapıdan gelen sese göre avlu veya evde bulunanlar alışılmış bir şekilde kendilerini düzenlerlerdi.²⁴⁹

Sivas evleri genellikle, bodrum, zemin kat ve birinci kat olarak planlanmıştır. Akaylar konağı gibi iki katlı olanlar da vardır veya zemin katın üstünde çatıyla birlikte köşk kısmı bulunan evler de görülür. Mütevellioğlu Mesrur Başaran evi gibi

²⁴⁸ Bkz, Metin sonuna koyduğumuz Sivas Evi örnek resimlerine.

²⁴⁹ Bkz. Nejdet Sakaoğlu, **Divriği'de Ev Mimarisi**, İstanbul 1978, Kültür Bakanlığı Yayınları, Seda Şenol, **Anadolu Türk Mimarisinde Divriği Evleri**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Sivas 2007, s.50-54.

bodrumu bulgur ambarı, depo, odunluk ve kömürlük olarak kullanılır. (Bilget 1993: 47) Zemin kat girişi taş döşemelidir. Kiler, kış odası, mutfak, büyük, küçük ocaklar vb. bu kattadır. Bu kat kışın kullanılır, oda sayısı azdır, daha basıktır. Bütün bunların nedeni Sivas'ın soğuk iklimini ev içerisinde yumuşatabilmek içindir. Sivas'ta bu kat çok kullanılır. Odaların hepsinde yüklük, dolap, sedir, silahlık, lambalık bulunur. Yüklük yanına yerleştirilen dolapta yıkanma işlemi yapıldı. Birinci kat oturma mekânlarıdır. Bu kattaki odalar çıkmalarla genişletilmiştir. Bol pencereli, dolayısıyla aydınlıktır. Evin caddeye ve sokağa bakan kısımlarıdır. Başoda bu kattadır. Zengin ailelerde başoda yani selamlık, özellikle gösterişli bir şekilde döşenmiştir. (Faroqhi 1998: 170) İşçilik itinalıdır. Sedir, kilim ve halılarla çevrili olan bu odalara “Ağa Gözü”, “Dana Gözü”, “Gelin Gözü” gibi isimler de verilmiştir. Odaların hepsinde çiçekçilik nişi ve duvarlarda lambalıklar adeta standart hale gelmiştir. Türk ve Osmanlı evleri Sofasız, Dış Sofalı, İç Sofalı ve Orta Sofalı olmak üzere dört plan çerçevesinde yapılmıştır. (Eldem 1984: 17) Sivas evlerinin plan tipleri ise şöyle sıralanabilir;

İç Sofalı Evler; Burada ortadaki sofaya iki yandan açılan odalar esas alınmıştır. Ancak bu plan tipinde oda sayısının değişik olduğu da görülmektedir. Sivas'ta Hasan Başeğmez evi ile Mütevellioğlu Mesrur Bey'in evi bu tipe verilecek en güzel örneklerdir.

Dış Sofalı Evler; Üç tarafı odalardan oluşan plan tipidir. Bu plan tipinde bir kenarı avluya bakan sofanın diğer tarafı odalarla çevrilmiştir. Bu plan tipine örnek olarak da Feridun Kangal Konağı ile Mütevellizâde Abdi Başaranın²⁵⁰ evi gösterilebilir. Feridun Kangal'ın konağında avluya açılan kısım bir camekânla kapatılmıştır. Sivas evlerinin en yaygın örneğidir.

Eyvanlı Evler; Sivas'ta uygulanan üçüncü plan tipi olup, dört eyvanlı olarak nitelenmektedir. Bu plan tipinde ortada bir sofa, etrafında dört eyvan, köşelerinde de geniş odalara yer verilmiştir. Bu plan tipine örnek olarak Akaylar Konağı ikinci katı gösterilebilir. (Bilget 1993: 48)

²⁵⁰ Bkz. Tez Sonundaki Fotoğraflar Bölümündeki Konak Resimlerine

Yukarıda anlatılan ev ve konak tiplerine bakıldığında 18. ve 19. yüzyıla damgasına vuran Sivas'ın ileri gelen aileleri de bu ev tiplerine benzer nitelikteki konak ve evlerde yaşamışlardır. Hemen hemen her âyân ailesinin bir konağı olmasına rağmen bazı âyân ailelerinin ise birden fazla konağı olmakla beraber bir veya iki katlı Sivas evine sahip olduğunu görmekteyiz. Özellikle bu dönemdeki âyân ailelerinin konaklarının içeriğini görmemiz açısından Zaralı-zâde Mehmet Sait Bey'in konağı iyi bir örnek teşkil etmektedir. Mehmet Sait Bey'in Konağı yukarıda anlattığımız Osmanlı ve Sivas evinin tüm özelliklerini bünyesinde bulundurmakla beraber yaklaşık olarak yirmiye yakın bölümden oluşmaktadır. Diğer âyân ailelerinin konakları ise en küçüğü on iki bölüm olmak üzere yirmi bölüme kadar çıkmıştır.²⁵¹

Evlerinin yapısı ise; yukarıda tarifi yapılan Sivas evinin yapısı ile birebir örtüşmektedir. Örneğin; Mütevellî-zâde Abdulvehhab Ağa tarafından 1827 (H. 1343) tarihinde Kaleardı Mahallesi'nde yaptırılan konağa baktığımızda; Öncelikle konağın etrafını çevreleyen yüksek duvar ve geniş bir bahçeyi görmekteyiz. Yine bahçenin içinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar (Eşçar-ı Müsmire ve Eşcâr-ı Gayri Müsmire), çeşme, ark, vb. unsurlar bulunmaktadır. Konağın alt katında ise; kış odası, büyük bir mutfak, mahzen, kömürlük, odunluk, helâ yer almaktadır.²⁵² Bu katların genellikle dışarıya açılan pencereleri oldukça küçük olup emniyetli yerlerdir. Osmanlı evinin esas yaşam katı ise; avludan ahşap bir merdivenle çıkılan ve sokak tarafından çıkmalarıyla dış dünyaya açılan üst katlardır. (Akın 1992: 509) Mütevellî-zâde Abdullah Ağa'nın konağında da bu özellik kendini en iyi şekilde göstermektedir. Ahşap merdivenle çıkılan konağın üst katında geniş bir sofa bulunmaktadır. Odalar ise sofanın etrafında sıralanmıştır. Konağın kuzeye bakan kesimini selamlık, güneye bakan kesimini ise haremlik oluşturmaktadır. Selamlığın kuzeydoğusunda divanhane yer almakta ve divanhanenin içinden de üç basamakla köşk bölümüne geçilmektedir. Üst katın güneydoğusunda harem bölümü ve güneybatısında da büyük oda bulunmaktadır. Büyük oda için halk arasında “dana gözü, gelin gözü, ağa gözü” tabirleri kullanılırken, bu odanın tavan kısmında nefis bir işçilik göze çarpmaktadır.

²⁵¹ Sivas'ın ileri gelen ailelerinin evleri için bkz. ŞŞS, 1/50; ŞŞS, 3/80, 260; ŞŞS, 4/180; ŞŞS, 5/ 169, 184, 189, 234, 282, 283, 284; ŞŞS, 6/89; ŞŞS, 10/7, 30, 52; ŞŞS, 13/53, 98, 99; ŞŞS, 29/69, 70; Ömer Demirel, **Osmanlı Vakıf Şehir İlişkisi...**, s.91.

²⁵² Bkz. Tez sonundaki konak planına

Yine bu odada bulunan ve kapı girişinin solundaki gömme dolapların bütünüyle önünde ve girişin sağında ise; duvar boyunca devam eden pabuçluk kısmı, odanın geri kalan bölümünden, birbirlerine motifli ahşap kemerlerle bağlanmış olan ahşap sütunlarla ayrılır. (Mutlu 2009: 310)

Bu odanın güney ve doğuya bakan duvarları boyunca, oturmak için sedirler mevcuttur. Harem kısmındaki bu başodanın bir benzeri ise, selamlık bölümü olan kuzey tarafında, kuzey-batı köşesinde bulunmaktadır. Konağın asıl mutfağı, hem hareme hem de selamlığa hizmet edecek şekilde, sofanın hemen yanında yer almaktadır. Alt katın kuzey cephesindeki giriş kapısından Konağa giren hatırlı misafirler, bu kapının hemen yanındaki merdivenden yukarıya ve divanhane dediğimiz bölüme çıkarlar. Konağın en görkemli yeri olan “köşk” kısmına ise, Divanhaneden üç basamaklı küçük bir merdivenle çıkılır. (Mutlu 2009: 310) Abdi Ağa Konağı halen günümüzde varlığını sürdüren nadir eserlerden biridir. Diğer bir örnek ise; Zaralı-zâde Abdullah Paşa’nın konağı olmaktadır. Konağın bahçesinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar (eşcâr-ı müşmire ve gayr-ı müşmire), bir miktar bostan bulunurken konağın alt katında bir bab kış evi, yazlık, bir miktar avlu, ahur, çeşme, büyük ve küçük iki oda yer almaktadır. Konağın üst katında ise; haremlik, selamlık, büyük ve küçük beş oda ve bir de yaz odası bulunmaktadır.²⁵³

Tüm bu bilgiler çerçevesinde Zaralı-zâdelerin; Mehmed Said Bey Konağı, Osman Ağa Konağı, (Uryan-ı Müslim Mahallesi), Abdullah Paşa Konağı (Sarı-Şeyh Mahallesi) ve Recep Paşa Konağı, Mütevelli-zâdelerin; Abdulvehhab Ağa Konağı (Abdi Ağa Konağı), Osman Ağa Konağı, Mahmud Ağa Konağı, İbrahim Ağa Konağı (Kale ardı Mahallesi), Hatip-zâdelerin; Numan Efendi Konağı, Ali Ağa Konağı, İbrahim Ağa Konağı gibi her ailenin birden fazla konağı olduğunu görmekteyiz.²⁵⁴

²⁵³ SŞS, 3/80; “...ve bir taraftan maşâdlık ve iki taraftan tarîk-i ‘âm ile mahdûd ve mümtâz iki bâb derûnunda olub selâmlıkda fevkânî kebîr ve sagîr beş bâb oda ve bir bâb yazlık odasıyle ve tahtlarında ahûr ve bir mikdâr havlu ve derûnunda bir lûle mâ’-i cârî ve harem tarafında kebîr ve sagîr iki bâb oda ve bir bâb kış evi ve bir yazlık ve eşcâr-ı müşmire ve gayr-ı müşmireli bir mikdâr bostanı müstemil mülk menziline be-cemî’ü’t-tevâbî ve’l-levâhık tarafeynden îcâb ve kabûlü hâvî ve şurût-ı...”

²⁵⁴ Bkz. Tablo VII’e

Ayrıca konakların yanında ev modeline örnek teşkil etmesi bakımından Mütevellî-zâdelerden Ali Rıza Efendi'nin oturduğu ev, Çerkez Ahmet Bey'in oturduğu önü avlulu iki katlı ev, Abdurrahman Başara'nın oturduğu tek katlı ve altı mahzenli ev, Nazırzâde Mehmet ve Mustafa Bey'in oturduğu tek katlı ev yine aynı aileden Bekir Ağa'nın oturduğu önü avlulu arkası bahçeli tek katlı ev, bu dönemdeki âyân ailelerinden konaklara sahip olamayan aile ferlerinin evlerine örnektir. (Mutlu 2009: 263) Bu âyân ailelerinin sahip oldukları konakların ve evlerin bir kısmı zamana yenik düşerek günümüze kadar ulaşamamıştır.

Tablo VIII: Sivas'ın İleri Gelen Ailelerinin Sahip Oldukları Konaklar

İleri Gelen Aileler	Konak ve Evler	Bulunduğu Mahalleler
Zaralı-zâdeler	Recep Paşa Konağı Mehmed Said Bey Konağı Osman Ağa Konağı Abdullah Paşa ²⁵⁵	Merkezde (Mahallesi tespit edilememiştir) ²⁵⁶ Uryan-ı Müslim Mahallesi Uryan-ı Müslim Mahallesi Sarı-Şeyh Mahallesi
Mütevellî- zâdeler	Abdi Ağa Konağı Osman Ağa Konağı Mahmud Ağa Konağı İbrahim Ağa Konağı	Kaleardı Mahallesi (Kabak Yazısı Mevkii) Kaleardı Mahallesi Kaleardı Mahallesi Kaleardı Mahallesi ²⁵⁷
Hatib- zâdeler	Numan Efendi Konağı Ali Ağa Konağı İbrahim Ağa Konağı	Camii Kebir Mahallesi Paşa Bey Mahallesi ²⁵⁸ Paşa Bey Mahallesi

²⁵⁵ SŞS, 3/260; "...Medîne-i Sivâs mahallâtından Sarı Şeyh Mahallesi'nde vâki' bir tarafdı Rumlu meşhûre ve bir tarafdı Seyyid Hacı Hasan ve ba'zen Çilingir Makdisi mülklerine ve iki tarafdı tarîk-i 'âm ile mahdûd yedi bâb menzil ve bir örtme ve bir kıt'a bağçe ve bir lüle Korkmâz suyu ile cârî çeşme ve bir mikdâr havluyu müstemil mülk menziline cemî' tevâbi' ve levâhıkıyle tarafeynden îcâb ve kabûlü hâvî şurût-ı müfsideden 'ârî bey'-i bât-ı sahîh-i şer'î ile Mîr-i merkûm 'Abdullah Beğ'e iki yüz gurûş nukûd ve üç yüz gurûşa dahî Na'l-bandlar kurbunda vâki' bir taratdan debbâğ-hâne ve iki tarafdı Selim Ağa dükkânı ve bir tarafdı tarîk-i 'âm ile mahdûd Eminî Mustafa Beğ Vakfı ve binası mülk olan bir bâb dükkânı bey' ve teslim ve temlik idûb ol-dahî vech-i meşrûh üzere iştirâ ve tesellüm ve temellük ve kabz-ı kabûl eyledikten sonra semeni olan meblağ-ı mezkûr..."

²⁵⁶ SŞS, 10/52

²⁵⁷ SŞS, 13/53

²⁵⁸ SŞS, 5/282

4)-Ev Eşyaları ve Döşemeleri

Osmanlı evlerinde Avrupa evlerindeki gibi mobilya bulunmayıp kullanılan eşyalar binaya, eve, konağa bir rahatlık genişlik ve huzur veren türden olmaktadır. (Faroqhi 1998: 301) Genellikle evlerde fazla yer tutmayan; yastık, minder, maka'd, şilte, halı, kilim vb. türden eşyalar bulunmaktaydı. Ev eşyaları giyim-kuşam gibi ailelerin sosyal yaşantıları hakkında bize bilgi veren önemli veri kaynaklarından biridir. Öyle ki terekelerde geçen eşyalar, ailelerin ev düzeni hakkında bilgi verdiği gibi onların sosyal ve kültürel çevreleri ve gelir seviyeleri hakkındada bir kanaatin oluşmasını sağlamaktadır. Ayrıca incelemiş olduğumuz bu ailelerin, eşyalarına baktığımızda bir ailenin zaruri ihtiyaçları olan bakır kap-kaçak (evân-ı nuhâs) ve sergi döşemelerden (kilim, halı, minder vb.) ziyade daha fazlasını görmekteyiz. Bu durum ise ailelerin bölgenin ileri gelenleri olmasından kaynaklanmaktadır.²⁵⁹

Aile fertlerinin konaklarda oturmaları ve evlerinin büyük olmasından dolayı sergi döşemelerinin de fazla olduğunu görmekteyiz. Örneğin: Zaralı-zâdelerden Abdullah Paşa ve Mehmed Said Bey'in terekesinde 55 Kilim, 48 Minder, 11 Halı, 8 Seccade bulunurken; Mütevelli-zâdelerden Abdul-vehhab Ağa'nın terekesinde 13 Kilim, 11 Minder, 7 Halı, 3 Seccade, bulunmaktadır. Yine Hatib-zâdelerden Ali Ağa ve İbrahim Ağa'nın terkelerinde de 16 Kilim, 7 Halı, 28 Minder, 5 Seccade yer almıştır.²⁶⁰ Osmanlı evlerinde kullanılan eşyalar genellikle ihtiyaca ve kullanım alanına göre değişmektedir. Evler genel olarak başoda (misafir odası) , yatak odası, mutfak, kiler vb. bölümlere ayrılmakla birlikte döşemeleri, zamanın ve imkânın uygun olduğu şekli almıştır. Bundan dolayı ailelerin ev içinde kullandıkları eşyaları şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

²⁵⁹ Bkz. Tablo IX'a

²⁶⁰ SŞS, 3/261, 262; SŞS, 4/257, 258; SŞS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SŞS, 11/ 12 SŞS, 14/28; SŞS, 29/ 166, 167, 168; (Mutlu 2000: 283–286)

Sergi ve Döşemeler

Avrupa evlerinde bulunan mobilya, Osmanlı evlerinde yer almazdı. Bu tür eşyalar Osmanlı evlerine 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra girmiştir.(Yağcı-Genç 2009: 287) Osmanlı evlerinde genellikle sergi döşeme olarak halı, kilim, minder, çul, zili,²⁶¹ yastık, kapı, pencere, yüklük, ocak perdeleri (Bez kapu perdesi, Çuka kapu Perdesi) ve pencere altları ve duvarlara bitişik olarak kurulan mak'adlar bulunmaktaydı. Mak'adlar genellikle gündüzün evin fertlerinin ve misafirlerin oturduğu önemli bir sergi döşemesidir. (Maydaer 2008: 582) Bu sergi ve döşemeler incelemiş olduğumuz ailelerin evlerinde çeşitlilik göstermektedir. Halı ve kilimlerde; köhne kilim, beyaz köhne kilim, Rışvane kilimi beyazlı, Rışvane cedit kilim, ufak zili beyazlı, siyahlı zili, beyaz köhne kilim, desdar, dikili halı, tek yan halısı, tek yırtık halı, ipek orta halı, çan halısı, çul, zili, kilim, def'a kilim, köhne çul,²⁶² orta kilim, kebir halı, ocak başı halısı, sagir haliçe, köhne yan haliçe, müsta'mel sagir nakışlı kilim, kilim altı kisesi, dehliz kilimi, müsta'mel kebir sandıklı kilim, kebir müsta'mel zili, müsta'mel sandıklı kilim, cedit sandıklı kilim, yan halısı, müsta'mel dimi orta kilim vb. olmaktadır. Mak'adlarda; köhne çuka mak'ad, çuka mak'ad, ala çuka mak'ad, çit mak'ad, şilte mak'ad, atlas mak'ad, murçuk mak'ad, alçak mak'ad vb. Minder ve yastıklarda; basma yüzöl köşe minder, müsta'mel demi yüzöl minder, basma yüzöl yün memlü yasdık, yün memlü köhne kadife yasdık, basma yüzöl minder, köhne yüzöl sagir yasdık, basma minder, şilte minder, mavi tire yüzöl minder, def'a, siyah tire minder, eski beyaz ve kırmızı basma yüzöl minder, eski ufak minder ve yasdık, kebir minder, şilte minder, alçak minder, kebir köşe minder, penbe minder, köşe minder vb. gelmektedir.²⁶³

Bu sergilerin birçoğu büyüklük-küçüklük oranları (ebatları), kullanım alanları ve yapılan malzemenin cinsine göre çeşitlilik göstermiştir. Oturmak için kullanılan minderler ve yaslanmak amacıyla kullanılan yastıkların içerisini doldurmak amacıyla

²⁶¹ Yünden dokunan, ince, bir çeşit tüysüz halı olan kilimin uzun ve kıllı olanına "zili" denir; Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaattin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, III, Ankara 1978, s.167.

²⁶² Çul; Keçi kılında dokunan bir sergi eşyası.

²⁶³ SSS, 3/117,192,261; SSS, 4/257, 258; SSS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SSS, 11/ 12 SSS,14/28; SSS, 29/ 166, 167, 168 ; (Mutlu 2000: 283-286); Bkz. Tablo IX'a

çaput, yün, yapağı ve kuş tüyü gibi malzemeler kullanılmıştır. Bu eşyalar genellikle evde oturulmak üzere yaygılar-sergiler üzerine konulmuştur. Günümüzdeki sandalye ve koltukların görevini üstlenen eşyalar olmasının yanı sıra kolay taşınabilir özellikte ve az yer kaplaması, nedeniyle bunlar evin iç mekânına kullanım rahatlığı ve zenginlik katmıştır. Ayrıca günlük kullanıma açık daimi serili bulunan halı, kilim, minder ve çul'un dışında Müslüman halkın namaz kılmak amacıyla kullandığı seccadeleri de diğer bir sergi çeşidi olarak zikretmek mümkündür. (Demirel-Tuş 1992: 708–709)

Seccadeler çeşit itibariyle; Halı seccade, çit seccade, Gördes seccade, ufak halı seccade, işlemeli çuka seccade, çuka seccade, müsta'mel halı seccade, Acem halı seccade, müsta'mel seccade, köhne diba seccade vb. olmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. 18. ve 19. yüzyıldaki incelemiş olduğumuz ailelerin hemen hepsinde en düşük bir tane seccade bulunmaktayken bu oran bazı ailelerde sekize kadar yükselmiştir. (Burada aile olarak kastettiğimiz genel aile içindeki bir aile ferdinin terekesinde bulunan seccade oranlarıdır.) Bunun sebebinin bu ailenin almış olduğu dini (müftülük, imamlık, hatiplik vb.) görevlerden kaynaklandığını düşünmekteyiz.²⁶⁴ Tüm bu sergi ve döşemeler genellikle misafirlerin ağırlandığı, aile fertlerinin üzüntü ve sevinçlerin paylaşıldığı büyük odalarda bulunmaktadır.

Yatak Takımları

Osmanlı ailesinde her evin zaruri ve temel ihtiyacı olan ve genellikle geceleri serilip üzerinde uyku ihtiyacı giderildikten sonra gündüzleri toplanarak yüklüklerde muhafaza edilen yatak takımları önemli bir yere sahiptir. Böylelikle Osmanlı evinde ev halkının içinde yaşamış olduğu odalar, bir anlamda eski Türk konar-göçer kültürün devamı niteliğindedir. Çünkü odalar daha çok ihtiyaca göre açılıp yayılan ve toplanan farklı fonksiyonları yerine getirecek özellikte kullanıma açılmıştır. (Demirel-Tuş 1992: 710) Osmanlı devletinde Paşa'dan tutup sıradan bir aileye kadar

²⁶⁴ SŞS, 5/280, 281, 282, 283, 284

hemen herkesin evinde kullanmış olduğu eşyalar arasında bir aynılık varken bu durum sosyal sınıflar arasındaki farklılıklar neticesinde eşyaların sayısı ve eşyaların yapımında kullanılan malzemenin türünden dolayı çeşitlilik göstermiştir.

İncelemiş olduğumuz ailelerde rastlamış olduğumuz yatak takımları ise şunlar olmaktadır. Döşeklerde; Çit yüzlü döşek, basma yüzlü sağır döşek, atlas yüzlü döşek, kırmızı yüzlü döşek, beyaz yüzlü döşek, az kırmızılı köhne döşek, atlas ve alaca döşek, beyaz bez yüzlü döşek, yamalı yüzlü ufak döşek, kutnu yüzlü döşek, Beldar (?) köhne döşek, beyaz Sivaskâri basma döşek, basma yüzlü kebir döşek, müsta'mel kutnu döşek, kutnu ve çit ve alaca yüzlü döşek vb. yorganlarda; mitil yorgan, siyah basma yüzlü yorgan, morlu basma yüzlü yorgan, mâi basma yorgan, siyah köhne yüzlü yorgan, köhne çiçekli yorgan, penbe basma yüzlü yorgan, az kırmızılı basma yorgan, turunçlu basma yorgan, acem basması yüzlü yorgan, Sivas basması yüzlü yorgan, Futa ve basma diz yorganı, Hindi ve basma yüzlü yorgan, çiçekli ve basma yüzlü diz yorganı, basma yüzlü sağır ve kebir yorgan, sevâi yorgan vb. yasdıklarda; yaldar yasdık, yün yasdık, basma yüzlü yün memlü kebir cedid yasdık, yün memlü müsta'mel kadife yasdık, basma yüzlü ağır yasdık, cedid kadife yasdık, demi yüzlü yasdık, hayvanlı yüz yastığı, siyah ve beyaz yüzlü yasdık, yemeni yüzlü yüz yastığı, kırmızı ve beyazlı yüz yastığı, müsta'mel Kıbrız basması yasdık vb. olmaktadır.²⁶⁵ Ayrıca bunların dışında çarşaf, şilte ,bez, yorgan yüzü vb. gibi yatak takımları yer almaktadır.²⁶⁶

Sivas'ın önemli eşraflarından olan ailelerin terekelerindeki döşek, yasdık ve yorgan sayıları da oldukça kabarık olmaktadır. Bunun sebebi, ailelerin genel itibarıyla konakta oturmaları ve önemli devlet yönetimindeki görevleri uhdelerinde bulundurmaların dolayı gelen ve giden misafirleri çok olmuş, buna mukabilde diğer ev döşemleri ve eşyalar arasında en çok yatak takımlarının sayısı yüksek tutulmuştur. Örneğin Mütevelli-zâde ailesinden Abdu'l-vehhâb Ağanın terekesinde 15 döşek 25 yorgan ve 19 yasdık bulunurken, Zaralı-zâdelerden Mehmed Said Bey'in terekesinde

²⁶⁵ ŞŞS, 3/117,192,261; ŞŞS, 4/257, 258; ŞŞS, 5/280, 281, 282, 283, 284; ŞŞS, 11/ 12; ŞŞS,14/28; ŞŞS, 29/ 166, 167, 168; (Mutlu 2000: 283-286).

²⁶⁶ Bkz. Tablo IX'a

ise 17 döşek, yorgan 36, yasdık 42 adet tesbit edilmiştir.²⁶⁷ Bu ise genel olarak Türklerin misafir perver bir aile geleneğine sahip olmasından ileri gelmektedir.

Mutfak Eşyaları

Osmanlı Devleti'nde önemli bir yer tutan yemek kültürünün sergilendiği, ana mekânlar olan mutfaklar günümüzde olduğu gibi geçmişte de evin vazgeçilmez ortamlarından biridir. Osmanlı ailesi, kaynaklardan anlaşıldığı üzere çok çeşitli ve zengin mutfak eşyalarına sahiptir. Bu eşyalar genellikle ocak çevresinde bulunan gözlerde-dolaplarda veya sergen diye tabir edilen raflarda muhafaza edilmiştir. Mutfak malzemeleri, yapılış ve kullanımına göre çeşitlilik göstermekle beraber kaynaklarda genellikle fazla yer işgal etmemesi amacıyla evâni-i nühhas başlığı altında zikr edilmiştir. Kelime anlamı olarak bakır kap-kaçak anlamına gelen evâni-i nühhas'ın içeriği hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. (Demirel-Tuş 1992: 710)

Ancak bizim incelemiş olduğumuz ailelerin terekelerinden ulaştığımız kadarıyla Sivas'ın ileri gelen ailelerinin sahip olduğu mutfak eşyaları şunlar olmaktadır: Orta nühas sini, baklava sini, kuzu lengeri, sarı kapaklı sahan, sarı tabak, havan ma'a el, palas tas, aşurma (büyük kazan), yemek kazanı, ma'a tava, billur sini, kahve takımı, kazgan, tas, divan sini, evani-i nühas, eski madeni hoşab tası, yoğurt tası, sagir hoşab kâsesi, sagir mertabâni tabak, bayağı bey'az tabak, eski maden gülsuyu kabı, sagir reçel tabağı, sim kahve ibriği, kurşun kabı, sim kaşık, sagir kaşık, futa sofra takımı, sevâi sofra altı, müsta'mel futa sofra takımı, müsta'mel çilekli sofra takımı, müsta'mel basma sofra takımı, basma sofra takımı, sim kahve takımı, zarf ve fincan ve tabak, tatlı kasesi, kaşuk, siyah kaşık, kapaklı sahan, yıldızlı kapaklı sahan, çorba tası, sagir ve kebir polad tepsi, kebir sarı sini, kebir nühas sini, yıldızlı sahan, pirinci sahan, tonbak mineli zarf, sim sagir ibrik, Kütahya tabak ve billur kase, bağa kaşuk, mercani kaşuk, sade kaşuk, pirinci teşt ve 'urve vb.'dir.²⁶⁸

²⁶⁷ SSS,14/28; SSS, 29/ 166, 167, 168.

²⁶⁸ SSS, 3/117,192, 261; SSS, 4/257, 258; SSS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SSS, 11/ 12; SSS,14/28; SSS, 29/ 166, 167, 168; (Mutlu 2000: 283-286); Ayrıca Bkz. Tablo X'a

Normal Türk evlerinde olduğu gibi yemek, halı veya kilim üzerine kurulan alçak yemek sofrasında yenilirdi. (Lajos 1965: 469) Özellikle akşam yemekleri, gün batımına yakın bir zamanda aile fertlerinin hepsinin toplandığı, büyük bir sofra şeklinde kurulurdu. Yemek sofrasının altına alçak bir sofra ayağı, bunun üzerine büyük divan sinileri konularak yapılan yemekler ve kaşıklar dizilerek sofra kurulurdu. Örneğin; Zaralı-zâde Mehmet Said Bey'in terekesindeki “sevâi sofra altı”, “divan sini” vb. gibi mutfak araçları bu bilgiyi doğrular niteliktedir.²⁶⁹

Keyif ve Koku Verici Aletler

Osmanlı ailesinde önemli bir yere sahip olan keyif ve koku verici aletler Sivas'ın ileri gelen ailelerinin evlerinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle bu dönemdeki ailelerde tütün (duhan, duhan çubuğu, nargile vb.), kahve, evin ve konağın içine güzel koku yayması amacıyla buhurdan, gülâbdan (gül suyunun konulduğu kap ve gülsuyu) gibi keyif ve koku verici aletler yaygın olarak kullanılmaktadır.²⁷⁰ Özellikle Osmanlı ailesinde önemli bir yer alan kahve Sivas'ın ileri gelen aileleri içinde de oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Aile fertleri muhtemelen dostlarıyla yediği mükellef bir yemekten sonra ellerini yıkayıp bir köşeye çekilip, misafir sayısına göre küçük veya büyük kahve ibriğiyle getirilen kahvesini yudumlardı.²⁷¹ Bu sebeple incelemiş olduğumuz ailelerin hemen hepsinde kahve takımı bulunmaktadır. Yine bu dönemde yaygın olarak kullanılan bir diğer keyif verici unsurda tütündür. Ailelerin ne sıklıkla kullandıkları hakkında elimizde bir bilgi olmasa da onların tütün kullandıkları kaynaklarda geçmektedir. Kaynaklardaki ifadeyle tütün genellikle duhan çubuğu veya nargile eşliğinde içilmekteydi. Bu iki keyif verici madde için halk içinde yararları ve zararlarını belirten çeşitli tabirler kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Kahve ve tütünün halk arasında vageçilmez olduğunu ve beraber kullanıldığını bildiren sözler

²⁶⁹ SŞS, 29/166,167,168

²⁷⁰ Bkz. Tablo X'a

²⁷¹ Kahvenin ortaya çıkışı ve yayılışı hakkında geniş bilgi için bkz.Ralphi S. Hattock, **Kahve ve Kahvehaneler Bir Toplumsal İçeriğin Yakındoğu'daki Kökenleri**, Çeviren: Nurettin Elhüseyni TVYY, İstanbul 1996; A.Süheyl Ünver, “ Türk Sofrası”,**Kadın Ansiklopedisi**, II, İstanbul 1984, s.882; Müjgan Üçer, “Kahve ve Kahvehaneler”, **III. Milletlerarası Türk Foklor Kongresi Bildirileri**, IV, Ankara 1987, s. 425.

kullanılmıştır; **“Kahve tütün, Keyif bütün”, “El kahvetü bilâ duhan, keen nevmi bilâ yorgan”** (Tütünsüz kahve yorgansız uyku gibidir.) vb. sözler kullanılırken ayrıca bunlardan tütünün zararlı olduğunu belirten sözlerde neşredilmiştir.

“ Kahve-i ruyı siyahın nef’i çoktur bedene

Lanet ol cana kim tütünü icad edene ” (Üçer 1992: 27)

Bu gün de bu durum aynı şekilde devam etmektedir. Bu iki maddenin dışında birde ev içinde odaya güzel koku vermesi amacıyla buhurdan, gülabdan (gül suyunun konulduğu kap ve gülsuyu) adı verilen eşyalar bulunmaktadır. Bunlar genellikle sim buhurdan denilen gümüş kap içine gülabdan adı verilen gül suyunun konulmasıyla oluşturulan koku verici eşyalar olmaktadır. Sivas’ın ileri gelen aileler içinde en çok Zaralı-zâdeler’de yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz.²⁷²

Temizlik Eşyaları

Ailelerin temizlik konusundaki hassasiyetleri de oldukça yüksek olmuştur. Temizlik konusunda başta beden temizliği olmak üzere elbise, ev, konak gibi yerlerin temizliğinde çeşitli temizlik eşyaları kullanılmıştır. Beden temizliği için kimi aileler kendilerine özel hamam kurnaları tutarken, kimi aileler de kendilerine ait aile hamamları inşa ettirmişlerdir. Bu konuda Hatib-zâdeler’den Numan Efendinin 1758 tarihinde yaptırmış olduğu Numan Efendi hamamı (Demirel 2000: 87) ve Mütevellizâde ailesinin H.1204 ve H.1230 tarihlerinde iki dönem halinde olmak üzere Eskipaşa Hamamı’nda kiralamış oldukları özel kurnalar bulunmaktaydı.(Mutlu 2009: 264–266) Bunun dışında konaklarda yatak ve yorganların saklandığı yüklük içine gizlenen alan ev hamamı olarak kullanılırdı. (Demirel 1992: 714) Ayrıca her aile, evinin ve kendisinin (Elbiselerin, çamaşırların, bedenın vb.) temizliği için gerekli olan eşyaları evlerinde bulundurmaktaydı. Bunlar; El leğeni, çamaşır leğeni, ufakça leğen, abdest leğeni, ibrik ve güğüm, peşkir, abdest futası, abdest havlusu, peşkir havlu, hamam taşı, nühas leğen vb. olmaktadır.²⁷³ Ayrıca temizlik malzemelerinin dışında evlerin aydınlatılması amacıyla kebir ve sağır şamdanlar kullanmışlardır.²⁷⁴

²⁷² SŞS, 29/ 166, 167, 168

²⁷³ Bkz. Tablo X’a

²⁷⁴ SŞS, 3/117, 192, 261; SŞS, 4/257, 258; SŞS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SŞS, 11/ 12; SŞS,14/28; SŞS, 29/ 166, 167, 168; (Mutlu 2000: 283-286).

Tablo IX: Ailelerin Kullandığı Oldukları Eşyalar

Sergi ve Döşemeler			Yatak Takımları		
Halı ve Kilimler	Ma'kad	Minder ve Yastıklar	Döşekler	Yorganlar	Yasdıklar
Köhne Kilim	Köhne Çuka Mak'ad	Basma Yüzlü Köşe Minderi	Çit Yüzlü Döşek	Mitil Yorgan	Yaldar Yasdik
Beyaz Köhne Kilim	Çuka Mak'ad	Müsta'mel Demi Yüzlü Minder	Basma Yüzlü Sağır Döşek	Siyah Basma Yüzlü Yorgan	Yün Yasdik
Rısvane Kilim	Ala Çuka Mak'ad	Basma Minder	Atlas Yüzlü Döşek	Morlu Basma Yüzlü Yorgan	Yün Memlü Müsta'mel Kadife Yasdik
Siyahlı Zili	Çit Mak'ad	Şilte Minder	Kırmızılı Köhne Döşek	Mâi Basma Yorgan	Basma Yüzlü Yün Memlü Kebir Cedid Yasdik
Orta Nakışlı Kilim	Şilte Mak'ad	Eski Ufak Minder	Atlas ve Alaca Döşek	Siyah Köhne Yüzlü Yorgan	Basma Yüzlü Sağır Yasdik
Dehliz Killim	Atlas Mak'ad	Alçak Minder	Beyaz Bez Yüzlü Döşek	Köhne Çiçekli Yorgan	Cedid Kadife Yasdik
Müsta'mel Kebir Sandıklı Kilim	Murçuk Mak'ad	Mavi Tire Yüzlü Minder	Yamalı Yüzlü Ufak Döşek	Penbe Basma Yüzlü Yorgan	Demi Yüzlü Yasdik
Cedid Sandıklı Kilim	Alçak Mak'ad	Siyah Tire Minder	Beyaz Sivaskâri Döşek	Az Kırmızılı Yorgan	Hayvanlı Yüz Yasdığı
Tek Kilim & Ocak Başı Halısı	Köhne Çuka Mak'ad	Eski Beyaz ve Kırmızı Minder	Müsta'mel Kutnu Döşek	Turunçlu Basma Yorgan	Siyah ve Beyaz Yüzlü Yasdik
Dimi Orta Kilim		Basma Yüzlü Minder	Basma Yüzlü Kebir Döşek	Acem Basması Yüzlü Yorgan	Yemeni Yüzlü Yüz Yasdığı
Nakışlı Kilim & İpek Orta Halı		Köhne Kadife Yasdik	Kutnu ve Çit ve Alaca Yüzlü Döşek	Sivas Basması Yüzlü Yorgan	Kırmızı ve Beyazlı Yüz Yasdığı
Desdar		Basma Yüzlü Yün Memlü Yasdik	Kırmızı Yüzlü Döşek	Futa ve Basma Diz Yorganı	Müsta'mel Kıbrız Basması Yasdik
Ufak Zili Beyazlı		Yün Memlü Köhne Kadife Yasdik	Beyaz Yüzlü Döşek	Hindi ve Basma Yüzlü Yorgan	
Müsta'mel Sağır Kebir Halı		Kebir Köşe Minder	Beldar ? Köhne Döşek	Çiçekli ve Basma Yüzlü Diz Yorganı	
Dikili Halı & Tek Yırtık Halı		Eski Ufak Yastık		Basma Yüzlü Sağır ve Kebir Yorgan	
Tek Yan Halısı		Kebir Minder		Sevai Yorgan	

Tablo X: Ailelerin Sahip Oldukları Eşyalar

Mutfak Eşyaları	Keyif ve Koku Verici Aletler	Temizlik Eşyaları	Aydınlatma Araç-Gereçleri
Orta Nühas Sini	Duhan Tablası	El Leğeni	Kebir Fener
Baklava Sini	Duhan Çubuğu	Peşkir	Kebir Şamdan
Kuzu Lengeri	Kehribar Çubuk Takımı	Çamaşır Leğeni	Sağır Şamdan
Sarı Kapaklı Sahan	Sarma Çubuk	Ufakça Leğen	Feke Şamdan
Sarı Tabak	Buhurdan	Abdest Leğeni	Fener
Havan Ma'a El	Gülabdan	İbrik ve Güğüm	
Palas Tas	Nargile	Abdest Futası	
Aşurma (Büyük Kazan)	Sim Kahve Takımı	Abdest Havlusu	
Yemek Kazanı	Sim Kahve İbriği	Peşkir Havlu	
Ma'a Tava	Kahve Takımı	Hamam Tası	
Billur Sini	Eski Maden Gül Suyu Kabı	Nühas Leğen	
Kütahya Tabak ve Billur Sini		Peşkir Havlu	
Divan Sini			
Tas			
Evani-i Nühas (Bakır Kap-Kacak)			
Sagır Hoşab Kâsesi			
Siyah Kaşuk			
Pirinci Sahan			
Sevâi Sofra Takımı			

5)-Giyim Kuşamları ve Ziyet Eşyaları

Giyim, örtünme ve süslenmenin yanı sıra bir ulusun kimliğinin belirlenmesinde en etkili olan önemli sanatsal ve kültürel unsurdur. İnsan fıtratından kaynaklanan örtünme ihtiyacı, kültürler, dinlere, iklime, coğrafyaya ve malzemeye göre şekillenmiştir. Osmanlı toplumunda da sahip olunan dini ve örfi kültürün etkisi neticesinde zengin ve çeşitli bir giyim kuşam kültürü ortaya çıkmıştır. Ancak bu kültürün bazı müeyyidelerle sınırlandırılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Bu sebeple Osmanlı toplumunda Müslim-Gayrimüslim, askeri-mesleki, dini-tasavvufi, kadın-erkek, zümre ya da gruplara ait farklı giyim kuşam tasvirleri çizilmiştir. (Demirel-Tuş 1992: 717) Bu nedenle giyim kişinin toplumsal, siyasal, ekonomik ya da mesleki statüsünün göstergesi ve simgesi haline gelmiştir. Özellikle Nasreddin Hoca'nın "Ye kürküm ye" öyküsü giyim statü aracı olarak kullanılışının en güzel örneklerinden biridir. Yine giyimimiz seçeceğimiz arkadaşla, gideceğimiz yere göre de şekillenir.

Osmanlı Devleti'ndeki ailelerin giyim kuşamına baktığımızda, baş giyecekleri arasında erkekler için; kavuk, sarık, destar, kalpak fes ve takye bulunurken, kadınlarda değirmi, yaşmak, yemeni, dülbend, câr vb.gelmektedir. İç çamaşırı olarak belден aşağıya don ve dizlik giyinilmektedir. Bu donların kutni, dokuma, alaca ve bürümcülüğten yapılanları bilinmektedir. İç çamaşırı olarak belден yukarıya ise zıbun, içlik-işlik, gömlek giyinilmektedir. Bunların üzerine de kalçalara kadar uzanan mintan-miltan ve boydan diz kapaklarına kadar uzanan ve aynı zamanda dış elbise olarak kullanılan entari ve fistan tüm Anadolu'da ortak ve yaygın olarak giyinen kıyafetlerdir. Ayrıca yukarıda bahsetmiş olduğumuz kıyafetlerden zıbunun, gömleğin, mintanın, entarinin²⁷⁵, fistanın birçok çeşidi bulunmaktadır.²⁷⁶ Yine dış kıyafet olarak ise vücudun alt kısmına giyinen ve çeşitli biçimlerde olan şalvarlar, topuklara kadar inen, uzun yenli bürümcükten gömlekler, kısa veya uzun yenli hırka-ceketler, yine uzun veya da kısa yenli olabilen yakası önden açık üstlükler- entariler, kadın ve erkeklerin ortak olarak kullandıkları giyim-kuşamlarıdır. (Gürtuna 1999: 195)

Osmanlı toplumundaki giyim-kuşamın diğer bir ögesini ise bele takılan uçkur, kemer ve kuşaklar oluşturmaktadır. Uçkur, belден aşağı giyinen don, çakşır²⁷⁷, şalvar ve potul gibi giyecekleri, kemer ise, daha çok üstlük diye bilinen

²⁷⁵ Entari, Antari, entari, anteri, enteri, şeklinde yazılabilmektedir. Kelimenin aslı Türkçedir, elif harfi ile yazılır, arablar bu Türkçe ismi almışlar, ayın harfi ile yazarak anteri demişlerdir; basma, patiska ve sair kumaşlardan yapılır uzun bir libas, düz süssüz kadın esvabı; eskiden erkekler tarafından da giyilmiştir. Kadın ve erkeklerin iç çamaşırları ve iç donu üstüne geceleri yatağa girer iken giydikleri ve bazen ev içinde de onunla dolaştıkları uzun bir gömleğe de gecelik entarisi denilir. Andreas Tietze, Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, c. I, Simurg Yayını, İstanbul 2002. s. 182; Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, 1969, s. 102.

²⁷⁶ “ Zıbunun (asumâni zıbun, cengârî zıbun, mai hâre zıbun, beyaz tafta zıbun, telli hâre zıbun, devâi zıbun; içliğin (çiçekli içlik, alaca içlik); gömleğin (Münakkaş gömlek, İpek kenarlı Mısır ve İstanbul keteni gömlek, Konya keteni gömlek, Tire keteni gömlek, ipek kenarlı gömlek, ipek kenarlı bürümcek keten gömlek, Konya ve İstanbul bezi gömlek alaca bürümcek gömlek, çiçekli gömlek); mintanın (darabî kırmızı mintan, beyaz çuka mintan, miskî kemha mintan, çeşm-i bülbül mintan); entarinin (çiçekli entari, çuka entari, alaca entari, kutni entari, beyaz entari, üstüfe entari, zenne entari, Halebî entari, meski bez entari, yeşil entari, al entari, çit-çitari entari, taraklı entari, taraklı koza kutni entari, Lahor şal entari, turna katar entari, Şam alaca entari, Selimiye entari, Sivasî entari, yeşil atlas entari, telli entari); fistanın (şekerrenk fistan, çuka halli fistan)” çeşitleri vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, **a.g.m.**, s.721.

²⁷⁷ Çakşır, ince kumaştan yapılmış bir çeşit şalvardır. belден aşağı kısma giyilen paçaları mestli ve dar olup, genellikle çuhadan yapıldı. Bazı çakşırlar dize kadar olurdu ve bunlara “diz çakşırı” denilirdi Bkz.: MEB Türkçe Sözlük, İstanbul 2004 ,I, s.479; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri**

dışa giyilen bol kıyafeti bel kısmında sıktırmak için kullanılmıştır. Kuşak ise, kadın ve erkeklerin bel kısmını sıcak tutması için sarılan giyim kuşam türüdür. Tüm bu kıyafetlerin üstüne ise aba, kaftan, cübbe, biniş, kürk²⁷⁸ ve ferace giyildiği görülmektedir. Giyim-kuşamın son halkasını ise ayaklara giyilen eşyalar oluşturmaktadır. Ayakkabının içine giyinen çorap ve Sivas çorabının dışında ayakkabı olarak pabuç, çizme, nalın, terlik ve postal bulunmaktadır. Ziynet ve takı eşyaları olarak çoğunlukla altun küpe, sim küpe, yemeni zertaş, sim saç bağı, gümüş ayak halhalı, gümüş tahta kol halhalı, gümüş tahta bilezik, inci gerdan, incili kehribar, taşlı küpe, altun, sim-altun yüzük ve halka, altun saç bağı, tepelik, gamze altunu ve boyun altunu sayılabilir. (Demirel-Tuş-Gülbüz 1992: 722–723)²⁷⁹

İncelemiş olduğumuz âyân ailelerinin giyim kuşamına baktığımızda ise bu ailelerin genellikle dini, idari ve sosyal statülere sahip olduklarından normal Osmanlı vatandaşından biraz farklı giyindiklerini görmekteyiz. Bu fark genel itibariyle âyân ailelerinin sahip oldukları kürkler ve bunlara ödedikleri ücretler ile en açık şekilde ortaya çıkmaktadır.²⁸⁰ İncelemiş olduğumuz ailelerin sahip oldukları kürklerden bazıları şunlardır; mor çuka kablı kürk, nafe beden kürk, nafe cebe kürk, kahverengi çuhadan kaplı kürk, samur beden kürk, beden kakum kürk,²⁸¹ tulum alma kürk, tirem kürk, hurdevat kürk, sandallı kürk, çuka cübbe, çalkoy (?) kürk, köhne kürk,

ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul: 1993, s. 323; Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara, 1967, s. 59-61.

²⁷⁸ Osmanlı dönemindeki kürk çeşitleri; “ Kurt, koyun, kuzu, sansar, sincap, kakum, tilki, kedi, samur vaşak, tavşan gibi hayvanlardan yapılan mai çuka, çuka dolma, çuka nafe yün, kırmızı çuka yeşil çuka, turuncu çuka, al telli hatai, sevai, kaplı, gök, sarı yüzlü nafe, siyah eğin vb.” çeşitleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gülbüz, **a.g.m.**, s.722.

²⁷⁹ Ayrıca Osmanlı Giyim-Kuşamı için Bkz. Sevgi Gürtuna, Osmanlı Kadınının Giyim Kuşamı, **Osmanlı**, IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.190–203; Nicole Van Os, Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti, **Türkler**, XIV, Ankara 2002, s.133–145; Sabiha Tansuğ, Anadolu’da Türkmen ve Yörük Kadın Giyimleri; Sanat Olayı No:13, Ocak 1982; B. Gönül Tizer, Neriman Sapmaz, **Giyim Tarihi**, Ankara 1965, Kız Teknik Öğretim Okulları, Öğretmen Kılavuzları Serisi No:194, seri. C. No:2; Nureddin Sevin, **On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış**, İstanbul 1973, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yayınları; Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara, 1967

²⁸⁰ SŞS, 3/261, 262; SŞS, 4/257, 258; SŞS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SŞS, 11/ 12 SŞS,14/28; SŞS, 29 / 166, 167, 168.

²⁸¹ Kakum Kürk, Padişahlarla kibarların giydikleri kakım derisinden yapılan kürkün adıdır. Sincap nevinden kediye benzer bir hayvan olan kakımın derisi beyaz olup, yalnız kuyruğu siyahtır. Mehmet Zeki Pakalın, **age**, II, s.141–142.

vaşak²⁸² sırmalı koçak kürk vb. olmaktadır. Ailelerin sahip oldukları kürkler dışındaki diğer elbiseleri ise; don, gömlek, uçkur, güzbinış, sarık, kavuk, çakşır, şam alacası entari, güz atlas entari, şal, kuşak, yaka makremesi, kadife işlik, lahor şal, gögez çubuklu kirman şalı, müsta'mel ufak çubuklu Horasan şalı, kavuk örtüsü, kebir çubuklu Horasan şalı, sevâi ufak entari, işleme hırka, müsta'mel ihram, acem şalı, müsta'mel orta selanik, cedid gömlek, köhne çuha şalvar, kutnu entari, çuka entari, Halebî entari²⁸³ ziynet eşyası olarak ise sim ayna, simli zincir, zer kolbağı, sim lalin, sim kemer zümrüd küpe, zer küpe, bağ, som tarak, elmas çiçek (Çiçek desenli elmas takı),vb. olarak saymak mümkündür.²⁸⁴

Ailelerin giyim-kuşamında en dikkat çekilecek nokta kürklerin ücretleri ve çokluğu olmaktadır. Özellikle Paşa Bey Mahallesinde oturan Hatip-zâde Ali Ağanın terekesine baktığımızda kendisine ait olan 6 adet kürkü bulunduğunu ve bunların fiyatlarının ise çok yüksek olduğunu görmekteyiz. Örneğin, Samur Beden Kürkünün²⁸⁵ fiyatı 300 guruş iken, aynı terekede geçen hayvan fiyatlarıyla kürkün fiyatını kıyasladığımızda 50 koyunun bir kürk'e eş değer olduğunu görmekteyiz.²⁸⁶ Yine tüm giyim-kuşamına vermiş olduğu ücret, neredeyse konağının fiyatıyla aynı olmaktadır.²⁸⁷

²⁸² Vaşak, derisinden kürk yapılan hayvan ve bunun postuna verilen addır. Mehmet Zeki Pakalın, **age**, III, s.585.

²⁸³ Bkz. Kürklerinlerin fiyatları için Tablo 10'a.

²⁸⁴ SSS, 3/261, 262; SSS, 4/257, 258; SSS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SSS, 11/ 12 SSS,14/28; SSS, 29 / 166, 167, 168

²⁸⁵ Samur Kürk; Kuzey Afrika'da ve Sibiryâ'da yaşayan yumuşak, ince ve sarı tüylü sansar cinsinden bir hayvan olup kürkü oldukça makbûldü.; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İstanbul: 1993, s. 113.

²⁸⁶ Ailelerin Kürk Fiyatları için Bkz.Tablo XI'e

²⁸⁷ SSS,5/282,283; Hatip-zâde Ali Ağanın terekesinde bulunan giyim-kuşamın toplam fiyatı 890 guruş iken Ali Ağa'nın konağını fiyatı ise 1000 guruş olmaktadır.

Tablo XI: Ailelerinin Sahip Oldukları Kürk Çeşitleri ve Ücretleri

Sahip Oldukları Kürkler	Adetleri	Kürklerin Değerleri (Guruş)
Mor çuka Kablı ____ Kürk	1	80
Nafe Cebe Kürk	2	30
Nafe Bed'en Kürk	1	100
Kahverengi Çuhadan Kaplı Kürk	1	50
Samur Bed'en Kürk	1	300
Beden Kakım Kürk	1	120
Nafe Bed'en Kürk ²⁸⁸	2	30
Çuka Cübbe	1	130
Çalkoy (?) Kürk	1	500
Köhne Kürk	1	50
Vaşak Sırmalı Koçak Kürk	1	150
Tulum Alma (?) Kürk	1	1000
Tirem (?) Kısa Kürk	1	35
Hurdevat (Hırdavat) Kürk	1	200
Sandallı Kürk	1	100

Bir diğer aile olan Mütevellî-zâdeler'de de durum aynı olmaktadır. Mütevellî-zâdeler'den Kaleardı Mahallesi'nde oturan Abdu'l-vehhab bin İbrahim Ağa'nın kürklerinden Çalkoy (?) Kürk'ün değeri 500 guruş olub terekesinde 5 ineğinin toplam fiyatına denk gelmektedir. Görüldüğü üzere ailelerin siyasi, sosyal ve ekonomik (zenginlik ve güç olarak) yönden öne çıkışlarının göstergesi olan kürklere verilen ücretler çok büyük rakamları oluşturmaktadır. Sivas'ın ileri gelen aileleri içinde kürklerin en yoğun olduğu ailelere baktığımızda, Hatip-zâdeler, Mütevellî-zâdeler ve Zaralı-zâdeler bu konuda öne çıkmaktadır. Bu ailelerin sahip oldukları görevlere bakdığımızda ise dini ve idari görevlerde bulundukları görülmektedir. Sivas'ın ileri gelen ailelerinin diğer giyim-kuşamlarının ise yukarıda anlattığımız Osmanlı giyim-kuşam çizgisiyle aynı olduğunu görmekteyiz.

Ailelerin terekelerinden elde edlilen bilgiler çerçevesinde kürklerinin dışında; Çakşır, Şal Kuşak, Sarık, Kavuk, Şam Alacası Entari, İhram, Güz Atlas Entari, Nefti Biniş, Yaka Makremesi, Güzbinış, Don, Gömlek, Boğça, Nefti Biniş, İhram, Köhne

²⁸⁸SSS, 5/283; Nafe beden kürk ise tilki vb. kürkü makbul hayvanların göbeğinin altındaki deriden yapılmış olan kürkler olup Ali ağa'nın terekesinde 3 adet rastlanmıştır; İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara 2006, s. 1249.

Çuha Şalvar, Cedid Gömlek, Simli Zincir, Bağ, Som Tarak, Zer Kolbağı, Altun Yüzük vb. gibi giyim kuşam ve aksesuarlar gelmektedir.²⁸⁹ Ancak tek farkın kullanılan kumaş'tan geldiği görülmektedir. Ayrıca birçok yerde geçen ve eşyaların arasında yer alan işlemeli ve sade bohça (Boğça)'lar da dikkat çekicidir. Kayıtlarda ki bilgilere göre bu bohçada genellikle elbiselerin saklanması amacıyla kullanıldığını görüyoruz.

6)-Sahip Oldukları Silahlar

Osmanlı devletinde çok önemli bir yere sahip olan silah kültürü bu dönemdeki ailelerde de yaygın olarak kullanılmıştır. Osmanlı devletinde kullanılan silahlar genellikle; ateşli silahlar ve ateşsiz silahlar olarak iki gruba ayrılmakla beraber ayrıca kendi aralarında da kesici silahlar (Kılıç, Yatağan, Balta, Teber vb.), vurucu silahlar (Gürz, Şeşper, Döğen vb.), delici silahlar (Mızrak, Harbe vb.), atıcı silahlar (Ok, Yay vb.), ateşli silahlar (tüfenk, tabanca top vb.), savunma silahları (Kalkan, zırh, miğfer vb.) gibi bölümlere ayrılmıştır.²⁹⁰

Sivas'ın ileri gelen aileleri de yukarıda bahsettiğimiz silahlardan bir kısmını kullanmışlardır. Özellikle aile fertlerinin birçoğunun, askeri (Beylerbeyi, Alaybeyi, Kethüdayeri, Muhafız, Mutasarrıf, Mütesellim vb.) bir zümreye ait olmalarından ve bu görevleri uhdelerinde bulundurmalarından dolayı çeşitli silahlara sahip olmuşlardır. Böylece aile fertleri görevlerini icra ederken veyahut düşmana karşı kullanırken sahip olduğu silahların en iyisi ve en mükemmeli olmasını istemiştir. Ailelerin kullanmış olduğu silahlar arasında; ateşli silahlar, kesici ve delici silahlar yaygın olmaktadır. Bu konuda aile fertlerinin terekelerine baktığımızda kesici

²⁸⁹ SSS, 3/261, 262; SSS, 4/257, 258; SSS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SSS, 11/ 12 SSS,14/28; SSS, 29/ 166, 167, 168; (Mutlu 2000: 283–286)

²⁹⁰ Osmanlı devletindeki Silahlar için Bkz. T.Nejat Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Kullanılan Silahlar**; Hilmi Aydın, "Topkapı Sarayı'ndaki Osmanlı Padişah Kılıçları" **Osmanlı**, XI, Ankara 2002; Nebi Bozkurt, "Kılıç", **T.D.V.İ.A**, XXV, Ankara 2002; Tülin Çoruhlu, "Osmanlı Koruyucu Silahları", **Osmanlı**, XI, Ankara 2002; Nebi Bozkurt, "Ok", **T.D.V.İ.A**, XXXIII, Ankara 2002; Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silahlar", **Osmanlı Teşkilat Ansiklopedisi**, VI; Ziya Şakir, **Tanzimat Devrinden Sonra Osmanlı Nizam Ordusu Tarihi**, İstanbul 1957; C.Enginsoy, "Tüfek", **Türk Ansiklopedisi**, XXXII, Ankara; Tülin Çoruhlu, **Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Teçhizatları**, Ankara 1993; Tülin Çoruhlu, "Osmanlı Ateşli Silahları", **Osmanlı**, XI. , Ankara 2002.

silahlar içinde yer alan kılıçların yoğun olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu ailelerin terekelerinde özel yapım (kişiye has) kaliteli kılıçlarda yer almaktadır. İncelemiş olduğumuz ailelerin sahip olduğu silahlar içinde ateşli silahlar da yaygın olarak kullanılmıştır.²⁹¹ Ailelerin kullanmış olduğu silahlardan bazıları şunlardır: Taban Kılıç,²⁹² Terter Kılıç, Taban Balta, Sim Balta, Pala, Sim Taban Kılıç, Tüfenk, Simli Bıçak, Sim Bilezüklü Şişhane Tüfenk, Kaval Tüfenk vb. omaktadır. Bu silahlar Zaralı-zâdelerden Mehmet Said Bey, Mütevellî-zâdeler Abdu'l-vehhab Ağa (Abdi Ağa) ve Hatib-zâdelerden Ali ve İbrahim Ağaların terekeleri temel alınarak ortaya çıkarılmıştır.²⁹³ Tüm aile fertlerinin terekelerine ulaşamadığından dolayı parçadan bütüne gitme metodu izlenmiştir. Böylece ailelerin sahip oldukları silahlar hakkında genel bir bilgi elde edilmeye çalışılmıştır.²⁹⁴

Tablo XII: Ailelerin Kullanmış Olduğu Silahlar

Aileler	Ateşli Silahlar	Adedi	Kıymeti (Guruş)	Kesici ve Delici Silahlar	Adedi	Kıymeti (Guruş)
Zaralı-zâdeler	Sim Bilezüklü Şişhane Tüfenk	1	150	Sim Taban Kılıç	1	250
	Tüfenk	4	40			
	Kaval Tüfenk	1	100			
Hatib- zâdeler	Piştöf	1	15	Taban Kılıç	1	200
	Tüfenk	4	55	Terter Kılıç	1	200
				Taban Balta	1	20
				Sim Balta	1	25
Mütevellî-zâdeler	Tüfenk	1	50	Sim Kaplı Kılıç	1	100
	Tabanca	1 Çift	100	Pala	1	100
	Kaval Tüfenk	1	100	Simli Bıçak	1	25
	Toplam	15	610	Toplam	8	900

²⁹¹ Bkz. Tablo XII'e

²⁹² Taban kılıç: Bıçak, balta ve benzeri kesici aletlerin özü olan iyi demirden yapılan kılıçlara verilen isimdir. Bkz; İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara 2006, s. 1597.

²⁹³ SŞS, 4/257, 258; SŞS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SŞS,14/28; SŞS, 29/ 166, 167, 168; (Mutlu 2009: 275–280)

²⁹⁴ Bkz Tablo XII'e

Tablo XIII’de görüldüğü üzere üç aile ferdinin toplamda 15 ateşli silahı, 8’de delici ve kesici silahları bulunmaktadır. Ancak bu silahlar içinde kılıç fiyatlarının tüfenklere oranla daha pahalı olduğunu görmekteyiz. Bunun iki sebebi olmaktadır. Bunlardan ilki elde ettiğimiz tüfenklerin genel itibariyle köhne olduğu kanısı diğer bir sebep ise halkta yerleşmiş olan kılıç kültürünün kolay kolay terk edilememesi olmaktadır.²⁹⁵

7)-Sahip Oldukları Kitaplar

Osmanlı Devletinde, matbaanın Batı’ya nispetle geç girmesi ve XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar da etkili olamaması hasebiyle el emeği yazılan ve çoğaltılan kitapların sayısı da çok fazla değildi. Bu sebeple, çok az ailenin terekesinde kitaba rastlanmıştır. (Demirel-Tuş 1992: 716) İncelemiş olduğumuz aileler arasında en çok Hatib-zâde ailesinde rastlamaktayız. Özellikle aile fertlerinin şiire önem vermeleri ve dini bir görevleri ellerinde tutmalarından dolayı çeşitli kitapları bulunmaktadır.(Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 155–156)

Özellikle aile fertlerinden Abdullah Efendi, Ahmed Hamdi Efendi ve oğlu Numan Efendi’nin çeşitli şiirleri ve kitapları olduğu bilinmektedir. Numan Efendi Sabit mahlasında şiirler yazmıştır. Ayrıca kendine ait kitapları bulunmakla beraber eğitim ve öğretime, kitaplara vermiş olduğu önem neticesinde birde kendi adını taşıyan kütüphane kurmuştur. Abdullah Efendinin Tefsir-i Usam, Tatlim ve Talika Dair Tahkik, Maad-ü Vediaya Dair Risale adlı kitapları bulunmaktadır. Yine Ahmet Hamdi Efendi’nin Fihrist-i Âli Osmânî ve kasideleri; Numan Efendi’nin Micariyesi, Fıkıhla ilgili Risalesi, Selam Risalesi, İtikâf Risalesi, Husn ve Kubh Risalesi, Şiir Hakkında Risalesi, Namaz Süresi Hakkında Risalesi, Akait, Sıfatullah Hakkında Risalesi, Feradis, Cennet ve Cehennem, İmam ve Küfür hakkında bilgi içeren risaleler aile fertlerinin bırakmış olduğu eserlerdir.²⁹⁶(Aslanoğlu 2006: 331–338) Ayrıca kendi el yazısıyla yazmış olduğu şiirlerini içeren bir de aile eseri olup, bugün Ziya Bey Kütüphanesinde bulunmaktadır. Numan Efendi’nin şiirlerine bir örnek ise:

²⁹⁵ SŞS, 4/257, 258; SŞS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SŞS,14/28; SŞS, 29/ 166, 167, 168; (Mutlu 2009: 275–280)

²⁹⁶ Ayrıca Ailenin bırakmış olduğu kitab ve eserler için bkz. **Kültür Tarihimizde Sivash Bir Aile Sarı-Hâtipzadeler Sempozyumu Bildirilerine**, Sivas 2011.

Hatır-ı nâşâda geldi bir gam-ı hayretfezâ
Eylesem efgan ile âh acep mi dâima

Geldi Sıvâs’a Kayın Ahmet Ağa Bağdat’tan
Eylemiş bimârlık ânın elif kaddin düâtâ

“Küllî men” esrârına vâkîf olup bu dehrde
Ercai emrine münkaden edip azm-i beka

Buldu ömrü nân ü nimetle cihanda perveriş
Âhir-ül encâm cam-ı mevîi sundun sâkiyâ

Nice merdlik eyledi din-i mübin için heman
Ravza-yı devlette yetmiş yıl bulup neşv ü nema

Hâke düştü çün o gevher halkadan etme a’cep
Hâtem-i merdânelik kaldı tehi disem sana

Ruhunu teslim-i Mevlâ eyledi rabt-ül lisan
Cümle ahibbâ firâkı dehşet hem bana

Hânesinde nice in’âmı ile min’âm olup
Hem işittim hayli dem ârâm iden sevâkita

Hüsn-i ahlâkını tâdat anın kabil değil
İdelüm leyl ü Nehar şimden geru ana dua

Sabredip münkad-ı emr ol çâresi yoktur anın
Müptela olsa gerek buna kamu şâh ü geda

Hûr ile gılman ola ana enis hem halis

Sâha-yı cennet eden aden ola ilâhi ana câ

Kabrini nur eyleyip hem yerde yattıkça o zat

Nice teşrifat ile memnun ide ânı Hûda

Hem gariben hem şehiden fevm olup bu şehirde

Bağ-ı cennet mürğ-i ruhuna anın lâne ola

Harf-i menkut ile yazdım Sabitâ târihini

Bûlbûl-i dâr-üs selam ola Kayın Mehmet Ağa

1164 (1751) (Aslanoğlu 2006: 331–338)

Numan Efendi dışında ailenin diğer önemli fertlerinden Ahmet Hamdi Efendi, Faik Efendi, Abdullah Efendi vb. birçok ferdin şiirleri bulunmaktadır. Yine aynı aileden Es-Seyyid Ali Ağa'nın terekesinde "En'am Delalili Şerif-i Beriyyeleri" isimli kitabının olduğunu da görmekteyiz.²⁹⁷ Eserin Peygamber Efendimiz'in hadislerinin anlatıldığı bir kitap olduğu düşünülmektedir. Bunun dışında diğer ailelerde de Mushaf-ı şerif (Kur'an-ı Kerim) ve En'am-ı Şerif gibi kitaplar bulunmaktadır. (Zaralı-zâdeler, Müfti-zâdeler vb.) Bu aileler Hatip-zâdeler gibi gerek şiir olarak gerekse kitap olarak çok fazla bir eser bırakamamışlardır. Ancak aileler arasında Mütevvelli-zâdeler de Hatip-zâdeler gibi ilmi hayata önem vererek Sivas dâhilinde bir kütüphane oluşturmuştur. Ayrıca ailelerin kitaplarının yanında bir de yazı yazmak için kullanmış oldukları divit, kaner gibi malzemelerde bulundurmışlardır.²⁹⁸ Türkler yazı yazarken kâğıdı ufkî bir zemin üzerine koymazlar, sol ellerinde tutarak yazarlardı, yazı takımlarını önlerindeki küçük bir rahle üzerinde bulundururlardı. (Lajos 1965: 474) Muhtemelen incelemiş olduğumuz ailelerde bu şekilde yazılarını yazmaktaydı.

²⁹⁷ SŞS, 5/283

²⁹⁸ SŞS, 5/282,283.

C)-KÜLTÜREL FAALİYETLERİ

1)-Ailelerin Vakıfları

Vakıf, kişinin menkul veya gayr-i menkul malını sadece Allah rızasını kazanmak amacıyla dini ve sosyal müesseseler, işler için sonsuza kadar kendi mülkünden ayırıp, hizmete sunmasıdır. (Savaş 1990: 58) Terim olarak ise vakıf, “Bir malı veya bir mülkü belli bir gaye için hapsedmek, alınıp satılmaktan alıkoymaktır.” (Yediyıldız 1992: 153) Vakıflar toplumun yararına olduğu kadar, vakıf kurucularının ailelerine ve diğer akrabalarına da büyük menfaatler sağlamıştır. (Yüksel 1998: 55) Bu sebeple Osmanlı genelinde birçok vakıf kurulmuştur. Özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı genelinde kurulan vakıfların, kurucularının % 80-90’nını askerî zümreye ait kişiler oluştururken, % 10-20’ lik kısmını ise reayalar oluşturmaktaydı. (Tabakoğlu 2005: 232-233) Sivas şehrinde ise vakıflar % 48’i askerî, % 30’u reayâ ve % 22’si de kurucusu ve mesleği belli olmayan kişiler tarafından kurulmuştur. (Demirel 2000: 122)

Vakıf kurucuları vakıflarını kurarken düzenlemiş oldukları vakfın her türlü hukuki yapısını ve gayesini “vakfiye” denilen senetlerde açıkça belirtmişlerdir. Böylece vakfın yönetimini ve denetimini sağlayacak kişilerin, görevleri ve bunların sayıları vakıf kurucuları tarafından belirlenmiştir. Ayrıca vakıf kurucusu “vakfiye”sinde tesis ettiği vakfın gelir kaynaklarını ve gelirlerini etraflıca belirttiği gibi bu gelirlerin hangi tür hizmetlerde kullanılacağı ve gruplara ne miktarda tahsis edileceğini de açıkça belirtmiştir. (Yüksel 1998: 55-134)

Vakfiyeler de, öncelikle vakıfların muhtelif iç giderleri için harcanan paralar ve vakfın idari personeli ile onarım görevlilerine ödenen yıllık maaş tutarları bununla birlikte vakıf akarlarının ve hayratlarının onarım ve tamir işleri, aile fertleri için ayrılan meblağlar (bir nevi maaş gibi), yine vakf eden kişi ve yakınları için ölümlemlerinden sonra yapılması gerekenler (Cüz okunması, Mevlüd okutulması, Cuma günleri yasin ve fatiha okunması, helva dağıtılması, fukaraya yemek verilmesi, cami ve diğer hayrat kurumlarının aydınlatılması için alınacak balmumu miktarı vb.) de

vakfiyelerde açıkça belirtilmiştir. Ayrıca vakfiyelere hangi hayratlar için ne kadar gayrimenkul vakf edildiği de yazılmıştır. Aileler bu vakıflarını oluştururken vakfin nesilden nesile, evlatdan evlada devamını dilemişlerdir. Özellikle vakfiyelerde “batnen bade batnin, neslen bade neslin ve karnen bade karnin ilelebed üredikçe evlâdı evlâdına vakfeyledi” şeklinde belirtilmiştir.²⁹⁹ Eğer nesil tamamen kesilir ise bu seferde vakıf gelirlerinden aile fertlerine düşen hissenin Mekke ve Medine-i (Harameyn) fukarasına gönderilmesi istenmiştir. Bunun dışında kimi vakıflarda ise, vakıf şartlarının yerine getirilmemesi durumunda lanet okunmuştur. Örneğin; Zeyni Alaüddin Şeyh Ali Çelebi bin Pir Ahmed’in vakfiyesinde “Binaenaleyh mülük ve hükkanndan her kim bunu veya şartlarından birini tağyire teşebbüs ederse onun üzerlerine Allah’ın lânet ve gazabı dökülsün.” şeklinde ibareler yer almıştır.³⁰⁰

İncelemiş olduğumuz aile vakıflarına baktığımızda başta Zaralı-zâdeler olmak üzere Hatip-zâdeler, Selmanoğullar, Himmet-zâdeler, Handan-zâdeler vb. gibi bir çok ailenin vakıfları olduğunu görmekteyiz.³⁰¹ Bu dönemde Sivas Şehrinin önemli ailelerinden olan Selman Bey evladları (Bostancıbaşı Mehmed Ağa, Ahmed Paşa, Celalleddin ve Alaüddin Paşa), Hatip-zâdelerden; El-Hac Mustafa, Müftü Numan Efendi ve dönemin en güçlü âyân ailesi Zaralı-zâdelerden; Osman Paşa, Mehmet Paşa, Mehmed Said, Saniye Hanım, Ayşe Hanım, Âlime Hanım, Ali Bey, Recep Paşa gibi aile ve aile fertlerinin çok sayıda vakıfları bulunmaktadır. Aileler vakıfların (dükkanlar) bazılarını mülk arazileri üzerine, bazılarını ise, vakıf arazileri üzerine bina etmek suretiyle dönemin en büyük vakıflarını tesis etmişlerdir. Bundan dolayı da bu aileler arasında vakıf zeminlerinin kiralanmasından doğan problemler mücadeleye sebep olmuş ve bu mücadele 18. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. (Demirel 2000: 94–106) Aileler bu vakıflarla hem şahsi ve ailevi düşüncelerinin hemde servetlerinin müsadereden korunması amacını gütmüşlerdir.

²⁹⁹ VGMA, 607/s.16

³⁰⁰ VGMA, 607/s.16

³⁰¹ Bkz. Aile Vakıfları için: Hatip-zâdeler; VGMA, 616/ s.157,158,162; Selmanoğulları; SVBMA, 1/18; VGMA, 609/ s.127; VGMA, 608/ s.314; Himmet-zâdeler; VGMA, 580/ s.239; Zaralı-zâdeler; VGMA,608/s.83,134; SŞS, 4/234,235,278;SŞS,5/ 235, SŞS, 6/140; SŞS,8/36

Örneğin, Sivas'ın en ileri gelen ailelerinden olan Zaralı-zâdeler'den Mehmet Paşa, 1748 tarihli vakfiyesinde muhtelif yerlerde hizmet veren 159 dükkânı, 1 balmumcu, 1 tahmis, 1 mâi boyahane, 1 şem'hane, 3 kahvehane, 1 basmacı kârhanesi, 1 Han ve Sivas merkezinde olmak üzere 6 kıta tarla, 1 ahır ile 2 bahçeyi vakf eylemiştir. Mehmet Paşa bu yerleri vakf ederken de bazı şartlar koymuştur. Vakfiyesinde, müteveli olarak kendisinin tayininin yanı sıra ölümünden sonra oğulları Ali Bey ve Osman Bey iştiraken müteveli olacaklar; onlardan sonra da çocukları ve çocuklarının çocukları şeklinde devamını istemiştir. Ayrıca vakfiyede belirtilen akarlar, beher sene kiraya verilecek, geliri ile akarların tamir ve bakımı yapıldıktan sonra Abdulvahab Gazi Merkad-i şerifi yakınında kendisi tarafından yaptırılan minarenin ve çeşmenin tamiratının yapılmasını istemiştir. Yine aynı aileden Âlime Hatun, Sivas şehir merkezinde 23 kemer dükkân, 2 dükkân, 8 canbaz ahır, 3 yüzleme (?) dükkânı, bir kahvehane ve bir han vakfetmiştir. Âlime Hatun bu vakıflarının hayratını ise, Sivas mahkeme çarşısında bir cami ve bir çeşme ile yine Sivas şehir merkezindeki mihmanhaneye bağışlamıştır. (Ege 2006: 144–146)

Ayrıca bunların dışında Zaralı-zâde ailesinden bir çok kişinin de vakfi bulunmaktadır. Zaralı-zâde Aişe Hanım 1798 tarihli vakfiyesinde Küçük Bengiler Mahallesi'nde bulunan bir saray, bir hamam ve Zara merkezli bir değirmen vakfeylemiştir. Ayşe Hanım vakfiyesindeki bu akarlarının kiraya verilerek buradan alınan kiralardan da Küçük Bengiler Mahallesi'nde bulunan Şah Hüseyin Camii-i şerifine bir yıllık bir batman balmumu alınmasını istemiştir. Bunun karşılığı olarak ise eşi Feyzullah Paşa ve kendi ruhu için her yıl hatmi şerif okunmasını ayrıca Cuma günleri de fatiha okunmasını, okuyan müezzine ise günde bir akçe verilmesini istemiştir. Ayşe Hanım'ın diğer bir vakfı ise 1806 tarihli olup bu vakfiyesinde kendine ait olan çeşitli mücevher ve takıları vakf etmiştir. Buna göre, kırk elmas ile murassa' altun bilezik (bin beş yüz kuruş kıymetli), on sekiz kat incü bilezik ve iki altun kilidli (bin kuruşa), yirmi iki hurda elmas ve on iki elmas ile murassa' altun üzerine bir maşaallah (beş yüz kuruşa), bir çift zümrüd küpe (iki yüz kuruşa), la'l küpe ile yedişer ayak hurda elmas ve (beş yüz kuruşa), dökme işlü on iki altun ile bir elmaslu gerdanlık (altı yüz kuruşa), incülü tepelik ve saç bağı altun (üç yüz kuruşa), bir çift altun kemer (yüz elli kuruşa), seksn irü ve ufak ağnam (iki yüz kırk kuruşa),

penbe memlü on üç mitilü(?) kadife yasdık, on dört köhne kadife yasdık, yedi şilte, üç köhne Selanik def'a iri ve ufak sekiz şilte, dört çuka mak'ad, bir orta halı iri ve ufak elli beş mertebani tabak, dört kebir kase, yirmi iki ufak tabak, on üç ufak kase, yirmi dört billur(?), bir kebir ayna, sim gülabdan ma'a buhurdan (bin yüz on kuruşa) vakfetmiştir. Toplamda 6000 guruş olan bu mücevheratının 2000'ini eşinin haccı için 2000'ini de kendi haccı için ayırmış ancak hac farizalarının başkaları tarafından yapılmasını istemiştir. Kalan 2000 guruşla da fakir fukaraya aşure çorbası dağıtılması, kendi ve eşi için hatm-i şerif okunmasını istemiştir. Bunun dışında Zaralı-zâdelere ait Recep Paşanın³⁰², Saniye Hanımın³⁰³, Mehmed Said Bey'in ve Lütfullah Paşanın vakıfları bulunmaktadır. (Ege 2006: 146–148)

18. ve 19. yüzyılda Sivas'ın ileri gelen ailelerinden vakıf faaliyetleri ile öne çıkan bir diğer aile ise Hatip-zâdeler olmaktadır. Hatip-zâde Abdurrahman Efendi'nin 1775 (1190) tarihli vakfiyesine baktığımızda Köhne Civan Mahallesi'nde bulunan arsadan hissesine isabet eden 800 guruş ile bir han bina ettirilip vakf edilmiş buna binaen ise mütevellî olarak oğlu Eş-Şeyh Mustafa Efendi ve nazır olarak ise diğer oğlu Abdullah Çelebi tayin olunmuştur. Handan alınan kiradan oğlu Mustafa Efendiye tevliyet hakkı olarak 500 akçe diğer oğlu Abdullah Çelebiye ise 250 akçe verilmesini istemiştir.³⁰⁴

Bunun dışında her ikisinin de Ehl-i Kur'an sahibi cüzhan olmalarından dolayı bu görevlerini yerine getirdikleri dâhilinde her birine 1,5 akçe yevmiye verilmesine ve yine Regaip kandilinde bir batman bal ve bir batman yağ ve bir kile buğday unundan helva yapıp fakir fukaraya dağıtılmasına ve yine Berat gecesinde iç yağından birer berat mumu yaptırılarak Ulu Cami'nin mihrabının sağ tarafına takılmasını, yine ölümünden sonra Ulu Camii'nin bahçesine defin³⁰⁵ olunması için camiye senede yirmişer akçe verilmesini istemiştir. Ayrıca caminin iki müezzininden

³⁰² VGMA, 608/ s.134.

³⁰³ VGMA, 608/ s.83.

³⁰⁴ VGMA, 616/ s.157

³⁰⁵ Hatip-zâde Es-Seyyid Eş-Şeyh Abdurrahman Efendi'nin kabri Ulu Camii'nin bahçesinde bulunmaktadır. Mezar taşında ise şunlar yazılıdır: “Ya Gafur el- merhum el mağfur an evlâd-ı Hatip-zade Sivas Es-Seyyid Eş-Şeyh Abdurrahman Efendi ruhuyçün rıza-ullah-ül Fatiha ”

her birine senede 125'er akçe verilmesine, bunun karşılığında ise her birinin salât-ı hamse (beş vakit namaz) ve akabinde ise Fatiha okuyarak ruhuna ihta etmesini yine camii imamına ise senede on kuruş verilmesini ve caminin tuvalet ve abdesthanesinin temizliği için 1,5 akçe verilmesine, bunun dışında ise hanın içine bir çeşme yaptırılarak bakımı için görevlendirilen kişiye de bir miktar para verilmesi istenilmiştir. Ayrıca Abdurrahman Efendi zikr olunan hanın tamir ve onarımı gerektiğinde biran evvel yapılarak daha sonra yukarıdaki şartların yerine getirilmesini arzulamıştır.³⁰⁶ Kalan meblağ'nın ise oğulları arasında pay edilmesini vakfiyesinde belirtmiştir.

Abdurrahman Efendi'den sonra ailede vakıf faaliyetleri ile öne çıkan diğer bir kişi ise oğlu Mustafa Efendi'dir. Hatip-zâde Es-Seyyid Mustafa Efendi'nin 1723 (1138) tarihli vakfiyesinde babasından kalan fevkani ve tahtani odaları bulunan han'a çeşitli mülkler ekleyerek (Kardeşi ile ortak aldığı konak yeri ve kahvehane vb.) kira gelirlerini iki katına çıkarmıştır. Böylece alınan kiralardan kardeşlerine düşen hakkın verilmesinden sonra kendi payına düşen hissesini de vakf eylemiştir. Vakfın mütevellî ve nazırı olarak ise oğulları tevcih edilmiştir. Mustafa Efendi vakfiyesinde; çilehanesinde her sene Rebiü'l evvel ayının on ikinci gecesinde bir mevlüd-i şerif okunmasını ve mevlüd-i şerifi okumaya ve dinlemeye gelen kişiler için de şerbet yapılıp dağıtılmasını yanında ise beş batman pirinç ve buna yetecek kadar yağ ile pilav yapılıp, yufka ekmeği ile ikram edilmesini, yine mevlüthanlara ve fakirlere birer kuruş verilmesini istemiştir.³⁰⁷

Ayrıca oğlu Şeyh Mehmet Efendi'nin ruhu için de iki adet 5 kuruşa balmumu alınarak Ulu Camii'nin mihrabının iki tarafında yakılmasını ve şems-i ruğandan iki kandil yapılarak camide kullanılmasını istemiştir. Yine Aşure gününde çorba yapılıp fakir fukaraya dağıtılmasını istemiş ve buna da altı kuruşluk bir pay ayırmıştır. Yine kendi aile fertlerinden oğlu Es-Seyyid Şeyh Sani Efendi için hergün Kur'an-ı Kerim'den bir cüz okunup ruhuna bağışlanmasına bunun karşılığı olarak ise okuyana 4 guruş ücret verilmesine, ayrıca başta annesi ve kendi olmak üzere ailenin diğer

³⁰⁶ VGMA, 616/ s.157

³⁰⁷ VGMA, 616/s. 158.

fertleri için de Kur'an-ı Kerim'den çeşitli sureler (Mülk ve Asr sureleri) ve Fatiha okunmasını ve bu görevi yerine getiren imam ve müezzinlere pay verilmesini istenmiştir. Ayrıca tüm bunların yanında da Ulu Camii'nin tuvaletlerinin tamir ve temizliği için 2 guruş ayrılmıştır. Bunların yapılmasından sonra ise artan paranın oğullarına verilmesini istemiştir. Eğer çocukları vefat eylemişse onların çocuklarına onlarda ölmüşse onların çocuklarına olmak üzere taki nesli kesilene kadar devam etmesi istenmiş ve nesli kesildiğinde ise Çilehanesindeki Şeyh olan kişinin müteveli ve nazır olarak atanması istenmiştir.³⁰⁸

Mustafa Efendiden sonra ailenin vakıf faaliyetlerini Hatib-zâde Ahmet Hamdi Efendi devam ettirmiştir. Hatib-zâde Ahmet Hamdi Efendi'nin 1726 (1141) tarihli vakfiyesinde³⁰⁹ aynı şekilde kardeşi Mustafa Efendi gibi kendi hissesine isabet eden mülkleri işleterek üç misli haline getirdikten sonra vakf eylemiştir. Buradan gelen gelirler karşılığında ise her sene Ulu Camii için iki batman rugan³¹⁰ alınıp mum yapılmasına bunun için 2,5 guruş ayrılmasına, kendi ruhu için cüz-i şerif okunmasına bunun karşılığında da okuyana 3 guruş verilmesine, yine Ulu caminin imamları tarafından öğle namazından sonra Aşr-ı Şerif okunup ruhuna bağışlanmasına bunun karşılığı olarak da okuyan her bir imama 1'er guruş verilmesini istemiştir.³¹¹

Ayrıca Ramazanda itikâfa girenlere iftar ve sahurda yakılmak üzere bir balumu yaptırılması için 9 guruş ayrılmasına yine Nakşibendî tarikat şeyhine, Ahmet Hamdi Efendi'yi yadtmeleri karşılığında 2 kuruş verilmesine bunun dışında ise caminin ve abdesthanelerin temizliği için çeşitli kişilere de verilecek meblağlar vakfiyede belirtilmiştir. Ayrıca vakfa kendinden sonra oğlu Es-Seyyid Eş-Şeyh

³⁰⁸ VGMA, 616/s. 158; "...batni evvelde bulunan evladı zükurlarımın zuhurları mutaassıb müteveli ve nazır olalar vechi meşruh üzere şurut ve kuyud icra olunduktan sonra ve fazlasına sulbi oğlum merhumu mezbur Şeyh Mehmed Efendi'nin evladı zükürlarının batni evvelde olan evladızukurumun derecesinde ad ve müsavi olsun benim batni evvelde evladı zükurun ile maan merhumu mezburun batni evvelinde bulunan evladı zükuru alesseviye şurutu mezkure üzere matakabu batnen bade batnın mutasarrıf olalar iyazen billahî talaa benim evladı zükurlarım münkarız olur ise badehu evladı inaslarımızın evladı zükurları vechi meşruh üzere mutasarrıf olalar evladı inaslarımızın evladı zükürları münkarız olurlar ise Çilehanemde şeyh olan kimse müteveli ve nazır olup şurutu mezküreyi icra eyledikten sonra ma fazlayı camii mezburun masarına sarf eyleye..."

³⁰⁹ VGMA, 616, s. 162.

³¹⁰ Rugan; Sütün veya ot tohumundan çıkarılan yağ olup camilerde kandil olarak yakılmaktadır.

³¹¹ VGMA, 616, s. 162.

Numan Efendi ve biraderi Yakub Efendi'nin müteveli olmasını istemiş bunun karşılığında da 3 gurus ücret verilmesini vakfiyesinde açıklamıştır.³¹²

Numan Efendi Vakfiyesi ise 1765 (1180) hicri tarihinde yazılmıştır. Bu vakfiyeye göre; Camii Kebir Mahallesinde oturan Numan Efendi kendi yaptırmış olduğu 1 Kütüphane, 1 Hamam, 3 Çeşme, Mahkeme çarşısındaki lülecî dükkânı üzerine yaptırdığı serçe odası ve onarımını üstlendiği Ulu Cami gibi eserlerin devamlılığını sağlamak amacıyla Sivas çarşı ve pazarında bulunan 38 dükkânı, yine Sivas dâhilinde bulunan 12 kiracı evi, 4 değirmeni, 2 kahvehane, bir hayli geniş araziye ve bunların gelirlerini başta Allah'ın rızası ve Resulullah (S.A.V.)'in şefaati için vakf eylemiştir.³¹³

Numan Efendi vakıf şartı olarak ise şunları belirtmiştir: 7 cüz-han kütüphanede 2 şer gün toplanıp başta kendi ruhu olmak üzere, biri anne ve babasına, biri zevcesi Züleyha Hanım'a ve onun validesi Şemsi Hanım'a, biri diğer zevcesi Zeynep Hanım'a, biri ismi unutulmuş Ümmet-i Muhammed'e, diğeri fazıl ve kâmil merhum amcası Müftü Es-Seyyid Abdullah Efendi ve oğlu Ali Efendi'ye, son cüz ise oğlu Es-Seyyid Abdullah ve kızı Türbehan olan Züleyha Hanım'ın ruhlarına hediye edilmek üzere birer cüz okunmasını bunun karşılığında ise her cüzhana birer akçe verilmesini istemiştir. Ayrıca kendi yaptırmış olduğu kütüphanedeki kitapların dışarıya verilmemesine, kütüphaneye memur olarak ise Es-Seyyid Osman Efendi'nin atanmasını ve hergün 3 akçe yevmiye verilmesini, kütüphane hizmetlilerine 1'er akçe ayrılmasını bununla birlikte iki gün kütüphanede bir hafızın kelam-ı kadim talim etmesini, bir âlim kimsenin ise haftada bir gün hadis-i şerif okumasını ve hizmeti karşılığında 2 akçe verilmesini istemiştir. Camii Kebir'de haftada iki gün ehli bir kişinin Muhammediye'ye Kur'an okuyup dua etmesine bunun karşılığında 2 akçe almasına, yine Camii Kebir'de ittifaka girenlere babasının vakfı gibi bir gece yemek, kahve ve balmumu verilmesine, Cuma günleri ise Ulu Cami'nin kapısında toplanan

³¹² VGMA, 616, s. 162.

³¹³ VGMA, 588, s.243

fakir fukaraya 10'ar paralık ekmek ve bayramlarda ise bu fakir fukaraya 1'er guruş sadaka verilmesini vakfiyesinde belirtmiştir.³¹⁴

Yine ölümü Sivas'ta olur ise kütüphane önüne defn edilmesini³¹⁵ ve Es-Seyyid Ömer Efendi ile Es-Seyyid Abdalbaki Efendi'nin cüzhanı olarak atanmasını istemiş ve bu hizmetleri karşılığında 1,5 akçe verilmesini, bununla birlikte oğlu Abdullah ve kızı Züleyha ruhları için 3 adet mum yaptırılıp Cami-i Kebirde yakılmasını, yine Osman Paşa Camisi'ne de aynı şekilde 3 adet mum yaptırılmasına, ayrıca bu caminin müezzine 1 guruş verilerek karşılığında kendilerinin İhlas-ı Şeriften mahrum bırakılmamalarını, Şaban-ı Şerifin 14. günü kütüphanede 10 salih kişinin toplanarak 70 000 Kelime-i Tevhid getirilerek ruhuna bağışlanmasına, bunu yapan görevliler için teberruken 10'ar para ve 1 guruşluk hurma alınıp taksim edilmesine yine Ulu Camii'de Cuma, bayram ve mübarek gecelerde müezzin tarafından “Ruhu İçin Fatıha! ” diye seslenmesine bunun karşılığında ise 1 akçe verilmesine, Ulu Cami'nin çatısındaki ağaçların yıprandığında değiştirilmesine, babasının hayrı için Ulu Cami'nin duvarında 6 ay akan çeşmenin masrafları, oğlu Abdullah'ın mezarı, Züleyha Hanım'ın kubbesinin tamirinin yapılmasına ve bunun karşılığında 5 akçe mütevellilik ücreti verilmesi annesi Aişe Hatun, zevcesi Züleyha Hanım yazan şamdanlara üçer okka balmumu alınıp yakılmasını vakfiyesinde belirtmiştir.³¹⁶

Numan Efendi vakfiyesinde kendisinden sonra kimin müteveli ve nazır olacağını da belirtmiştir. Özellikle ölümünden sonra Buruciye Medresesi müderrisi ve Cami-i Kebir vaizi Es-Seyyid Abdurrahman Efendi ve amcazadesi Seyyid Şeyh Yakup ve biraderzadesi Abdullatif Efendi'nin müteveli ve nazır olarak atanmasını

³¹⁴ VGMA, 588, s.243

³¹⁵ Numan Efendinin vakfiyesinde geçen bu tabir neticesinde kendi aile kabristanının bu günkü yeri göz önüne alınarak Kütüphanenin yeri net olarak ortaya çıkmaktadır. Kütüphane, bu günkü aile kabristanının bulunduğu yerin hemen arkasındaki 2 katlı sarı binanın bulunduğu yer olduğu kesinleşmektedir. Bu bina bu gün kabristanı bahçesinde bulundurmaktadır. Özellikle Uzunçarşılı'nın kaleme aldığı Sivas Şehri eserinde de Numan Efendinin kabristanının Kütüphane ile Çesmesi arasında olduğunu belirtmesi bizim bu kanımızı destekler niteliktedir. Bkz. VGMA, 588, s.243; (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 156)

³¹⁶ VGMA, 588, s.243

istemiştir. Bunların dışında yukarıda belirtilen şartlar yerine getirildikten sonra artan para olursa kütüphanedeki kitaplara sarf edilmesini arzu etmiştir.³¹⁷

Bu dönemde Sivas şehrinde vakıf faaliyetleri ile öne çıkan bir diğer aile ise Selmanoğulları'dır. Ailenin önemli fertlerinden Mehmet Ağa'nın 1717 (1132) tarihli bir vakfiyesi bulunmaktadır. Mehmet Ağa bu vakfiyesinde Sivas şehrinde Köhne Civan Mahallesi'nde 11 bab dükkân, yine aynı yerde 23 bab dükkân, 1 bab kebir mahzen ve yine 10 bab dükkân olmak üzere toplamda 57 adet dükkânı ve 1 bab mahzeni vakf eylemiştir. Bu yerlerden alınacak kira karşılığında şu vakıf şartlarının yerine getirilmesini istemiştir.³¹⁸ Öncelikle vakf edilen dükkânların tamir ve termimi görüldükten sonra başta Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)'e Mevlüd-i Şerif okunup, salât-ı selam getirilip, zikir edilmesine ve yine dua ve sena yapılmasını istemiştir. Akabinde ise cedit Merhum Selman Bey için Camii şerifinde Rebiü'l-evvel ayının 12. günü Mevlüd-i Şerif okunup ve dua edilmesini, bunun karşılığı olarak ise 50 guruş verilmesini istemiştir. Ayrıca bu meblağdan dua eden şeyh efendiye 12 guruş kıymetinde bir çuka ferace alınmasını ve yine Mevlüd-i Şerifi okuyan kişiye 5 guruş verilmesine, zikri tevhid edip salat-ı selam getiren 5 kişiye ise kırk'ı bir guruş olmak üzere her birine kırkar para verilmesine ve yine 2 guruşluk gülâp ve 8 guruşluk od mâverdi (gülsuyu) ve 10 guruşluk şekerden şerbet olunup ve 8 guruş ile aseli musaffadan şerbet olunup dağıtılmasını belirtmiştir.³¹⁹

Bununla birlikte Mehmet Ağa vakfiyesinde üç kişinin Kur'an-ı azimüşşandan cüz-i şerif okuyarak bunlardan birinin sevabını Es-Sultan İbn-i Sultan El-Gazi Ahmed Han Hazretlerinin (Osmanlı Sultanı) ecdad-ı izamları ruhları için, diğer birinin Sadrazam Vezir-i binazır devletlü İbrahim Paşa Hazretlerinin validelerinin sevabına ve son cüzü ise kendi annesinin ruhu için okunmasını istemiştir. Yine iki nefer kimesnenin cediti Selman Bey Camii şerifinde ve iki nefer kimesne cediti merhum El-Hac İsmail Efendi Camii şerifinde cüzi şerif okunmasını isteyip bunun karşılığı olarakta 120 akçe 1 guruşa olmak üzere her birine 2'şer akçe

³¹⁷ VGMA, 588, s.243

³¹⁸ SVBMA, 1/18

³¹⁹ SVBMA, 1/18

verilmesini yine Sivas şehrinde mevcut olan bazı çeşmelerin ve hamamların gidecek ayaklarının olmamasından dolayı bunların yapılmasını vakfiyesinde belirtmiştir. Mehmet Ağa ayrıca vakfiyede oluşturulacak olan bu su ayaklarının hangi mevkilerden geçeceğini de detaylı olarak belirterek burada çalışacak olan kişilerin ücretleri de vakfiyede zikr olunmuştur.³²⁰

Mehmet Paşa kendisinden sonra evlatlarının mütevellî olarak devam etmesini istemiş ve kendi soyunun ve ceddinin (Selman Bey ailesi) tamamen yok olması halinde şehirden salih, güvenilir birisinin mütevellî olarak geçmesini istemiştir. Selmanoğulları'ndan vakıf faaliyetleri ile öne çıkan bir diğer aile ferdi ise Mehmet Paşa'dır. Mehmet Bey Oğlu Sivas Valisi Mehmet Paşa'nın, iki arkadaşının³²¹ da dâhil olduğu 1131 tarihli vakfiyesine baktığımızda; Sarı Şeyh Mahallesi'nde bir arsa, bir kahvehane, bir dükkân ve bir han ile Nalbantlar Sokağı'nın doğu tarafında olmak üzere beş dükkân bina edip bunlara ilaveten bir bab kebir Elvancı mülk, boyahane, bir bab börekçi dükkânı, iki bab semerci dükkânı, kalaycı dükkânı, bir bab berber dükkânı, dört bab nalbant dükkânı olmak üzere Sivas dâhilinde çeşitli yerlerde bulunan dükkânları vakf eylediğini görürüz.³²²

Bu dükkânlardan alınacak olan kiralara başta mezbur dükkânların ve çeşme yollarının tamirinin yapılması akabinde ise Selman Bey Camii şerifinde 5 nefer kimesne tarafından Kur'an-ı Kerim'den birer cüz-i şerif okunarak bunların sevabından birini Habib-i Ekrem ve Nebiyyi Muhterem Muhammed Mustafa (s.a.v) hazretlerinin pâk-i latif ruh-i şerifine ihda edilmesine ve diğer bir cüz'ün sevabı ise Sultanil-kuzzati vel-cihadeyn halife-i ruy-ı zemin Sultan Ahmet Han hallede

³²⁰ **SVBMA**, 1/18; Mehmet Ağa vakfiyesinde; "... Medine-i mezburede vakı cami kebirde ve tarık-i 'am ve saraylarımızda cereyan eden suların ve Sinan Paşa hamamı ve esvakta cereyan eden ve sair muhtaç olan ibadullahın çeşmeleri ayaklarının gidecekleri yerleri olmayup müteazzi olmalarıyla karize eşeddi ihtiyaçları olup İbadullah enfa olmak üzere hasbetenlillahi teala camikebirden ve temür ve kapu ve behram paşa hanı önünde ve tokmak kapusu kurbunda olan tavra nehrinin tahtından geçüp ve Yusuf Halife tarikına kadimi cereyan edip billor mahallesi kurbunda çadırcı cisrinde nehri merkume cereyan etmek üzere müceddeden tamir eylediğim karizin hark ve tathiri için evkaf-ı mezkure gall'esinden elli kuruş verilüp ricalden iki nefer kimesne beher yevm takyidi tam ile yolları tathir eyleyeler. Ve cihet deyu mütemekkil kimesnelere verilmiye. Ve zikr olunan elli kuruştan her birine beşer kuruş ücret verile. Ve baki kırk kuruş meremmete muhtaç olan yerlerine harç oluna.

³²¹ **VGMA**, 609/ s.127; Merhum Behram Ağa'nın vakfı ve Tefsir-i Mehmet Efendi'nin çeşme vakfı

³²² **VGMA**, 609/ s.127

hilafetuhu ila yevmü-l karar hazretlerinin ecdad-ı izamlarının ruhlarına ihta edilmesine, üçüncü cüz'ü şerifin sevabı ise hala sadr-i âli vezir-i azam saadetlü İbrahim Paşa hazretlerinin validesinin ruhuna, diğer cüzün valid-i emcedimiz peder-i azizimiz merhum Mehmed Ağa'nın ruhuna, son cüzün ise annesinin ruhuna ihda edilmesini istemiş bunun karşılığında olarak ise bu hizmetleri yapan kişilere ikişer akçe verilmesini şart koşturmuştur.³²³ Bunların dışında yine çeşme-i mezkûr cahganına iki akçe, Receb-i şerifde helva yapılarak fakir fukaraya dağıtılması karşılığında on beş guruş harcanmasını vakfiyesinde belirtirken ayrıca kendinden sonra da kimin mütevellî olacağını da belirtmiştir.³²⁴

Selmanoğulları ailesinden Mehmet Paşa'dan sonra vakıf faaliyetleri ile öne çıkan bir diğer kişi ise Es-Seyyid Alâeddin Paşa olmaktadır. (Demirel 2000: 13,53) Alâeddin Paşa, Ahmet Paşa'nın oğludur. 27 Ramazan 1230 tarihli vakfiyesine göre; Anavid ? toprağında Bahçeçik Karyesi civarında bir su değirmeni ile yine Yıldızeli kazası'nda, Özmüş Karyesi toprağında Özengi Karyesi civarındaki su değirmeni olmak üzere iki değirmeni vakf eylemiştir.³²⁵ Alâeddin Paşa bu vakıfların gelirlerinden öncelikle değirmenlerin tamir ve bakımını istemiş akabinde de kendi yaptırmış olduğu Yukarı Kal'a burcundaki saat kulesinin çatısının tamiri, bakımı ve bu görevi yapan ustanın ücretini ve bununla birlikte kimler için dua okunmasını da vakfiyesinde belirtmiştir.³²⁶

Himmet-zâdeler de ise İbrahim Paşa vakıf faaliyetleri ile öne çıkmıştır. (Demirel 2000: 25) Himmet Ağanın oğlu olan İbrahim Paşa'nın 1239 tarihli vakfiyesinde; Sivas eli kazasına tabii olan Zara karyesindeki bir bab elvan boyahaneden kendi hissesine isabet eden yarım hissesini vakfeylemiştir. Vakıf şartı olarak ise, başta boyahanenin tamiri olmak üzere, Şah Hüseyin mahallesinde bina ettirdiği camii şerif ile camii şerifi mezkûrun kapusu kurbunda bina eylediği çeşmenin ve su yollarının tamirinin yapılmasını istemiş ayrıca tüm bunlar yapıldıktan

³²³ VGMA, 609/ s.127

³²⁴ VGMA, 609/ s.127

³²⁵ VGMA, 608/s.314; "... iki göz değirmenini mülkünden ifraz ve hasbeten lillahi'l-Meliki'l-Ehad ve talen li-merdati Rabbi's-Samed vakf-ı sahih-i müebbed ve hasb-i sarih-i muhalled ile vakf ve habs eyleyüb..."

³²⁶ VGMA, 608/s.314

sonra kalan bakiye altı hisseye (sehime) bölünerek ilki cami imam ve hatibi olan Mehmet Efendi bin Velîyüddin Efendi'ye, ikinci sehmi caminin müezzini olan İbrahim Halife bin Hüseyin'e, üçüncü sehmi ise mübarek gecelerde ve dini günlerde camide vaiz veren Cemal Efendi bin Ali Efendiye, dördüncü sehmi her sene rebiyyül evvelde cami mezkûrda Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.v) için Kur'an okunmasına, beşinci sehmi ise kendi ceddine ve eşi Emine Hatun'a, altıncı sehmi ise vakıf mütevellisi olan aile fertlerine verilerek harcanmasını vakfiyesinde belirtmiştir.³²⁷ Bu aileler dışındaki diğer ailelerin de vakıfları bulunsada Zaralı-zâdeler, Selmanoğulları ve Hatip-zâdeler kadar büyük vakıflar bırakamamışlardır.

2)-Din, Eğitim ve Kamu İçin Yaptırdıkları Eserler

18. ve 19. yüzyılda Sivas'ın ileri gelen ailelerinin, siyasi faaliyetlerinin yanında ayrıca bir de kültürel olarak yapmış oldukları faaliyetler bulunmaktadır. Bu dönemdeki ailelerin büyük çoğunluğu dini ve hayrat amaçlı yapılar inşa ettirirken, içlerinden bir kısmı da bu yapıların yanında şehrin eğitim-öğretim faaliyetlerini yükseltecek kurumlar açmıştır. Özellikle bu konuda Zaralı-zâdeler, Hatib-zâdeler, Himmet-zâdeler, Yörük-zâdeler ve Mütevellî-zâdeler oldukça öne çıkmıştır. Hatib-zâdelerden Müftü Numan Efendi'nin 1758 (1172) tarihinde Camii Kebir mahallesinde (Ulu Cami civarında) yaptırmış olduğu kütüphane ailenin eğitim-öğretime, okur-yazarlığa ve kitaba vermiş olduğu önemi en iyi şekilde açıklamaktadır. Numan Efendi Kütüphanesi'nin inşası için oldukça titiz davranmış ve en mükemmel olması amacıyla Kayseri'den Şadi bin Yusuf adında bir usta getirtirerek kütüphaneyi ona yaptırmıştır. Kütüphane kargir ve kubbeli olup giriş kapısındaki taşta;

Cenâb-ı hazret-i Nu'man Efendi müfti-i zi-şân

Binâ etdi rızâullah için ecrinvire subhân

Tamâm oldukda Fehmi noktadâr ile didüm târih

Kütübhâne mükemmel oldu mes'ud eylesün Rahmân (1172/1758) sözleri yazılmıştır. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 156)

³²⁷ VGMA, 580/ s. 239

Eser günümüze kadar varlığını sürdüremesede o günün koşulları için çok önemli bir yapıttır. Eserin medreselere yakın olarak yapılması da eğitime verilen önemi en iyi şekilde göstermektedir. (Kütüphanenin yeri aile kabristanının hemen bitişiğinde olmaktadır. Ancak günümüze kadar gelememiştir.)³²⁸ Numan Efendi Kütüphanesi'nin yanında ayrıca etrafı duvarla çevrili ve pencereci bir aile kabristanı bulunmaktadır.³²⁹ Dini hassasiyeti çok yüksek olan Numan Efendi, aile kabristanı üzerindeki pencereye Zümer süresinin 52. ve 53. ayetlerini yazdırmıştır. Ayrıca kütüphane ile kabristan arasına çeşme yaptırmıştır. Tüm bunların yanında ekonomik olarak kazanmış olduğu gelirleri ve otuz bir dükkânı vakf etmiştir. Bunları vakf ederken bazı hayır şartlarını öne sürmüştür.³³⁰

1182/1768 tarihinde ise Numan Efendi vefat eylemiştir. Kabri Ulu Cami civarındaki kütüphanesi ve çeşmesi arasındadır. Ayrıca kendine ait konağı ve hamamı bulunmaktadır.³³¹ Numan Efendinin hamamı Ulu Cami'nin Kuzeybatı yönünde olup bu gün tamamıyla yıkılıp yerine bina inşa edilmiştir. (Önder 2007: 92) Bu ailenin dışında eğitim ve öğretime önem veren diğer bir aile ise, Zaralı-zâdeler olmaktadır. Zaralı-zâdelerden Mehmet Paşa 1749 tarihli Hoca İmam Mahallesine

³²⁸ VGMA, 588, s.243; Numan Efendinin vakfiyesinde geçen ; “Ölümüm Sivas'ta olur ise kütüphane önüne defn edilmesi” tabiri neticesinde kendi aile kabristanının bu günkü yeri göz önüne alınarak Kütüphanenin yeri net olarak ortaya çıkmaktadır. Kütüphane, bu günkü aile kabristanının bulunduğu yerin hemen arkasındaki 2 katlı sarı binanın bulunduğu yer olduğu kesinleşmektedir. Bu bina bu gün kabristanı bahçesinde bulundurmaktadır. Özellikle Uzunçarşılı'nın kaleme aldığı Sivas Şehri eserinde de Numan Efendinin kabristanının Kütüphane ile Çesmesi arasında olduğunu belirtmesi bizim bu kanımızı destekler niteliktedir. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 156) Bu bilgiler ışığında Numan Efendinin Hamamı (Hamamın bu gün kalıntıları Giyimbank önünde mevcuttur.), Kütüphanesi ve Aile Kabristanı arasında toplam 50-100 metrelik bir mesafe bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Tez sonundaki Numan Efendi Kütüphanesi, Aile kabristanı ve Hamamına ait olan Fotoğraflara

³²⁹ Bkz. Tez Sonundaki Resimler Bölümüne

³³⁰ VGMA, 588, s.243; Numan Efendi Vakfiyesi 1180 hicri tarihinde yazılmıştır. Bu vakfiyeye göre ; “Sivas mahallatından Camii Kebir Mahallesi'nde Kain Eşşeyh Ahmet Hamdi efendi, kendi defterinde kalemi ile mümza ve mezkur ne kadar kütibi varsa, hasbetenlillah vakf ve hapsedip, mücedden bina ve vakfeylediği kütüphaneye vaz'eyleyip, yine Sipahi Pazarı derununda arif, Pazar derununda iki adet, ayrıca yirmidokuz adet de yine aynı yerde bulunan dükkanlar ki ceman: 31 adet dükkanı vakfetmiştir. Hayır şartlarına göre: Vakfin gelirinden yedi kişilik cüzhana maaş verilecek, bu yedi kişi haftada iki gün toplanıp ruhları için birer cüz Kuran-ı Kerim okuyacaklar. Ayrıca, yine haftada iki gün olmak üzere, ehil (Sesi güzel) olan bir kişi Muhammediye kıraat edecektir. Bundan başka, âlim bir kişi haftada bir gün Hadisi Şerif okutacak, ona iki akçe verilecek. Tefsir-i Şerif okuyan için de yine günde iki akçe ödenecektir, deniyor. Bunlarla birlikte, kütüphanenin memurlarına ve hizmetlisine günlük birer akçe verilmesini, diğer gelirlerin de öncelikle noksan kitapların tamamlanmasına sarfını istiyor.

³³¹ Bkz. Tez Sonundaki Fotoğraflar bölümündeki Numan Efendi Hamamına

kendi adıyla anılan (Zaralı-zâde Mehmet Paşa Mektebi) bir mektep inşa ettirmiştir. Yörük-zâdelerden Mehmet Ağa ise, 1713 tarihinde yine aynı mahallede Yörük Mehmet Ağa Mektebi adıyla bir mekteb açmıştır. Önemli âyân ailelerinden olan Himmet-zâdeler ise, 18. asrın başlarında Küçük Minare Mahallesinde İhsaniye medresesini kurmuştur. Daha sonra bu medrese 1833 tarihinde oğlu Said İbrahim tarafından tamir ettirilmiştir. (Demirel 2000: 69) Zaralı-zâde Recep Paşa bu medrese için vakfiyesinde gelir tahsis etmiştir.³³²

19. yüzyılda Sivas şehrinin ilmi hayatına yön veren diğer bir aile de Mütevellî-zâdeler olmaktadır. Mütevellî-zâdeler'den Yusuf Ziya Bey tarafından 1906–1908 tarihlerinde Sarı Şeyh Mahallesine (Nalbantlar Başı) iki katlı olarak bir kütüphane inşa edilmiştir. Ailenin günümüze kadar gelen son fertlerinden N. Yücel Mutlu'nun Sivas'ta Dâru'r-Raha Vakfı ve Abdi Ağa Konağı adlı eserinde bu konu hakkında şunları zikretmiştir: “Evkaf-ı Humâyûn Nezâreti 1900'lü yılların başlarında dört sene ile tuz paralarını göndermemiş ve sonrasında topluca bir meblağı Sivas'a tahsis etmiştir. Bu paranın tediye emri Vilayete gelince zamanın Valisi Reşid Âkif Paşa, emrinde çalışan Vilayet Mektubi Kalemi Mümeyyizi Mütevellî-zâde Yusuf Ziya Efendi'yi çağırarak bu meblağın hak sahiplerine dağıtıldığı zaman çarçur olacağını, halbuki bununla Sivas'ın içinde bir kütüphane yapılmasının daha uygun olduğunu, gerekli olan arsayı da kendisinin tahsis edeceğini söylemiştir.” (Mutlu 2009: 224-225)

İşte Dâru'r- Râha vakfının gelirlerinden olup da hak sahiplerine bu “birikmiş tuz paraları”³³³ ile Sivas'ın Nalbantlarbaşı semtinde, 1906–1908 yılları arasında inşa edilen iki katlı taş bina, şimdiki ismi ile “Ziya Bey Kütüphanesi”dir. Binanın arsası ise, Vilayet tarafından tahsis edilmiş ve o yıllarda Garipler Mezarlığı olarak isimlendirilmiş olan kabristanın bir bölümüdür. Ancak bu bilgi kesin olmamaktadır. Çünkü aynı bölgede Hoca Sarı Şeyh Zaviyesi ve Camii bulunmaktadır. (Demirel

³³² SŞS, 5 /235

³³³ Sultan Abdu'l-Aziz Han bin Mahmud Hân tarafından 11 Mart 1867 tarihli Berât-ı Humâyûn'a göre; Aileye ait olan Tuz laların vakf edilmesi sonucunda buradan gelen gelirlerden çeşitli masrafların çıkarılması sonucunda kalan paranın 1/5'i mütevellî olanlara, 1/5'i vakıf urucusunun akrabalarına 3/5'i ise vakfın tek hayratı olan İmaret'e sarf edilmiştir; N. Yücel Mutlu, **Sivas'ta Dâru'r-Raha Vakfı ve Abdi Ağa Konağı**, Ankara 2009, s.154–158.

2006: 69) İki katlı olan kütüphane binasının altı yemekhane, üstü ise kütüphane olarak planlanmış iken daha sonraları alt kat, kütüphaneye gelir temini gayesiyle dükkânlarla dönüştürülmüştür. Yemekhanenin yemek pişirilen fırın bölümünün ocak ve baca kısmı, bu günkü tarihte dahi, arka bahçe içinde mevcuttur.” (Mutlu 2009: 225) Ayrıca kütüphanenin bitişiğinde bir de çeşme bulunmaktadır.

Bu aileler aynı zamanda halkın dini ibadetlerini rahatlıkla yerine getirebileceği camiler, halkın su ihtiyacını karşılamak çeşmeler ve temizlik ihtiyaçlarını karşılayacak hamamlar inşa etmişler ve bunların birçoğunu da vakf eylemişlerdir. Bu konuda öne çıkan aile ve aile fertlerine baktığımızda; Hatib-zâdelerden Müftü Numan Efendi’nin Cami Kebir mahallesine yaptırmış olduğu Numan Efendi Hamamı (1758) ve çeşmesi, (3 lüle Bayram Paşa Suyu 1758); Selman oğullarından Selman Bey tarafından Sarı Şeyh Mahallesine yapılan (1421) Selman Bey Mescidi (Paşa Camii) ve yine aynı aileden Seyyid Ahmed Paşa çeşmesi (1737) caminin yanında bulunmaktadır. Daha sonra bu çeşme şadırvana çevrilmiştir. (Selman Bey Cami Şadırvanı 1718) Yine Cami-i Kebir Mahallesi’nde Selmanoğulları’ndan Seyyid Ahmed tarafından 1738 tarihinde inşa edilen Küçük Hamam ailenin bu dönemde Sivas için yapmış olduğu önemli eserler arasında yer almaktadır. (Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 155–158; Demirel 2000: 154–193)

Zaralı-zâdeler’den ise Feyzullah Ağa’nın eşi Aişe Hatun tarafından 1798 tarihinde Küçük Bengiler Mahallesine yapılan Çay Hamamı, yine aynı mahalleye yapılan Aişe Hatun Çeşmesi (Saray Çeşmesi 1798), Şemsi Ferraş Mahallesi’nde Zaralı-zâde Mehmet Efendi 1728, Zaralı-zâde Âlime Hatun 1779 ve Zaralı-zâde Emine Hatun 1835 tarihlerinde yenilenen Şemsi Ferraş Mahalle çeşmesi, Zaralı-zâde Mehmet Paşa tarafından tamir edilen Cami-i Kebir Şadırvanı, Ahmed b. Çakırhan tarafından (1326) Abdulvahab Gazi zaviyesine yapılan zaviye çeşmesinin Zaralı-zâde Mehmed Paşa tarafından tecdid’i, yine aynı aileden Zaralı-zâde Mehmet Paşa tarafından Paşa Hanı dâhilinde yapılan Mehmet Paşa Çeşmesi (1742), ailenin yapmış oldukları vakıf ve dini tesisler olmaktadır.³³⁴ Kenan-zâdelerden ise; Kenan-zâde

³³⁴ Ailelerin yapmış olduğu dini Tesis ve Vakıflar İçin Bkz. Tablo XIII-XIV-XV’e

Ferhat Bey tarafından Bahtiyarbostan Mahallesinde inşa edilen Korkmazoğlu Kenan-zâde Camii (1721), Sarı-zâdelerden; Sarı-zâde Mehmet Paşa tarafından Çavuşbaşı mahallesine yapılan Mehmet Paşa Camii (1768)³³⁵, Handan-zâdelerden; Handan-zâde Hanımefendi tarafından Üryan-ı Zimmi mahallesine yapılan Handanoğlu Mehmet Ağa Camii (Hanım Efendi Camii 1793), Mütevellî-zâdelerde ise; ailenin atası sayılan Rahatoğullarının yapmış oldukları Darü'r-Râha zaviyesi(İmaret, zaviye, cami, çeşme) ve üzerine ek olarak ayrıca Mütevellî-zâde Seyyid Abdurrahman Ağa'nın Kale- ardı Mahallesinde yapmış olduğu Mütevellî-zâde Camii (1760) ailenin yapmış oldukları önemli yapılarıdır. (Demirel 2000: 54–55)

Tüm bu bilgiler çerçevesinde: Hatip-zâdelerin 1 Hamamı, 1 Çeşmesi, 1 Kütüphanesi; Zaralı-zâdelerin ise 1 Hamamı, 1 Mektebi, 9 Çeşmesi, 3 Camii, Rahatoğulları ve Mütevellî-zâdeler'in 4 Camisi, 1 Zaviyesi, 2 Çeşmesi, 1 İmaret ve 1 Kütüphanesi; Selmaoğullarının; 1 Hamamı, 1 Camisi, 2 Çeşme & Şadırvanı, 1 Saat Kulesi; Yörük-zâdelerin 1 Mektebi, Himmet-zâdelerin 1 Medresesi, Kenan-zâdelerin 1 Camii; Handan-zâdelerin 1 Camii ve Sarı-zâdelerin de 1 Camisi bulunmaktadır. Toplamda ise 11 Cami, 2 Kütüphane, 2 Mektep, 1 Medrese, 1 Saat Kulesi, 1 Zaviye, 3 Hamam, 14 Çeşme ve 1 İmaret bu dönemde Sivas şehrinde yer almaktadır. Bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.³³⁶

Görüldüğü üzere hemen hemen her aile en az bir tane olmak üzere dini, ilmi ve hayır amaçlı çeşitli yapılar inşa ederek bunların gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak amacıyla da vakıflar tayin etmiştir. (Bu yapıların tamiri ve çalışan görevlilerin maaşları vb. gibi) Böylece bu eserlerden birçoğu günümüze kadar ulaşabilmeyi başarmıştır.

³³⁵ Bkz. Tez Sonundaki Resimler Bölümüne

³³⁶ Bkz. Demirel 2000: 188–209; Demirel 2006: 85–93; Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 155–158; **Salname-i Vilayet-i Sivas 1287–1870**, s.41; Mutlu 2009: 225; Ege 2006: 158–159, **SVBMA**, 1/18, **VGMA** 588/243, **VGMA**, 616/157; **VGMA**, 609/ s.127; **VGMA**, 608/ s.314; **VGMA**, 580/ s.239; **VGMA**,608/s.83, **VGMA**,608/134; **SŞS**, 4/234,235,278; **SŞS**, 5/ 235, **SŞS**, 6/140; **SŞS**,8/36 Ayrıca Tezdeki Tablo XIII, XIV, XV'e

Tablo XIII: 18. ve 19. Yüzyılda Sivas'ın İleri Gelen Ailelerin Yapmış Oldukları Dini, İlmî ve Kamu Eserleri³³⁷

Vakfın Adı	Kurulduğu Mevki	Kim Tarafından Yapıldığı	Vakfın Sahibi Aile Adı	Tarih (İlk Geçtiği Tarih)	Müştemilatı
Numan Efendi Hamamı	Cami-i Kebir	Müftü Numan Efendi	Hatib-zâdeler	1758	Hamam
Küçük Hamam	Cami-i Kebir	Selman-oğullarından Seyyid Ahmed Efendi	Selmanoğulları	1738	Hamam
Çay Hamamı	Küçük Bengiler	Zaralı- zâde Zevcesi Aîşe Hatun	Zaralı- zâdeler	1798	Hamam
Selman Bey Cami-i	Sarı Şeyh	Selman Bey	Selmanoğulları	1421	Cami (Mescid)
Korkmazoğlu Kena- zâde Camii	Bahtiyar Bostanı	Kenan- zâde Ferhat Bey	Kenan- zâde	1721	Cami (Mescid)
Mütevelli- zâde Cami	Kale-ardı	Mütevelli- zâde Seyyid Abdurrahman	Mütevelli- zâdeler	1760	Cami
Mehmet Paşa Cami	Çavuşbaşı	Sarı- zâde Mehmet Paşa	Sarı- zâdeler	1768	Cami
Handanoğlu Mehmet Ağa (Hanım Efendi) Camii	Üryan-ı Zimmi	Hanım Efendi	Handan- zâdeler	1793	Cami
İmaret Mescidi	İmaret	Rahatoğulları	Rahatoğulları & Mütevelli- zâdeler	1835	Mescid
Hacı Abdurrahman Rahti	Karakaş (Kılağuz)	Rahatoğulları	Rahatoğulları & Mütevelli- zâdeler	1835	Cami
Darü'r- Râha	İmaret Kılağuz Mevki	Rukneddin Hattab b.Kemaleddin Ahmed	Rahatoğulları & Mütevelli- zâdeler	721 (1321)	Zaviye,Mescid, Çeşme,İmaret
Yörük Mehmet Ağa Mektebi	Hoca İmam	Yörük Mehmet Ağa	Yörük- zâdeler	1713	Mekteb
Zaralı- zâde Mehmet Ağa Mektebi	Hoca İmam Mahallesi	Zaralı- zâde Mehmet Paşa	Zaralı- zâdeler	1749	Mekteb

³³⁷ Bu Tablo Demirel 2000: 188–209; Demirel 2006: 85–93; Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 155–158; **Salname-i Vilayet-i Sivas 1287–1870**, s.41; Mutlu 2009: 225; Ege 2006: 158–159, **SVBMA**, 1/18, **VGMA**, 588/243, **VGMA**, 616/157; **VGMA**, 609/ s.127; **VGMA**, 608/ s.314; **VGMA**, 580/ s.239; **VGMA**,608/s.83, **VGMA**,608/134; **ŞŞS**, 4/234,235,278; **ŞŞS**, 5/ 235, **ŞŞS**, 6/140; **ŞŞS**,8/36 kaynaklarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo XIV: 18. ve 19. Yüzyılda Sivas’ın İleri Gelen Ailelerin Yapmış Oldukları Dini, İlmi ve Kamu Eserleri ³³⁸

Vakfın Adı	Kurulduğu Mevki	Kim Tarafından Yapıldığı	Vakfın Sahibi Aile Adı	Tarih (İlk Geçtiği Tarih)	Müştemilatı
Abdulvahab-ı Gazi Zaviye Çeşmesi	Kılağuz	Ahmed b. Çakırhan (1326) Zaralı- zâde Mehmed Paşa Tecdid	Zaralı- zâdeler Tecdid	1326	Çeşme
Müftü Numan Efendi Çeşmesi (3 Lüle Bayram Paşa Suyu)	Cami-i Kebir	Müftü Numan Efendi	Hatib- zâdeler	1758	Çeşme
Ahmed Paşa Çeşmesi	Cami-i Kebir	Selmanoğullarından Ahmed Paşa	Selmanoğulları	1737	Çeşme
Cami-i Kebir Şadırvanı (Bayram Paşa Suyu)	Cami-i Kebir	Zaralı- zâde Mehmet Paşa Tamir	Zaralı- zâdeler	-	Çeşme
Darü’r-Raha Vakıf Çeşmeleri (5 Adet)	İmaret, Kılağuz Mevki	Rahatoğulları	Rahatoğulları & Mütevellî-zâdeler	1837	Çeşme
Aişe Hatun Çeşmesi (Saray Çeşmesi)	Küçük Bengiler	Zaralı- zâde Feyzullah Ağanın Zevcesi Aişe Hatun	Zaralı- zâdeler	1798	Çeşme
Selman Bey Cami Şadırvanı	Sarı Şeyh	Selmanoğullarından Ahmed Paşa	Selmanoğulları	1718	Şadırvan
Şemsi Ferraş Mahallesi Çeşmesi	Şemsi Ferraş	Mehmet Efendi Alime Hatun Emine Hatun	Zaralı-zâdeler	1728 1779 1835	Çeşme
Mehmed Paşa Çeşmesi	Paşa Hanı Dâhilinde	Zaralı-zâde Mehmet Paşa	Zaralı-zâdeler	1742	Çeşme

³³⁸ Bu Tablo Demirel 2000: 188–209; Demirel 2006: 85–93; Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 155–158; **Salname-i Vilayet-i Sivas 1287–1870**, s.41; Mutlu 2009: 225; Ege 2006: 158–159, **SVBMA**, 1/18, **VGMA**, 588/243, **VGMA**, 616/157; **VGMA**, 609/ s.127; **VGMA**, 608/ s.314; **VGMA**, 580/ s.239; **VGMA**,608/s.83, **VGMA**,608/134; **SŞS**, 4/234,235,278; **SŞS**, 5/ 235, **SŞS**, 6/140; **SŞS**,8/36 kaynaklarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo XV: 18. ve 19. Yüzyılda Sivas'ın İleri Gelen Ailelerin Yapmış Oldukları Dini, İlmî ve Kamu Eserleri³³⁹

Vakfın Adı	Kurulduğu Mevki	Kim Tarafından Yapıldığı	Vakfın Sahibi Aile Adı	Tarih (İlk Geçtiği Tarih)	Müştemilatı
Numan Efendi Kütüphanesi	Cami-i Kebir	Müftü Numan Efendi	Hatib-zâdeler	1758	Kütüphane
Ziya Bey Kütüphanesi	Sarı Şeyh Mahallesi (Nalbantlar başı Mevki)	Yusuf Ziya Başara	Mütevellî-zâdeler	1906–1908	Kütüphane
İhsaniye Medresesi	Küçük Minare	Himmet Ağa	Himmet-zâdeler	18. Asrın Sonları	Medrese
Alaaddin Paşa Saat Kulesi	Yukarı Kal'a Burcu	Alaaddin Paşa	Selmanoğulları	1800	Saat Kulesi
Âlime Hatun Camii	Mahkeme Çarşısı	Âlime Hatun	Zaralı-zâdeler	1769	Cami
Alime Hatun Çeşmesi	Mahkeme Çarşısı	Alime Hatun	Zaralı-zâdeler	1769	Çeşme
Mehmet Paşa Camii	Zara Merkezde	Mehmet Paşa	Zaralı-zâdeler	1751	Cami
Mehmet Paşa Çeşmesi	Kazancılar Çeşmesi	Mehmet Paşa	Zaralı-zâdeler	1751	Çeşme
Recep Paşa Camii	Uryani Müslim Mahallesi	Recep Paşa	Zaralı-zâdeler	1799	Camii
Recep Paşa Çeşmesi	-----	Recep Paşa	Zaralı-zâdeler	1799	Çeşme
Recep Paşa Çeşmesi	Mahkeme Çarşısı	Recep Paşa	Zaralı-zâdeler	1799	Çeşme

³³⁹ Bu Tablo Demirel 2000: 188–209; Demirel 2006: 85–93; Uzunçarşılı-Nafiz 2005: 155–158; **Salname-i Vilayet-i Sivas 1287–1870**, s.41; Mutlu 2009: 225; Ege 2006: 158–159, **SVBMA**, 1/18, **VGMA** 588/243, **VGMA**, 616/157; **VGMA**, 609/ s.127; **VGMA**, 608/ s.314; **VGMA**, 580/ s.239; **VGMA**,608/s.83, **VGMA**,608/134; **SSS**, 4/234,235,278; **SSS**, 5/ 235, **SSS**, 6/140; **SSS**,8/36 kaynaklarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

D)EKONOMİK FAALİYETLERİ

1)-Mal Varlıkları ve Servetleri (Servetlerinin Kaynakları)

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyıldan itibaren merkezi otoritesinin zayıflamaya başlamasıyla birlikte gerek ekonomik alanda gerekse idari alanda taşradaki hâkimiyetini de yerel âyân ailelerine kaptırmıştır. Özellikle XVII. yüzyılda mütesellimleri vali seçerken bu yüzyılın sonları XVIII. yüzyılın başlarında ise bu görev tamamen yerel âyânın eline geçmiştir. Böylece sancakta kimin mütesellim olacağına artık merkezi devlet ya da vali değil, yerel âyân kendi arasında karar veriyordu. Bu durum ise âyânların ekonomik alanda güçlenmesini sağladığı gibi kendi aralarında da rekabet ve mücadeleye sebep oluyordu. (Pamuk 2007: 142–143)

Mütesellimlik görevini ele geçiren âyânlar, siyasi bakımdan olduğu kadar iktisadi bakımdan da hızla yükselmeye başladılar. Devlet adına vergi toplamak âyân için en önemli servet ve sermaye birikim yolunu oluşturuyordu. Tarımsal üreticilerden, kentlerdeki loncalardan, ticaretten ve diğer kaynaklardan toplanan vergilerin bir bölümü başkente gönderilirken geriye kalan bir bölümü ise âyânın elinde kalıyordu. Âyânlar, böylece devletin kurmuş olduğu düzenden artan paraya el koyma süreçlerini kullanarak, büyük bir güç elde etmişlerdir. Özellikle tarımsal gelirlerden alınan vergilerden arta kalan para bu gücün önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Âyânların iktisadi faaliyetleri sadece devlet adına vergi toplamakla sınırlı kalmıyordu. Her yörenin kendi özelliklerine göre âyân, yerel ticaretle, uzun mesafeli hatta ülkelerarası ticaretle ve tefecilikle uğraşmakta, daha sınırlı ölçülerde de loncalar çerçevesinde örgütlenen imalat faaliyetlerine yatırım yapmakta, tezgah satın alıp dükkan işletmekteydi. Âyânlar'ın bu ekonomik gelirleri dışında ayrıca diğer bir yatırım yaptıkları alanda tarımdı. (Pamuk 2007: 143–144)

Görüldüğü üzere Osmanlı genelinde hâkim olan âyân ailelerinin servetlerinin ve gelirlerinin kaynağı bu şekilde iken XVIII. ve XIX. yüzyılda Sivas'ta hâkim olan ailelerin servetlerine ve gelir kaynaklarına baktığımızda bu dönemdeki âyân ailelerinden hiç de farksız olmadığını görmekteyiz. Osmanlı genelindeki âyân aileleri

arasında yaşanan mütesellimlik görevini ele geçirme mücadelesi bu dönemdeki Sivas'ın ileri gelen aileleri arasında da oldukça yaygın görülmektedir. Mütesellimlik görevini ele geçiren aile ekonomik alanda elde etmiş olduğu bu gücü bir diğer aileye kaptırmamak için sürekli bir mücadele içinde olmuştur.³⁴⁰ Özellikle Zaralı-zâdeler ile Kenan-zâdeler arasındaki mücadele bu konu hakkında güzel bir örnek teşkil etmektedir.³⁴¹

Yine aileler mütesellimlik görevi dışında Beylerbeyilik, Kethüdayerliği, Voyvodalık, Mutasarrıflık vb. gibi görevleri de uhdelerinde bulundurmuşlardır.³⁴² Ancak en çok mütesellimlik döneminde servetleri artmıştır. Bu konuda Sivas'ın 18. ve 19. yüzyıldaki aileleri içinde en büyük âyân ailesi olan Zaralı-zâdeleri örnek verebiliriz. Özellikle Zaralı-zâdeler'den Recep Paşa çeşitli dönemlerde Sivas mütesellimliği görevinde bulunmuştur.³⁴³ Recep Paşanın mütesellimlik yapmış olduğu dönemlerde serveti büyük oranda artmıştır. Recep Paşa'nın ekonomik bakımdan bu derece güçlenmesini sağlayan en önemli sebep, Sivas'ın önemli kazalarında değişik dönemlerde birçok iltizam hakkını elde etmesinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı ailede bu dönemde başta Zara, Tuzlacık, Yarhisar, Sivas, Yıldızeli, Hafık gibi yerlerin mukataa işlemini sadece Recep Paşa uhdesinde bulundurmuştur. Bu durum ise ailenin ekonomik olarak güçlenmesini sağlamıştır.(Ege 2006: 134) Aynı durum diğer aileler de görülmüştür.

Ailelerin servet kaynaklarından bir diğeri de Sivas merkezindeki çarşılardan kiralanan, satın alınan ve kendileri tarafından mülk ve vakıf arazilerine inşa edilen dükkânlar olmuştur. Bu konuda Ömer Demirel hocamızın kaleme aldığı, Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü adlı eserinde, “18. asır boyunca Sivas Şehrinin önemli ailelerinden olan Selman Bey evlamları (Bostancıbaşı Mehmed Ağa, Ahmed Paşa, Celalleddin ve Alaüddin Paşa), Hatip-zâdelerden El-Hac Mustafa, Müftü Numan Efendi ve dönemin en güçlü âyân ailesi Zaralı-zâdelerden Osman Paşa, Mehmet Paşa, Mehmed Said, Saniye Hanım,

³⁴⁰ SŞS, 5/ 27,43

³⁴¹ SŞS,5/ 43,167

³⁴² SŞS, 6/ 22,83; SŞS, 7/ 193,216; SŞS, 10/ 104

³⁴³ SŞS, 3/22,97;SŞS,4/78,231;SŞS, 5/40,57

Ayşe Hanım, Âlime Hanım, Ali Bey, Recep Paşa, çok sayıda vakıf dükkânlarından bazılarını mülk arazileri üzerine, bazılarını ise, vakıf arazileri üzerine bina etmek suretiyle dönemin en büyük vakıflarını tesis etmişlerdir.” (Demirel 2000: 94) Böylece aileler bu dükkânlarla, hem dünyadaki servetlerini hem de ahiretlerini kazanma yoluna gitmişlerdir.

Özellikle bu konuda Zaralı-zâde Mehmet Paşa’nın Haremeyn Vakıflarına ait olan 164 adet dükkân gediğinin varlığını görmekteyiz.(Demirel 1999: 513) Yine aynı aileden Zaralı-zâde Alime Hatun’un 25 dükkân, 3 Yüzleme dükkânı, 8 Canbaz ahır, 1 Han, 1 Kahvehane; Recep Paşa’nın 1 Han, 1 Nalbant dükkânı, 17 Semerci dükkânı, 4 Penbeci dükkânı, 1 Bıçakçı, 1 Kazgancı, 1 Kılıççı, 1 Kavukçu, 1 Duhancı, 1 Kahvehane ve 4 dükan; Saniye Hanım’ın 1 dükkân, 1 Bakkalı’nın olduğunu ve bunları daha sonra vakfeyletiğini görmekteyiz. Hatib-zâdelerde ise 1 Han, 3 Kahvehane, 4 Değirmen ve Sipahi Pazarında 38 dükkân; Selmanoğulları’nın da, 39 dükkân, 1 Han, 1 Kahvehane olduğunu görmekteyiz. Aileler dünyadaki bu servetlerinden ahirette de yararlanmak için bu dükkânları vakfeylemişlerdir. Tüm bu bilgiler çerçevesinde Sivas dâhilinde 314 dükkân olduğu düşünülürken bu sayıya ilave olarak, dükkânı olup da vakfetmeyen kişilerinde katalımıyla yaklaşık 400’ü bulacağı tahmin edilmektedir.³⁴⁴

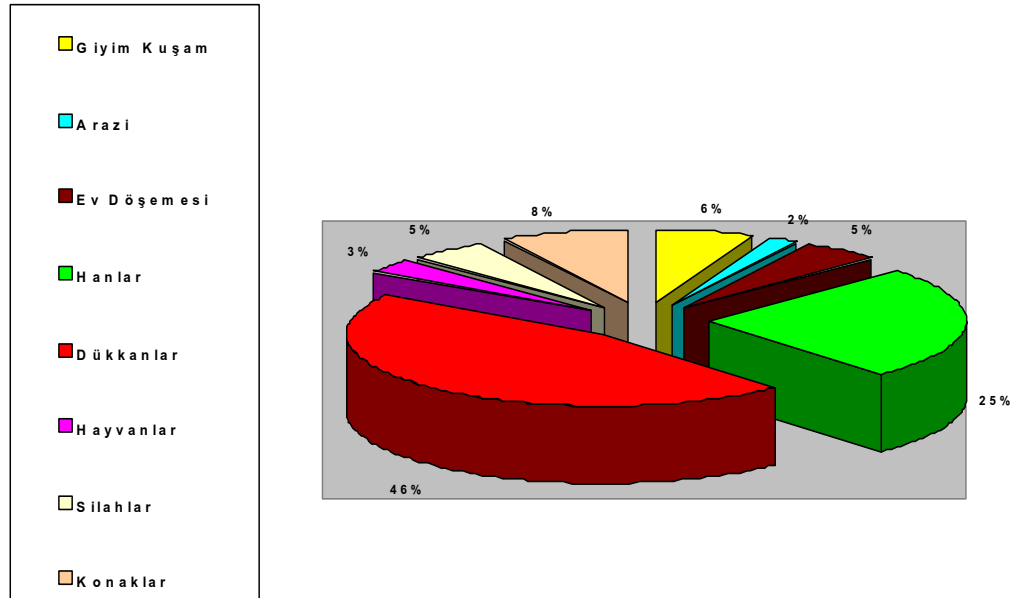
Kenan-zâdeler ise, bazarbaşılık görevini uzun süre uhdelerinde tutarak önemli bir gelir elde etmişlerdir.³⁴⁵ Ayrıca vali veya değişik görevlere getirilen aile fertlerinin bu görevden aldıkları maaşları, halktan almış oldukları haksız paralar ve yiyecekler, devlet adına gittikleri sefer esnasında halktan almış oldukları paralar, köy ve kasabalarda almış oldukları kanunsuz vergiler vb. faaliyetler ailenin meşru ve gayri meşru olarak elde ettikleri servetlerdir. Tabi içlerinde görevini iyi şekilde icra eden aile ve aile fertleri de olmuştur.

³⁴⁴ **SVBMA**, 1/18, **VGMA** 588/243, **VGMA**, 616/157; **VGMA**, 609/ s.127; **VGMA**, 608/ s.314; **VGMA**, 580/ s.239; **VGMA**,608/s.83, **VGMA**,608/134; **ŞŞS**, 4/234, 235, 278; **ŞŞS**, 5/ 235, **ŞŞS**, 6/140; **ŞŞS**,8/36; (Ege 2006: 144–151)

³⁴⁵ **ŞŞS**,3/62; **ŞŞS**, 4, 266, **ŞŞS**, 6/ 197; **ŞŞS**, 7, 193

Tüm bu bilgiler çerçevesinde âyân ailelerinin sahip oldukları mal varlıklarının dağılımına baktığımızda ise; %46'sını dükkanlar, % 25'ini hanlar, %8'ini konaklar, %5'ini silahlar, %3'ünü hayvanlar, %6'sını giyim-kuşam, %5'ini ev eşyaları ve %2'sini araziler oluşturmaktadır.³⁴⁶

Tablo XVI: Ailelerin Sahip Oldukları Mal Varlıklarının Grafiksel Dağılımı³⁴⁷

2)-Borç-Alacak İlişkileri

Borç-alacak ilişkisi Osmanlı toplumunda sosyal, dini ve iktisadi hayatın neticesi olarak çeşitli boyutlarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki ileri gelen ailelerin borç-alacak ilişkilerine baktığımızda üç tip borç grubu görmekteyiz. Öncelikle borç-alacak ilişkisinin en sık rastlanan grubunu oluşturan karı koca arasında olan mehir borçları ile yakın akrabaları arasında görülen borç-alacak ilişkisidir. Müslüman fertlerin hemen hemen çoğunda eşlerine mehr-i müeccel veya nadiren de olsa mehr-i muaccel ifadesiyle kaydedilen borçları vardır. Ayrıca akrabalar arasında (anne, baba,

³⁴⁶ Bkz. Tablo XVI'a

³⁴⁷ SŞS, 3/117, 192, 261; SŞS, 4/257, 258; SŞS, 5/280, 281, 282, 283, 284; SŞS, 11/ 12; SŞS,14/28; SŞS, 29/ 166, 167, 168; SVBMA, 1/18, VGMA 588/243, VGMA, 616/157; VGMA, 609/ s.127; VGMA, 608/ s.314; VGMA, 580/ s.239; VGMA,608/s.83, VGMA,608/134; SŞS, 4/234, 235, 278; SŞS, 5/ 235, SŞS, 6/140; SŞS,8/36.

kardeş vb.) alınan borçlar da bulunmaktadır. (Demirel 2006: 133–134) Bu konuya örnek olarak Hatip-zade ailesinden Seyyid İbrahim Ağa'nın 1793 yılında vefat etmesiyle birlikte eşleri Rukiye ve Hatice için vermiş olduğu mehirlere baktığımızda ilk eşi Hatice Hanım'a 208 gurus borcu bulunurken, ikinci eşi Rukiye Hatun'a 666,5 gurus, ayrıca yeğeni Hacı Mehmed Ağa'ya 140 gurus borcu olduğu terekesinden anlaşılmaktadır.³⁴⁸ Yine Küçük Minare Mahallesi'nde oturan Zaralı-zâde Seyyid Hacı Ahmed bin Hüseyin'in ölümü üzerine eşi Arzu'ya olan 160 gurusluk mehir bedeli ölümünden sonra mal varlığından düşülerek ödenmiştir.³⁴⁹

Bunun dışında bir diğer borç grubu ise, ailelerin günlük hayatın akışı içerisinde bakkala, kasaba, tuzcuya, oduncuya, attara, bezzaza, dülgere, ekmekçiye vb. gibi esnafalara olan küçük çaplı borçlardır. (Demirel 2006: 134) Örneğin; Hatib-zâde Ali Ağa'nın eşlerine ve akrabalarına olan borçlarından başka bir de esnaf taifesine olan borçları bulunmaktaydı. Bu borçlar kendinin ve evinin ihtiyacı olan ürünlere ve eşyalara olan borçlardı. Özellikle bu borçlar içinde; Attar, Semerci, Nalbant, Kasab, Sarraç, Duhancı, Haffaf, Temürcü, Kazzaz, Berber, Derzi, Hızarcı, Balmumcu, Kılıçcı, Boyacı, Tuzcu vb. gibi esnaf taifesi bulunmaktaydı. Görüldüğü üzere Ali Ağa'nın, ihtişamlı giysilerini diktirdiği terzisinin yanı sıra duhancı, berber, sarraç, haffafa olan borçları kendi kişisel bakımı ve giyim kuşamı için yapmış olduğu borçlarının yanında konağının tamiri ve onarımı için balmumcuya, demürcüye, boyacıya, deliciye vb. gruplara yapmış olduğu borçlardı.³⁵⁰ Bu tarz borç diğer ailelerde de yaygın olarak görülmüştür.

Bir de bu iki grubun dışında ailelerin komşuları ve kendi aralarında almış oldukları borçlar bulunmaktadır.³⁵¹ Terekelerden elde edilen bilgiler neticesinde ailelerin gayri-müslimlerden borç alındığı görülmektedir.³⁵² Aileler içinde çok fazla borç batağına düşen aile görülmemiştir. Genel itibari ile zengin olan ailelerin yapmış

³⁴⁸ SŞS, 5/284

³⁴⁹ SŞS, 3/ 117

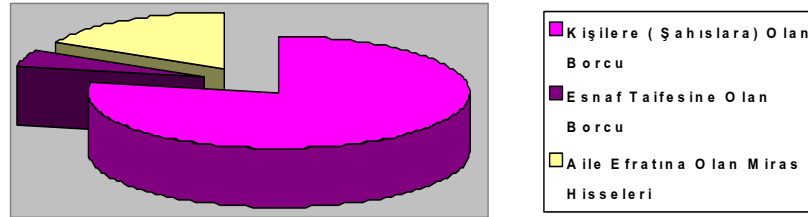
³⁵⁰ SŞS, 5/ 282,283,284

³⁵¹ Bkz. Tablo XVII'e

³⁵² SŞS, 3/261–262.

oldukları borçlar kısa süreli olmuştur. Ancak tek bir aile ferdinin toplam mal varlığı borçlarını karşılamadığından dolayı garameten³⁵³ usulüne gidilmiştir.³⁵⁴

Tablo XVII: Ailelerin Borçlarının Grafikselsel Görünümü

3)-Tarım ve Hayvancılık Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren önemli bir yere sahip olan tarım ve hayvancılık faaliyetleri, bu dönemde Sivas bölgesinde hâkim olan aileler arasında büyük çapta çiftlikler, mandıracılık şeklinde görülmemiştir. Ancak aynı zaman dilimini içeren süreçte Karadeniz bölgesinde hâkim olan komşu âyân ailelerinden Canikli-zâdeler, Hazinedar-zâdeler gibi ailelerin büyük çapta çiftlikleri ve hayavanları varken Sivas'ın ileri gelen ailelerinde bu tarz çiftliklerin olmayışı düşündürücüdür. Özellikle Canikli-zâdeler'in karadeniz bölgesinin çeşitli yerlerinde 32 adet çiftliği bulunurken, Hazinedar-zâdeler'in 19 adet çiftlikleri bulunmaktaydı. Ayrıca Canikli Ali Paşa'nın çiftliklerinde toplam 522 camus ineği, 62 camus öküzü, 445 kara sığır ineği, 43 kara sığır öküzü, 69 camus malağı, 610 koyun ve keçi, 32 dana, 8 sığır düğesi ve 8 manda olmakla birlikte ayrıca 328 camus, 524 kara sığır, 11593 koyun ve keçi ortakçılara verilmiştir. (Bay 2007: 169,170,357,358,374)

Görüldüğü üzere komşu âyân ailelerinin ekonomik yapısında tarım ve hayvancılık büyük bir yer tutarken, 18. ve 19. yüzyılda Sivas'ın ileri gelen ailelerinde tarım daha çok kendi ev halkının ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmıştır. Aynı

³⁵³ Garameten: Herkese eşit olarak, taksim ederek, paylaştırarak, hakkına göre.

³⁵⁴ Hatib-zâde Ali Ağa'nın toplam mal varlığı 7624 gurus iken borçları ise 10090,5 gurus tur. Bundan dolayıda garameten usulu ile Ali Ağa'nın toplam mal varlığı garameten usulu ile eşit olarak dağıtılmıştır. SŞS, 5/ 282,283,284.

şekilde hayvancılıkta hane halkının ihtiyacı olan yağ, peynir, süt, yoğurt, bal vb. gibi malzemeleri karşılamak amacıyla yapılmıştır.³⁵⁵ Bunun için aile fertleri evlerinde keçi, koyun, inek, arı, vb. olmak üzere az sayıda küçükbaş ve büyükbaş hayvan beslemiştir.³⁵⁶

SONUÇ:

Osmanlı Devleti'nde önemli bir yere sahip olan yerel aileler XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren sancaklarda, kazalarda elde etmiş oldukları idari mevkiiler sonucunda, bu yerlerde reis-i âyân olarak bir yükseliş trendine sahip olmuşlardır. Bununla birlikte daha sonraları bölgenin merkezi idare temsilcisi olan vali ve sancak beylerinin zaman içinde güçlerinin azalması, yerel ailelerin mütesellimlik görevini ele geçirmelerine sebep olmuş ve gittikçe yükselmeye başlamışlardır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise, sancakta kimin mütesellim olacağına artık merkezi devlet ya da vali değil yerel âyân karar vermeye başlamıştır. Böylece bu aileler bulundukları yerlerdeki toplumsal unsurlarla hem merkezi devletle iyi ilişkiler kuruyor hem de yerel güçlerini merkezi devlete karşı temsil ediyorlardı. Diğer bir taraftan ise devletin taşradaki mali, askeri ve siyasi olarak temsilcisi görevini üstlenmişlerdi. Ayrıca bölgedeki asayiş ve güvenliğin sağlanması, eşkiyalık hareketlerinin bastırılması ve engellenmesi vb. gibi görevleri icra ediyorlardı. Yerel ailelerin bu durumu XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. XIX. yüzyılda güçlenen merkezi otorite bu ailelerin etkinliklerine yavaş yavaş son vermiştir.

Biz de bu çalışmamızda XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında Sivas'ın ileri gelen ailelerini ele alarak onların siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olarak etkinliklerini detaylı olarak incelemeye çalıştık. Osmanlı Devleti'nde önemli bir yer tutan yerel aileler, devletin siyasi olarak zayıflamaya başladığı dönemde giderek güçlenmeye başlamışlardır. Özellikle Sivas bölgesinde ortaya çıkan bu ailelerden bir kısmı ele geçirmiş oldukları siyasi ve idari görevlerle giderek güçlenmiş ve merkezi otoriteye bile baş kaldıracak düzeye gelmişlerdir. Bu aileler

³⁵⁵ SŞS, 5/280

³⁵⁶ SŞS, 3/192

başta mütesellimlik olmak üzere, Kethüdayerilik, Bazarbaşılık, Müderrislik, Müftülük, Mutasarrıflık, Muhafızlık, Beylerbeyilik, Valilik vb. gibi idari, ilmi ve dini alanda çeşitli görevleri uhdelerinde bulundurmuşlardır. Bu görevleri elde tutabilmek için, aileler sürekli birbirleriyle mücadeleye girişmişlerdir. Siyasi bakımdan bölgenin en güçlü ailesi olan Zaralı-zâdeler bu konuda diğer ailelere göre oldukça baskın özelliklere sahiptir.

Merkezi hükümet ise bu durumu kendi lehine kullanarak bölgede kendisine baş kaldırıda bulunan ailelere karşı diğer aileleri alternatif güç olarak kullanmıştır. Bu durum karşısında aileler ise merkezi hükümetin oyununa gelmemek amacıyla akrabalık kurmaya çalışsalar da aralarındaki mücadelelerini bırakamamışlardır. Bölgenin en güçlü ailesi olan Zaralı-zâdeler ile Kenan- zâdeler arasındaki mücadele bunun en belirgin örneğidir. Yine dini yönü ağır basan ailelerde ise Hatip- zâdeler ile Müftü- zâdeler arasında Sivas müftülük görevi için sürekli bir mücadele içine girmişlerdir. Bunun dışında merkezi hükümetin emirlerine harfiyen uyan aileler de bulunmaktadır. Özellikle Sarı- zâde Mehmet Paşa'nın bölgede ortaya çıkan eşkiyalık faaliyetlerini bastırmadaki gücü, merkezi hükümetin emirlerine harfiyen uyması, takdire şayan bulunmuştur. Tüm bunların yanında aileler devletin sefere iştiraki sırasında gerekli olan asker temini, bölge asayiş ve düzeni, vergilerin toplanması gibi çeşitli görevleri de yerine getirmişlerdir.

Ailelerin siyasi faaliyetlerinin dışındaki sosyal, ekonomik ve kültürel etkinliklerine baktığımızda ise, bu ailelerin evlilikleri, çocuk sayıları, toplumla ve merkezi hükümetle olan ilişkilerini görmekteyiz. Ailelerin toplumla olan ilişkileri genel itibarıyla askeri zümre ile reaya arasındaki resmi çizgide olsa da bazen devlet terbiyesi görmeyen aile fertlerinin iktidara gelmesi neticesinde halka karşı büyük zulümler yapılmıştır. Özellikle Selmanoğulları ailesinden Mehmet Paşa Sivas'ta nalbant iken abisinin sayesinde çeşitli görevler elde etmiş ve en sonunda Sivas Beylerbeyiliğine getirilmiştir. Mehmet Paşa bu görevde iken halka karşı büyük zulümler yapmış ve bunun neticesinde de idam edilmiştir.

Ailelerin ekonomik faaliyetlerine baktığımızda ise, genel itibariyle elde etmiş oldukları mütesellimlik görevi neticesinde halktan almış oldukları usulsüz vergiler ile Sivas dâhilindeki dükkânlarını ve mukataa, iltizam gelirlerini görmekteyiz. Aileler bu gelirlerinin bir kısmını hem korumak hem de hayır yapmak amacıyla çeşitli vakıflar oluşturmuşlardır. Ayrıca tamamen halkın yararına olan cami, çeşme, mektep, kütüphane vb. gibi hayır kurumları ve ilmi kurumlar da oluşturulmuştur. Bu dönemde yapılan bu yapıların bir kısmı günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

Yine ailelerin sahip oldukları konak ve evlerinin yapıları, evlerinde kullanmış oldukları döşemeler de ailelerin zenginliklerini göstermektedir. Genel itibariyle konaklarda ikamet eden ailelerin kendi aralarında olan küçük çaplı borçlarının olduğunda görmekteyiz. Bu borçlar kimi zaman ailenin günlük veya aylık ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılan borçlar olmakla beraber kimi zaman da kendi ticari faaliyetlerini geliştirmek için almış oldukları borçlar olduğunu görmekteyiz.

Genel itibariyle Osmanlı devletinin içinde bulunmuş olduğu siyasi boşluktan yararlanarak, potansiyel bir güç olan bu aileler zamanla bölgenin en ileri gelen aileleri olmuştur. Ancak 18.yy'ın sonu ve 19. yüzyılın başından itibaren güçlenen Osmanlı devleti'nin taşradaki hâkimiyetini tekrar ele alarak, bölgelerdeki ileri gelen ailelerin gücünü de kırmayı başarmıştır. Böylece 19. yüzyıldan itibaren etkisini yitirmeye başlayan aileler Cumhuriyet Dönemi'nde ise eski güçlerine ulaşamamışlardır. Günümüzde ise aile fertlerinin son kuşakları varlığını sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

I-ARŞİV VESİKALARI

Sivas Ziya Bey Kütüphanesi'nde Bulunan Şer'i Mahkeme Sicilleri

- 1 No'lu Defter (1191-1196/1777-1781)
- 2 No'lu Defter (1196-1202/1781-1787)
- 3 No'lu Defter (1202-1205/1787-1790)
- 4 No'lu Defter (1206-1213/1791-1798)
- 5 No'lu Defter (1208-1209/1793-1794)
- 6 No'lu Defter (1214-1217/1799-1802)
- 7 No'lu Defter (1217-1220/1802-1805)
- 8 No'lu Defter (1220-1224/1805-1809)
- 9 No'lu Defter (1224-1227/1809-1812)
- 10 No'lu Defter (1230-1233/1814-1817)
- 11 No'lu Defter (1233-1238/1817-1822)
- 12 No'lu Defter (1238-1239/1822-1823)
- 13 No'lu Defter (1239-1241/1823-1825)
- 28 No'lu Defter (1268-1270/1851-1853)

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

SVBMA 1/ 18

- VGMA 607/16 (814-1412)
- VGMA 616/157 (1090-1680)
- VGMA 588/243 (1180-1690)
- VGMA 609/127 (1131-1719)
- VGMA 616/158 (1138-1726)
- VGMA 616/162 (1141-1729)
- VGMA 608/134 (1213-1791)
- VGMA 608/314 (1230-1814)
- VGMA 580/239 (1239-1823)
- VGMA 608/83 (1324-1907)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

989 Nmaralı Divan-ı Hümayun Kataloğu, 25 Numaralı Kal’abant Defteri.

II. ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLERİ

ACUN, Hakkı.

2003 “Yolların Kesiştiği Şehir Sivas”, **Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15–17 Mayıs 2003-Sivas Bildirileri**, Sivas.

1987 “Sivas ve Çevresi Tarihi Eserlerinin Listesi ve Turistik Değerleri”, **Vakıflar Dergisi**, S.XX, Ankara.

AFYONCU, Erhan.

1998 “Kayseri Sancağında Yörükler (1483–1584)”, **II. Kaytam Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri.

AK, Mehmet.

2010 “Manavgat’ta Bir Ayan Ailesi Tugayoğulları”, **Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi (The Journal Of International Social Research)**, Volume :3 Issue:2 Summer:27.

AKIN, Nur.

1992 “Ev”, **TDVİA**, C.XI, İstanbul.

AKYILMAZ, Gül.

1999 “Osmanlı Devleti’nde Reaya Kavramı ve Devlet Reaya İlişkisi”, **Osmanlı**, IV, Ankara.

ASLANOĞLU, İbrahim.

2006 **Sivas Meşhurları**, Sivas

AŞKIN, Vehbi Cem.

1963 **Sivas Kongresi**, İstanbul.

Aşık Paşazade.

2003 **Osman oğulları’nın Tarihi**, (Hazırlayan: Kemal Yavuz-M.A.Yekta Saraç), İstanbul.

- 1970 **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, Haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- AYDIN, Mehmet Akif.
- 1989 “Aile”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul.
- BALTACI, Cahit.
- 1981 “Osmanlılar Döneminde Nakibü’l-Eşraflık Müessesesi ve Nakibü’l Eşraflık Defterleri”, **IV. Milli Türkoloji Kongresi**, 23 Ekim 1981
- BAY, Abdullah.
- 2007 “Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık (1750–1850)”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Erzurum.
- BERTAM, Carel, (Çeviren: Nesligül Özgen).
- 2002 “Türk Tahayyülünde Osmanlı Evi: Günlük Hayatın Anıtlştırılması”, **TÜRKLER**, XII, Ankara.
- BİLGET, N.Burhan.
- 1993 **Sivas Evleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- CAHEN, Claude.
- 2000 **Osmanlılardan Önce Anadolu**, (Çeviren:Erol Üyepazarcı), İstanbul.
- CEVDET, Ahmet Paşa.
- 1993 **Tarih-i Cevdet**, (Sadeleştiren Dünder Günday), II, İstanbul.
- CİN, Halil – AKYILMAZ, S.Gül.
- 1995 **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Konya.
- ÇADIRCI, Musa.
- 1991 **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara.

- 1970 “II. Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu”, **DTCF Dergisi**, XXVIII, Ankara.
- 1988 “Tanzimat’ın İlânı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826–1839)”, **Belleten**, LI, Ankara.
- ÇELEBİ, Evliya.
- 1993 **Seyahatname**, III-IV, İstanbul.
- ÇETİNKAYA, Bayram Ali.
- 2008 “Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi İdeal Aydın ve Bürokrat, Yusuf Ziya (Başara) Bey ve Ziyabey Yazma Eserler Kütüphanesi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII/1–2008
- DARKOT, Besim.
- 1980 “Sivas”, **İA**, X, İstanbul.
- DARTMA, Bahattin.
- 2006 “Beylikler Devrinin Mümtaz ve Mütevazı Bir Şahsiyeti: Sıhabuddin es- Sivasî”, **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri**, Sivas.
- DEMİREL, Ömer.
- 1998 **II. Mahmut Döneminde Sivas’ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkisi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- 2000 **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- 1999 “XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi (Sivas Örneği)”, **Osmanlı**, III, Ankara.
- 1992 “Sivas Şehri Vakıf Kurucularına Dair”, **Revak**, Sivas.
- 1991 “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, **Belleten** LVI, Ankara.
- 2006 **Osmanlı Dönemi Sivas Şehri (Makaleler)**, Sivas Valiliği Tarih ve Kültür Araştırmaları Merkezi Yayınları, Sivas.

- 1999 “19. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi (Sivas Örneği)”,
Osmanlı, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- 2006 “Sivas Tüccar ve Esnafın Mal Varlıkları ile Borç-
Alacak İlişkileri”, **Osmanlı Dönemi Sivas Şehri –
Makaleler-**, Sivas.
- 2006 “Sivas Çeşmeleri”, **Osmanlı Dönemi Sivas Şehri-
Makaleler-**, Sivas.
- 2006 “Kadiriye Tarikati’nin Anadolu’daki İlk
Temsilcilerinden Hoca Sarı Şeyh ve Zaviyesi”,
Osmanlı Dönemi Sivas Şehri- Makaleler-, Sivas.
- DEMİREL, Ömer GÜRBÜZ, Adnan, TUŞ, Muhiddin.
- 1991 “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”,**Sosyo-
Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, I,Ankara.
- DEMİREL, Ömer, TUŞ, Muhiddin, GÜRBÜZ, Adnan.
- 1992 “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-
Kuşam”,**Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk
Ailesi**, C.II, Ankara.
- DERVİŞOĞLU, Fatih M.
- 2009 “Milli Mücadele Döneminde Basın ve İrade-i Milliye
Gazetesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmacılar
Dergisi (The Journal of International social
Research**, Volume 216, Winter 2009.
- DEVELLİOĞLU, Ferit.
- 1986 **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, İstanbul.
- DENİZLİ, H.
- 1998 **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Sivas.
- DOĞRU, Halime.
- 1992 **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sarayönü Sancağı**,
İstanbul.

EGE, İlhan.

- 2006 “Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A’yân Ailesi: Zaralızâdeler”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Sivas.
- 2008 “Sivas’ta Gizli Kalmış Bir İsyan”, Prof. Dr. Nemci Ülker’e Armağan, İzmir.
- 2008 “Hanedan-ı Belde; Sarı-zâdeler” **Sultan Şehir Kültür Sanat Dergisi**, 2008, Yıl 2, Sayı 8, Sivas.
- 2009 “Hanedân-ı Memleket; Kenan-zâdeler”, **Sultan Şehir Kültür Sanat Dergisi**, 2009 Nisan-Mayıs-Haziran, Yıl 3, Sayı 10, Sivas.

Editör.

- 1984 **Yurt Ansiklopedisi**, İstanbul.

ELDEM, S.Hakkı.

- 1984 **Türk Evi Osmanlı Dönemi**, I, İstanbul.

ERDEM, İlhan.

- 2006 “Türkiye Selçuklu İhanlı İlişkilerinde Sivas”, **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri**, Sivas.

ERGENÇ, Özer.

- 1981 “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, II, Ankara.
- 1982 “Osmanlı Klasik Dönemindeki “Eşraf ve Âyan””, **Osmanlı Araştırmaları**, III. (The Journal of Ottoman Studies. III), İstanbul.

ERGİN, Osman.

- 1936 **Türkiye’de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı**, İstanbul.

FAROQHÎ, Suraiya.

- 1998 **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

FEKETE, L.

- 1947 “Türk Vergi Tahrirleri”, (Çev. Sadrettin Karatay),
Belleten, XI/42, Ankara.

FENDOĞDU, Hasan Tahsin.

- 1999 “Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının
Bağımsızlığı”, **Osmanlı**, VI, Ankara.

GENÇ, Mehmet.

- 2000 **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**,
İstanbul.

GENİM, Sinan.

- 2002 “Türk Evi ve Şehri”, **Türk Dünyası Kültür Atlası**
Osmanlı Dönemi IV, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı,
İstanbul.

GÜNAYDIN, Ahmet Necip.

- 2010 **Milli Mücadelede Sivas 108 Gün (2 Eylül- 18 Aralık**
1919), Sivas.

GÜRBÜZ, Adnan.

- 1997 “XV-XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehrinde İdari ve
Ekonomik Yapı”, **Vakıflar Dergisi**, S. 26, Ankara.

HALLAÇOĞLU, Yusuf.

- 1991 **18.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan**
Siyaseti, Ankara.

İNAL, İbnü’lemin Mahmud Kemal.

- 1930 **Son Asır Türk Şairleri**, Türk Tarih Encümeni
Külliyyatı, İstanbul.

İNALCIK, Halil.

- 1996 “Tanzimat’ın uygulanması ve Sosyal Tepkiler”
Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi,
İstanbul.

- 1964 “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu”,
Belleten, XXVIII, Ankara.

İNBAŞI, Mehmet.

2006 “Van Valileri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Prof.Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Sayı 29, Erzurum.

2006 “Trabzon ve Batum Eyaleti Valileri 1755–1795”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 31, Erzurum.

İPŞİRLİ, Mehmet.

1999 “Eyalet (Taşra) Teşkilatı”, Ekmeleddin İhsanoğlu(ed.), **Osmanlı Devleti Tarihi**, I, İstanbul.

KAYAOĞLU, İsmet.

1981 “Râhatogulları ve Vakfıyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı XIII, Ankara.

KAYHAN, Hüseyin.

2006 “Danışmendli- Bizans İlişkileri”, **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri**, Sivas.

KIRGIZOĞLU, M. Fahrettin.

1993 **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, I, T.C. Ziraat Bankası Yayınları, Ankara.

KOÇU, Reşat Ekrem.

1969 **Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Ankara

KODAMAN, Bayram.

1987 “XX. Yüzyıl Basında Sivas Vilâyeti (1901)”, **Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu**, Ankara.

KÖPRÜLÜ, Fuat.

1990 “Ayan”, **İA**, II, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Orhan Fuat.

1977 “Efendi”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul.

KUBAN, Doğan.

- 1982 “Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi Üzerine Gözlemler”, **Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler**, İstanbul.

KÜÇÜKERMEN, Önder.

- 1973 **Anadolu’daki Geleneksel Türk Evinde Mekân Organizasyonu Açısından Odalar**, İstanbul..

LAJOS, Fekete. (Çeviren M. Tayyip Gökbilgin).

- 1965 “16. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, **Belleten**, XXIX/ 113–116, Ankara.

MAYDAER, Saadet.

- 2008 “XVII. Yüzyılda Bursa’da Emekli Bir Kadı: Baldırzade Oğlu Derviş Mehm-ed Efendi ve Serveti,” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XVII, Sayı:2.

MERT, Özcan.

- 2000 “Tanzimat Dönemi’nde Çeşme Kocabaşları (1839–1876)”, **XIV. Ciego Sempozyumu**, İzmir.

- 1995 "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kocabaşı Deyimi, Seçimleri ve Kocabaşılık iddiaları", **Hakkı Dursun Yıldız Armağanı**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Ankara.

- 1992 “Ayan”, **TDVİA**, IV, İstanbul.

- 1980 **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Ankara.

- 2000 “Osmanlı Devleti Tarihinde Âyanlık Dönemi”, **Osmanlı**, VI, Ankara.

MUTLU, N.Yücel.

- 2003/2009 **Dâru’r-Râha’dan Abdiğa Konağı’na (Râhatoğulları / Mütevellî-zâdeler) 1321–2001**, Özbelsan A.Ş.Yayınları, Sivas. (II. Baskı 2009)

MUTAFÇİEVA, V.P.,

- 1978 “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi”, Çev. Bayram Kodaman, **İÜFETD**, XXXI, İstanbul

NAGATA, Yuzo.

- 1999 **Muhsin-zâde Mehmet Paşa ve Âyanlık Müessesesi**, İzmir.
- 1997 **Tarihte Ayanlar (Karaosmanoğluları Üzerine Bir İnceleme)**, Ankara.

OĞUZ, Mustafa.

- 2002 “Girit (Resmo) Şer’ive Sicil Defterleri 1061–1067)” , **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

ORHONLU, Cengiz.

- 1967 **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul.

ÖGEL, Bahaaddin.

- 1971 **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, II, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul.

ÖNDER, Oğuz.

- 2007 “ Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamları”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara.

ÖZEY, Ramazan.

- 2003 “20. Yüzyılın Başlarında Sivas’ın Tarihi Coğrafyası (Historical Geography Of In The 20 th Century),” **Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu 15-17 Mayıs 2003-Sivas Bildirileri**, Sivas.

ÖZKAYA, Yücel.

- 1969 “XVIII. Yüzyılın İkinci yarısında Anadolu’da Âyanlık İddiaları”, **DTCFD**, Cilt. XXIV, S.3–4, Ankara.
- 1979 “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları”, **İÜEFTD (Ord. Prof. İ.Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı)**, XXXII/32, (Mart 1979), İstanbul.

- 1999 “Merkezî Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Âyanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar”, **Osmanlı**, VI, Ankara.
- 1994 **Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık**, TTK, Ankara.
- 1978 “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirilişleri Ve Büyük Hanedanların Kuruluşu”, **Belleten**, C.XLII, nu.168, Ankara.
- 1985 **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- ÖZTÜRK, Yücel.
- 1999 “Osmanlı Klasik Sisteminin Teşekkülü ve Çözülüşü” , **Türkiye Günlüğü**, Kasım-Aralık 1999 sayı 58. s.146.
- ÖZTÜRK, Hüseyin.
- 1991 **Kınalızâde Ali Çelebi’de Aile**, 2. Baskı, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara.
- PAKALIN, Mehmet Zeki.
- 1993 **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul.
- PAMUK, Şevket.
- 2007 **Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914**, İstanbul.
- PARLATIR, İsmail.
- 2006 **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara.
- RIFAT, Ahmet.
- 1998 **Devhatü’n-Nukaba**, Hazırlayan Hasn Yüksel- M.Fatih Köksal, Sivas.
- SAKAOĞLU, Necdet.
- 1998 **Anadolu Derebey’i Ocaklarında Köse Paşa Hanedanı**, İstanbul.
- SAMİ, Şemseddin.
- 2005 **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yayınları, İstanbul.

SARIKAYA, Hüseyin.

- 2008 “Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Sivas Kazasının Sosyo-Ekonomik ve Demografik Durumu (18 Mahalle Örneği)”,**Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul.

SAVAŞ, Saim.

- 1991 “18. Asrın Sonlarında Sivas’ta İdari Durum Aşayış ve Ahlak”, **Revak-91**, Sivas.
- 1993 “XVIII. Asırda Sivas’ta Bir Ayan Ailesi Zaralızadeler”, **Ege Üniversitesi Tarih İnceleme Dergisi**, VIII, İzmir.

SERTOĞLU, Midhat.

- 1986 **Osmanlı Tarih Lûgatı**, İstanbul.

SOLMAZ, Sefer.

- 2002 “Danişmedliler”, **Türkler**, Cilt: VI, Ankara.

SÜREYYA, Mehmet.

- 1996 **Sicil-i Osmanî**, III, İstanbul.

ŞAHİN, İlhan.

- 1979 “Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale”, **İÜEFTD**, C.XXXII, S:32, İstanbul..

ŞENOL, Seda.

- 2007 **Anadolu Türk Mimarisinde Divriği Evleri**, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Sivas.

TABAKOĞLU, Ahmet.

- 2005 **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul.

TOKAT, Muammer - DURSUN Erdoğan.

- 1998 **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Sivas’ta Eğitim**, Sivas.

- TOPARLI, Recep.
2010 **Sivas Kongresi'nin Tutanakları**, Sivas.
- TOSUN, Yılmaz.
1983 **17–19 Yüzyılda Batı Anadolu'da Osmanlı Türk Şehir Dokularını Oluşturan Evler ve Korumaları**, İzmir.
- TURAN, Osman.
1971 **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul.
1999 **Selçuklular Zamanında Türkiye-Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye 1071-1328)**, İstanbul, 1999, s.217
- TUŞ, Muhiddin.
1995 “XIX. Asır Ortaların Doğru Sivas'ın İktisadî Yapısı”, **Revak**, Sivas.
- TÜRKAY, Cevdet.
1979 **Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı , - EDGÜER, Rıdvan Nafiz.
2005 **Sivas Şehri**, Haz. Recep Toparlı, Sivas.
- Urfalı Mateos (Türkçeye Çeviren: Hrant D.Andreasyan).
1987 **Urfalı Mateos Vekayi-namesi (952–1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136–1162)**, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı.
1975 **Osmanlı Tarihi II**, Ankara 1975, s.104-105
1965 "Bayezid II'", **İ.A.,C. II**.
1965 “Âyan”, **İA, II**, İstanbul.
1988 **Osmanlı Tarihi**, C.III, II. Kısım, Ankara.
- ÜÇER, Müjgan.
1992 “ Halk Kültürümüzde Kahve ve Eski Sivas Kahveleri”, **Revak**, Sivas.
1991 “Sivas'ta Vakıf Kuran Kadınlar”, **Revak** , Sivas .

ÜLGNER, Sabri F.

1991 **İktisadi Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul.

VEİNSTEİN, Gilles.

1991 "Balkan Eyaletleri (J 606-1774)", **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.1 Yayın yönetmeni: Robert MANTRAN, çev. Server TANİLLİ, Say Yayınları. İstanbul.

YAĞCI, Zübeyde - Güneş, GENÇ, Serdar.

2009 "XIX. Yüzyılda Balıkesirli Bir Paşa: Giridizâde Mehmet Paşa ve Serveti / A Pasha From Balıkesir In The Nineteenth Century: Giridizâde Mehmed Pasha And His Wealth", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Researc**, Volume 2/6 Winter 2009.

YILDIZ, Osman.

2006 "Kızılırmak Gazetesi ve Türk Ocakları (1925–1928)", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, XIX–2006

YINANÇ, Mükrim H.

1988 "Danışmendliler", **İA**, Cilt: III, İstanbul.

YÜCEL, Yaşar.

1980 **Timur'un Dış Politikası'nda Türkiye ve Yakın Doğu 1393-1402**, Ankara.

YÜKSEL, Hasan.

1998 **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585–1683)**, Sivas.

YÜCEL, Ebubekir S.

2007 **Salname-i Vilayet-i Sivas**, 1325,Sivas.

2008 **Salname-i Vilâyet-i Sivas**, 1287,Svas.

2008 **Salname-i Vilayeti Sivas**, 1288,Sivas.

2008 **Salname-i Vilayeti Sivas**,1300,Sivas.

[illegible]

HATİB-ZÂDELER ŞŞŞ 3 /105

Hatîb-zâde Es-seyyid Ali Ağa'nın Kethüdâ Yerilik Mektûbudur

İzzetlü ref'etlü fazîletli efendi hazretlerinin meclis-i şerîflerine dürer-i da'vât-ı sâfiyât ve gurur-i teslîmât ve âfiyât ittihâkıyla inhâ olunan oldur ki, halâ taht-ı hukûmet-şi'ârınızda vâki Sivâs ve Sivâs İli ve Yıldızili ve Hân-ı Cedîd ve Behrâmşâh ve tevâbi' nevâhilerinde sakin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarının üzerlerine zâbit ve kethüdâ yeri nasb ü ta'yîn olunmak de'b-i kadîm ve kâ'ide-i müstedîm olmağla ebnâ-ı sipâhiyândan yüz altmış bölükde doksan dokuz akçe 'ulûfeye mutasarrıf olan kıdvetü'l-emâsil-i ve'l-akrân Seyyid Ali Mehmed Sivâsî zîde-kadrehu ocağın kadîmî emek-dârlarından olub her vechle mahall ve müstehak olduğundan nâşî bu def'a dahi kethüdâ yerilik ibkâ olundığına müş'ar tarafımızdan işbu mektûb tahrîr ve irsâl olunmuştur. Vusûlünde gerekdir ki, mumâ-ileyhi hizmet-i merkûmede istihdâm ve kethüdâ yerilik umûrında müraca'atı mumâ-ileyhe ittirdesiz ve sizler ki, ol-havâlilerde sâkin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarız mumâ-ileyhi üzerlerinize zâbit ve kethüda yeri bilüb vukû' bulan da'vâ ve nizâ'ınızı merkûmun ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le rü'yet idüb şer'at-ı garrâyâ kemâl-i ita'at ve mumâ-ileyhe inkıyâd üzere olası ve sen ki, kethüdâ yeri zide-kadrehusun ol-havâlilerde sâkin ve mütemekkin olan altı bölük yoldaşlarından olub sahîhü'l-esâmî sipâh ve sipâhî-zâde ve tekâ'üdleri gerekdir ki, bundan akdem şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlin mazmûn-ı ita'ât-makrûnı üzere hükkâm eline virilmeyüb töhem-i şer'iyye ile müttehim olanları ber-muktezâ-yı şer'-i kavîm zâbiti ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le iktizâ iden cezâ-yı şer'ileri icrâ ve tertîb olunub sipâh ve sipâhî-zâde ve tekâ'üd olmayub re'âyâ makûlesinden olanlara kat'â sahib çıkılmayub sâdır olan fermân-'âlî mucebince 'amel ve hareket idüb hilâfından ziyâde tahaşî ve mücânebet eyleyüb muceb-i mektûb ile amil olası. Baki hemîşe der-mesned-i 'ilm ü şeri'at dâ'im-bâd. Tahrîren fî evâil-i şehr-i Muharremü'l-Harâm sene selase ve mi'eteyn ve elf.

Bende-i Mahmûd Ağa-yı 'arabâ-yı yesâr-ı dergâh-ı 'âlî

Bende-i Hâcî Hasan Ağa-yı 'ulûfeciyân-ı dergâh-ı 'âlî

Bende-i Seyyid Mahmûd Ağa-yı 'Araba-ı dergâh-ı 'âlî

Bende-i Ahmed Ağa-yı 'ulûfeciyân-ı yemîn-i dergâh-ı 'âlî

Bende-i Mîr Ahmed Ağa-yı zümre-i silah-dârân-ı dergâh-ı 'âlî

Bende-i El-Hâc Hüseyin Ağa-yı sipâhiyân-ı dergâh-ı 'âlî

مفتی زام فیضی السید حسین افندیك نقابت مکتوبیدر

قدوة السادات اکرام قائم مقام سابق مفتی زام السید حسین افندی زام ترفی سادات
بعد التجهة الوافیه انما اول نور که سیوا می و خانم جدید و یلدرزایه و ابلیسکی قضا نریزه اوله
سادات کرام اوزر لریزه استیوسنه نکت و ثانیین و الف بیع الاوی عه نکت
قضا نریزه لره چنا بکر قائم مقام نصب و تعیین اولنمدر کمر که که
سادات کرام احترام ایدوب قضاة و قائم مقام
سند لریلم تسید و اظهار علاقت حضرت آیدین
د فصدیه دقت و چنا بکر دفر کسینه علاقت
حضرا و ضمنه مجانبیت و از عای نکت
سیادت اید ندر طر فخره حوالیه
مبادرت ایدوب استیوا مات
نبراه کمار عفت اید نریزه
وعوضیه و محاسبه اقر کرین
نا حوضیه ناصیه سرکه
المیوت و الذریعین
چنا بکر دفر قضاة قدیم
خا و قضاة جاتره بی اوش
ایک غرضه زام و بیو
صنعت غرض و مال لریزه بیو
موقوفه و ضمنه استیوا مات
کوا غرضه و ایتام اسلام ایتام
ایه بوم القیام حضرت نریزه
عمر و نریزه سادات کرام
دعوت خیر لریزه
ایدوب نریزه بیو
استیوا مات حضرت
سید اقام حله افندی
و انجل السلام اوله سر
العمر محمد در و سر
المصطفی علی الاسراف

MÜFTİ-ZÂDELER 3- 113

Müftî-zâde Fazîletli Es-seyyid Hüseyin Efendi'nin Nikâbet Mektûbudur

Kıdvetü's-sâdâtü'l-kirâm-ı kâ'im-makâm-ı sâbık Müftî-zâde Es-seyyid Hüseyin Efendi dâme-şerefuhu siyâdete ba'de't-tahiyyatü'l-vâfiye inhâ olunur ki, Sîvâs ve Hân-ı Cedîd ve Yıldızili ve İlbeğli Kazâları'nda olan sâdât-ı kirâm üzerlerine işbu sene selase ve mi'eteyn ve elf Rebî'ü'l-ahiri guresinden kazâ-ı mezbûrlara cenâbınız kâ'im-makâm nasb ü ta'yîn olunmuşdur. Gerekdir ki, sâdât-ı kirâma ihtirâm idüb kuzât ve kâ'im-makâmlar senedleriyle teşeyyüd ve izhâr-ı 'alâmet-i hardâ idenlerin def'inde dikkat ve cenâbınız dahî kimesneye 'alâmet-i hadrâ vaz'ından mücânebet ve iddi'â-yı neseb-i siyâdet idenleri tarafımıza havâliye mübâderet idüb işbu emânet-i kübrâda kemâl-i 'iffet ile teveccühiyye ve 'arûsiyye ve muharresât-ı sekre-i nâ-marziyye nâmiyle bir akçelerin almayub ve aldırmayub cenâbınız dahî ber-mu'tâd-ı kadîm çâvuşân câ'izesi on iki gurûşdan ziyâde virmeyüb siyânet-ı 'ırz ve mâllarında sa'y-ı mevfûr zammında şevketlü mehâbetlü kerâmetlü pâdişâh-ı İslâm emîrullahi ilâ yevmi'l-'itâm devâm-ı 'ömr-i devletleriçün sâdât-ı kirâmın da'vât-ı hayriyyelerin isticlâb idüb her emirde şer'-i şerîfe imtisâl ile mazhar-ı hazret-i seyyidü'l-enâm 'aleyh efdal-i ümmet ve ekmel-i İslâm olasız.

El-fakr Es-seyyid Mehmed Dervîş Hüseyin En-Nakîbü 'Aliyyü'l-eşrâf

158

166

کتابخانه نادر شاه قاجار فیض الله اغا نیک متکلم امیر
مفاخر القضاة و احکام معاد فی القضاة و الکلام آیات سیواس و افق
قضاة و نقاب زید فضلهم توفیق رفیع همایون و اصل او بیچ معلوم اوله
سیواس و البیج کتور مکرم و معظم مشیر مخفی و محترم نظام العالم
صدر سابق و وزیرم یوسف باک ادام الله تعالی احواله نیک و دین
سر عسکر کلام طوبی جیسیم سید محمد سید اولیفته بنا و آیات مذکور
خوین داریت سابق سید محمد اگر چه بودند اقدم با امر عالی مسلم نفی
انجی مرقومک متکلمی مذکور بی قبول و عدم قبولی محتوی درت ماهی
برو بر خبر ظهور ایلمد یکدن مرقوم غزل و برینه ضبط و ربط محکم دایم
و صیانت فخرایه قادر و مجده اها کینک محکم را اولوب سید جانی و اوله
اعلم شرعیته با هر اوله نسیوس خاندانند متکلم سابق کفایت زاج
قدوق الا حاکم و الاعیانه کیند فیض الله زید جیح استیوننه مبارکه غره صفو
ضبط الیک اوزر آیات مرقوم متکلم نفی اولنق سابق امر شریف صدور
مت الیک قبول کتایب جوین محاسبه جیس سابق قدوق الا حاکم و الاعیانه
احاج حسی زید جیح با غرضها انها و استعانتها وجه مشروح اوزر متکلم
نصب اولنق فرماشم اولنقیه ابجد کینک مولای بی موی الهم سید خزیند سابق
مرقوم غزل اولنوب برینه موی الی فیض الله زید جیح آیات مرقوم متکلم
نصب و تعییه اولنق بی مطلقه اولنق بر وجه مشروح متکلمی مذکور
تاریخ مرقوم موی الیه ضبط و مت رایله طرفه راجع طیارات و عائداته
قدیمه اولیکلدیک اوزر اخذ و قبض ایند بریلوب متکلمی امورینه مغزول
مرقومک و آخرم بر فردک بر هر ی دخل و فقر خلیج موجب حالات
وقوعی تجویز و اتقا و مبادعت اولنق سابق فرمانه عاکت نام صادر
بیور دیک امر شریفم و سول اولنق بدبار و وجه مشروح
شریافته صدور اولان فرماشم واجب الاتباع و لازم الامتثالک مفعول
الحا عقود و نید عمل و حرکت و خلافتنه تماش و مجانبت ایند کیند علامت
شریقه اعتماد کیند خبر افاد و اخر محرم الحرام سنه اربع و ثمانین و کف

قد و صل الیانه ۱۳۴۲

سور دای
صوای
جیح
م

KENAN-ZÂDELER ŞŞS 3/ 166

Ken'ân-zâde Sa'âdetlü Feyzullah Ağa'nın Mütesellimlik Emridir

Mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'denü'l-fazâ'il-i ve'l-keîlâm Sivâs'da vâki' kuzât ve nüvvâb zîde-fazlehüm tevkî'-i refî'-i hümayûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, Sivâs vâlisi düstûr-ı mükerrem ve me'azim-i müşîr-i müfehham ve muhterem-i nizâmü'l-'âlem sadr-ı sâbık vezîrim Yusûf Paşa edâmallahu te'âlâ iclâlehunun Vidîn ser-'askerliği mertûb-ı cesîmesi 'uhdesinde olduğına binâ'en eyâlet-i mezkûr hazîne-dâr-ı sâbık Seyyid Muhammed eğerçi bundan akdem bâ-emr-i âlî mütesellimlik nasb olunub ancak merkûmun mütesellimliği mezkûru kabûl ve 'adem-i kabûlunu mühtevî dört mâhdan berü bir haber zuhûr eylemediğinden merkûmu 'azl ve yerine zabt ü rabt-ı memleket dâ'î ve himâyet ve sıyânet-i fukarâya kâdir ve cümle âhâlinin muhtârı olub hüsn-i hâli vârid olan i'lâm-ı şer'iiyyeden bâhir olan Sivâs hânedânından mütesellim-i sâbık Ken'ân-zâde kıdvetü'l-emâcid-i ve'l-a'yân Seyyid Feyzullah zîde-mecduhu işbu sene-i mübâreke gurre-i Saferi'nden zabt eylemek üzere eyâlet-i merkûme mütesellim nasb olunması bâbında emr-i şerîfim sudûru müşârün-ileyhin kapu kethüdâsı hazîne muhâsebecisi sâbık kıdvetü'l-emâcid-i ve'l-a'yân El-Hâc Hasan zîde-mecduhu bâ-'arz-ı hâl inhâ ve istid'â itmekle vech-i meşrûh üzere mütesellim nasb olunmak fermânım olmağın imdi siz ki, mevlânâ-yı mumâ-ileyhimsiz hazîne-dâr-ı sâbık merkûm 'azl olunub yerine mumâ-ileyh Feyzullah zîde-mecduhu eyâlet-i merkûmeye mütesellim nasb ü ta'yîn olundığı ma'lûmunuz oldukda ber- vech-i meşrûh mütesellimliği mezkûru târîh-i merkûmdam mumâ-ileyhe zabt ve müşârün-ileyh tarafına râci' tayyârât ve â'idâtı kadîmden olıgeldiği üzere ahz ü kabz itdirilüb mütesellimliği umûrına ma'zûl-ı merkûmun ve âherden bir ferdin bir dürlü dahl ü ta'arruzlarını mûcib hâlât vukû'unu tecvîzden ittikâ ve mübâda'at olunmak bâbında fermân-ı alişânım sadır olmuştur. Buyurdum ki, emr-i şerîfim vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-ımtisâlimin mazmûn-ı ita'ât-makrûnıyle 'âmel ve hareket ve hilâfından tahâşî ve mücânebet eyleyesiz. Şöyle bilesiz. 'Alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fî evâhir-i şehri-i Muharremü'l-Harâm sene erba'a ve mi'eteyn ve elf.

Kad-vessela âleynâ fî 23 Ra. Sene 1204

Be-yurd-ı sahrâ-yı Şahîn

HATİP-ZÂDELER ŞŞS 5 / 280

Medine-i Sivas mahallâtından Paşa Bey Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem fevt olan, Hatip-zâde Seyyid Ali Ağa ve karındaşı İbrahim Ağa'nın şirket-i mülk ile iştirak olan terekeleri marifeti şer'le defteri kassâm olduğu karındaşı İbrahim Ağa'nın hissesine isabet idup oğulları Seyyid Abdurrahman ve Seyyid Yusuf Ağa'ya babaları hissesi cümle marifeti şer'le verilen tereke defteridir ki zikr olunur.

Hürrire fi'l- yevmil-tisa min mah-ı Zilkâde sene seman ve mieteyn ve elf.

Mahalle-i Mezburda Mülk Konak

KIYMETİ: 1000 guruş

Camuş Nısfı

Adet: 3

KIYMETİ: 80 guruş

Balak

Adet:3

KIYMETİ: 60 guruş

Öküz

Adet: 1

KIYMETİ: 50 guruş

İnek

Adet: 2

Buzağı

Adet: 2

KIYMETİ: 50 guruş

Araba ma Takımı

Adet: 1

KIYMETİ: 30 guruş

Tohum Hınta

Adet: 15 keyl

KIYMETİ: 165 guruş

Koyun

Adet: 57

Keçi

Adet: 9

KIYMETİ: 350 guruş

Evani Nühas

Adet: 220 kıymeti

KIYMETİ: 300 guruş

Yorgan

Adet:16

KIYMETİ: 90 guruş

Döşek

Adet: 7

KIYMETİ: 70 guruş

Yün Yastık

Adet: 19

KIYMETİ: 90 guruş

Kadife Yastık

Adet: 19

KIYMETİ: 80 guruş

Şilte

Adet:3

Minder

Adet: 1

KIYMETİ: 40 guruş

Selanik

Adet: 1

KIYMETİ: 20 guruş

Şilte

Adet: 2

KIYMETİ: 18 guruş

Al Çuk'a Maka'd

Adet: 3

KIYMETİ: 25 guruş

Şilte

Adet: 3

KIYMETİ: 20 guruş

Orta Kilim

Adet: 1

KIYMETİ: 12 guruş

Minder

Adet: 5

KIYMETİ: 25 guruş

Seccade

Adet: 5

KIYMETİ : 25 guruş

Kebir Şamdan

Adet: 3

Sağir Şamdan

Adet: 7

KIYMETİ: 25 guruş

Çeyyit Maka'd

Adet: 3

KIYMETİ: 10 guruş

Köhne Kilim

Adet: 11

KIYMETİ: 80 guruş

Çuval ve Haral

Adet: 15

KIYMETİ: 25 guruş

Tüfenk

Adet: 4

KIYMETİ: 40 guruş

Köhne Sofra Bezi ve Tolama Peşkir

KIYMETİ: 5 guruş

Çeyyit Yastık

Adet: 12

KIYMETİ: 40 guruş

Duhan Çubuğu

Adet: 12

KIYMETİ: 20 guruş

Doru Kısarak ma Tay

Adet:

KIYMETİ: 80 guruş

Hırdavat-ı Hane

41,5 kıyye

KIYMETİ: 20 guruş

Billur Kase

Adet: 5

Tas

Adet: 4

Divan Klabdan

Adet: 1

KIYMETİ: 10 guruş

Bukağu (Zincir)

Adet: 11

KIYMETİ: 15 guruş

Raht Kıymetinden Geçen

KIYMETİ: 515 guruş

Sim Klabdan 1 ve Buhurdan 1 ve Çuk'a

Adet: 4

KIYMETİ: 60 guruş

Şilte

Adet: 7

KIYMETİ: 55 guruş

Eğer ma'a Takımı

Adet: 12

KIYMETİ: 75 guruş

Kahve Takımı

Adet: 3

KIYMETİ: 25 guruş

Kapı Perdası

Adet: 2

KIYMETİ: 5 guruş

Yemek Örtüsü

Adet: 2

KIYMETİ: 25 guruş

At Kıymetinden Ağa Oğlunda

KIYMETİ: 15 guruş

Ceman Yekun: 4382

Yalnız dört bin üç yüz seksen iki guruş.

HATİP-ZÂDELER ŞŞŞ, 5 / 26

Hatip-zâde Ali Ağanın Maraşa nefy fermân-ıdır

İftiharu'l-emacid ve'l-ekarim cemi'u'l-mehâmid ve'l-kerimu'l-muhtass bi-mezid-i i'nayet el-melikû'd-dâ'im dergah-ı mualla kapıcıbaşılardan Sivas mütesellimi mir Recep dame mecduhu ve kudvetü'l-kuzat ve'l-hükkam madenü'l-fazl ve'l-kelam Sivas kadısı ve Maraş naibi zide fazluhuma tevki'ı hümayunum vasıl olacak ma'lum ola ki Sivas sakinlerinden Hatip-zade Seyyid Ali nam kimesne kendi halinde olmayub Sivas'tan sefer-i hümayunum mürettib olan askerinin geriye tehird kalmalarını müceb olur muğayir-i rıza harekete ictisar eylediği bi'l-ihbar tahkik olmağla kendüye tedib ve emsalini terhip zımında merküm Seyyid Ali'nin çavuş mübaşiretiyle Maraş'a nefy ve iclası fermanım olmağın imdi sen ki mütesellim kapıcıbaşısı Sivas kadısı müma-ileyhsin bu maküle sefer-i hümayunuma me'mur olan asakirin geriye tehire kalmasını illet olanların beher hal icra-i tediblerine ibtidarıyla emsalleri terhip olunmak lazimedden idiği ma'lûmunuz oldukta merküm Hatip-zade Seyyid Ali marifetkar mübaşir tayin olunan ve Divan-ı hümayunum çavuşlarından Ahmet Çavuş zide kadruhu ma'rifetiyle ahz ve ve lieceli't 'tedib Maraş'a nefy iclaya müsariat eyleyesiz ve sen ki Maraş naibi mevlana muma-ileyhsin merkum Seyyid Ali ve vusulunde Maraş'da menfiyyen meks ve ikamet ittirüb bila emr-i şerif ıtlak ve mahalli ahire ihad hatve-i mehide ihda hareketine ruhsat ve cevazdan ittika ve mücanebet ve vusül ve ikametini çavuşu merkum ile Der- 'Aliyyeme i'lamı müsaraat eylemek babında ferman-ı 'al-i şanın sadır olmuştur.buyurdum ki hükm-i şerifimle vusül buldukta bu babda vech-i meşruh üzere şer'i şerifimle yafte-i sudür olan ferman-ı celili şan vacibü'l-ittiba ve'l-lazımü'l-imtisalimin mazmünun i'taat makrunuyla amel ve hareket hilafından bi gayet tevk!'ı ve mücanabet eyleyesiz. Şöyle bilesiz 'alamet-i şerife i'timad kılasız.

Tahriren fi evasıtı şehr-i Şevval fi-

Muharrem Sene hamse ve mi' eteyn ve elf

Kad vessela ileyna

fi 20 Rebiyyü'l-evvel sene 1207

Mütevelli-zâde Mehmet Nuri Bey'in kızı Hatice Hanımın
Nişan Davetiyesi ¹

٤١٠

محکم اغا زاده عمر افندی

محترم افندم ،

متولی زاده مرحوم نوری بک کریمه سی معلم خدیجه خانم
یکم لسه ریاضیه معلمی ومدير معاونی ساخته جی زاده ثریا بک
نشان مراسمی ۱۹ ایلول ۹۲۷ بازار ایرتبی کونی یایلاجق
وقیمتلی حضوریکز بو مراسمه اک بویوک شرف بخش ایده جکدر.
بوم مذکورده آلافرانقه ساعت سکیزده [آلا تورقه ساعت
ایکی ده] ثریا بک خانلرینی تشریفکزی بالخاصه رجا ایده ر
وبالوسيله حرمتلری تقدیم ایلرم افندم .

۱۷ ایلول ۹۲۷

محاسبه جی زاده

“Asım Ağa-zade Ömer Efendi

Muhterem Efendim,

Mütevelli-zade merhum Nuri Bey'in kerimesi, muallim Hadice hanımla, yakınım, lise riyaziye muallimi ve müdir muavini, Sahtacıade Süreyya Bey'in nişan merasimi, 19 Eylül 927 pazarertesi günü yapılacak ve kıymetli huzurunuz, bu merasime en büyük şeref bahş edecektir. Yevm-i mezkurda, alafranga saat sekizde (alaturka saat ikide) Süreyya Bey'in hanelerini teşrifinizi bilhassa reca eder ve bilvesile hürmetlerimi takdim eylerim efendim.

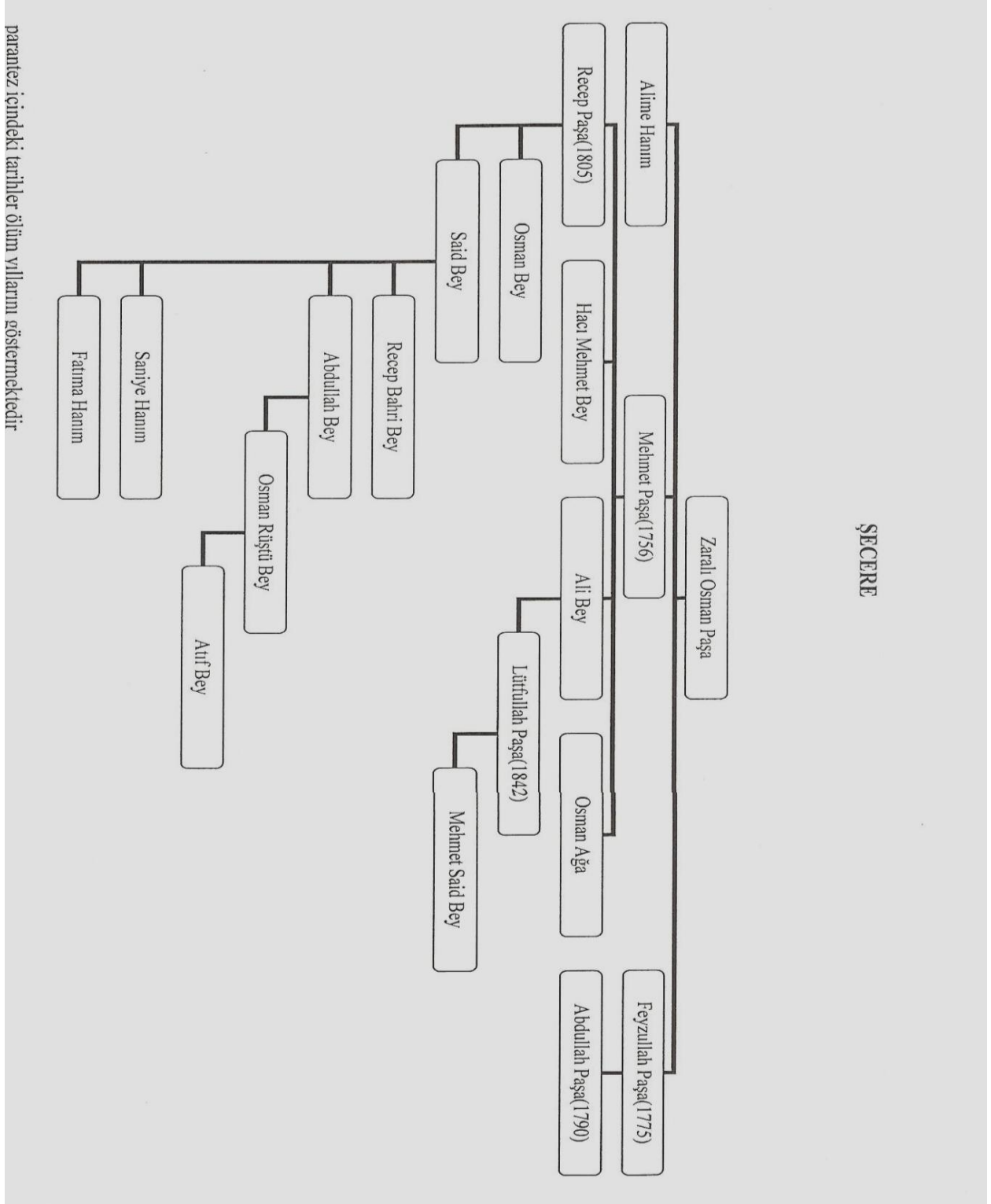
17 Eylül 927

Muhasebeci-zâde Tevfik

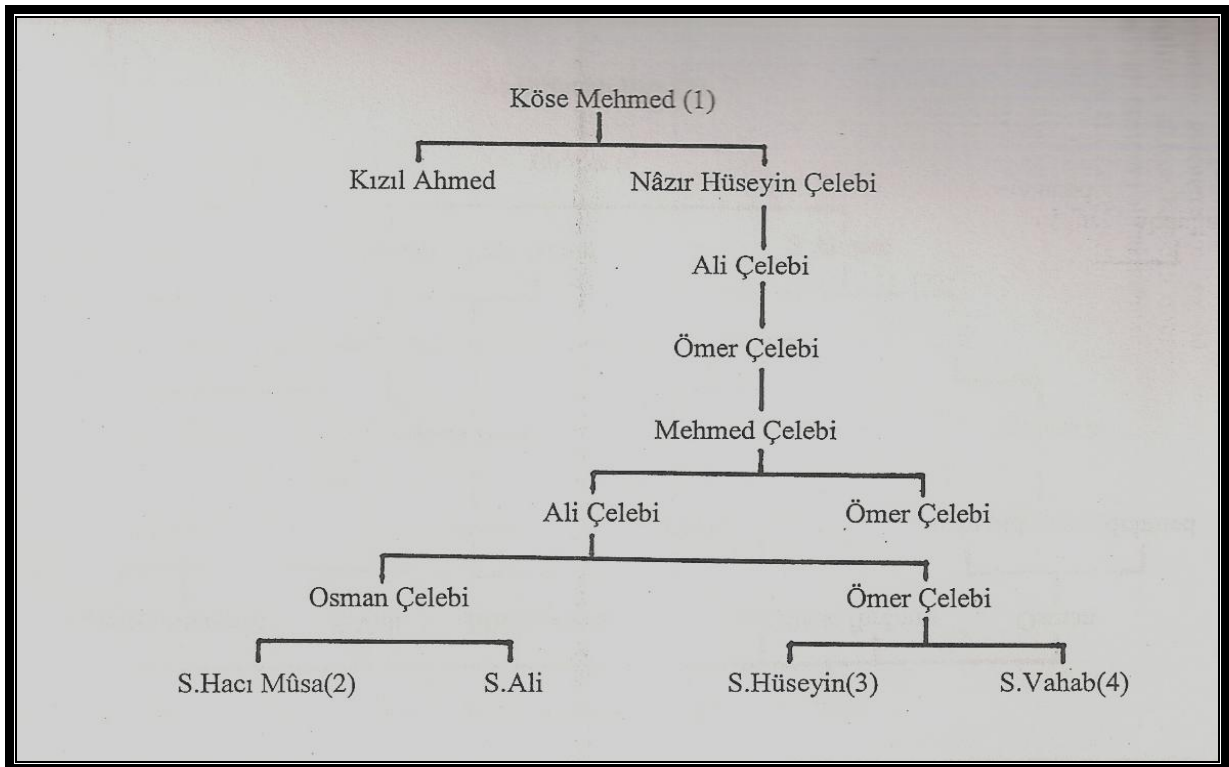
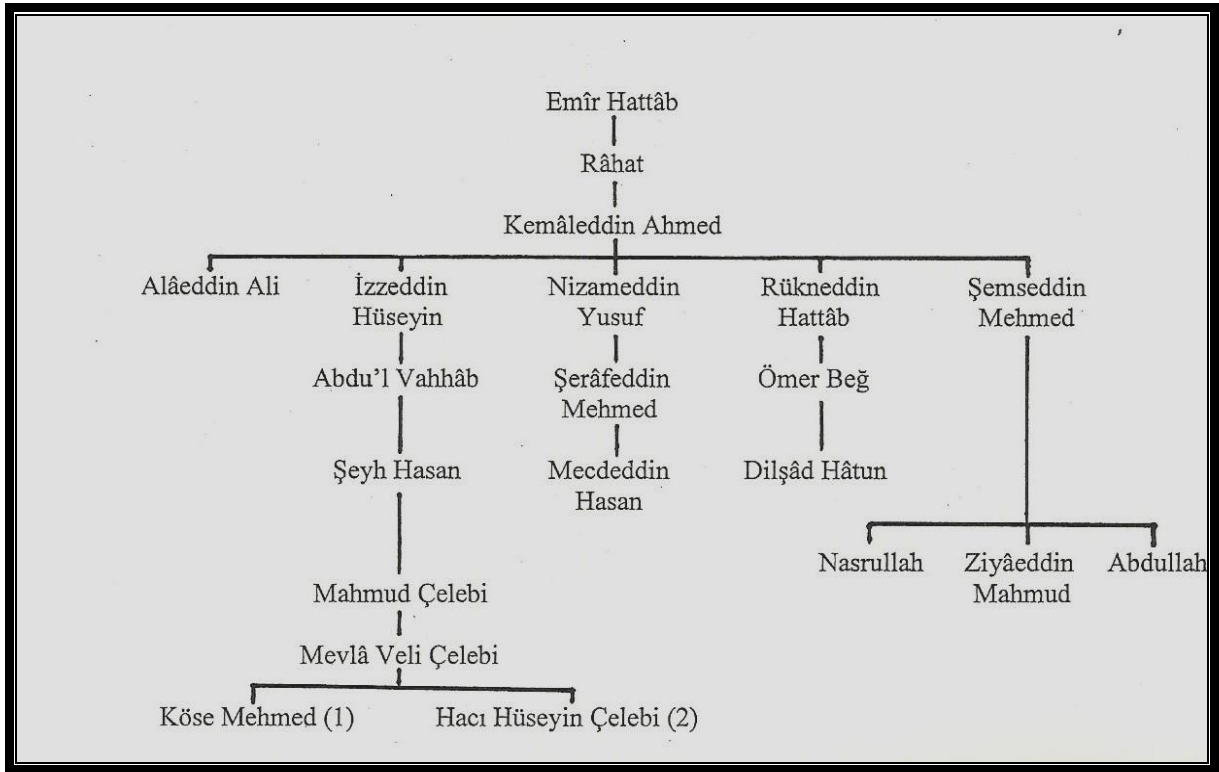
¹ N.Yücel Mutlu, Sivas'ta Dâru'r- Râha Vakfı ve Abdi Ağa Konağı, Ankara 2009, s. 273.

ŞECERELER

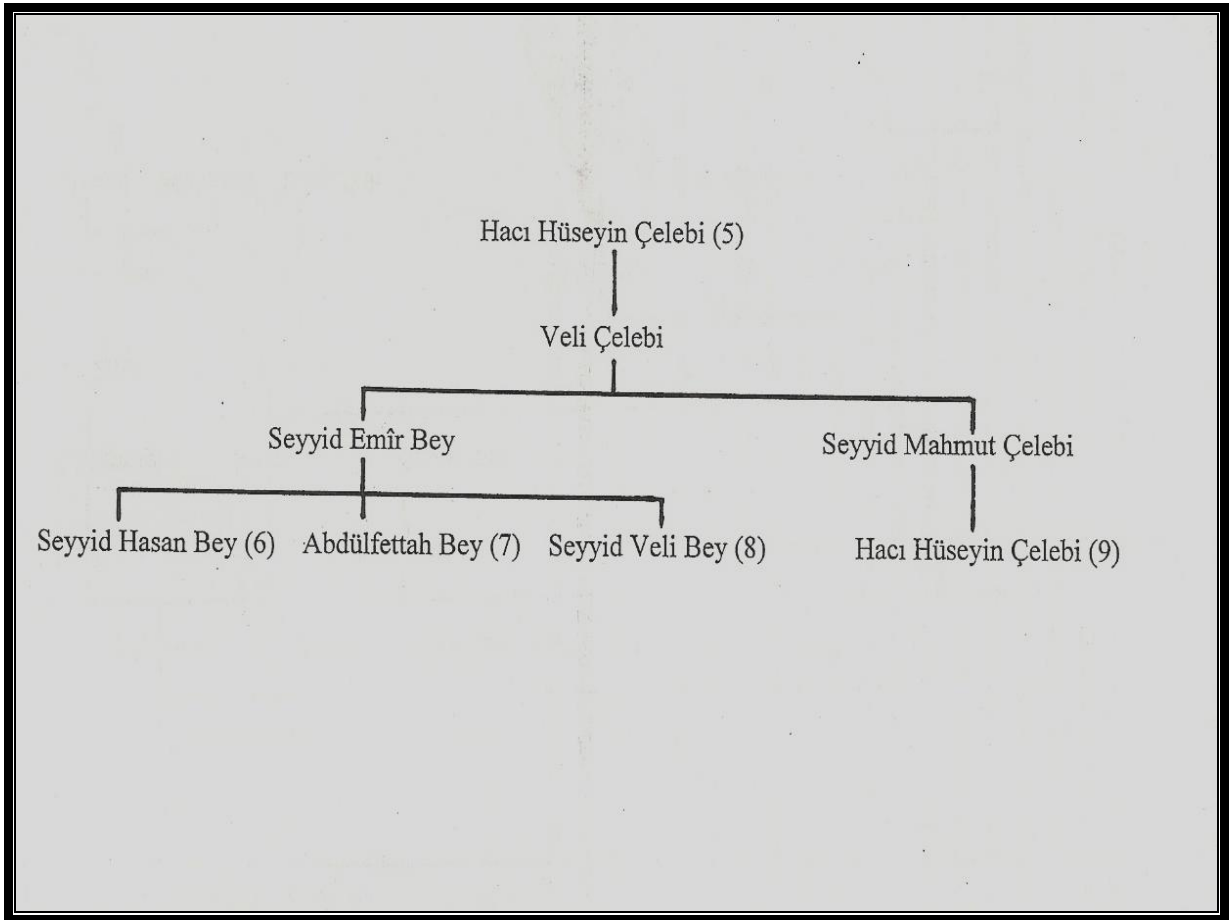
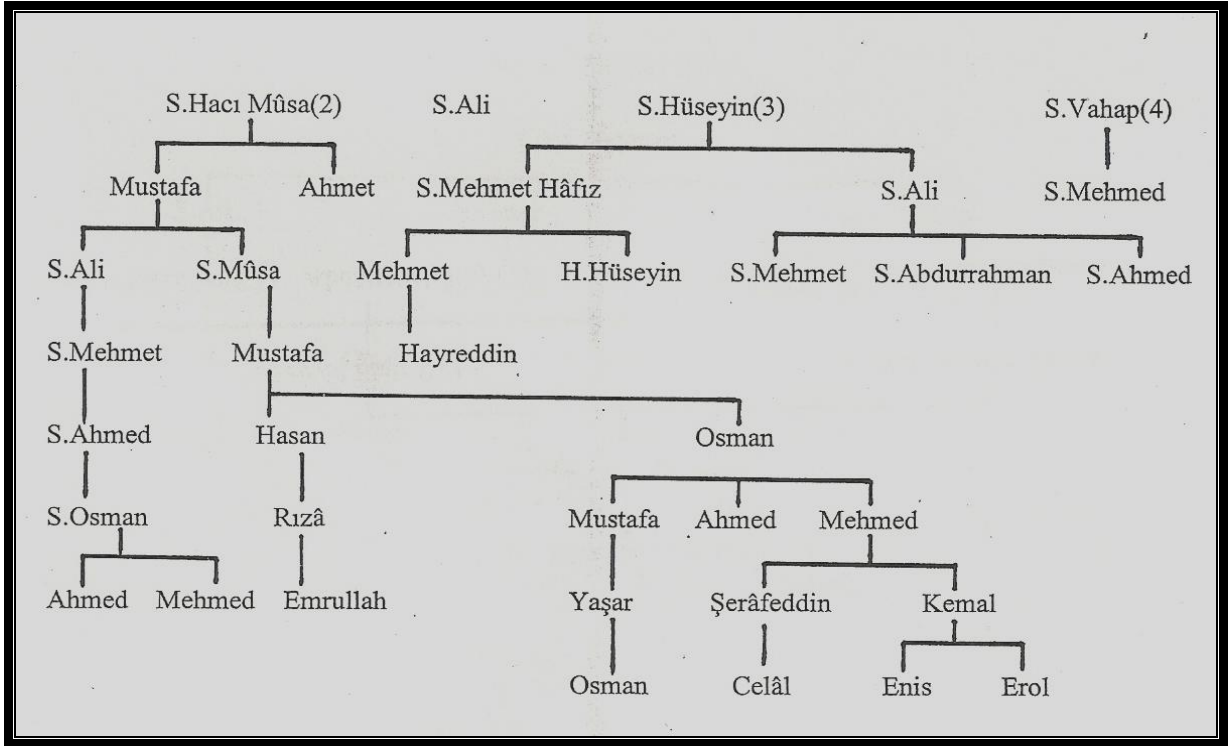
ZARALI-ZÂDELERİN ŞECERELERİ²

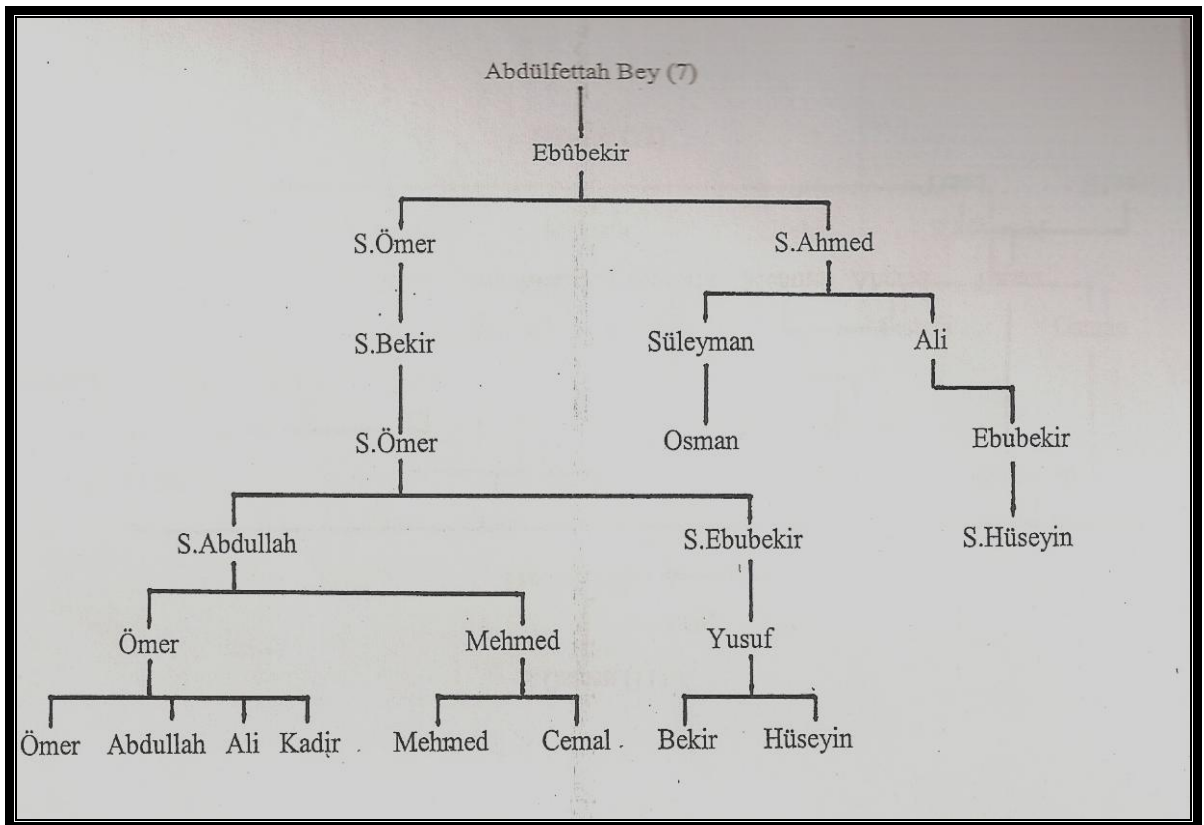
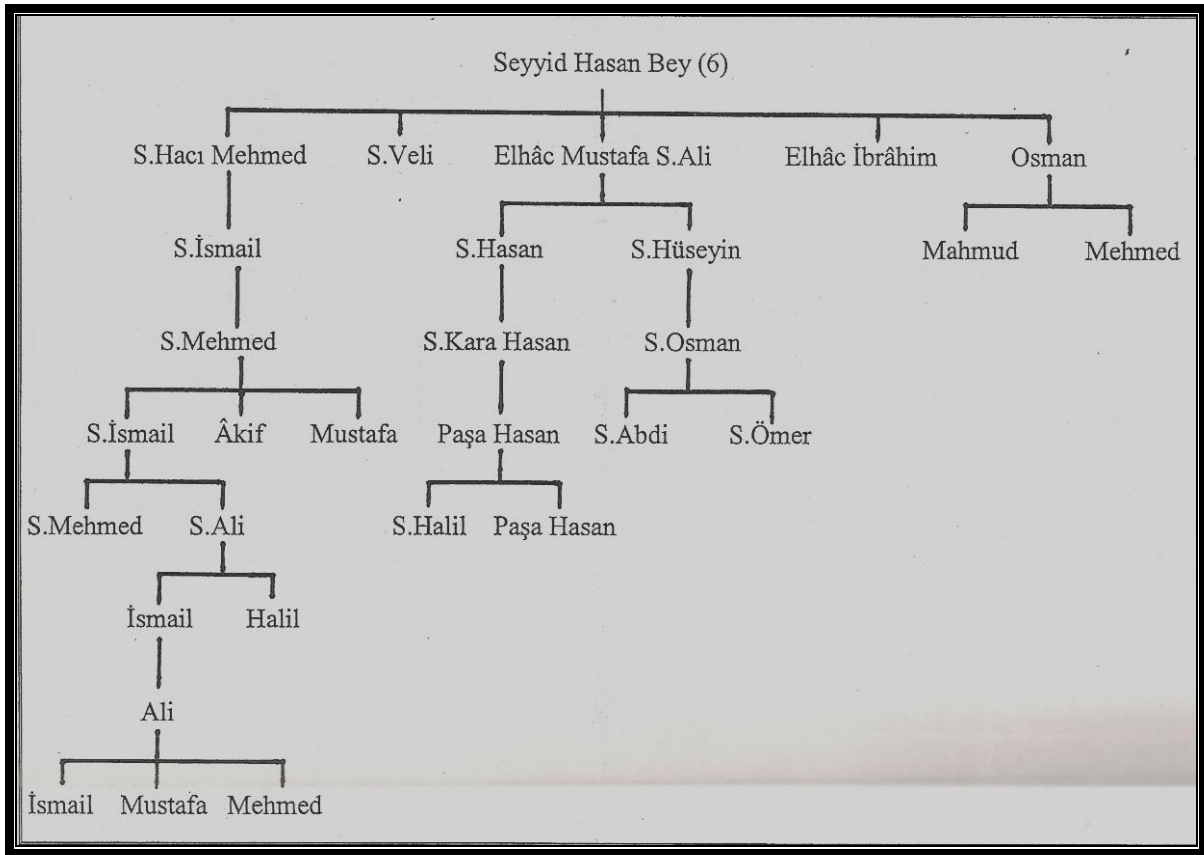

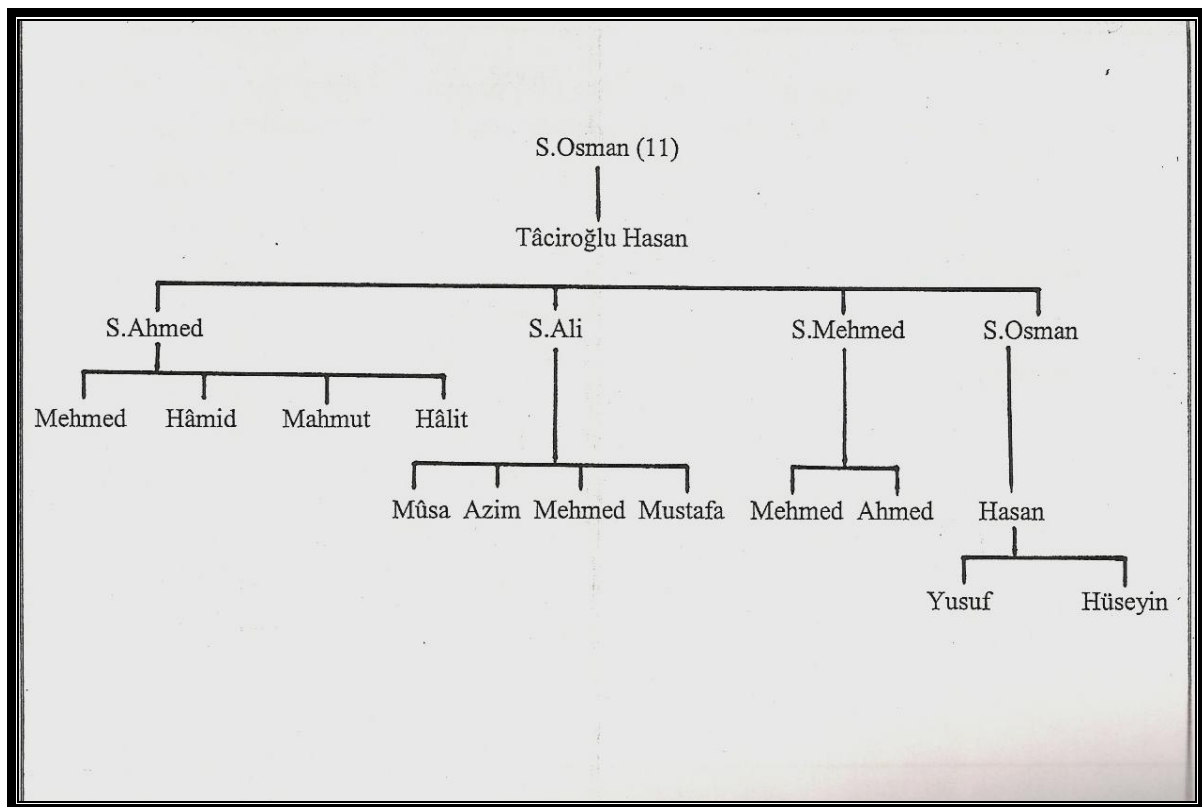
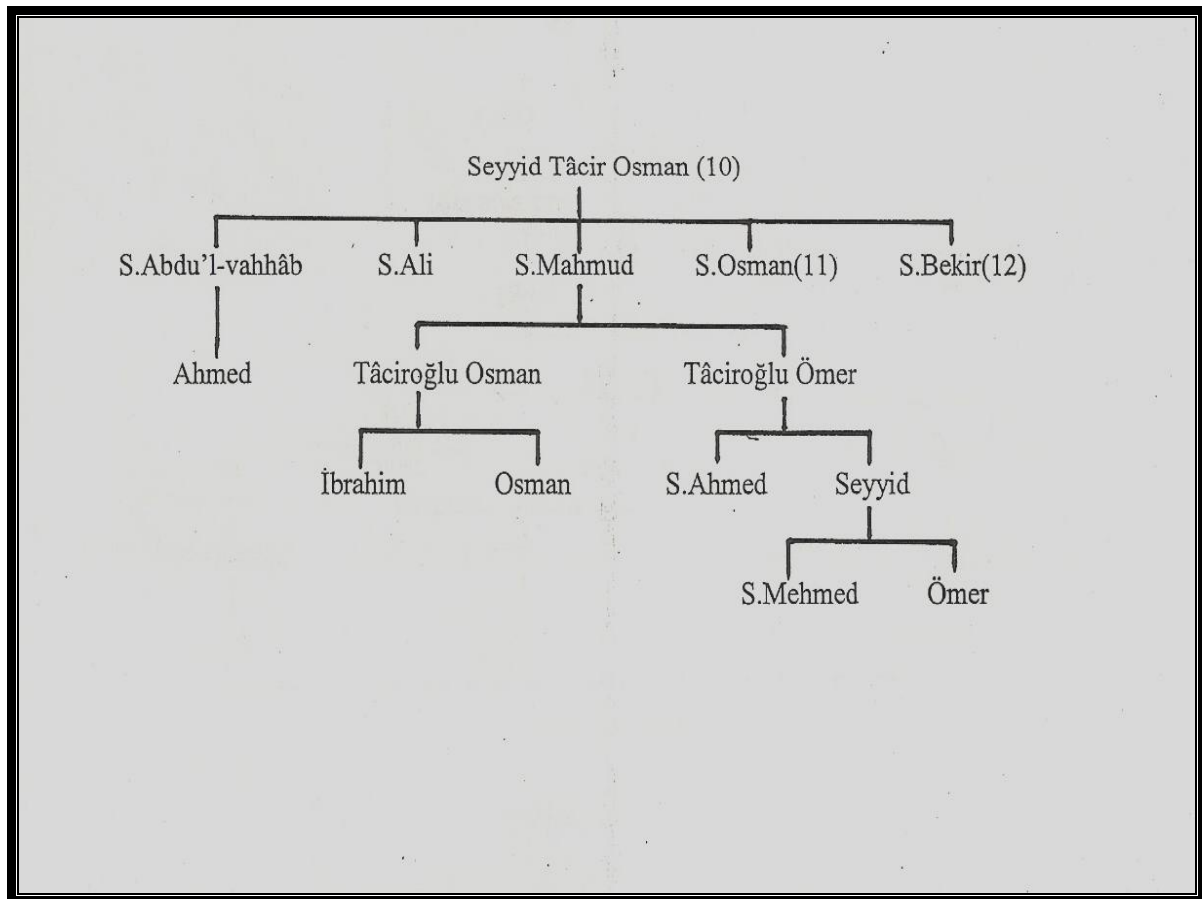
² İlhan Ege, “Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir A’yân Ailesi: Zaralızâdeleler”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s.306.(Şecere Kısmı)

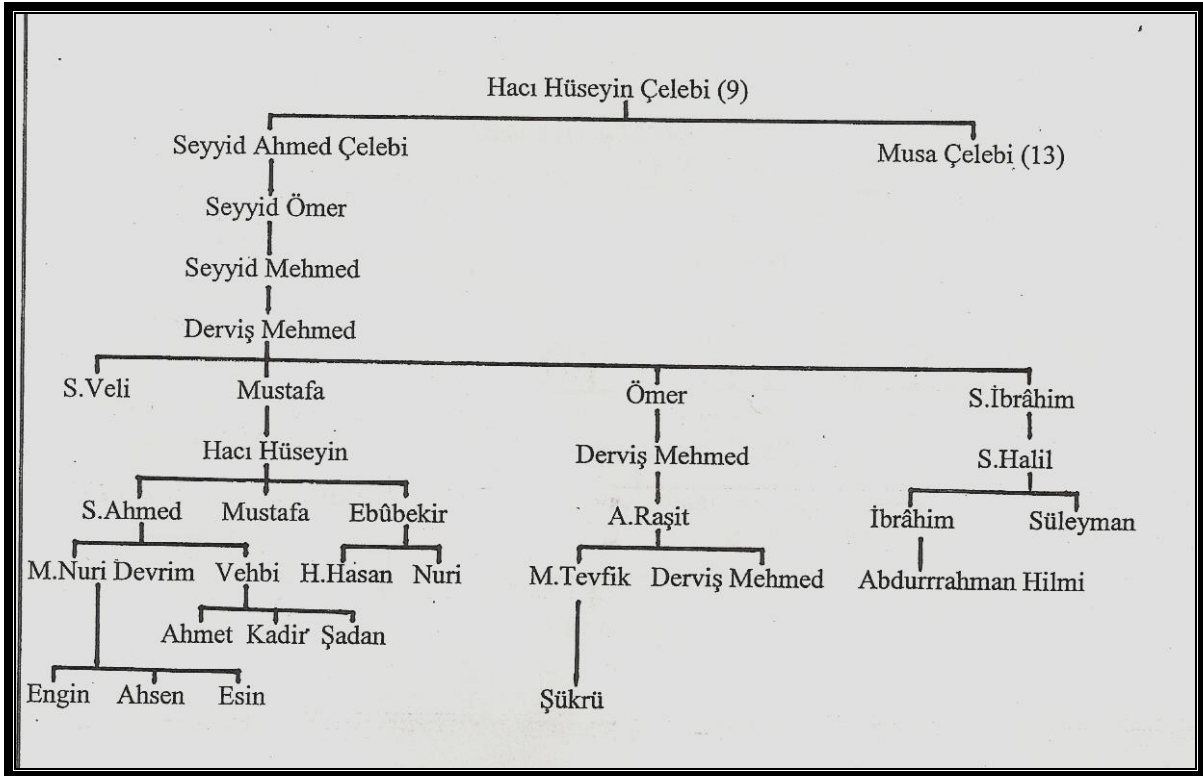
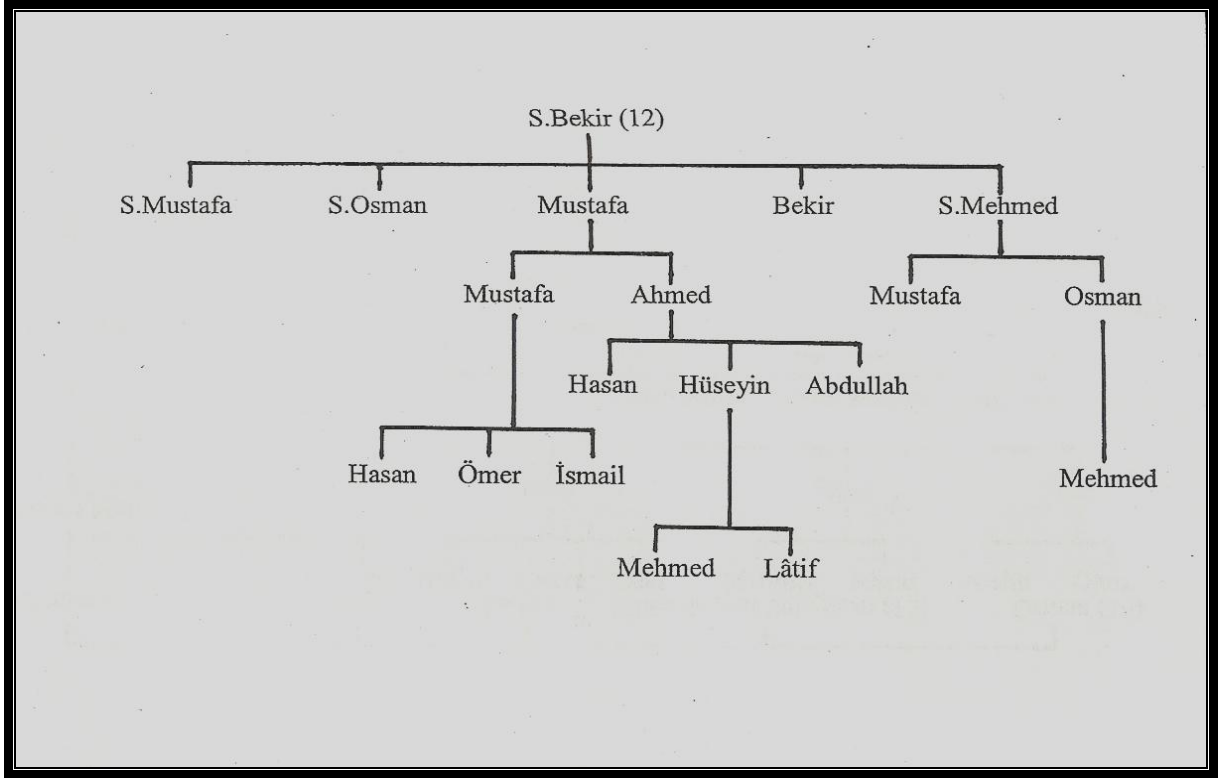
MÜTEVELLİ-ZÂDELERİN ŞECERELERİ³

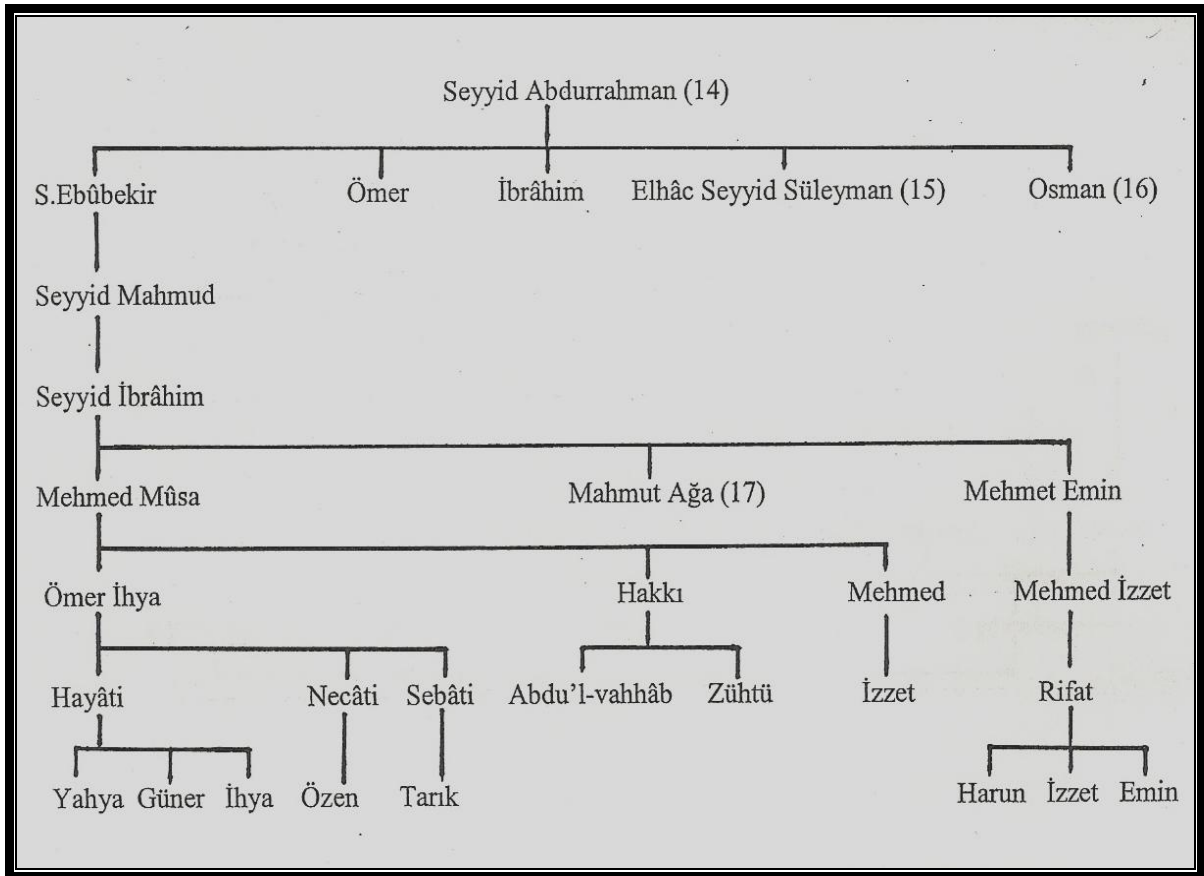
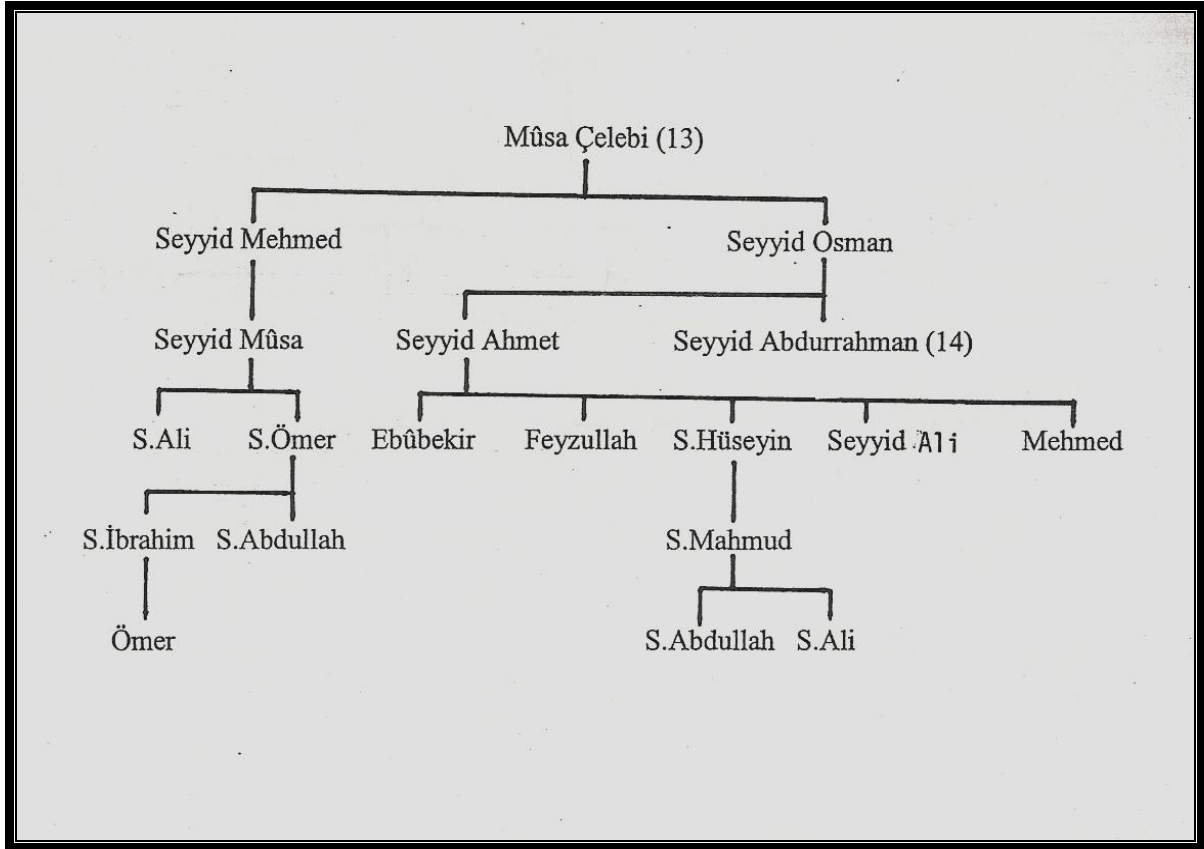
³ N.Yücel Mutlu, *Sivas'ta Dâru'r- Râha Vakfı ve Abdi Ağa Konağı*, Ankara 2009,s.197-216; Mutlu'nun eserinde kaleme aldığı şecere de kısmen hatalar olsa da ailenin aydınlatılmasında önemli bilgi vermektedir.

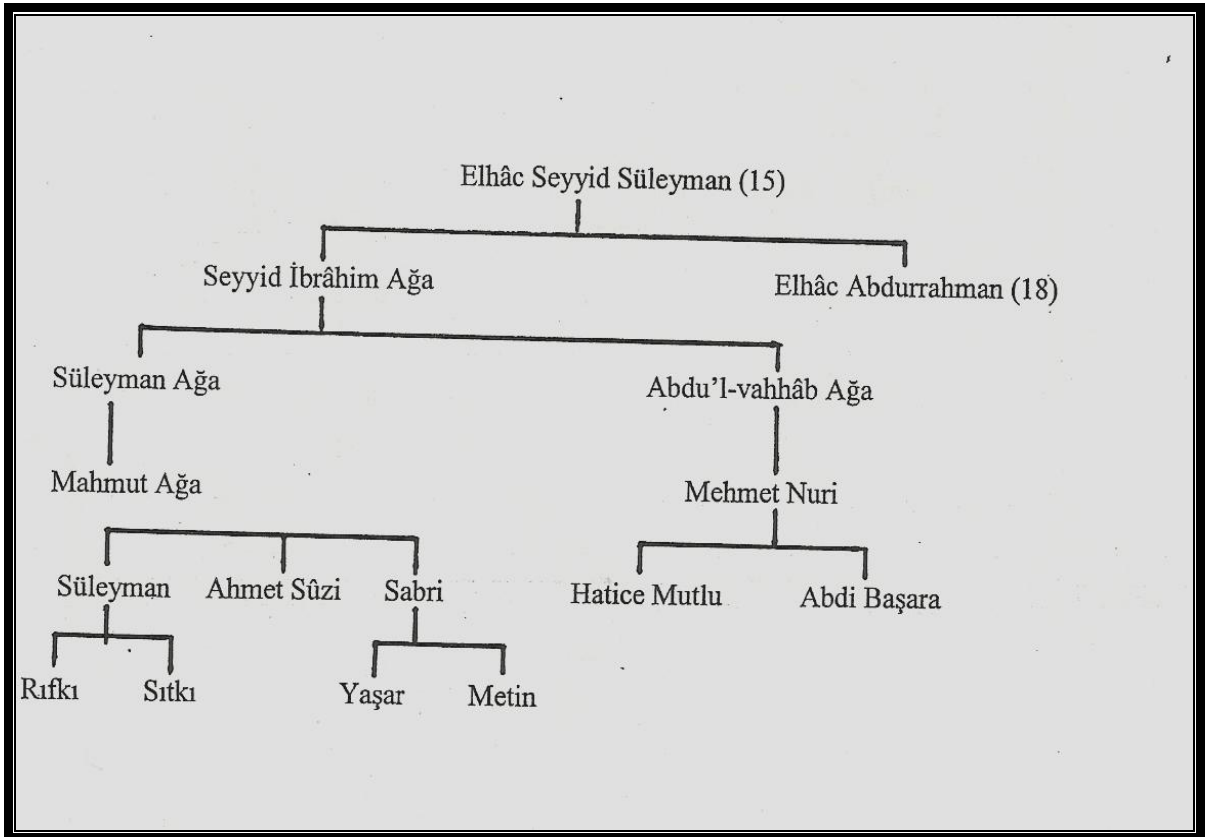
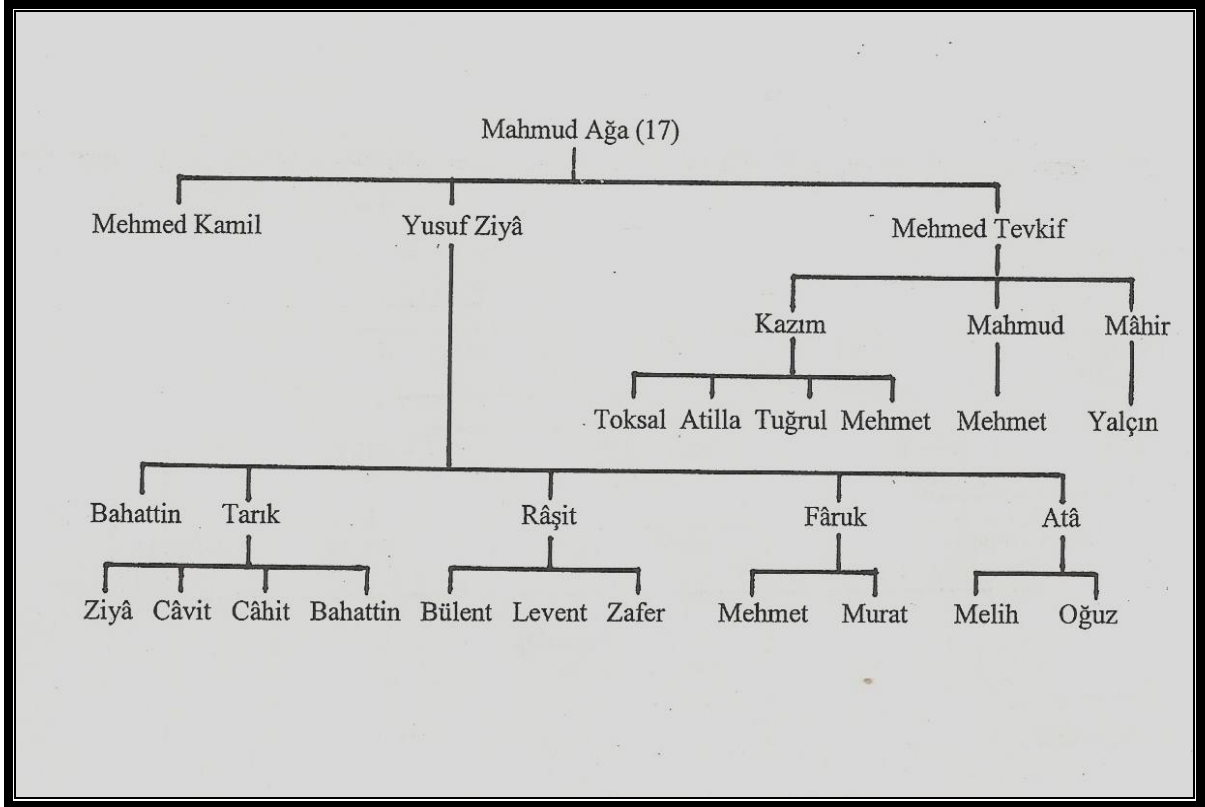

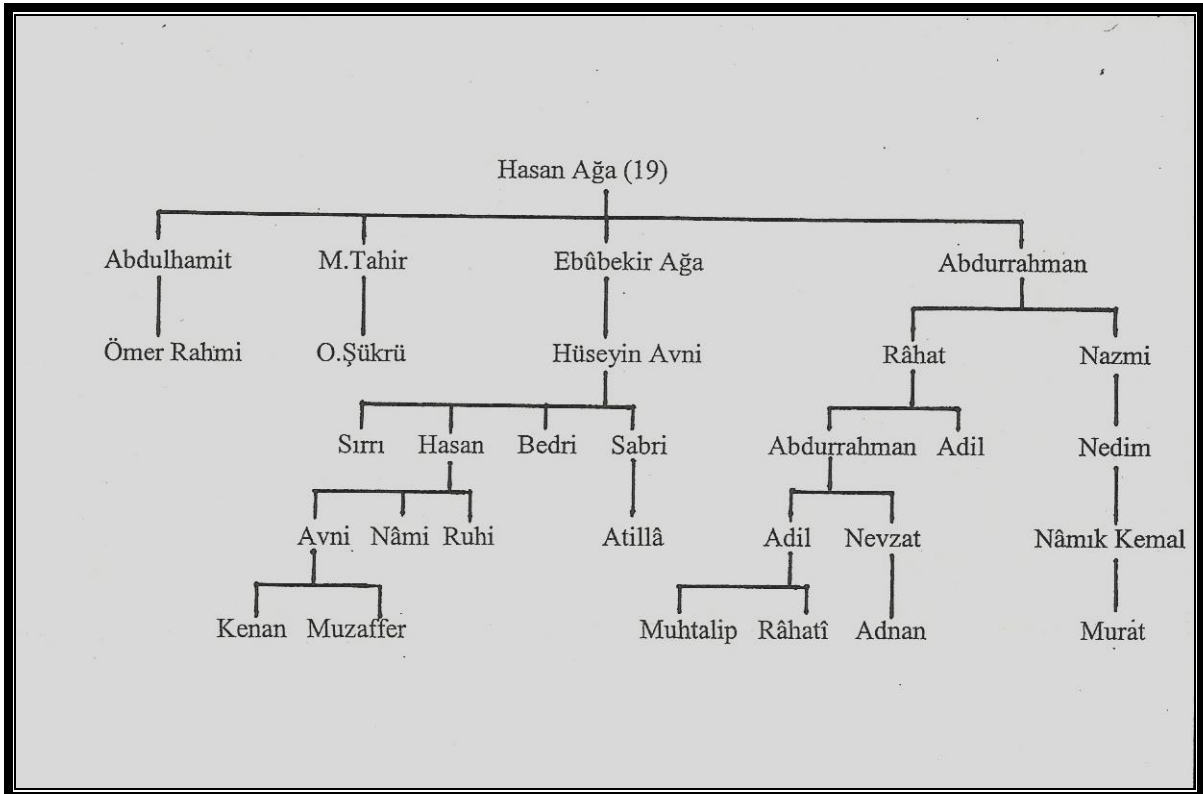
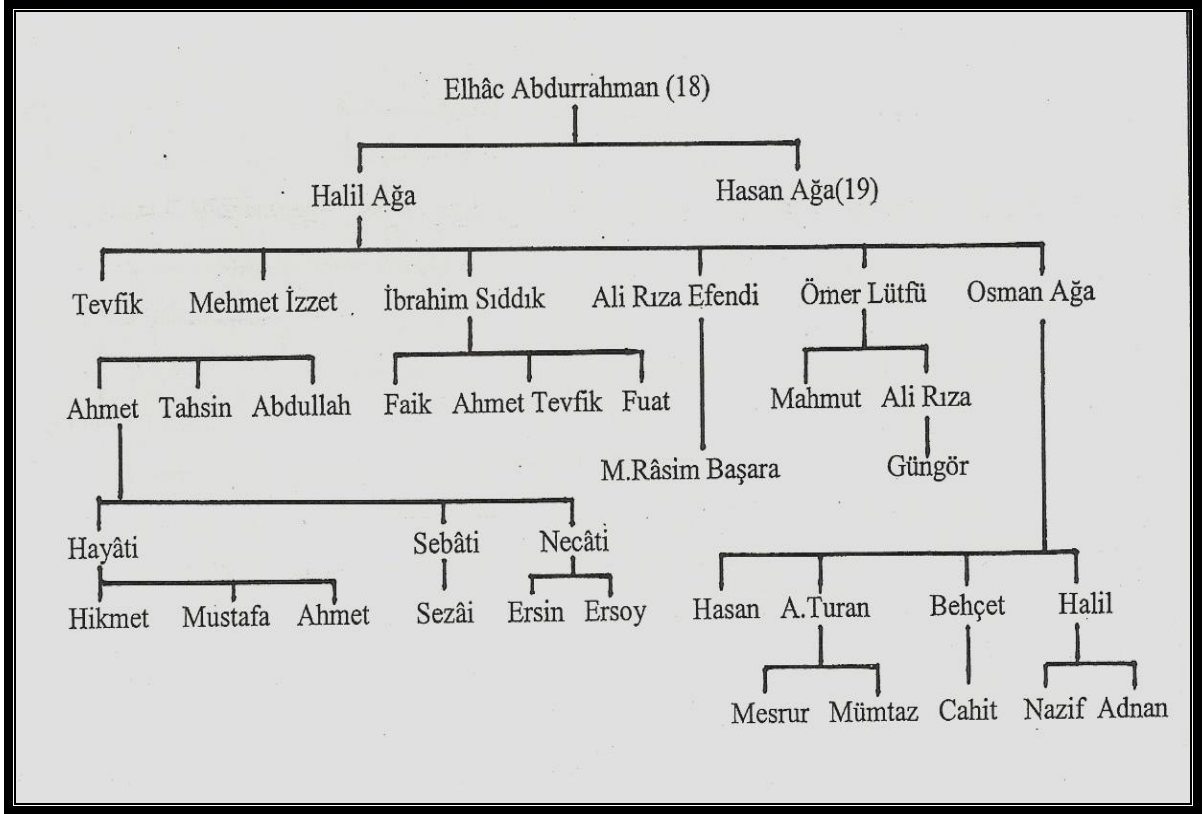

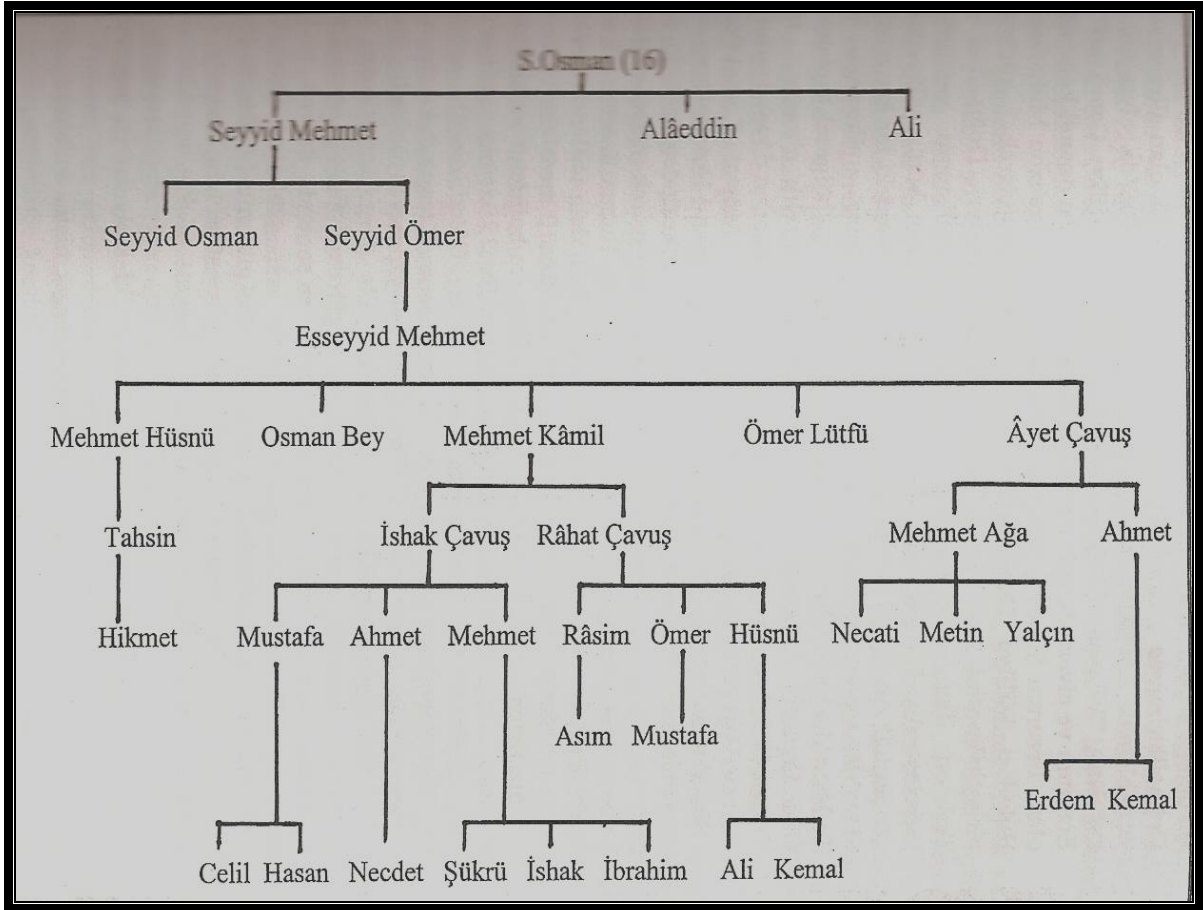

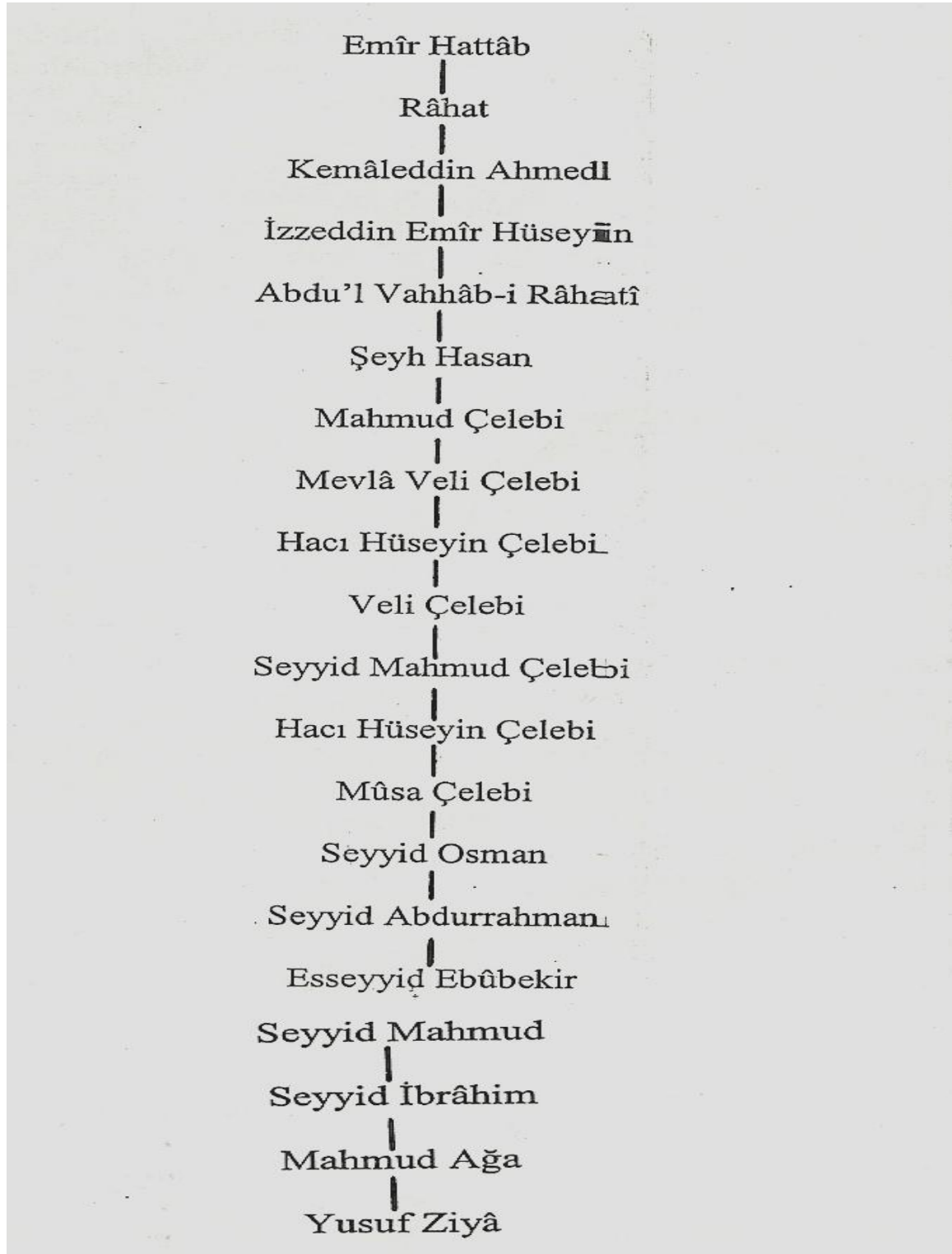

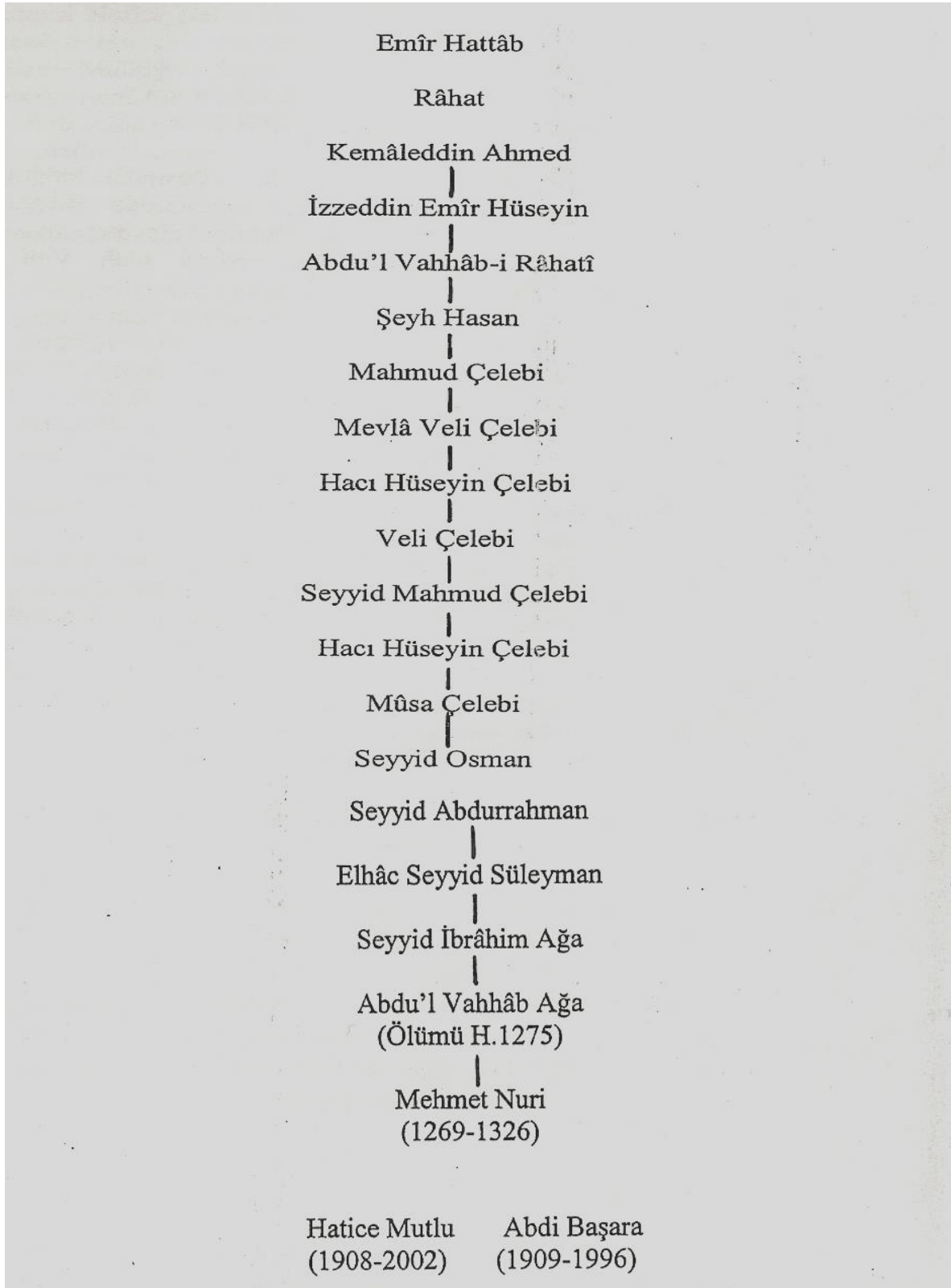

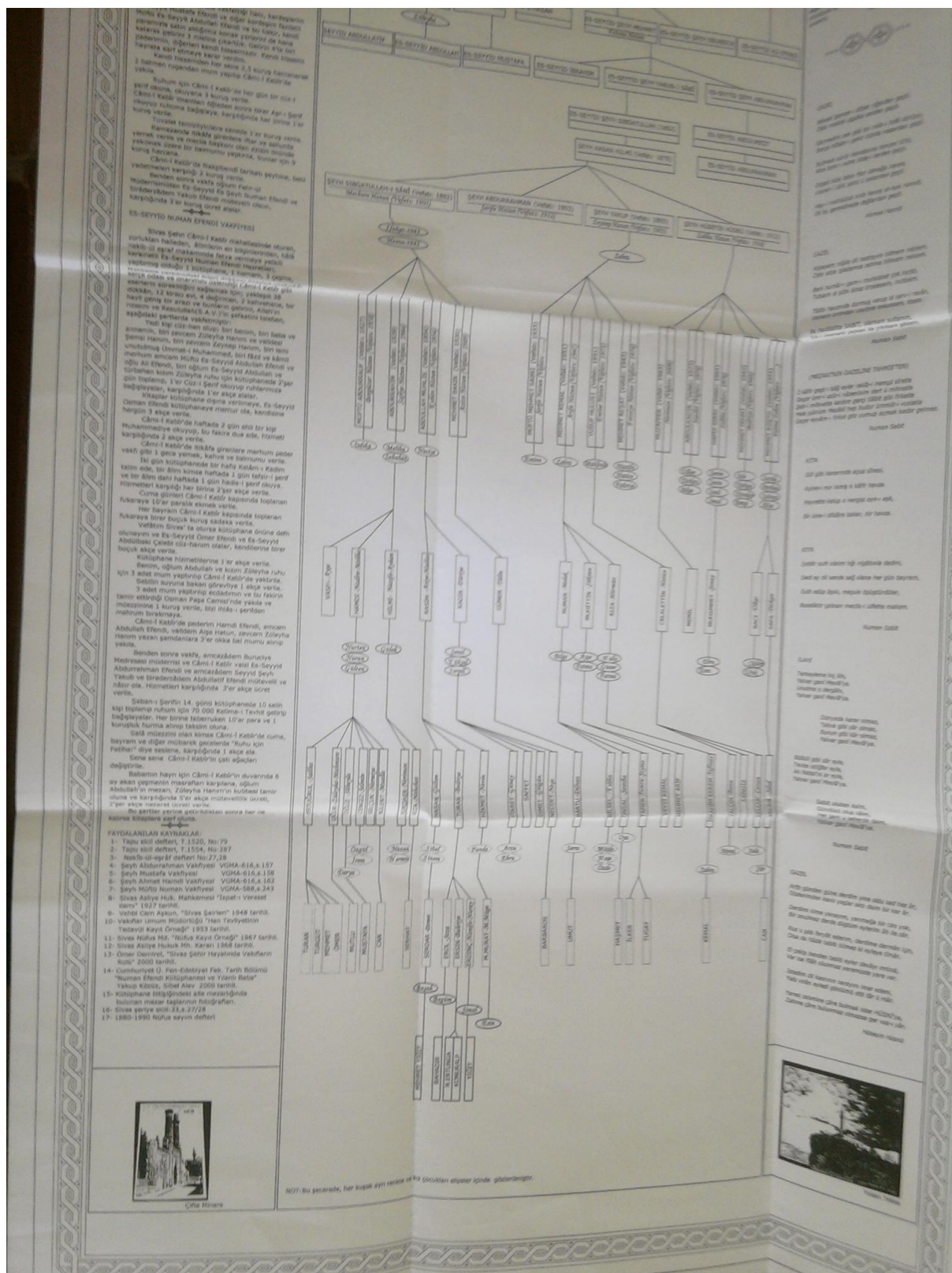

**Mütevelli-zâdelerin İleri Gelenlerinden Yusuf Ziya (Ziyaeddin) Başara'nın Şeceresi
(Ziya Bey Kütüphanesinin Kurucusu)**

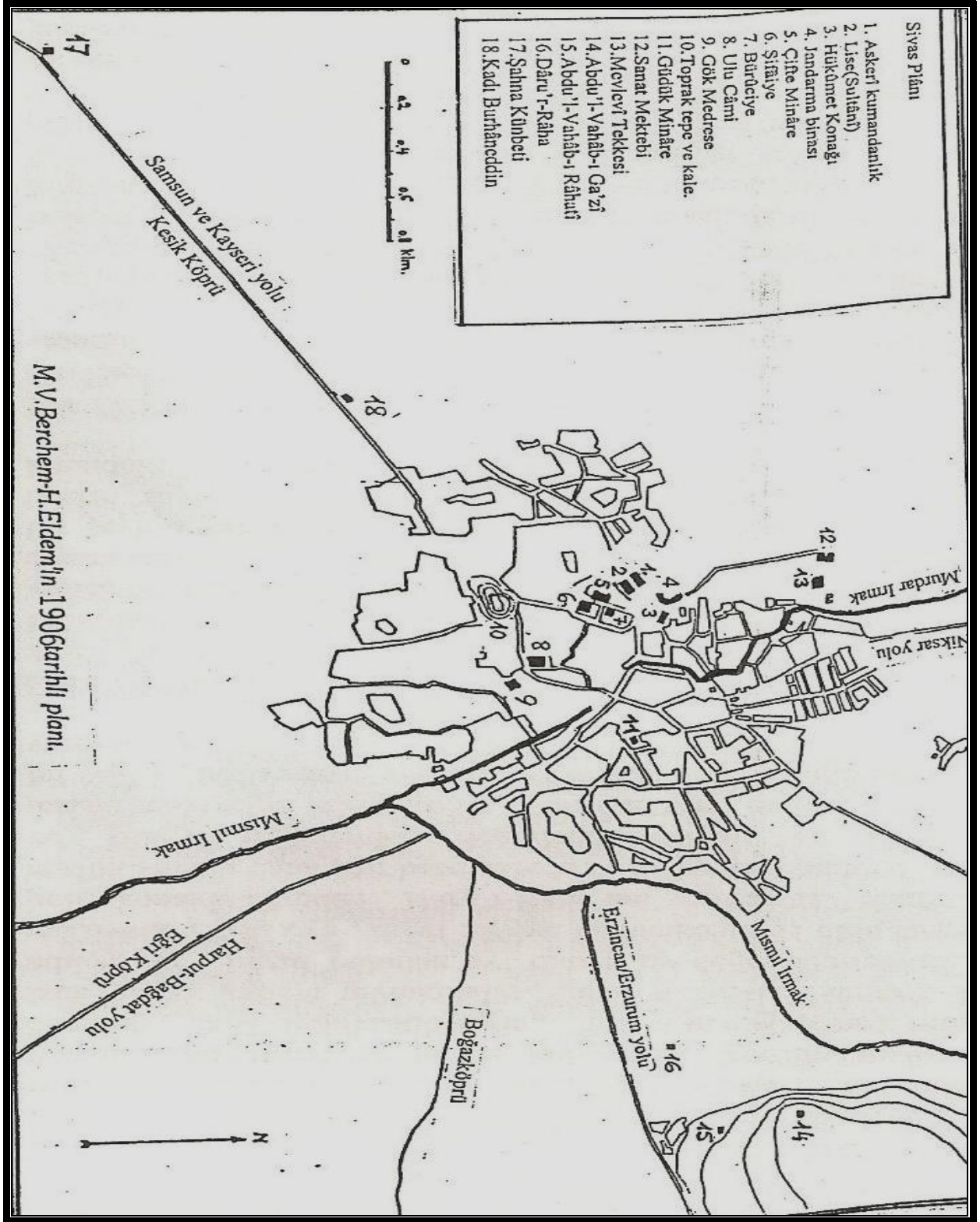
Mütevelli-zâdelerin son varislerinden Hatice Mutlu ve Abdi Başara
(Abdi Ağa Konağının Son Varisleri)

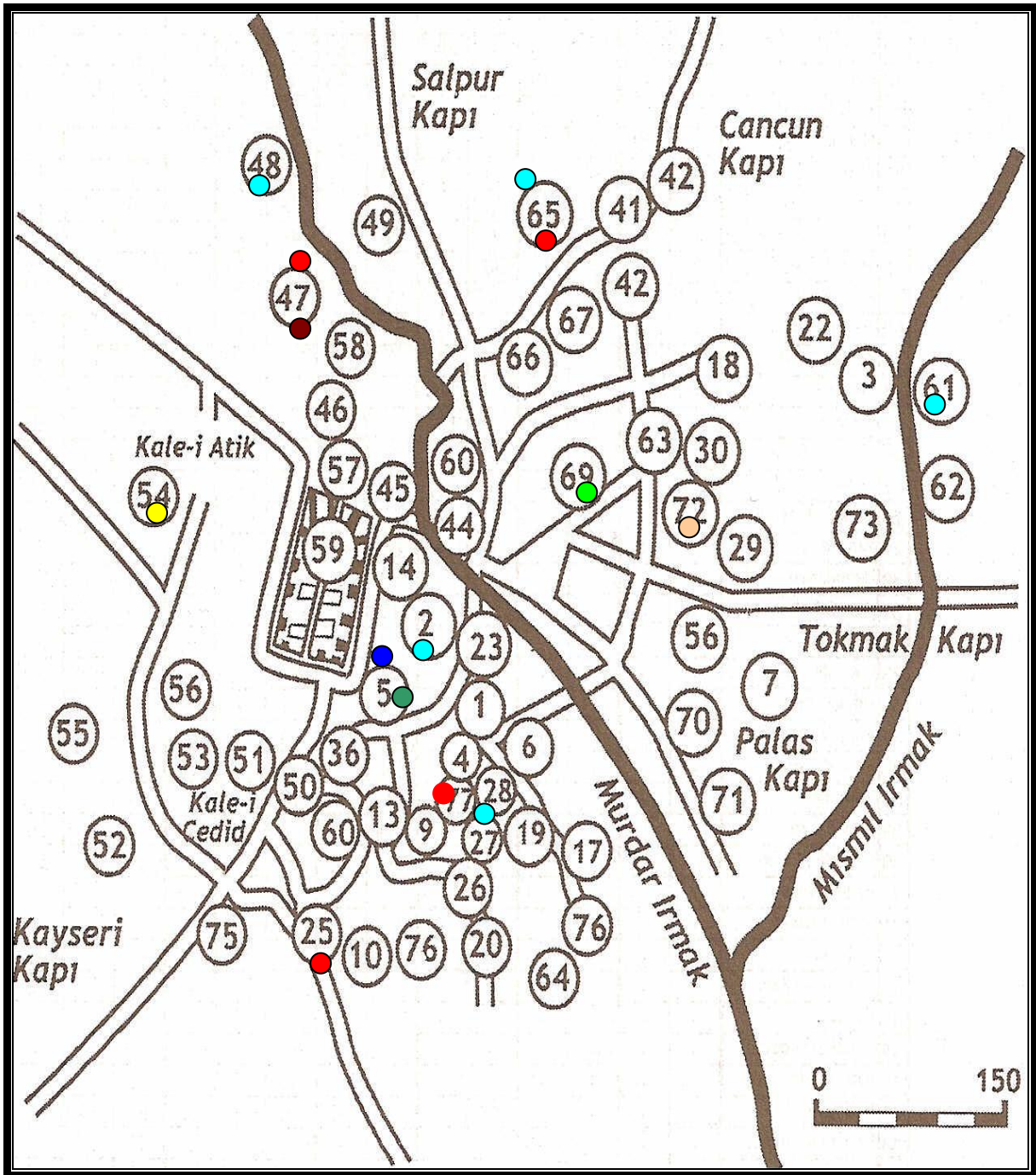

PLAN VE HARİTALAR

PLAN I: Sivas'ın 1906 Tarihli Planı

HARİTA I: Sivas'taki Âyân Ailelerinin Yapmış Oldukları Kamu ve Vakıf Eserlerini Gösteren Harita⁵

■ Mütevellî-zâdeler (Cami, Mescid, Kütüphane, Çeşme)

■ Selmanoğulları (Cami, Şadırvan, Saat Kulesi)

■ Zaralı-zâdeler (Cami, Mekteb, Hamam, Çeşme)

■ Hatip-zâdeler (Kütüphane, Hamam, Konak, Çeşme)

■ Müftü-zâdeler

■ Sarı-zâdeler (Cami)

■ Kenan-zâdeler (Cami)

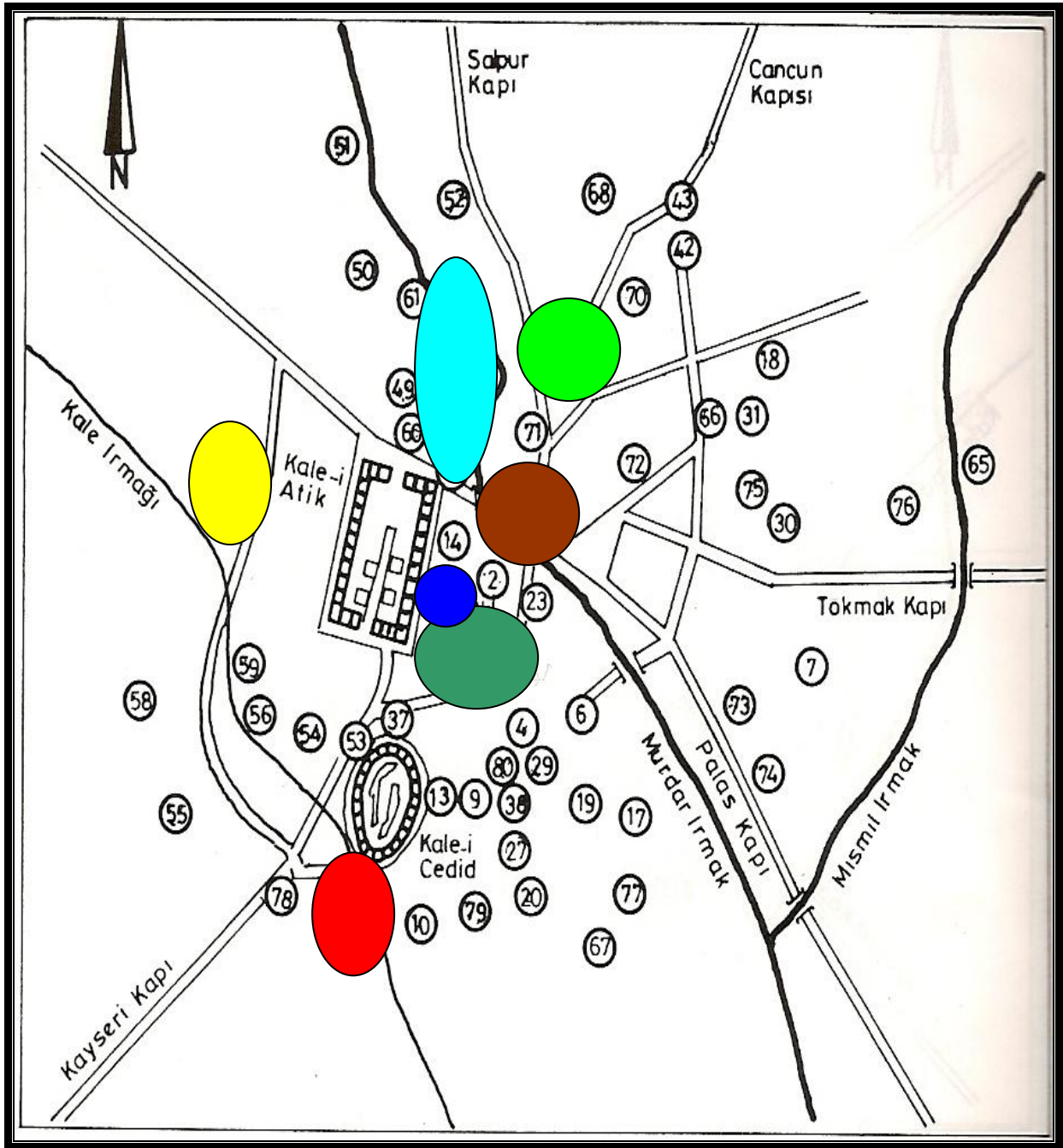
■ Himmet-zâdeler (Medrese)

⁵ Ömer Demirel, "Osmanlı Dönemi Sivas Şehrinde Sur, Saray, Mahalleler ve Sosyo-Kültürel Eserler," **Osmanlı Dönemi Sivas Şehri -Makaleler-**, Sivas 2006, s.63-65.

MAHALLE İSİMLERİ

1- Ulubeğ	28-Şah kulu Mescidi	55-Kurt Mescidi
2- Hoca İmam	29-Yahyabeğ	56-Ağçabölge
3-Hacı Emir Mahmud	30-Hamır Kesen	57-Çavuşbaşı
4-Paşabey	31-Hacı Zahid	58-Ece
5-Cami	32-Mahalle-i Cedit	59-Örtülüpmar
6-Tokmak	33-Hacı Mehmed	60-Baldırbaşı
7-Hoca Hüseyin	34-Hoca Karaca	61-Küçük Bengiler
8-Palaslu	35-Ahmed Subaşı	62-Kale-i Atik
9-Medrese	36-Mescid-i Musa	63-Kale-i Cedit
10-Şeyh Çoban	37-Veled Bey	64-Abdülvahap Gazi
11-Palas	38-Abdülkerim	65-Kılağuz
12-Meksat Keşiş	39-Mahalle-i Cedit	66-Hacı Veli
13-Zilkar-Dülger	40-Kerim Çavuş	67-Kabala
14-Bazar	41-Sirkeli Mescidi	68-Gökçebostan
15-Keşiş Mehtar	42-Ali Baba	69-Bahtiyarbostan
16-Nurmuş Keşiş	43-Zaviye-i Ali Baba	70-Oğlançavuş
17-Billur	44-Cancun	71-Hamamardı
18-Himmet Sofu	45-Mescid-i Firdes	72-Küçük Minare
19-Ganem	46-Baba Üryan	73-Temürcülerardı
20-Emir Hacı Ali	47-Sarı Şeyh	74-Kırcuk
21-Kara Gedük	48-Üryan-ı Müslim	75-Ferhad Bostanı
22-Yenice Mescid	49-Üryan-ı Zimmi	76-Keçibula
23-Köhne Civan	50-Kösedere-i Müslim	77-İmaret
24-Kepenek	51-Kösedere-i Müslim	78-Bab-ı Kayseri
25-Kaleardı	52-Akdeğirmen	79-Gök Hüsam
26-Mescid-i Şems	53-Osman Paşa	80-Hoca Hüsam
27-Ferraş	54-Kilise	

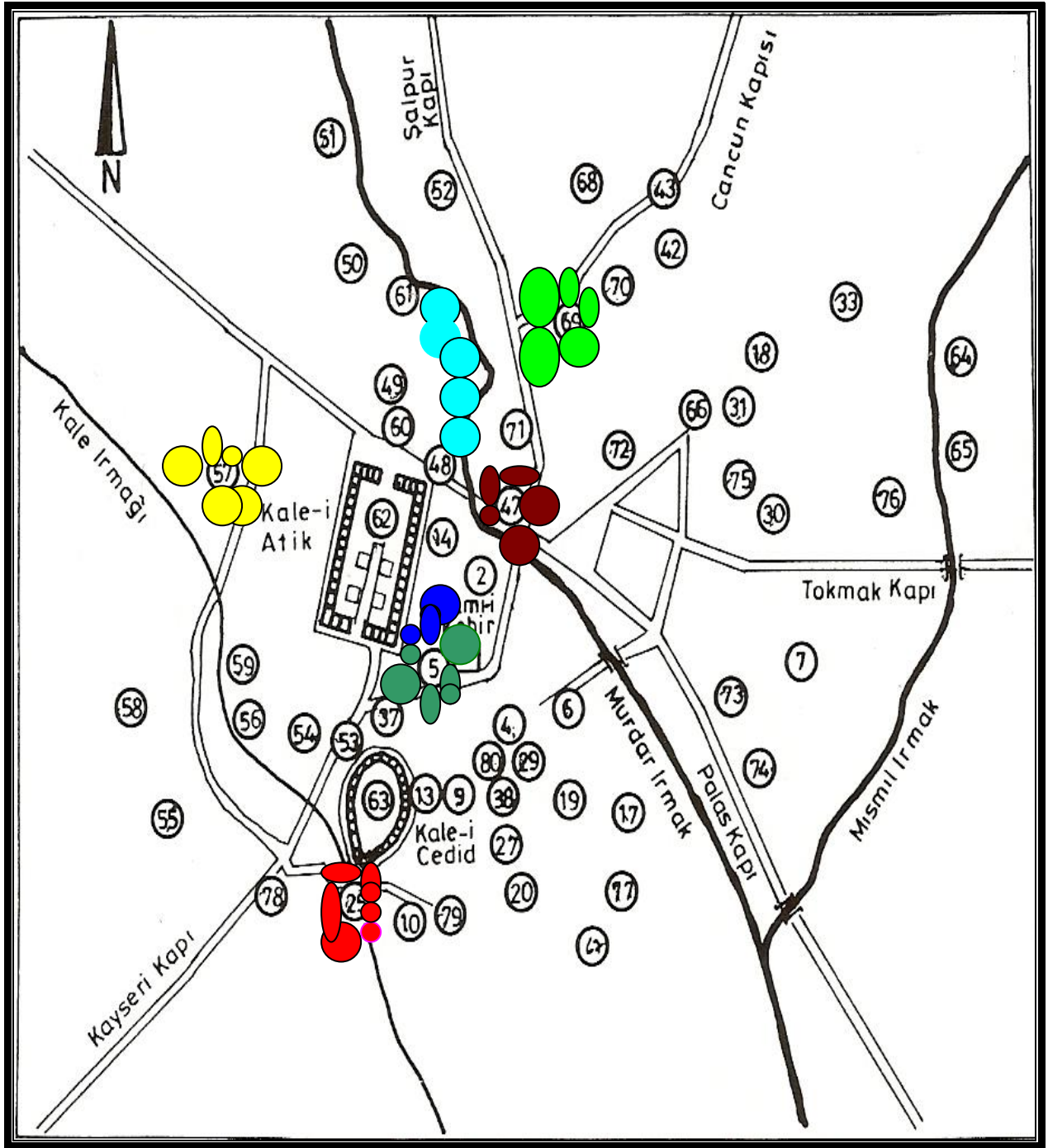
HARİTA II: Sivas'taki Âyân Ailelerinin Oturmuş Oldukları Mahalleler (1637–1787)⁶

■ Mütevellî-zâdeler	■ Zaralı-zâdeler	■ Hatip-zâdeler
■ Selmanoğulları	■ Kenan-zâdeler	■ Sarı-zâdeler
■ Müftü-zâdeler		

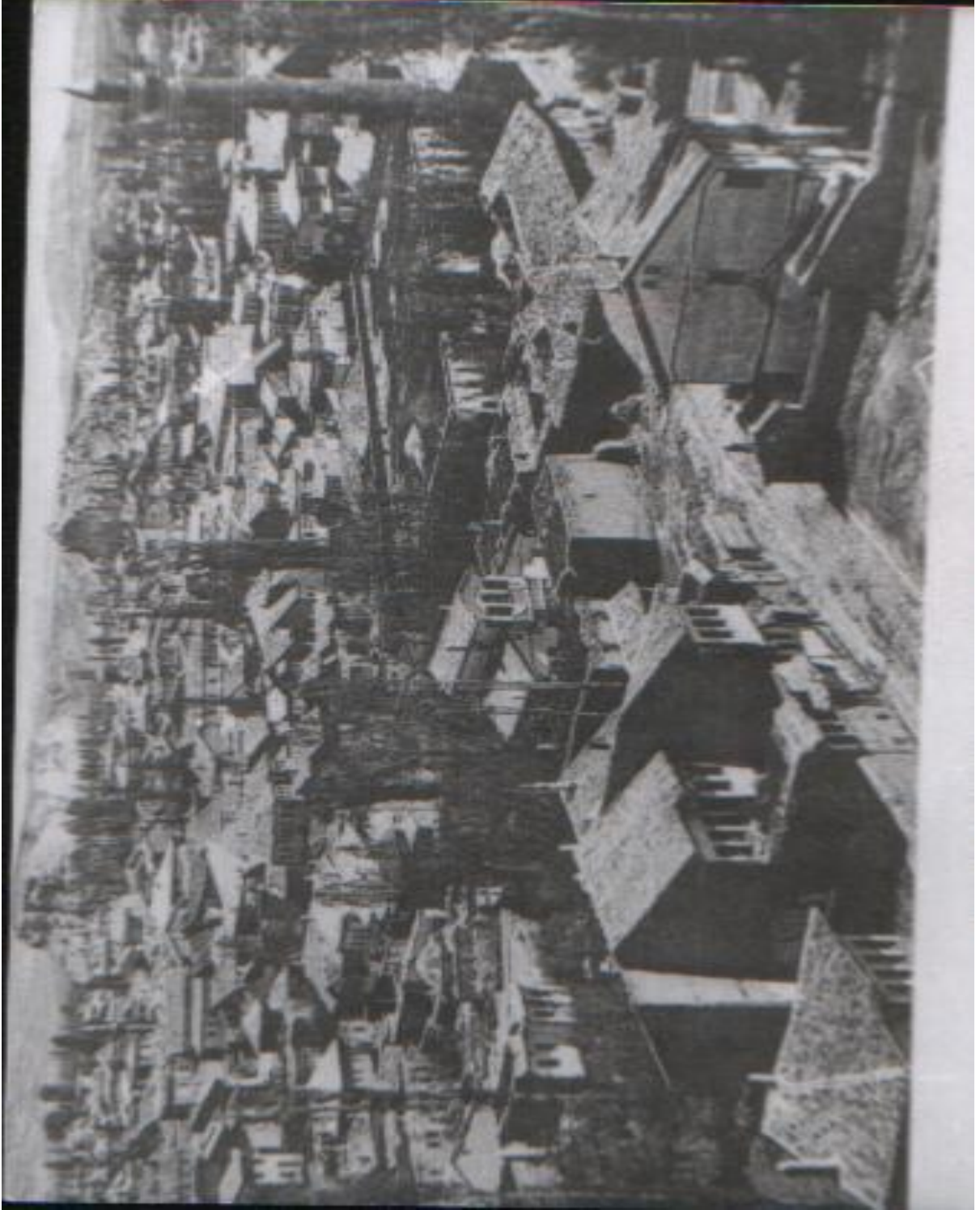
⁶ Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000, Levhalar Bölümü Plan VI.

Harita III: Sivas'taki Âyân Ailelerinin Oturmuş Oldukları Mahalleler (1827-1839)⁷

■ Mütevellî-zâdeler	■ Zaralı-zâdeler	■ Hatip-zâdeler
■ Selmanoğulları	■ Kenan-zâdeler	■ Sarı-zâdeler
■ Müftü-zâdeler		

⁷ Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara 2000, Levhalar Bölümü Plan VII.

FOTOĞRAFLAR**Sivas'tan Genel Görünüm⁸**

⁸ Fotoğraf VGMA Arşivinden Alınmıştır.

Hatib-zâde Numan Efendi Ev Hamamı⁹

Hamamın iç'ten görünüşü

⁹ Fotoğraflar **VGMA'den** alınmıştır. Fotoğraflarda ok ile gösterilen yerler Hamamın Bulunduğu mekânı işaret etmektedir. Ayrıca Fotoğraf 2'ye bakıldığında Numan Efendinin Ev Hamamı ile Ulu Cami arasındaki mesafede anlaşılmaktadır. Bu iki mesafe arasında Numan Efendinin Kütüphanesi, Konağı ve Çeşmesi olduğu düşünülmektedir.

Hatib-zâde Numan Efendi Ev Hamamı¹⁰

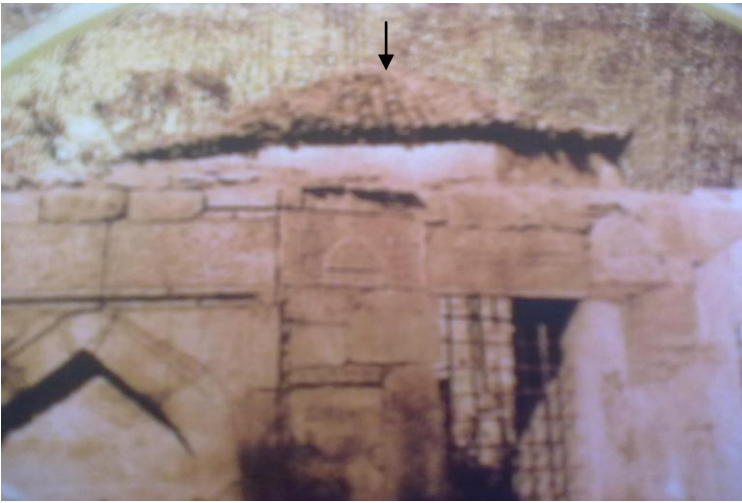
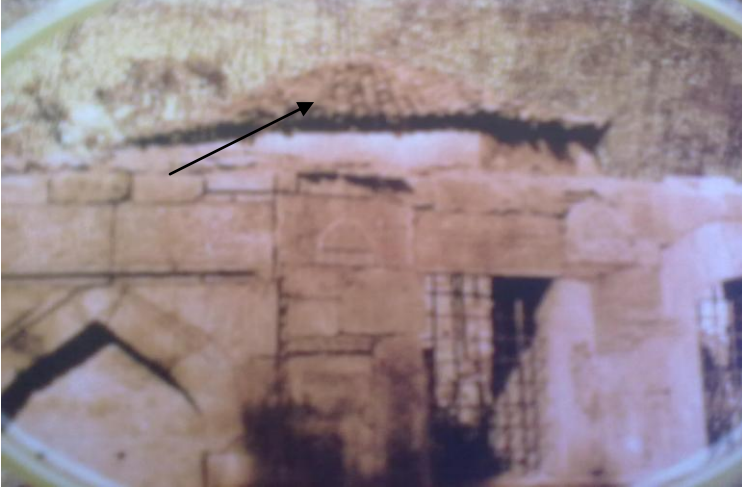
Numan Efendi Ev Hamamı, genel görünüş

Hatib-zâde Numan Efendi'nin Aile Mezarlığı

¹⁰ Oğuz Önder, “ Sivas İli Merkezindeki Türk Devri Hamamları”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim dalı Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2007, s.220-222; Hamam bu günkü Uluanak Mahallesi, 2. Sokakta, Ulu Caminin kuzeybatısındadır. Bu resimler ise 2004-2005 tarihinde çekilmiştir.

Hatib-zâde Numan Efendi'nin Kütüphanesi¹¹

¹¹ Kùltür Tarihimizde Sivash Bir Aile Sarı- Hâtipzadeler Sempozyumu Bildirileri, 8 Mayıs 2011, Sivas.

CAMİLER¹²

Sarı-zâde Mehmet Paşa Cami

İmaret Cami (Zaralı-zâdeler)

¹² Fotoğraf VGM Arşivinden Alınmıştır.

Said Paşa Cami (Zaralı-zâdeler)

Said Paşa Cami İç Görünüş (Zaralı-zâdeler)

Korkmazoğlu / Çatal Pınar Cami (Kenan-zâdeler)

Korkmazoğlu / Çatal Pınar Cami'nin İçten Görünüşü (Kenan-zâdeler)

Sivas'tan Bir Mahalle ve Sivas Evleri¹³

Mütevelli-zâdelerden Abdi Ağa Konağı¹⁴

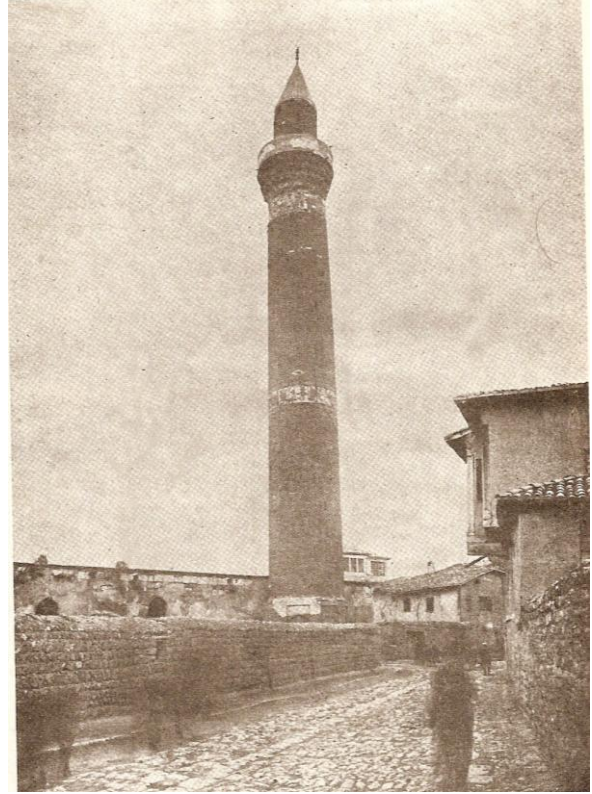
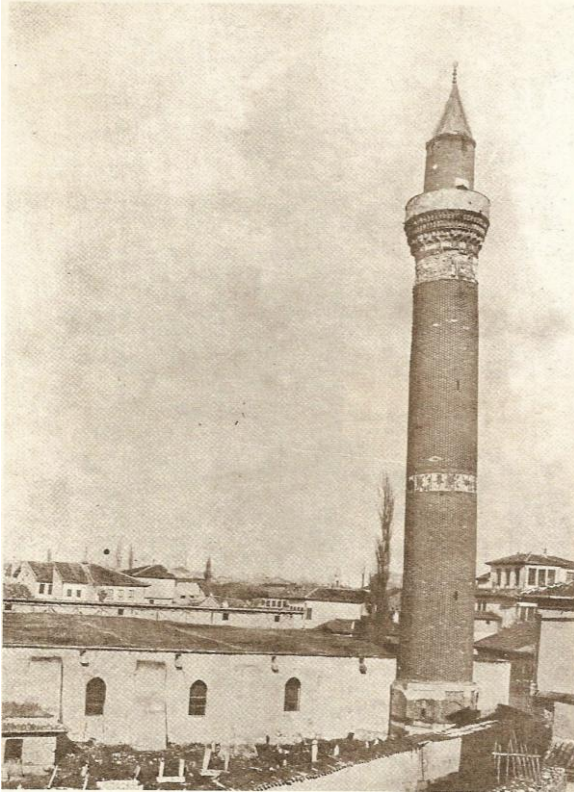
¹³ Fotoğraf VGMA Arşivinden Alınmıştır.

¹⁴ .Yücel Mutlu, **Sivas'ta Dâru'r- Râha Vakfı ve Abdi Ağa Konağı**, Ankara 2009,s.327.

Mütevelli-zâdelerden Ziya Bey Kütüphanesi¹⁵

Sivas Ulu Cami ve Çevresi (Cami-i Kebir)¹⁶

¹⁵ Sultan Şehir Mecmuası 2007 Eylül- Ekim-Kasım Sayısı; Ziya Bey Kütüphanesinin 1927 tarihli genel görünümü.

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı- Rıdvan Nafiz, **Sivas Şehri**, Sivas 2005,s.200-201.

